

**Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
Факультет соціально-економічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки**

**МІХЕСВА О.Ю.
СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА
(курс лекцій)
для спеціальностей
011 «Освітні, педагогічні науки»
231 «Соціальна робота»
*231 «Соціальна робота. ОП «Соціальна
педагогіка»***

Київ – 2021

УДК 37.013.42 (042.4)

М 69

Рецензенти:

Сопівник І.В., доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів та природокористування України.

Пеша І.В., кандидат педагогічних наук, доцент, директор ДУ «Державного інституту сімейної та молодіжної політики».

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради факультету соціально-економічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова протокол №5 від 27 січня 2021 року.

Міхеєва О.Ю. Соціальна педагогіка (курс лекцій). К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. – 429 с.

У посібнику розкривається зміст та подано основні теоретичні положення соціальної педагогіки. Охарактеризовано специфіку соціальної педагогіки як навчальної дисципліни та практичної діяльності. Зміст посібника відповідає підготовці фахівців спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки для освітньої програми «Соціально-виховна робота з дітьми та молоддю», спеціальності 23 «Соціальна робота» та для освітньої програми «Соціальна педагогіка».

Навчальний посібник адресовано викладачам закладів вищої освіти, здобувачам закладів вищої освіти галузі 01 Освіта/Педагогіка та 23 «Соціальна робота».

ЗМІСТ

ВСТУП	5
МОДУЛЬ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	6
Лекція 1. Предмет та завдання соціальної педагогіки	6
Лекція 2. Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної практики	10
Лекція 3. Парадигми та теорії соціальної педагогіки	50
Лекція 4. Основні поняття соціальної педагогіки	55
Лекція 5. Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності	76
Лекція 6. Характеристика волонтерства в соціально-педагогічній діяльності	85
МОДУЛЬ II. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ	93
Лекція 7. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості	93
Лекція 8. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей	101
Лекція 9. Соціально-правова підтримка сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб	126
Лекція 10. Соціальна робота з учасниками ОС (АТО) та їх сім'ями	159
Лекція 11. Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців	179

МОДУЛЬ III. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ	200
Лекція 12. Соціально-психологічний портрет особистості з інвалідністю	200
Лекція 13. Діти, які опинились в складних життєвих обставинах	212
Лекція 14. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування	226
Лекція 15. Соціально-педагогічна робота з дітьми, що зазнали насильства	234
МОДУЛЬ IV. ДЕВІАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	243
Лекція 16. Сутність та характеристика девіантної поведінки, теорії девіації	243
Лекція 17. Причини та види девіантної поведінки дітей та молоді	245
Лекція 18. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом	255
Лекція 19. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи	289
МОДУЛЬ V. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	302
Лекція 20. Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості	302
Лекція 21. Організація соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти та соціальних службах територіальної громади	311

Лекція 22. Заклади соціального обслуговування дітей та молоді	320
Лекція 23. Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій	341
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ РОБІТ	349
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	365
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	368
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	387
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	393
ДОДАТКИ	398

ВСТУП

В сучасній українській державі та суспільстві важливою характеристикою є соціальна політика підтримки особистості та розвитку соціально-педагогічної діяльності, що в першу чергу направлена на підтримку дітей, осіб, які потребують державного захисту, допомогу сім'ям в складних життєвих обставинах та інших осіб, які мають проблеми. Разом з тим теоретико-практичний досвід соціально-педагогічної діяльності пов'язаний з «Соціальною педагогікою».

Вивчення навчального курсу «Соціальна педагогіка» направлено на формування цілісного уявлення здобувачів освіти про розвиток соціально-педагогічної теорії та практики. Аналіз ключових проблем соціальної педагогіки в історичному аспекті, що дозволяє виявити етапи становлення і розвитку основних соціально-педагогічних концепцій; розкрити взаємодію та взаємообумовленість соціальних інститутів, які впливають на соціалізаційні процеси та становлення особистості; визначити особливості та характер державної, суспільної та сімейних систем виховання та їх вплив на розвиток, становлення та соціалізацію особистості.

Курс лекцій розроблено з урахуванням вимог компетентнісного підходу. Це дає можливість проаналізувати процес розвитку виховання та соціально-педагогічної діяльності, виявити

причини виникнення соціальної педагогіки як науки та практичної діяльності, зрозуміти характер взаємовідносин держави, суспільства та закладів освіти і виховання. Саме тому даний підручник орієнтований на виділення конкретного об'єму знань та умінь здобувачів освіти.

Курс лекцій містить п'ять модулів, які побудовані у логічній послідовності вивчення теоретичного матеріалу. Теоретичний матеріал є підґрунтям для самостійного опрацювання здобувачами освіти рекомендованої літератури.

До кожного модуля додається перелік теоретичних і практичних завдань для семінарських та самостійних робіт, список рекомендованих джерел дозволяє розширити та поглибити знання отримувачів послуг щодо теоретичних положень соціально-педагогічної та соціально-виховної теорії і практики.

Навчальний посібник адресовано для отримувачів послуг, які здобувають освіту за спеціальністю 23 «Соціальна робота» та 01 Освіта/Педагогіка, а також для здобувачів освітніх програм «Соціальна педагогіка» та «Соціально-виховна робота з дітьми та молоддю». А також він може стати у нагоді спеціалістам, які працюють з дітьми та молоддю в різних соціальних, соціально-виховних інститутах та для фахівців, що працюють з дітьми у сфері освіти, виховних закладах тощо.

МОДУЛЬ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Лекція 1. Предмет та завдання соціальної педагогіки

Зміст лекції:

1. Сутність соціальної педагогіки як науки.
2. Предмет та завдання соціальної педагогіки.
3. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та галузями суспільної практики.

1. Сутність соціальної педагогіки як науки

Соціальна педагогіка як самостійна галузь сформувалась на початку ХХ ст. значна кількість дослідників пов'язує її появу з науковими дослідженнями Пауля Наторпа, який у 1899 році написав книгу «Соціальна педагогіка». В якій визначив предмет соціальної педагогіки та окреслив соціальні умови освіти і освітні умови соціального життя. П. Наторпа наголошував, що теорія виховання має враховувати передумови життя особистості в суспільстві (враховувати життя та становлення особистості на рівні сім'ї, громади та держави загалом). Тобто на думку даного науковця виховання індивіда визначається соціальними причинами, а суспільне життя та його спрямованість залежить від виховання осіб, які братимуть участь у цьому житті.

Соціальна педагогіка як галузь педагогічної науки пройшла досить активний період становлення, що сприяло розробленню соціально-педагогічних теорій, концепцій, тезаурусу, принципів та ін. Даний процес набув активного піку у середині 90-х років ХХ –ХІ ст., що сприяло виникненню різних поглядів на сутність, об'єкт, предмет і завдання соціальної педагогіки.

Зокрема, існує декілька підходів українських та зарубіжних науковців щодо сутності соціальної педагогіки як науки. В. Бочарова соціальну педагогіку розглядає як міждисциплінарну науку та як педагогіку соціальної роботи.

А. Мудрик, Ю. Василькова, М. Плоткін вважають, що соціальна педагогіка є галуззю загальної педагогіки, що орієнтована на питання соціального виховання у процесі соціалізації.

Як міждисциплінарну науку, що вивчає особливості соціалізації особистості у різних сферах соціального середовища характеризують соціальну педагогіку М. Галагузова та В. Нікітіна.

В. Загвязінський, І. Ліпський, Л. Мардахасєв соціальну педагогіку визначають як комплексну інтегративну науку, яка використовує педагогічний потенціал соціуму з метою гармонізації стосунків суб'єктів соціального середовища.

О. Іванов, Л. Оліфіренко вважають соціальну педагогіку як теорію соціально-педагогічної підтримки дитинства.

Серед науковців української школи відсутні одностайні твердження щодо визначення соціальної педагогіки. А. Капська визначає соціальну педагогіку як галузь наукових знань і практичних дій, спрямованих на суспільне виховання, формування просоціальних позицій дітей та дорослих, нейтралізацію впливу на них негативних чинників; складника загальної педагогіки, що розкриває значення конкретних соціокультурних умов середовища, їх вплив на педагогічний процес і виконує роль посередника між соціальним середовищем та окремими галузями наук; галузь виховання, що досліджує соціальне виховання як соціальний інститут.

І. Зверева визначає соціальну педагогіку як науку про закономірності й механізми становлення і розвитку особистості у процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах.

Отже, *соціальна педагогіка* – галузь педагогічної науки, яка вивчає особливості соціального виховання, виховні можливості соціального середовища й умови соціалізації особистості, розглядає закономірності взаємодії та взаємозв'язку особистості у мікро та макросоціумі.

Соціальна педагогіка враховує, що поєднання умов та впливів, які впливають на розвиток людини

(сім'я, освітні заклади, ЗМІ, різні соціальні інститути, мікросередовища та ін.) у своєму поєднанні визначають соціальне формування особистості, тому врахування, організація та використання всього виховного потенціалу соціуму є основним змістом даної науки.

Тобто виходячи з вище сказаного, основним для соціальної педагогіки є соціальне виховання та соціальне середовище.

2. Предмет та завдання соціальної педагогіки

Дані підходи дають змогу визначити об'єкт, предмет та завдання соціальної педагогіки. Так, як і щодо визначення так і даних понять точаться дискусії серед науковців.

Об'єктом соціальної педагогіки кін. ХХ – на поч. ХХІ ст. називали: процес розвитку людини в соціумі під впливом сукупності соціальних взаємодій (Г. Філонов, Л. Мардахаєв, 1998); людину як члена соціуму (В. Нікітін, 2002); взаємодію людини і соціального середовища (І. Ліпінський, 2004); дітей та інших осіб, які потребують підтримки у процесі соціального розвитку (О. Іванов, 2010); координацію та особливості впливу соціальних явищ, процесів та відносин на соціальне функціонування дітей та молоді (А. Капська, 2008).

Предметом соціальної педагогіки є: процес соціального виховання особистості, дослідження виховних сил суспільства (А. Мудрик, 1999);

педагогічні аспекти соціального становлення та розвитку особистості, набуття нею соціального статусу (В. Нікітін, 2003); закономірності процесу засвоєння індивідом соціального досвіду та включення індивіда у систему суспільних ролей, прав, обов'язків (Л. Нікітіна, 2003); закономірності взаємодії людини та соціального середовища (І. Ліпінський, 2004); виховання людини в соціумі (А. Капська, 2008).

Отже, виходячи з вище викладеного можна визначити, що *об'єктом соціальної педагогіки* є - процес набуття людиною соціальності під впливом сукупності соціальних явищ, процесів та відносин. *Предметом соціальної педагогіки* є соціальне виховання особистості у різних сферах суспільного життя (О. Безпалько).

Завданнями соціальної педагогіки є:

- Вивчення виховних можливостей різних соціальних інституцій у формуванні компонентів соціальності особистості (соціальної активності, соціальної компетентності, соціальної позиції, соціальної мобільності);
- Обґрунтування умов самореалізації та самоактуалізації особистості в різних умовах соціального середовища;
- Визначення шляхів запобігання соціальній дезадаптації особистості у різних мікросоціумах;

- Розроблення технологій соціально-педагогічного захисту та підтримки представників різних груп дітей та молоді у процесі соціального виховання;
- Визначення шляхів взаємодії різних соціальних інститутів у соціальному вихованні особистості.

Соціальна педагогіка, як наука виконує наступні *функції*:

1) *Теоретико пізнавальна функція*, що полягає в аналізі соціально-педагогічних процесів, поясненні причин різноманітних соціальних проблем, розроблені наукових підходів щодо підвищення рівня ефективності соціального виховання та різних видів соціально-педагогічної підтримки особистості;

2) *Прикладна функція*, пов'язана з розробленням різноманітних способів удосконалення соціально-педагогічного впливу на особистість, створення оптимальних умов для її соціалізації та мінімізації негативних факторів впливу соціального середовища.

Соціальна педагогіка здійснюється на різних *рівнях*. *Соціальний рівень* це різноманітні державні та громадські організації напрямом діяльності яких є соціальне виховання. *Соціально-середовищний рівень* включає в себе складники мікросередовища. *Індивідуальний рівень* – окрема особистість на різних етапах її соціалізації.

3. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та галузями суспільної практики

Соціальна педагогіка є інтегративною наукою, тому спирається на дослідження інших споріднених їй наук для всебічного пояснення соціальних феноменів, які нею вивчаються. Тому більшість науковців вважає, що тісні міждисциплінарні зв'язки соціальна педагогіка насамперед має з педагогікою, психологією, соціологією, правом, спеціальною педагогікою.

Загальною педагогікою, що дозволяє соціальній педагогіці вивчити особливості виховання, навчання, освіти особистості на різних рівнях її соціалізації. Соціальна педагогіка виділяє у вихованні та освіті ті складники, що пов'язані з залученням особистості до суспільного життя, тому вони містять: регулювання та реалізацію освітньо-виховних засобів, які впливають на соціалізацію та ресоціалізацію особистості; вплив на соціальне виховання та педагогічний процес соціокультурних умов; педагогічної підтримки дитинства.

Психологія дозволяє зрозуміти психологічні особливості особистості, групи і дає можливість підібрати та розробити форми і методи соціально-педагогічної роботи.

Соціологія дозволяє визначити особливості становлення, функціонування, розвитку соціальних груп, соціальних спільнот та взаємостосунків між ними.

Економіка дозволяє соціальній педагогіці визначити та вивчити окремі економічні процеси як

причини соціальних проблем та визначити їх вплив на розвиток соціально-педагогічної діяльності.

Політика дозволяє соціальній педагогіці визначити та враховувати політичні явища для врахування та розробки змісту соціальної політики щодо дітей та молоді, соціального виховання та процесу соціалізації особистості.

Право сприяє можливості відстоювати права та інтереси дітей та молоді на основі міждержавних та державних документів.

Спеціальна педагогіка сприяє розробленню змісту та форм соціально-педагогічної підтримки осіб з інвалідністю.

Менеджмент дозволяє соціальній педагогіці організувати соціально-педагогічну діяльність на рівні управлінської діяльності, що покращить практичну діяльність фахівця.

Етика визначає морально-етичні вимоги до професійної діяльності соціального педагога.

Запитання:

1. Підґрунтям для розвитку соціальної педагогіки є ідеї якого вченого?
2. Укажіть об'єкт та предмет соціальної педагогіки.
3. Які завдання постають перед соціальною педагогікою як галуззю педагогічної науки?
4. Поясніть, чому соціальна педагогіка є інтегрованою галуззю педагогічної науки.
5. Яку групу понять виокремлюють у соціальній педагогіці?

6. Розкрийте взаємозв'язок соціальної педагогіки із психологією, соціологією, педагогікою, правом, корекційною педагогікою.

Література:

1. Басов Н.Ф. Социальный педагог: введение в профессию: учебное пособие для студ. высш. учеб. Заведений. Москва. ИЦ «Академия». 2006. 256 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. заклад]. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 7-12.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. К. «Академвидав». 2014. 309 с. С. 5-10.
4. Василькова Т.А. Социальная педагогика: учеб. пособие. М. КНОРУС. 2010. 240 с.
5. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка: навч. посібник. К. Основа. 2011. 286 с.
6. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник. К. Центр навчальної літератури. 2000. 316 с. С. 7-22.
7. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2006. С. 3-8.
8. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2009. С. 4-8.
9. Ситняківська С.М. Актуальні проблеми соціальної педагогіки: навч.-метод. посібник. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2012. 165 с.

Лекція 2. Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної практики

Зміст лекції:

1. Історичні передумови виникнення соціально-педагогічної роботи: основні форми допомоги та взаємодопомоги у слов'янських громадах.
2. Започаткування допомоги нужденним в Київській Русі.
3. Соціальна спрямованість діяльності церковних, козацьких та братських громад.
4. Державна опіка у другій половині XVII першій половині XIX століть.
5. Формування системи державного соціального забезпечення в часи Радянського Союзу.
6. Становлення та розвиток системи соціальної роботи в Україні.

1. Історичні передумови виникнення соціально-педагогічної роботи: основні форми допомоги та взаємодопомоги у слов'янських громадах

У розв'язанні гострих соціальних проблем, які нині стоять перед українським суспільством, дедалі більшого значення, поряд з удосконаленням державної системи захисту населення, набуває відродження форм і методів благодійності різних організацій, громадських об'єднань та окремих осіб. Стародавні слов'яни, у тому числі й праукраїнці, які відомі з історичних джерел від VI ст. н. е., жили, як відомо, родовими громадами.

Закономірно, що в них закріплювалися певні стереотипи спільної та індивідуальної поведінки, серед яких найважливішими є реципрокація та редистрибуція. Саме ці рамкові процеси утворили історично ранні форми соціальних відносин, прийнявши захисну функцію у системі роду як головну, засадничу. Важливо зауважити, що до виникнення класового суспільства ця функція первинно була притаманна усім людським спільнотам. Слов'янські племена не є винятком. Механізми реципрокних зв'язків із часом ускладнювалися і набували етнічного забарвлення, внутрішньої специфічності і відмінного формовияву. Основними заняттями стародавніх слов'ян були землеробство і скотарство, що вимагали виконання трудомістких робіт груповими і навіть колективними зусиллями. Саме тому у плині повсякденного життя слов'ян такого великого значення набула громада як орган місцевого селянського самоуправління. До його компетенції належали земельні переділи, оподаткування, судові справи, а також питання допомоги нужденним. Родова громада була об'єднана взаємним обов'язком родичів у матеріальній допомозі, захисті й помсті за завдані будь-ким кривди та образи. Таке взаємне зобов'язання було зумовлено як колективним характером виробництва, так і родинними зв'язками між членами роду.

Із розпадом родових зв'язків, що датується початком IX століття, стародавні слов'яни стали об'єднуватися у територіальні, або ще як їх називали, сусідські громади, котрі охоплювали кілька родин і володіли певною територією. Такі об'єднання називалися задругами чи верв'ями і створювалися для здійснення спільних справ, у тому числі й для надання допомоги нужденним. Єдність такої громади підтримувалися широким колом побутово-господарських зв'язків, котрі акцентували увагу їх зверхників на повсякденних соціальних (точніше – життєвих) проблемах поселення.

- *Основні форми допомоги і взаємодопомоги у стародавніх слов'янських громадах*

Буденна практика здійснення захисту людини у системі стародавнього роду, життєдіяльність якого підпорядковувалася громадським нормам, знаходила відображення у конкретних формах допомоги та взаємодопомоги, основними з яких були чотири. Коротко проаналізуємо їх. *Культові форми* допомоги та підтримки. Відомо, що міфологічне мислення слов'ян пов'язане з певною моделлю дій щодо захисту та охорони спільності чи окремого її члена. Архетип як первісна, початкова форма чогось – це дії і вчинки здійснювані богом, героєм, предком. Саме вони у ритуальній формі «допомагали» слов'янській спільності «вибудовувати» філософію

допомоги, а наслідування їх, діяння за їхнім взірцем формує норми альтруїстичних (альтруїзм як безкорисливе піклування про благо інших) учинків групи людей, об'єднаних певними інтересами. Активно формували стереотипи реципрокної поведінки волхви – у давньоруській традиції жерці, віщуни, чаклуни. Вони відігравали роль певних суб'єктів-регуляторів масових, групових відносин. Причому діяли вони зазвичай за умов економічної, соціальної чи особистої кризи, коли треба було розв'язувати якусь нагальну проблему, виконуючи сакральні та громадські функції. Відомі факти, коли за волхвськими законами задля відновлення благополуччя громади, крадіїв урожаю вбивали чи виганяли із поселення, розоривши їх маєток. Така традиція зберігалася в окремих селищах аж до ХІХ століття. З одного боку, тут наявна суто утилітарна функція редистрибуції (розподілу в кризовій ситуації), а з іншого – механізми розподілу характеризуються нормативною архетипічністю поведінки волхвів як суб'єктів взаємопідтримки. Більш пізньою формою вшанування могутності богів були *братчини*, що святкувалися сільськими громадами шляхом прославлення святого покровителя. Згодом це було традиційне вузькогрупове свято, що відзначалося або цілим селищем, або кількома селищами «вскладчину», де кожен учасник надавав певну частку продуктів харчування на громадські потреби. Крім того,

іншим важливим механізмом закріплення реципрокних відносин, пов'язаних із сакральними установками, були *родові обряди* шанування предків, які обожнювалися – до них зверталися через культові обряди, що в кінцевому підсумку приводило до певного родового єднання. Відтак у стародавні часи в наших пращурів існували громадські форми допомоги, головно пов'язані з культом смерті; до них належали громадська тризна, громадська милостиня, «страва», подаяння натуральними харчовими продуктами. Ще один значущий аспект сакралізації процесу допомоги – культ героя, додержування громадських традицій, підпорядкування усупільненим нормам життєдіяльності юних поколінь зрілими. Показовими тут є княжі бенкети (учти), які збирали дружинників, котрі не лише харчувалися у князя, а й використовували своє законне право на банкетування. Найпоширенішою формою допомоги і взаємодопомоги між князем і дружинниками був викуп полонених, що, скажімо, зафіксовано договором князя Олега із Царгородом (911 рік) і наказом Ігоря (945) «Про порятунок полонених». Ними визначалися взаємні зобов'язання щодо викупу русичів і греків, у якій би країні вони не знаходилися, та повернення їх на батьківщину. Загалом договір вважається першим в Україні документальним свідченням турботи

держави про тих своїх громадян, котрі цього реально потребують.

- Общинно-родові форми допомоги й захисту в рамках роду, сім'ї, поселення.

Вони пов'язані із ведруським родовим простором, у котрому була закладена традиція піклування про слабких і немічних. Причому форми підтримки старих були різні. Якщо на допомогу не приходила родина, то піклування про них брала на себе громада. Одним із варіантів підтримки літніх було спеціальне відведення їм земель, яке уможливило заготівлю сіна. У похилому віці вони доглядалися окремими представниками громади. Так, старця призначали на постій за чергою, здебільшого на кілька діб, до різних членів громади, де він отримував нічліг і харчування. Названа форма зберігалася до кінця ХІХ століття. До прийняття християнства на Русі існували й інші форми допомоги. Наприклад, варіантом відходу на «той світ» було добровільне залишення немічною людиною громади. Старі люди, котрі вже не могли працювати, селилися неподалік громади, на цвинтарі, будували собі келії й жили завдяки подаянням, що було типовим аж до ХVІ століття. Хоч «старі та малі» належали до однієї соціально-вікової групи, форми допомоги і підтримки стосовно перших і других були близькими, проте не однаковими. Вельми поширеним був звичай, коли полонені дорослі

чоловіки умертвлялися, а жінки та діти адаптувалися племенем переможців і входили до окремих родин. Це був своєрідний родинний інститут захисту і збереження життя матерів і дітей інших етносів чи народностей. Соціально-економічне підґрунтя дару та дарообміну наявне у мотивах усиновлення всередині родової громади і виникнення інституту приймацтва у південних слов'ян. Здебільшого приймали у родину сироту літні люди, коли їм уже важко було давати раду господарству, а вони не мали власних спадкоємців. Той, кого прийняли до нової для нього родини мав господарювати, шанувати новоявлених батьків, був зобов'язаний поховати їх. Ще одна поширена форма підтримки сироти – громадська допомога, що за характером збігалася з допомогою німечним старим, коли дитина переходила з хати до хати на годування (харчування). Сироті могли призначити «громадських» батьків, котрі брали його чи її на утримання. Проте якщо сирота мав своє господарство, то громада протидіяла усиновленню. Такі сироти називалися вихованцями або годованцями. Водночас вдови, як старі й діти, вважалися соціально незахищеними. Є підстави припустити, що перша форма допомоги вдовам розвивалася за принципом дару-віддару у системі сакральних групових відносин. До давнього звичаю належить і ходіння за «навальним», що зустрічався ще у ХІХ столітті на Півдні України. Він полягав у

тому, що нужденній жінці надавали допомогу харчовими продуктами, зазвичай восени, після збирання врожаю. Коли жінці приносили ці припаси, то вона, зі свого боку, пропонувала гостям випити й закусити. Звісно, поруч із зазначеними індивідуальними формами захисту виникають форми взаємопідтримки, колективного захисту, коли допомога чи підтримка надається родині, сусідській громаді, цілому роду.

- *Господарські форми допомоги та взаємодопомоги.*

У їх основі лежить «усяка взаємовиручка», а в економічному розумінні – форма обміну, що зародилася у первісній громаді з появою в ній розподілу за працею та особистою власністю. Ранні форми допомоги і взаємодопомоги – реципрокації – первинно мали ритуальний характер і до ХІХ століття зберігалися у вигляді народних свят. Передусім підкреслимо, що різні форми селянських «помочей» за всієї їх різноманітності мали певний сценарій, у котрих були збережені рештки магічних аграрних культів. Він охоплював такі елементи: ритуальний договір, де обов'язковими елементами є «хліб-сіль і могорич», спільна трудова діяльність, що здійснювалася в договірні терміни, а після завершення робіт – спільні трапеза, ігри, танці, розваги. Отож «помочі» розглядалися як трудове свято, у якому брало участь усе сільське населення, незалежно від соціальної приналежності чи

реального статусу. Причому серед різних видів «помочей» як специфічної форми групової підтримки назвемо обов'язкові позасезонні і сезонні. Різновидом архаїчної моделі допомоги є толоки, що одночасно були і формою спільної діяльності і формою допомоги бідним селянам, включали у себе спільну обробку землі, перевезення сіна, хліба, гною, будівництво хатин, млинів (здебільшого за умови частування помічників господарем). Ще один вид господарської допомоги – спільне використання робочої худоби («супряга»), коли обробка землі здійснювалася «найманими волами». Тут передбачався взаємообмін послугами, коли одна і та ж особа і надавала, й приймала ці послуги. Імовірно, що саме у цей період утверджується закон «еквіваленту» за формулою «Я – тобі, Ти – мені», що у подальшому буде мати різну інтерпретацію. Отже, реципрокні та редистрибутні соціальні зв'язки, які реально підтримували збереження єдиного часопростору життєдіяльності праукраїнських поселень, важливого для всіх членів прадавньої спільності, стали основою для виникнення і розвитку християнської моделі допомоги та підтримки усіх – дітей-сиріт, інвалідів, удів, пристарілих, – хто їх явно потребував.

2. Започаткування допомоги нужденним в Київській Русі

- *Вплив Хрещення Русі на зміну моделі соціального захисту населення*

Спільними рисами різних народів, як відомо, є здатність до співчуття і співпереживання, готовність відгукнутися на чужу біду, прийти на допомогу тощо. Саме названі спроможності й уміння існують віддавна, змінюючи з часом форми і способи свого виявлення. Споконвіків не обділені ними й слов'яни. Письмові згадки західних мандрівників давнини вказують на виняткові гостинність, милість, доброту, чуйне ставлення до полонених наших давніх предків. Турбувалися слов'яни і про співвітчизників, котрі потрапляли в біду. Так, Київська Русь уклала з греками низку спеціальних договорів під назвою «Про порятунок полонених». Останні визначали взаємні зобов'язання щодо викупу русичів і греків і способи повернення їх на батьківщину (вище згадувані договори князів Олега й Ігоря 911 і 945 років відповідно). Доброзичливість, людинолюбність, відкритість слов'янської душі формувалися під впливом особливих географічних і природних умов, серед яких слушно виокремити безкрайність рівнинних і лісостепових просторів, помірний клімат, постійну потребу в колективному захисті від войовничих половців та інших сусідніх народностей. Духовність та культура слов'ян стрімко розвивалися також завдяки сподвижницькій діяльності просвітителів Кирила

та Мефодія, які у 898 році створили для них єдину книжно-письмову мову. Вона виявилася одним з визначальних чинників становлення та розвитку слов'янської цивілізації, того особливого одухотворення повсякдення наших пращурів, яким властиві доброзичливість, співстраждання, довірність і любов до рідної землі. У Х–ХІІ століттях в Україні-Русі відбувається зміна моделі допомоги і підтримки нужденних. Головно це пов'язано з трансформацією соціально-економічної ситуації та розвитком вітакультурного простору буденного життя слов'ян. До початку ІХ століття тут завершився розпад первіснообщинного ладу, а тому були зруйновані родоплемінні зв'язки і відносини. На зміну останнім прийшли територіальні, політичні та військові, виникли племінні союзи, на базі яких урешті-решт створюється держава – Київська Русь. Правлячою соціальною групою молодій держави стали князь та його дружинники. Розвиток феодалських відносин, інтереси єдності країни вимагали реформування ведруських уявлень, прийняття спільної релігії. У 988 році християнство у православному варіанті визнається офіційною державною релігією, а відтак з'являється й нова впливова організація – церква. Християнізація слов'янського світу справила вирішальний вплив на всі сфери життя тогочасного суспільства, на соціальні відносини, що закономірно позначилося на характері, формах

допомоги та підтримки того чи іншого люду. З цього часу починає формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої перебуває філософія любові до ближнього. «Полюби ближнього твого, як самого себе» – ця формула стає моральним імперативом (себто велінням), що визначає високо людську сутність учинку особи. З іншого боку, вона відображає громадський акт єднання різного народонаселення, стаючи тим самим показником приналежності до певної спільності. Звісно, що основними об'єктами допомоги стануть хворі, жебраки, вдови, сироти. З'являються законодавчі акти, що регулюють відносини у царині підтримки та допомоги різних категорій населення. До найдавніших джерел права належать церковні статути князів Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого, що містять норми шлюбно-сімейних відносин. Виникають також нові суб'єкти допомоги – князь, церква, парафія, монастирі, утверджуються й основні її напрями – княжа і церковно-монастирська підтримки, парафіяльна благодійність, милостиня.

- Християнська благодійність за правління князя Володимира Великого

(з 980 по 1015 роки) Князь Володимир, запроваджуючи християнство на Русі, сам глибоко сприйняв звернені до душі людини канонічні положення, що закликають загал турбуватися про

ближнього, бути милосердним. Ось деякі з них: «Блаженні милостиві, бо помилені вони будуть», «Хто просить у тебе, то дай, а хто хоче позичити в тебе – не відвертайся від нього», «Продай добро своє та й убогим роздай», «Тіштесь з тими, хто тішиться, і плачте з тими, хто плаче». Володимир, за свідченням літопису, пройнявшись духом християнських повчань, велів «усякому старцеві й убогому приходити на княжий двір, брати їжу і питво, і гроші з казни». Та оскільки немічні і хворі не могли добиратися до його двору, то князь звелів зробити вози, куди клали хліб, м'ясо, рибу, овочі, мед у бочках, квас і возили містом, питаючи: «Де хворі і старці, які не можуть ходити?» Таким нужденним роздавали все їстівне для належної підтримки життя. Прагнучи розвинути благодійництво, надати йому організованого характеру, князь Володимир у 996 році видає Статут (закон), у якому, згідно з релігійними настановами, доручає духовенству і церковним структурам опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких, установлює для благодійних закладів «десятину». Відомо, що цей мудрий правитель здійснив багато прогресивних для свого часу заходів, завдяки яким освіченість, культура русинів досягли високого рівня. Зокрема, мовиться про заснування училища для навчання убогих людей, богодільні, будинки для паломників, запровадження народних свят, на

яких виявлялася турбота про убогих, сиріт, удів, мандрівників – роздавалася їм велика милостиня. Не випадково про князя Володимира за його чуйність, безкорисливість складено стільки легенд, билин, оповідань. Його приклад наслідували інші представники княжої влади та духовенства, а тому благочинна діяльність набувала в Київській Русі все більш спрямованого й організованого характеру, досягла системності. Благодійність Володимира інколи ставала загрозливою для держави. Так, за свідченням літописців, князь став поширювати свою добротність навіть на злодіїв та вбивць, замінюючи їм страту на штраф. Через це вони невдовзі втратили будь-який страх перед владою, а з боку бояр і військової опозиції ці ненасильницькі способи покарання викликали незадоволення. Довелося втручатися духівництву, яке вимагало від Володимира покарання знахабнілих злочинців. Стосовно традиції трапез із залученням жебраків і сіроми, то вони не були явищем винятковим, а відомі з давніх ведруських часів як давня традиція. Скажімо, саме вони, широко практикувалися у стародавніх Римі і Греції. Наприклад, римський імператор Нерон припинив заведені до нього публічні обіди, замінивши їх роздаванням кошків із припасами, а Доміціан їх відновив. Натомість Троян пропонував бідним вибір – обіди, кошки з харчами або гроші.

- *Соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха*

Достойним продовжувачем справ свого батька Володимира, включаючи допомогу і підтримку знедолених, був великий князь Київський (з 1019 по 1054 роки) Ярослав, прозваний у народі за непересічний розум Мудрим. Він заснував сирітське училище, де на його утриманні навчалося близько 300 юнаків. Це фактично був перший справжній навчальний заклад в Україні-Русі. Але найбільшої слави він зажив складанням першого письмового руського зводу законів – «Руської Правди». Його структура охоплює 37 розділів і, крім статей кримінального характеру, має статті соціального спрямування, що було незвичним кроком для тогочасних європейських держав. Узагалі закони Ярослава стосовно опікування дітей були дуже гуманні для тих часів, адже вирішували найнагальніші за проблемністю питання. «Руська Правда» була першим слов'янським кодексом законів, що нагадувала сучасні соціальні програми. Про важливість для князя Ярослава соціальної теми свідчить той факт, що з 37 його статей вісім цілком присвячено проблемам захисту дітей. Ця перша спроба складання руського зводу законів так чи інакше визначила всю подальшу законотворчість в Україні-Русі та Росії. Наступні зведення законів значною мірою творилися за зразком «Руської

Правди», утверджуючи основи соціальної політики в князівстві. Онук Ярослава Мудрого Володимир II Мономах – великий князь київський з 1113 по 1125 роки – залишив по собі перше своєрідне моральне повчання, звернуте до молодшої генерації. Воно наповнене щирістю і християнською людяністю. І все ж допомога князів та інших достойників аж ніяк не була системною і всеохоплюючою. У літописах практично не зафіксовано її форми виявів в екстремальних ситуаціях – під час голоду, мору (епідемій), повеней, хоч у середньовічний період розвитку Русі-держави більше як 40 років припадає на голодні роки (приблизно кожні 7 років). Так, зафіксовано випадки, коли голодний період тривав 2–3 роки, проте свідчень милосердя у цей час поки що не знайдено. Імовірно, що проблеми масового голоду були поза княжою опікою. Окрім того, вони вимагали тривалих форм допомоги, що не було властивим практиці княжої соціальної підтримки. Громадська самодопомога у скрутні часи була, як і під час голоду в Ярославлі, ефективнішою, тому що стосувалася різних аспектів. Наприклад, голод у Новгороді 1128 року супроводжувався «мором», тому знесилені новгородці запрошують наймитів для вивезення і поховання мертвих. У 1230 році організацію поховання померлих взяв на себе архієпископ Спиридон і чоловік на ім'я Станила. За деякими даними протягом цих двох років у

Новгороді було поховано померлих від голоду 6530 осіб.

- Церковно-монастирська модель благодійності

Упродовж багатьох століть соціальна допомога в Україні-Русі значною мірою була зосереджена у церквах і монастирях. Оскільки прищеплене на Русі православ'я спочатку не мало ні своїх інститутів, ні системи фінансування, ані священиків, то їх формуванням опікується держава. Тип відносин між церквою та державою запозичується у Візантії. Фінансова підтримка церкви здійснюється шляхом відрахувань від князівських доходів (десятина). Натомість монастирі спочатку існували як закриті товариства, котрі не прагнули спілкування з народом, адже сутнісно чернецтво було подвижництвом, зреченням світських спокус. Саме ця замкнутість, відчуженість, аскетизм стають привабливими і для відмежованої від зовнішнього світу свідомості. Монастирі сприймаються як якесь таїнство, що приносить чудесне зцілення, де «пророцтвують», «множать мед і хліби». Маючи більш високу культуру життєдіяльності, монастирі становлять багатофункціональну систему самопідтримки, за якої має місце особливий тип самопомоги людині, пов'язаний з найважливішими сферами її життя – спілкуванням, навчанням, спільним проживанням у товаристві, лікуванням, веденням господарства. Тому багато в чому традиційні

функції монастирського життя сприймаються населенням Київської Русі як відкриття. Відтак монастирі зміцнившись економічно, перетворюються у певному сенсі на центри благодійної соціальної діяльності. Вони виконують чотири основні функції: лікування, забезпечення незаможних (переважно у вигляді надання одноразової допомоги натуральними продуктами – милостині), навчання грамоті, контроль. Відповідно до кожної з функцій при монастирях створюються особливі форми підтримки, що вказує на відсутність у їх життєздійсненні спеціалізації у якомусь одному виді допомоги, що характерно для церковних закладів Заходу. Назване спричиняє поступове оформлення ктиторської (ктитор – засновник) монастирської системи, особливістю якої є те, що той, хто постригається у ченці, зобов'язаний приносити дар монастирю у вигляді земельних угідь. Натомість іншу систему підтримки бачимо у парафіяльній системі допомоги і захисту, де провідну роль відіграє церква і парафія. Розвиток цієї системи пов'язують з монголотатарською навалою, під час якої спустошення південних руських земель примушувало населення мігрувати на північ, на незаселені території. Поселення тут починалося із зведення храму, навколо якого будували хати, утверджуючи наявність парафії, і притаманний їй спосіб життя. Отож, монастирі – це не лише

інститути громадської допомоги, а й своєрідні органи громадського контролю, головне місце покарання для жінок. Останні засилалися до монастирів за подружню невірність (так каралися навіть вдови). Церква завше стояла на сторожі шлюбу, підтримуючи його канонічними приписами.

3. Соціальна спрямованість діяльності монастирських, козацьких та братських громад

- Розвиток монастирської системи допомоги та підтримки нужденних

У названий період Україна ще не входила до складу Московської держави. Але згодом (1654 рік, коли сталося формальне приєднання України до Росії) буде приєднана до неї вже в наступній історичній фазі і на неї буде поширена також система соціального захисту цієї держави, що спричинило низку трансформацій у соціокультурному лоні українського загалу. Для даного періоду характерними стають три основні форми соціальної допомоги: а) монастирська, б) державна (захисту) і в) перші світські прояви добродійності (благодійності). До того ж починаючи з другої половини XIV століття, відбувається об'єднання земель навколо монастирів. Пов'язано це зі зміною характеру монастирського управління, котре переорієнтовує їх життєдіяльність у напрямку розв'язання нагальних господарських завдань. А це перетворює

монастирі у самостійні феодалні вотчини, що прийшли на зміну ктиторським, які свого часу створювалися князями та єпископами. Останні розвивалися понад 200 років і заклали “пансіонну” систему підтримки для чоловіків і жінок: новий чернець, зробивши певний майновий внесок, отримував у монастирі довічне утримання – пансіон. Інститут удів у цей час отримує правове визнання, що дозволяло цій категорії жінок доживати віку в монастирях з гарантованим забезпеченням. Багато заможних жінок (княгині, боярині), або їхні чоловіки, спеціально будують монастирі для проведення решти життя у їх стінах. Постриги у черниці стали поширеним явищем серед жіноцтва. Отож і шлях до монастиря був відкритий для жінок усіх суспільних верств. Ктиторські монастирі у цей історичний період ще існують, однак знаходяться зазвичай у містах, тоді як монастирі-вотчини інтенсивно розвиваються за їх межами і першочергово через їх більшу відкритість у наданні допомоги всім бажаючим. Вони масово скуповували землі і ставали великими землевласниками, часто привласнювалися цілі села і навіть міста. Тим самим монастирі як суб’єкти допомоги та підтримки набували функції сильних, могутніх, тобто посідали те місце, яке раніше мали лише князі. Примітно зауважити, що селяни із задоволенням приєднувалися до монастирських маєтків, адже саме тут вони отримували значно

ліпші умови життєдіяльності – звільнялися від податків, юрисдикції місцевої влади, заїжджих княжих чиновників, яким треба було давати вози, коней, корми, провідників. Крім цього, у старості їм забезпечували притулок у монастирі зі статусом ченця, або «більця», тобто не посвяченого у ченці, але того, який проживав у межах монастиря і перебував під його захистом. Це насправді був своєрідний страховий поліс, хоча для його отримання треба було зробити певний внесок у загальну монастирську скарбницю. Водночас масовий вплив робочої сили робив монастирі багатими і сильними. Додамо, що їх багатство збільшували і приватні вклади у вигляді культових предметів, майна, земельних угідь. Пожертвування здійснювалися на різних умовах – поминання вкладників після смерті, годування від їхнього імені жебраків тощо. Існували й особливі земельні внески, що уможливлювали отримання статусу «більця». Так поступово монастирі-вотчини вводили обов'язковий внесок при вступі до нього у вигляді натуральних продуктів, власності, грошових внесків. З плином часу розмір цих внесків щоразу зростав, що надавало їм не лише могутності, а й елітності.

- Формування державної системи захисту

Князь Дмитро Донський, повернувшись у 1382 р. до Москви з Костроми і заставши її спаленою, заплатив 300 карбованців за прибирання

і поховання понад 20 тисяч тіл москвичів. Цим фактом, вочевидь, зафіксована одна з перших форм громадських робіт. Причому масові лиха примушують шукати нові організаційні форми підтримки, нові способи самодопомоги. Скажімо, Іван IV у боротьбі з епідеміями починає застосовувати «поліцейсько-санітарні методи». Для призупинення їх надмірному поширенню він організовує спеціальні застави. Більше того, виникають відомства, які беруть на себе функції соціального захисту, тобто окреслюється тенденція до утворення державних реципрокних інститутів. Так, рішення Стоглавого зібрання про викуп полонених починає реалізуватися головною мірою лише тоді, коли з'являється Полонянничний приказ (аналог міністерству) 1668 року. Загалом прикази стають провідною законодавчою нормою допомоги і захисту, а також контролю за церковним життям. Показовою тут є діяльність Приказу Великого Палацу, завдання якого полягає у видачі грошей монастирям і церквам з царської скарбниці. Відтак прикази і чиновники (спочатку у вигляді дияконів) приходять на зміну князівському особистісному захисту бідних. Водночас відбувається зміцнення законодавства стосовно державної опіки знедолених, яке стало мірилом учинків, норм і вимог до опіки. Воно замінило собою княжі моральні імперативи на категорії державних зобов'язань, нормативів. За Івана IV (Грозного)

закладаються традиції, коли верховна влада починає законодавчо втручатися у справи церкви, спочатку обмежуючи її владу, а пізніше й контролюючи її. Так, у Судебниках 1550 року вперше ставиться питання про правомірність опіки церквою осіб, котрі не є «клієнтами церкви» – торговців, міщан. Цим особам, так званим більцям, забороняється жити в монастирях і підлягати їхній юрисдикції (захищеності). Оскільки монастиривотчини (які тепер переважали) не розв'язували проблеми жебрацтва, то державна влада офіційно легалізувала інститут жебрацтва, перетворивши його у певний спосіб життєактивності). І це в той час, коли у Західній Європі з'явилася низка законів, що забороняли це явище. Під захист закону потрапляють каліки, міські жебраки, а особи, які здійснювали стосовно них насильство, мали платити штраф – калікам чотири алтини, московським міським жебракам вісім алтинів дві деньги. Державний контроль і підтримка здійснюються в різних напрямках, у тому числі і шляхом регулювання цін на хліб у період масового голоду. До таких заходів вдається цар Борис Годунов (1601 рік): коли в Усольському повіті різко зростають ціни на хліб – вводяться державні тверді ціни; до того ж вживалися каральні заходи стосовно осіб, що приховували хліб чи підвищували ціни, нехтуючи встановленими. В 1603 році виходить указ, що дозволяв «відпускати на волю» під час

голоду кріпаків на прокорм без оформлення відпуску. Соборний звід законів 1649 закріплює його і вносить доповнення – дозволялося оформляти грошовий борг у рахунок майбутнього відпрацювання, дозволена відстрочка збіднілим від одного до трьох років. Причому на відміну від Руської Правди коло осіб тут соціально не обмежується. Інакше кажучи, з'являється кредитна система, яка дозволяла у період масового голоду фізично та економічно виживати працюючому люду. Номенклатура «санітарно-поліцейських» заходів проти поширення мору (епідемій) також підкріплюється указами та законами. Чітко організовується робота інституту контролю, що відтепер охоплює штатних службовців. Їх призначення – сповіщати населення про падіж худоби в усіх адміністративних одиницях, наглядати за тим, щоб м'ясо здохлих тварин не потрапляло на ринок і щоб закопували їх у спеціально відведених місцях, віддалених від поселень. Отже, у зазначений історичний період держава як суб'єкт допомоги першочергово здійснює підтримку тих осіб, які стоять на захисті інтересів чинної влади. Тут діє той самий механізм реципрокних зв'язків, узаконення патерналістських (від патернус – батьківський) відносин: «Ти – мені, Я – тобі». На початку влада виявляє поблажливість, а не здійснює законне право особи на підтримку, коли вона потерпає від владного тиску. Отож не

можна ще говорити про якусь цілісну систему державного патронату над службовцями, адже підтримка надавалася далеко не всім, а вибірково, окремим персоналіям.

- *Соціальний захист за часів козаччини*

Певну історичну картину соціального захисту в Україні дає робота С. Верхратського «Історія медицини». Її автор насамперед пропонує розглянути братство – релігійно-національну організацію українського заможного міщанства, що в XV–XVIII століттях відіграло важливу роль у житті нашого народу, в його боротьбі проти національного гноблення польськими панами, проти наступних спроб окатоличення. Їх обов'язком було здійснення релігійно-благодійних заходів. Крім того, вони покликані були забезпечувати церкву людьми, котрі могли правити службу, тобто вміли читати і писати, допомагати збіднілим і хворим членам своєї парафії. Освіта у братських школах передбачала лише навчання читанню і письму, але для тих часів це була справа велика й важлива. В Україні в XVI, й особливо у XVII, століттях було досягнуто певних успіхів. В описі Павла Алеппського, котрий з антіохійським патріархом Макарієм подорожував Україною до Москви в 1654 році, читаємо: «Починаючи з цього міста (Рашків на Дністрі) по всій землі козацькій, у кожному місті, в кожному селі для убогих, немічних і сиріт збудовано на краю чи всередині

населеного місця будинки, в яких вони мають притулок». Ці примітивні братські притулки, де, зрозуміло, медичного догляду не було, у XVI столітті називали шпиталями. Братські шпиталі утримувалися коштами парафіян. У містах великі ремісничі цехи мали власні шпиталі, менші об'єднувались й підтримували спільний шпиталь. У деяких містах такі заклади існували на гроші, отримувані за користування міськими вагами, переїзд через мости, переправу поромом. Крім шпиталів, що утримувалися на громадські кошти, в Україні були ті, існування яких забезпечувалося завдяки заповітам заможних осіб, котрі відписували для цього села, млини й навіть шинки. Шпиталі виконували також і опікувальну мету. Так, Київське братство, яке було засновано в 1615 році, мало школу й шпиталь «для людей убогих, старих, зкалічених та духовних, як свецьких, так і лицарських. Коли Запорізька Січ стала місцем скупчення кількох тисяч людей, коли після походів запорізьких козаків було багато поранених, частина з яких назавжди залишалася інвалідами, Січ змушена була збудувати власний шпиталь при Трахтемирівському монастирі над Дніпром. Серед запорізьких козаків популярною була народна медицина. Чимало їх зналося на траволікуванні. Під час походів, боїв з-поміж козаків визначались особи, яким доручалося лікувати хворих і поранених за винагороду з військового скарбу. За

свідченнями французького інженера і дослідника Боплана, котрий бував на Січі, козаки застосовували дуже своєрідні та ефективні засоби медичної самодопомоги і взаємодопомоги. Багато козаків, так званих характерників, володіли таємницями лікувального навчання. Такі цілителі, часто самоуки, підтримували стосунки з дипломованими лікарями, які за власною ініціативою лікували місцевих жителів та передавали їм знання із медицини, санітарії, особистої гігієни. Монастирі охоче перебирали на себе піклування про запорізьких козаків, оскільки мали від цього матеріальний прибуток у вигляді коштовного оздоблення церков і великих внесків. Зокрема, під час визвольної війни Січ розподіляла своїх поранених та інвалідів в інші шпиталі при монастирях і церквах, виділяла на лікування і догляд певні кошти із загальновійськового скарбу. Лікували та доглядали хворих у шпиталях ченці.

- Виникнення приватної благодійності

Історія соціального захисту сягає особистої добродійності, яка була притаманна людському загалу ще з доісторичних часів. Вона завжди була властива людям як вияв природного співчуття і намагання підтримати у такий спосіб власний авторитет. Проте вияви добродійності були адекватною відповіддю на суспільні потреби. З перших кроків цивілізації, коли сім'я, домогосподарство набули ознак основного

виробничого осередку усупільнення, закономірно покладали турботу про непрацездатних на інших членів сім'ї чи родини. Ті, хто залишився безпомічним поза сім'єю, або ціла родина опинялася у скрутному становищі, могли розраховувати на допомогу громади. Захист нужденних здійснювався у формі особистої та громадської доброчинності тоді, коли йшлося про виживання людини чи сім'ї. Християнство справило величезний вплив на формування суспільної моралі, ставлення до убогих, адже любов до ближнього є основною засадою такої моральної поведінки віруючого. Сюжет про християнські чесноти повно відображений у трьох Євангеліях Нового Заповіту. Громадська благодійність була поширена ще за часів Київської Русі. Церква стала ще й благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалася допомога нужденним з боку глави держави – князя. Перші уроки та перші регламентації були тісно пов'язані із християнським світобаченням потреб і проблем окремої людини. Сирітство, жебрацтво, інвалідність – ось коло проблем, що відображені у перших законодавчих нормах. Уставом князя Володимира його піддані зобов'язані були віддавати десяту частину свого доходу на утримання монастирів, церков, богоділень, лікарень і мандрівних нужденних. У Заповіті Володимира Мономаха (1053–1125), зокрема,

йдеться: «Усього ж більше убогих не забувайте, оскільки вам по силі своїй можливо годуїте». Виходячи в доброчинності з етично-релігійних міркувань, князі були схильні ставити її під опіку церкви і доручати цю справу представникам церковних кіл. Особливою щедрістю вирізнялися ченці Києво-Печерського монастиря. Феодосій Печерський побудував поблизу монастиря спеціальний будинок, де утримувались убогі та каліки. У Церковному уставі 996 року згадується про обов'язок духовенства турбуватися про бідних, причому на утримання церков, монастирів, богоділень і мандрівних нужденних було визначено десятину. Відмітною рисою благодійності цього періоду було «сліпе» роздавання милостині. Причому жебраків ні про що не розпитували, адже це заборонялося вченням святих отців. Природно, що допомога подавалася здебільшого у вигляді життєво важливих продуктів, тому що грошовий обіг був майже не розвинений. Проте, незважаючи на відсутність «розслідування» реальної нужди прохача, милостиня досягала своєї мети. Голодний не брав будівельних матеріалів, а погорілець, якщо не був голодний, не просив хліба. У будь-якому разі допомога була різноманітною і відповідала справжній нужді – нагальній життєвій потребі. Отже, у XIV – першій половині XVII століть починають розгортатися світські підходи до підтримки та допомоги нужденним. Пізніше в

літературі це отримало назву приватна благодійність, що виявлялася в допомозі голодуючим, а також у лікуванні бідних. Такою діяльністю займалися і колишні державні діячі, і духовні особи (наприклад, колишній патріарх Никон). Якщо для державних службовців медична допомога була нагородою за вірність, мужність тощо, то в новій традиції, що зароджувалася, вона поставала як добродійна акція – як ідея християнського служіння ближньому. Скажімо, поміщиця Уляна Осор’їна у голодні роки розділила долю своїх селян, а також доглядала за хворими та немічними. Таку благодійність професор С. Зеньковський називає «християнською соціальною роботою». Імовірно, основний профіль такої благодійності даного періоду пов’язаний з підтримкою жебраків і лікуванням хворих. Проте не менш важливим напрямком її був і викуп полонених. І тут є підстави говорити не про поодинокі акції окремих добродійців, а про масове явище.

- Соціальна робота в тогочасній Україні

Хроніка українських братств – православних громадських об’єднань – фіксує численні факти створення лікарень та інших благодійних закладів. Київське братство мало свою школу і «шпиталь для людей убогих, уразливих, старих, причому як духовних і цивільних, так і лицарських». У Кам’янці-Подільському функціонував вірменський

шпиталь, створений на кошти місцевої громади, де лікували хворих різних національностей. В основі соціального устрою, що утвердився на Наддніпрянщині після революції 1648 року, була рівність. Кожний міг увійти до Запорізького війська, користуватися козацькими правами й свободами. За переписом 1654 року половина населення території Запорозького війська належала до козацького стану, інша половина – до міщанського. Але між різними соціальними верствами не було гостро зазначених меж, а тим більше протистояння. Визначальний тягар соціальної допомоги на селі несла громада. Цьому сприяли особливості общинної організації сільського життя в Україні, де довго зберігалися традиції народного віче. Традиційно колективно вирішувалося широке коло питань господарського і громадського життя, що сприяло розвитку і селянських громад, однією з примітних рис яких стало самоврядування. У XVI—XVIII століттях громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською спілкою, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала всі аспекти його повсякденної життєдіяльності. При цьому вона була, з одного боку, певним пережитком середньовікового устрою, а з іншого – демократичною організацією, котра згуртувала селян у боротьбі за свої права, за належний соціальний захист. У цій формі громадського

самоуправління важливу роль відігравали громадські ради, сходи, суди, діяло звичаєве право, прості процесуальні норми, включаючи обрання і призначення посадових осіб. До їх функцій належав і розгляд соціальних питань. Загалом же громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за убогих, жебраків, волоцюг. Згідно зі статутом, вона була зобов'язана утримувати убогих, а панський двір мав дбати про забезпечення їх певним заробітком, видачу готівки для придбання найнеобхіднішого. Відтак саме керівники громади мали організувати притулок убогим (у спеціальному будинку чи вільних хатах). Старцям, а також збіднілим сім'ям односельців, допомагали харчами напередодні свят, щонайперше Великодня і Різдва. Заборонялося їм жебракувати в інших селах, оскільки це негативно впливало на репутацію громади. Водночас стимулювалося благодійництво. Наші предки вірили, що за обдаровування бідних, скривджених віддається на небесах, а в земному житті буде краще господарювати. Подекуди існував звичай, за яким заможні люди дарували бідним, особливо вдовам, ягня чи теля, цінні речі, продукти. Найчастіше це робилося в межах сусідських і родинних зв'язків. Примітно, що невідмовною була громадська допомога погорільцям. З її коштів громада або з власних запасів заможні селяни допомагали потерпілим одягом, харчами, насінням,

будівельними матеріалами, оперативно влаштовували толоку для зведення житла. Турбувалася громада й про сиріт і вдів. Таке ставлення впливало з християнської моралі: скривджених долею ніхто не смів ні в чому неволити чи принижувати. Аж до ХХ століття кожне велике село мало сирітську раду і сирітського суддю, які через опікуна дбали про долю своїх підопічних. У виборі опікуна для сиріт вирішальна роль належала родині, але не менш важливою була й громадська думка. За потреби громада шукала кошти із внутрішніх резервів (продаж власного майна, лісу, штрафи тощо), залучала для допомоги церкву. На відміну від Росії, де церква спиралася на світську владу, в Україні вона не залежала від державців, а залишалася «справою громади». У ХVІІІ столітті вона набуває характеру демократичної установи. Матеріально церква живе переважно за рахунок коштів парафіян, які беруть участь у вирішенні питань, пов'язаних з використанням пожертвувань, призначенням священників, служителів, їх оплатою. Тому Українська Церква поступово перетворилася на духовний центр, котрий поєднував у собі храм, школу і шпиталь. У храмові дні (празники) біля церков влаштовувалися громадські обіди, обдаровування старців, калік, сиріт. Заохочувалася милостиня, сприялося «розговіння» убогих і в інші дні.

4. Державна опіка у другій половині XVII – першій половині XIX століть

- Утвердження державно-адміністративних підходів до суспільної та приватної опіки

Державна і суто приватна форми опіки з XVIII по другої половини XIX століть склалися протягом майже двох століть і розвивалася у кількох напрямках. Спочатку формувалася адміністративна система допомоги нужденним, яка охоплювала певні територіальні інститути допомоги та підтримки, державні превентивні (запобіжні) і захисні заходи стосовно різних верств населення, певну законодавчу базу, що регулювала відносини між різними суб'єктами, групами і державою. Згодом у розвитку адмінсистеми підтримки окреслилася тенденція інституціональної допомоги, тобто через різні відомства – суспільні та приватні організації захисту й опіки. Адміністративна система допомоги нужденним прискорено формується у період руйнування старих державних зв'язків і господарських відносин. Під час правління Петра I (1689–1725 роки) державне управління проходить три головні етапи: приказний (від «приказ» – відомство в управлінні Росії того часу) – 1682–1709, губернський – 1710–1718 роки, колезький (від «колегія» – відомство в держуправлінні Росії, що введено Петром I замість приказів у 1717–21) – 1719–1725 роки. На першому етапі (приказна

система) проблеми опікування були пов'язані зі секуляризацією (вилучення чогось із відання церкви) монастирських земель і реформуванням діяльності Монастирського приказу. Приказ взяв на облік усі володіння монастирів і духовних владик (ієрархів), поділив їх на дві категорії: доходи одних йшли на потреби монастиря, других – у державну скарбницю. На початок XVIII століття монастирські вотчини стають основними джерелами грошових, хлібних та інших доходів держави, котра дедалі більше контролює діяльність церкви, спрямовуючи її кошти значною мірою на свої потреби (пов'язані переважно із веденням безперервних війн). Потреби соціальні фінансуються залишковою. Скажімо, у 1708 році військові витрати становили 1 286 384 крб., а витрати на освіту, опіку та охорону здоров'я – 55 519 крб. і все ж богомільним жебракам фінансова допомога надається постійно. Натомість лише з 1706 року опікування розповсюджується на дітей, вдів військовиків, хоча витрати на них удвічі-тричі менші за ті, котрі отримують жебраки. Петровські перетворення на початку XVIII століття істотно змінюють систему захисту і допомоги нужденним. У суспільстві змінюється підхід до людини. Якщо для середньовіччя характерне заперечення цінності особистості, пріоритет цінностей колективізму (порівняйте з радянським періодом), що закріплюється економічними засобами (общинна

чи монастирська власність на землю, або під патронатом державних органів), то в епоху формування абсолютизму цінність людини розглядається з позицій її трудової вартості (тобто як робочої худоби). Ось чому за Петра I відбувається активізація політики боротьби з професійним жебрацтвом, підсилюється роль держави у соціальному захисті, розширюються заходи, скеровані на секуляризацію монастирських земель, обмеження впливу церкви на народний загаль і посилення державного управління. У цей час правова регламентація боротьби із жебрацтвом дещо змінюється. Висилка волоцюг поширюється і на жінок. З'являються органи контролю цієї справи у вигляді Монастирського приказу, який мав висилати жебраків до місць приписки (Указ 1712 року). Жебраків вилловлювали і примусово віддавали на роботи (порівняйте з боротьбою проти «тунеядців» у СРСР). Одночасно передбачені були і санкції проти тих, хто подавав милостиню – перший штраф 5 крб., другий – 10. Установлювалися штрафи і для осіб, у чиєму віданні перебували здорові жебраки – поміщиків, вотчинників, включаючи духівництво. Хоч милостиня як така не заборонялася, хочеш допомогти бідним – віддай гроші в богодільню, притулок, яких на той час було вже досить багато. Дозволялося старостам сіл і соцьким збирати жебракам «на хліб і на одяг» у тих селах, звідки

вони вийшли, а за це, якщо вони «не убогі і не старі», ті могли свій «хліб відпрацювати». До найдієвіших санкції стосовно жебраків треба віднести такі: впійманих уперше бити батогами, вдруге і втретє – таврувати та висилати чоловіків на каторжні роботи, жінок – до прядильних будинків, дітей – на суконний двір і мануфактури. «Амністії» не передбачалися нікому – ні старим, ні хворим, ні божевільним (щоправда, пізніше Петро I увів так званий «огляд дурнів»). Політика секуляризації монастирських володінь була практично зорієнтована – передбачала не лише матеріальний, а й організаційний контроль діяльності церкви, у зв'язку з чим, власне, й з'являється указ про регламентацію життя монастирів. У «Духовному регламенті» (1725 рік) уперше перед духовними особами ставиться питання про милостиню як суспільне зло, пропонується викоринити цей звичай. Перед духівництвом ставиться завдання виявити ті сторони милостині, які провокують зростання професійного жебрацтва, і ті, що йдуть на користь суспільству. Окреслені нові напрямки діяльності церкви у царині суспільної опіки, передусім це будівництво при церквах «странноприємниць» (кімнат чи будинків для ночівлі прочан) і «лазаретів» (шпиталів), де наказувалося збирати старих і позбавлених здоров'я, котрі не можуть самі себе прогодувати, утримувати. Отож держава починає усвідомлювати

свою вирішальну роль і непересічну місію у справі ліквідації професійного жебрацтва і проведенні профілактики цього явища, у створенні системи захисту та допомоги нужденним. Так, у Регламенті (статуті) головного магістрату (1721 рік) визначена роль поліції у справі суспільної опіки як одного із суб'єктів «соціальної політики». У одному із розділів цього статуту підкреслено, що «поліція опікується жебраками, бідними, хворими, убогими, каліками, іншими неімущими, захищає вдів, самотніх, прочан, виходячи із заповідей Божих, виховує юних у цнотливій чистоті і праведних науках». У Регламенті також зазначені основні інститути опіки: «смирительні (гамівні) будинки», призначені для людей «непотребного (непристойного) життя; «прядильні будинки» – для жінок непристойного способу життя, «гошпиталі» (шпиталі) – для опіки самотніх, хворих, скалічених, убогих, старих осіб обох статей; «сирітські будинки» – для убогих дітей, які залишилися без батьків, де їх утримували та виховували, «інші будинки від різних хвороб бідних лікують». Належало зазначені будинки побудувати у кожній губернії за рахунок земських відрахувань із місцевого самоуправління. В інструкціях магістратам (орган міського управління з 1720 року) мовилося про потребу навчання малолітніх дітей не лише заможних, а й бідних батьків. Школи мали бути організовані при церквах, а магістрати

покликані забезпечити не лише навчання, а й опіку дітей. На них покладалася справа призначення опікунів, а також був увірений контроль за їхньою діяльністю та нагляд за процесом їх виховання. У одному з параграфів інструкцій підкреслювалося, що опікування бідних і пристарілих громадян покладається безпосередньо на магістрати. З цією метою вони мають бути влаштовані у міських богодільнях, а не жити упроголодь за рахунок милостині від громадян. Стосовно професійного жебрацтва у даному документі зазначалося, що гультяйський спосіб життя призводить до скоєння різних злочинів – злодійства, грабіжництва. Для запобігання цьому людей такого способу життя слід примушувати до занять ремеслом, різними роботами, мистецтвом. Отже, в даний період сформувалася досить розгалужена система соціального захисту, до якої входять: а) центральні органи – спочатку Патріарший і Монастирський прикази; б) міські магістрати; в) дідичі (поміщики) у кріпацьких селах; г) вйти (старости) і соцькі у поселеннях з вільним населенням. У цілому ж Інститути опіки цього періоду слушно умовно поділити на дві групи – соціального контролю та соціальної допомоги. До перших доречно віднести гамівні і прядильні будинки, до других – шпиталі. Прийняття нового адміністративного Зводу законів про губернії (1775 рік) передбачало організацію спеціального органу – приказів суспільної опіки. У

кожній губернії створювався такий приказ під головуванням цивільного губернатора. Він охоплював як інститути підтримки, так і інститути контролю – народні школи, лікарні, сирітські будинки, аптеки, богодільні; будинки для невиліковних хворих, для душевнохворих, трудові тощо. Метою створених приказів було розширення своєї фінансової бази через широку комерційну діяльність, утримуючи цегельні, черепичні заводи, крамниці, заїжджі двори та ін. Пошуки належної системи фінансування приказів суспільної опіки тривали аж до 1810 року, коли вони перейшли під юрисдикцію Міністерства поліції, а пізніше – Міністерства внутрішніх справ. Саме тоді фінансові потоки набули організованої форми. Ці міністерства стимулювали прикази до збільшення і накопичення фінансових засобів, дозволяючи їм ведення господарських і майнових операцій (здавання в оренду крамниць, будинків, кузень, млинів, садів, городів тощо; заохочення до видобутку торфу, розпилування колод, дров; відкриття суконних фабрик). Дозволялися фіна, до правління входили засідателі спільного суду, по одному від кожного стану – дворянства, купецтва, селян. При цьому ведення справ покладалося на одного із членів правління. Сучасники відзначали громіздкість і неоперативність цієї адмінсистеми. У будь-якому разі за станом на 1862 рік склалася певна структура інститутів допомоги, до якої

входили лікувальні установи (лікарні, будинки для душевнохворих), установи опіки (богодільні, інвалідні будинки для невиліковно хворих), навчально-виховні заклади (виховні та сирітські будинки, училища для дітей канцелярських службовців), інститути пансіонерів, місцеві благодійні товариства. Тогочасна суспільна опіка набула значного розвитку завдяки трьом основним засадам: а) самостійності місцевих благодійних організацій, б) долученню до управління місцевого населення і в) забезпеченню населення більш-менш достатніми грошовими засобами. Проте мала ця система і суттєві вади – приклади розвивали діяльність на свій розсуд, опікування не було обов'язковим для всіх нужденних, а лише вибіркоvim. Приклади не могли задовольнити потреби населення і не тільки через нестачу засобів і недосконалість адміністративно-господарської системи, а й через погану славу закладів суспільної опіки, де мали місце формалізм і різні зловживання.

- *Приватна добродчинність та її форми*

Неспроможність державних і церковних закладів задовольнити потреби населення у соціальній підтримці та допомозі спричинили ще у XVIII столітті розвиток інститутів приватної добродчинності, відомих інститутів підтримки та захисту, благодійних товариств. Форма надання допомоги на перших етапах даного періоду була традиційною для християнської культури

милосердя – пожертвування. Але тут виникали проблеми: часто-густо коштів було недостатньо, що не дозволяло, наприклад, відкрити якийсь тип закладу. Це вимагало утворення товариств, організацій, які б давали змогу об'єднувати ресурси благодійників і скеровувати їх на найактуальніші потреби. Так з'являється Рада імператорського людинолюбного товариства (1816 рік), яка зосереджує кошти окремих жертвовників. Об'єднані у такий спосіб кошти уможлилювали розв'язання актуальних завдань – розвивати інститути підтримки, відкривати нові заклади тощо. Водночас названа Рада стимулювала діяльність «Благодійного товариства», що було засноване у 1812 році. Програма цього товариства визначала, крім напрямів діяльності вже традиційної (наприклад, опікування бідних і хворих), допомогу постраждалим на операції, надавалися грошові пільги. Вони забезпечували допомогу постраждалим від нещасних випадків на вулицях, утримання особливих лікарень для потерпілих від інфекційних хвороб, опіка над «спотвореними природою чи пригодою», виховання глухонімих. Допомога Товариства мала як постійний, так і тимчасовий характер. Залежно від цього утворювалися й відповідні інститути. Скажімо, до установ, які надавали постійну опіку, належали навчально-виховні богодільні, безкоштовні і дешеві квартири. До того ж тимчасову допомогу

надавали медичні, благодійні товариства, нічліжні притулки, безкоштовні їдальні.

Філантропічною діяльністю займалися і відомі у світі масонські ложі. Благодійність вважалася однією з найважливіших чеснот «вільних мулярів», а найпопулярнішою формою добродійності було пансіонерство. Своїм пансіонерам (серед них були вдови, дівчата, студенти) вони виплачували кожні два місяці грошову допомогу (5–10 крб. на особу). У підсумку є підстави констатувати, що всі форми та види тогочасної приватної благодійності можна звести у три напрями: а) організація та фінансування інститутів (закладів) допомоги і підтримки; б) надання одноразової або постійної матеріальної та грошової допомоги; в) здійснення соціального патронажу (проведення заходів удома) над певною категорією нужденних.

- Основні напрями суспільної опіки

У зазначений історичний період формуються державні підходи до розв'язання проблем інвалідності, материнства й дитинства, а також соціальної патології – професійного жебрацтва, алкоголізму, проституції, дитячої бездоглядності.

Спочатку державна участь у здоланні проблем, пов'язаних з інвалідністю учасників імперських воєн, полягала в організації для них притулків. Допомога надавалася переважно матеріальна або індивідуально – медична, коли

спеціальним розпорядженням для знатних людей призначався спеціально виділений лікар. Але створення Петром I величезної на той час регулярної армії і ведення ним безперервних загарбницьких воєн (до них масово і першочергово долучалося й українське козацтво) різко збільшило кількість інвалідів, у тому числі і з важкими формами, та вимагало нових форм допомоги їм. Рішенням було використовувати монастирі для опікування офіцерами та солдатами, котрі не мали власної домівки, постригли їх у ченці (Указ 1722 року). Для того щоб закріпити за військовими-інвалідами вакансії ченців цар заборонив спеціальним указом (1723) постригати у ченці чоловіків інших станів. Хлібне та грошове забезпечення здійснювалося теж з монастирських доходів, диференційовано, тобто залежно від чину вояка. Катерина II звільнила монастирі від утримання воєнних інвалідів. Проте з церковних і монастирських доходів вилучає гроші на утримання інвалідів війни, їхніх жінок і дітей. На ці кошти вона заснувала інвалідні будинки. У 1814 році були утворені Патріотичне товариство, одним із завдань якого була опіка хворих та поранених вояків, і спеціальний Комітет, котрий займався опікою поранених генералів, офіцерів та їхніх родин. Якщо вони були спроможні нести цивільну службу, їм надавалися більш-менш високі посади на державній службі (поліцмейстерів, городничих,

справників тощо). Призначені на посаду не позбавлялися пенсії. Покаліченим штабс-офіцерам та обер-офіцерам дозволялося видавати безкоштовно ліки в аптеках. Нижнім чинам «до скону» виплачувався оклад, який вони отримували у своїх полках (у мирний час). Отже, держава шукає і знаходить нові форми допомоги та підтримки на основі законодавчої регламентації, а не шляхом руйнування монастирської системи опіки (як це вчиняв Петро I). У цей же час робляться спроби використовувати працю опікуваних воєнних інвалідів через створення інвалідних рот (1796 рік). У них зберігався військовий регламент, а їх специфічні військовики виконують посильні трудові функції. Проте ефективність «військових трудових формувань» такого типу не підтвердилася і у 1823 році їх розформували. Вочевидь зміни стосувалися опікування не лише воєнних інвалідів. Ще за правління Петра I організовуються перші будинки для душевнохворих. У період правління Катерини II вони вже стали обов'язковим елементом системи опіки в губерніях (тим самим відбувається руйнація найдавнішого православного інституту юродивих). На початку XIX століття покладено початок опікуванню сліпими та глухонімими. Тільки наприкінці XIX століття ця діяльність набуває системності й оформлюється у певний напрям суспільної опіки. Цілеспрямована діяльність на захист і підтримку дітей почалася за

Петра I, який видає серію указів стосовно дитиновбивства незаконно народжених. Укази 1712 та 1715 років були спрямовані на те, щоб захистити дитину і дати їй не лише право на життя, а й на прожиток, виховання. Останній указ передбачав певні засоби фінансування не тільки на дитину, а й на її вихователя. Вносяться зміни до закону, де винуватці у вчиненому вже не підлягають смертній карі, а присуджуються лише до різних термінів каторжних робіт. Спеціального контролю і суспільної опіки вимагали проблеми такої соціальної хвороби, як проституція, ця проблема переходить у відомство поліції. Отож поступово склалися нові інститути, форми допомоги та підтримки нужденних.

- Вплив російських реформ 60-70-х років XIX століття на розвиток державної і суспільної опіки

Після офіційного скасування кріпацтва (1861 рік) у Росії відбувалася реорганізація адміністративної системи і державного управління. У зв'язку з цим змінюється й управління соціальним захистом населення. Функції нагляду за суспільною опікою залишаються за Міністерством внутрішніх справ, хоч у більшості губерній його здійснювали земські та міські установи, що стали правонаступниками приказів суспільної опіки на місцях. Але в деяких губерніях, де ще не було земських установ, продовжували функціонувати прикази. Державна фінансова підтримка (на кінець

XIX століття) закладів опіки вперше набуває систематичного і регулярного характеру, все більше професіоналізується. Водночас виявляються нові категорії непрацевдатних осіб громадської опіки – незаконнонароджені немовлята і підкидьки, особи, які потребують загального і амбулаторного лікування, прокажені, хронічно хворі, божевільні, безробітні, члени солдатських сімей. А згідно з Лікарським статутом опіка мала стосуватися породіль, тимчасово безпритульних неповнолітніх, осіб, покусаних скаженими тваринами, алкоголіків. Але коло клієнтів суспільної допомоги залежно від місцевих умов могло звужуватися або розширюватися, тому що єдиної думки з цього приводу в країні не було. Земські установи здійснювали диференційований підхід до проблем нужденних. Тут існували не тільки особливі форми опіки в богодільнях, а й при розподілі допомоги. Створювалися спеціальні фонди окремо для ремісників, «літніх і хворих», «бідних жінок», «учителів та вчительок». Земства започаткували важливу роботу з профілактики зубожіння. З цією метою було створено позичково-благодійницькі фонди, смеритальні каси. Крім цього, земські установи видавали одноразову допомогу до різних свят (Різдво, Великдень), вносили плату за навчання дітей у гімназіях. Займалися вони також громадськими справами, у здійсненні яких треба виділити два етапи: а) перше

десятиліття після скасування кріпацтва та б) з початку ХХ століття. Ради об'єктивності зазначимо, що фінансування суспільної опіки навіть і земствами в губерніях було незначним. У 1917 році було створено Міністерство державної опіки. Основними напрямками поточної роботи стали: створити тимчасове законодавство суспільної опіки; увести спеціальний податок на опіку; організувати місцеві органи самоврядування; створити окреме відомство, яке б взяло на себе функції ліквідованих закладів імператриць Марії Федорівни, Олександри Федорівни та інших. Об'єктами обов'язкової опіки стали особи, які перебували у стані крайньої нужди, а тому були неспроможні власними силами, за допомогою родичів чи інших джерел підтримувати своє існування, а саме: 1) діти різних категорій, населення, котрі потрапили у безпомічне становище; 2) каліки і престарілі непрацевдатні, вкрай похилі за віком; 3) хронічно хворі.

- Сільська і волосна форми опіки

Тогочасна Російська імперія, включаючи й територію України – країна переважно селянська, тому сільське та волосне джерело опіки відігравали важливу роль у справі організації суспільної допомоги. Проте законодавство закріпило за ними сутнісно архаїчні способи останньої. Престарілі, каліки, ті, хто не міг собі здобувати засоби для існування власною працею, опікувалися родичами,

а якщо їх не було, то селянською громадою. Сільському начальству – старостам і волосним старшинам – згідно зі ст. 698 і 699 Статуту суспільної опіки належало здійснювати нагляд за закладами опіки, якщо вони були, а також за тим, щоб члени сільських громад не займалися жебрацтвом через своє ледарство чи недобросовісність. Практичні форми селянської опіки переважали інші види суспільної допомоги і навіть найпоширеніший – почергове годування нужденних по хатах. Сільські збори приймали рішення про надання неімущим хлібної допомоги із сільських крамниць. Існувала і грошова допомога, що була порівняно невеликою. Досить поширеною залишалася і така архаїчна форма народної опіки, як милостиня. Спеціальних закладів соціальної допомоги у сільській місцевості було обмаль через мізерність наявних коштів. До того ж пристарілі та убогі воліли жебрати, ніж позбавлятися волі, мешкаючи у закритих закладах чи залежачи від чиеїсь волі. Опікування дітьми, щоправда, було організовано краще. Зокрема, діяли ясла-притулки, щоб діти не відвертали увагу батьків у напружені трудовні періоди року. Таким закладам надавалася допомога окремими доброчинцями та громадою як у вигляді харчів, дров, транспортних послуг, так інколи й певних грошових сум. Окрім зазначеного, сільські громади надавали допомогу нужденним через звільнення їх від окремих

платежів, розподіляючи їх між своїми членами та підсобляючи їм у виконанні польових робіт.

- *Міська система допомоги*

Цілком природно, що звільнене від кріпацтва селянство, не отримавши достатніх для існування земельних наділів, подається у пошуках роботи до міст. Зростає кількість не лише міст, а й населення у них, передусім у тих, які є промисловими центрами. Урбанізація супроводжувалася загостренням соціальних проблем у містах – зростанням безробіття, плати за житло, а також збільшенням проявів різних форм соціальної патології – професійного жебрацтва, проституції, дитячої безпритульності. В даний період міські установи опіки являли собою досить розгалужену мережу суспільної допомоги та підтримки. Напрями надання допомоги нужденним передбачалися такі: – правова та медична допомоги; – відкриття санаторіїв; – заснування бюро пошуків роботи; – трудова допомога (організація робіт, артілей, майстерень, забезпечення найнеобхіднішим інструментом); – сприяння фаховому навчанню; – створення бібліотек, проведення читань; – відкриття опікунських крамниць і товариств; – звільнення нужденних від різних грошових платежів і витрат (за навчання, за лікування у стаціонарних умовах тощо); – сприяння і допомога всіляким організаціям, задіяним у цій же царині; – збирання

та аналіз статистичних даних і спеціальні дослідження, спрямовані на поліпшення організації боротьби з бідністю; – спостереження, вивчення і піклування про поліпшення санітарних умов. Єдиної схеми суспільної опіки в містах не існувало. Проте є підстави виділити певні загальні риси опіки городян: це роздавання грошової допомоги, оплата за лікування, діяльність щодо локалізації проблем соціальної патології, опікування дітьми-сиротами. Різні почини у сфері соціальної опіки, які виникали в окремих містах, досить швидко поширювалися в інших куточках та містах. Ініціатива виходила знизу, а пізніше закріплювалася у вигляді ухвал та указів Міністерства внутрішніх справ і Міністерства фінансів. Була ініціатива створення будинків працелюбності, що виникла у Кронштадті. Пов'язана вона з іменем отця Іоанна Кронштадтського, котрий задля ліквідації наслідків безробіття запропонував окрему програму їх організації. Вона охоплювала різні види діяльності – від надання роботи нужденним до створення навколо такого закладу мережі різних інститутів опіки (сирітських будинків, їдалень, притулків, дешевих квартир). Формування міських структур опіки відбувалося і шляхом об'єднання навколо державних і приватних програм з локалізації тих чи інших негативних суспільних явищ. Особливо гострою вважалася проблема професійного жебрацтва. Тому було створено Комітети

опікування жебраками. У цьому оглядовому розрізі характерною була діяльність опікунств над бідними. Вони відкривали їдальні та польові кухні, де продавалися дешеві обіди.

- Церковно-парафіяльна і приватна форми опіки

Тогочасна православна церква прагнула самостійно управляти перебігом своїх капіталів, включаючи нерухомість. Водночас вона не могла обійтися без добровільної діяльності парафіян у справі соціальної допомоги і підтримки. Саме за рахунок їхніх пожертвувань склалися основні благодійницькі капітали і здійснювалося задоволення потреб церкви. Збирання таких пожертвувань з парафіян поширювалося також на церковних служителів та співаків, на школи і благодійні установи. Наприкінці XIX століття певною мірою закономірно відзначається значне зростання кількості церковнопарафіяльних опікунств. Отож розширення мережі богомільних установ відбувається у цей час безперервно, хоча їх фінансування залишається непропорційним, адже залежить від щедрості та можливості парафіян. Загалом парафіяльна благодійність здійснювалася у таких основних формах, як матеріальна, медична та освітня допомога. Матеріальна охоплювала допомогу натурою – роздавання одягу і харчів, внесення плати за навчання, за утримання нужденних у богодільнях, за житло, а також

надання дешевих обідів. Медична головно полягала в оплаті послуг лікарів й безкоштовному наданні ліків хворим. В народній освіті значне місце належало церковно-парафіяльним школам, які частково фінансувалися із парафіяльних доходів, хоча більша частина коштів надходила від Синоду. Отже, після реформи 1861 року відбувалася реорганізація управління Відомством установ імператриці Марії. Санкт-Петербурзька і Московська опікунська ради та Головна рада жіночих навчальних закладів, об'єднавшись, створюють Опікунську раду Установ імператриці Марії. У 1881 році відкривається Опікунство для сліпих, яке згодом приєднується (разом зі своїми закладами) до установ імператриці Марії. Головне його призначення – надання допомоги сліпим, підготовка їх до трудового життя, розвиток мережі установ медичного спрямування допомоги. Структура Опікунства обіймала училища для сліпих, заклади для навчання дорослих, притулки для малолітніх незрячих, гуртожитки для сліпих робітників і робітниць, сховища для пристарілих і не здатних до праці. Важливо, що до його закладів приймалися «сліпці незалежно від національності і віросповідання». У 1898 році створюється Опікунство імператриці Марії Федорівни для глухонімих. Його мета – відкриття для цієї категорії майстерень, будинків працелюбності, дешевих квартир; піклування пристарілими і каліками;

відкриття для малолітніх шкіл, майстерень, сховищ; а також підготовка вчителів для цих спеціалізованих шкіл. Таким чином, на початок ХХ століття було створено досить гнучку і диференційовану систему державно-суспільної опіки, яка постійно удосконалювалася. Умовно їх можна поділити на дві групи: перша – установи, що належали до міністерств і відомств, які були зорієнтовані тільки на благодійницькі справи, і друга – відомства, що не мали спеціального благодійного призначення. До перших належали Відомство установ імператриці Марії, Товариство Червоного Хреста, Імператорське людинолюбне товариство та опікунство над будинками працелюбності та трудовими будинками. До складу другої групи входила ціла низка установ – Відомство православного сповідання та військового духівництва, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції, Міністерство народної освіти та ін. Зазначена система мала вади. Це стосується головно нечіткості у визначенні тих категорій населення, які реально потребують суспільної опіки. Друге проблемне питання: якими коштами мають покриватися витрати на цю опіку? А далі ще одне: яким повинен бути ступінь спорідненості людей, котрі зобов'язані утримувати своїх родичів, які потрапили в біду.

5. Формування системи державного соціального забезпечення в Радянському Союзі

- Перші кроки більшовицької влади у формуванні системи соціального забезпечення

У створеній російськими більшовиками державі досить швидко відбувається ототожнення суспільства і держави, а тому остання нехтує громадянською думкою і, як наслідок, у системі допомоги та захисту починають домінувати державники. Громадські організації існують лише номінально, не беруть участі в даній діяльності. Такий підхід призвів до того, що суспільна опіка, охоплюючи різні сфери людського практикування, зводиться лише до постановки і розв'язання проблем соціального забезпечення. Відбувається звуження парадигмально-світоглядних рамок надання допомоги, багато видів соціального патронажу, що виникли еволюційним шляхом, у суспільному повсякденні не актуалізуються і врешті-решт зникають. Більшовицька партія, відмовившись від громадської засади благодійності, проголошує про перехід до комуністичного забезпечення, за якого кожен нужденний інвалід, кожен непрацездатний – дорослий чи неповнолітній – може сподіватися, що держава не дасть йому померти від голоду, прийде йому на допомогу. Таким чином держава знову стає визначальним суб'єктом допомоги, причому церкву як партнера у цій справі повністю усунуто. З революцій та громадянської війни Україна вийшла ослабленою економічно, маючи непоправні

людські втрати. У цей історично важкий період було організоване Українське товариство Червоного Хреста. У його роботі взяли участь представники Союзу міст і медико-санітарних організацій Союзу земств. Відрадно констатувати, що під час голоду 1921–23 років Товариство організувало сотні безкоштовних їдалень, надало селянам мільйони продовольчих пайків. У перше десятиріччя Радянської влади законодавчо було закріплено повне соціальне забезпечення всіх трудящих при всіх видах втрати працездатності, а також уперше у світі визначено захист від безробіття. Дати належне владі, що декларовані соціальні права реалізовувалися практично, хоча, зрозуміло, рівень соціального забезпечення не міг бути високим, що було зумовлено як внутрішніми, так зовнішніми факторами становлення нової соціально-економічної системи. Головна проблема перебувала в ідеологічній площині: деклароване соціальне забезпечення було невіддільним від марксистської теорії класової боротьби і поширювалося лише на «своїх», тобто на осіб, відданих радянській владі, повністю покірних і готових віддати своє життя за ідеали комунізму. Такий соціалістичний гуманізм не заважав також позбавляти засобів до існування тих, хто не відповідав цим ідеологічним канонам. Усяка благодійність чи просто гуманне ставлення до репресованих (навіть колишніх) та їхніх родин не

тільки не заохочувалися владою, а й жорстоко каралися, а допомога зарубіжної громадськості голодуючим українцям, у тому числі й галицької громадськості у 1932–33 роках, відкидалася. Створена після жовтневого перевороту нова структура, спочатку Міністерство, а пізніше Народний комісаріат державної опіки (НКДО), провадить скасування чинних органів допомоги з перерозподілом коштів і майна на потреби держави. Замість скасованих відомств у НКДО створені відділи, які мали курирувати проблеми соціальної допомоги певної категорії нужденних (відділ з охорони материнства та дитинства, опіки неповнолітніх та ін.). Рішенням НКДС аналогічні відділи соціальної підтримки, утворюються і в інших державних установах та організаціях. Наприклад, через скасування губернських та повітових «військових присутствій» організовуються пенсійні відділи для покалічених на війні при місцевих радах. Утворюються і самостійні виконавчі комітети для допомоги і підтримки певної категорії нужденних, зокрема комітет «Союзу скалічених вояків». Цілеспрямована адміністративна підтримка нужденних як засіб проведення державної соціальної політики починає здійснюватися з квітня 1918 року, коли утворюється Наркомат соціального забезпечення (НКСЗ). Відтак починає формуватися суто класовий підхід у наданні різних

видів допомоги. Згідно з положенням про соціальне забезпечення трудящих право на отримання допомоги з боку держави мали лише особи, «джерелами існування яких є власна праця, без експлуатації чужої». Нове законодавство встановлювало основні види соціального забезпечення, на які могло розраховувати трудове населення: це медичне обслуговування, видача допомоги і пенсій (у зв'язку зі старістю, втратою працездатності, вагітністю, народженням дітей, каліцтвом на виробництві тощо). Так поступово оформлюється й адміністративна система радянського соціального забезпечення. Зроблено спробу розмежувати повноваження НКСЗ іншими комісаріатами. До середини 1918 року НКСЗ розвиває свою діяльність у таких напрямках: охорона матері і немовляти; робота в дитячих будинках; діяльність із забезпечення неповнолітніх, звинувачених у протиправних діях; роздавання продовольчих пайків; забезпечення скалічених вояків; медична допомога. Проте у цей час не вдалося уникнути дублювання певних функцій різними державними структурами. Тому в 1920 році розмежовуються функції та повноваження різних відомств. До функцій Наркомату праці віднесено «установлення загальних норм пенсій і допомоги», до Наркомату охорони здоров'я відійшли всі лікувальні установи, що раніше належали до НКСЗ. Нова економічна

політика (НЕП) кардинально змінює стратегію соціального забезпечення. Основними напрямками діяльності НКСЗ у той період були: забезпечення селянства та осіб «самостійної праці» у порядку обов'язкової взаємодопомоги; кооперація інвалідів; соціальне страхування робітників; державне забезпечення родин червоноармійців у містах. Водночас органам НКСЗ доручалося виконання таких видів робіт: надання «допомоги жертвам контрреволюції», боротьба із жебрацтвом і проституцією, допомога під час стихійних лих, опіка та піклування інвалідів, хворих, пристарілих. До цієї категорії населення належали постраждалі радянські службовці, політичні амністовані, емігранти та біженці, а також сім'ї зазначених осіб. Згідно з постановою уряду їм надавалася допомога у вигляді забезпечення роботою, одягом, житлом, їхні діти направлялися до притулків, мали безкоштовне медичне забезпечення, їм виплачувалася грошова допомога та нараховувалася пенсія. Ліквідацію різних проявів соціальної патології – жебрацтва, проституції – НКСЗ здійснює разом з Наркоматом охорони здоров'я і це зрозуміло чому, адже проституція була значною мірою наслідком масового безробіття, спричинила спалах інфекційних захворювань. Натомість трудова допомога стала основним засобом у боротьбі проти професійного жебрацтва. Так, у спеціальних розподільниках

жебраків, залежно від їхньої працездатності, розподіляли у різні типи закладів. Старі та каліки спрямовувалися до притулків, діти – до дитячих будинків, безробітні – до відділів розподілу робочої сили, а «дармоїди» – до спеціальних трудових комун. Проте зростання кількості жебраків не припинялося, тому що органи соціальної допомоги не спроможні були дати ради такій величезній на той час кількості нужденних. До того ж мізерний розмір соціальної допомоги навіть тим, хто її отримував, змушував людей займатися жебрацтвом та іншими видами соціального паразитування (кишенькове злодійство, обмінне шахрайство товарами тощо).

- Соціальна політика стосовно селянства

У середині 20-х років ХХ століття головним об'єктом діяльності НКСЗ стає селянство. Головний напрям роботи НКСЗ стосовно селян пов'язаний з організацією селянської громадської взаємодопомоги. У селах почали утворюватися селянські комітети громадської взаємодопомоги, на які покладалися функції самозабезпечення і патронажу нужденних. Найпоширенішими формами діяльності таких комітетів були такі: надання індивідуальної допомоги червоноармійцям, інвалідам (допомога грошова, позички, трудова підтримка); соціальна взаємодопомога (громадська оранка, запасні склади, підтримка шкіл і лікарень, хат-читалень,

будинків для інвалідів); правова допомога (захист інтересів малоімущих при стягуванні податків, наділенні лугами, лісом). Комітети мали стежити за тим, щоб землі червоноармійців, інвалідів, сиріт і бідноти були оброблені, а відтак організувати недільники, нести відповідальність за вирішення інших господарських завдань сиріт, інвалідів, бідноти, за недопущення експлуатації їх куркульством чи будь-яким іншим класом. На відміну від колишньої селянської допомоги і взаємодопомоги тепер названі форми стають обов'язковою повинністю. Іншими словами, держава допомагає певним групам селян за рахунок коштів інших груп, сама нічого не вкладаючи, хоч податки на селянство були на той час головним джерелом наповнення Держбюджету. Отож традиційні селянські «помочі» і тут набували класової спрямованості та організованого характеру.

На початок холоду в Україні більшовицька влада відреагувала адміністративно: для координації дій щодо рятування голодуючих при ВЦВК у липні 1921 року створено Центральну комісію допомоги голодуючим – Допгол, наділену надзвичайними повноваженнями. Замовчування голоду в Україні дозволило використати хлібні ресурси тільки для голодуючих РСФРР. У 1921 році в Росію спрямовувалися майже всі надходження із всесоюзної кампанії допомоги голодуючим і

третина – продподаткових. Для голодуючих Росії вилучалися навіть мізерні зернові запаси вражених голодом українських губерній.

- Завершення формування системи соціального забезпечення в СРСР

Перша світова війна 1914–18 років, Громадянська війна в Росії і збройна агресія московського більшовицького уряду проти Української Народної Республіки та інших новоутворених на теренах Російської імперії держав, а потім голодомор зробили сиротами мільйони дітей, значна частина яких опинилася на вулиці і поповнювала лави злочинців. Тому подолання дитячої безпритульності і злочинності стає однією з найгостріших проблем 20-х років. У перші роки радянської влади ці завдання покладалися на Раду захисту дітей, а пізніше – на Комісію з поліпшення життя дітей при ВЦВК (з 1921). Вони створювали дитячі трудові комуни, через які пройшли тисячі безпритульних. Вражаючим у цьому плані є педагогічний досвід перевиховання останніх А.С. Макаренка. Велике значення для підвищення ефективності роботи в напрямку їхнього правового захисту Наркомосу (Народного комісаріату освіти). Комісія провадила роботу у таких напрямках: боротьби з жебрацтвом, дитячою безпритульністю; проституцією, спекуляцією, правопорушеннями, експлуатацією дітей, жорстокою поведінкою з ними в родині.

Цікавим є досвід роботи самих інспекторів – братів і сестер соціальної допомоги. Це були люди не молодші 21 року, вони відвідували майстерні, окремі родини, установи, затримували неповнолітніх правопорушників і направляли їх у дитячі приймачі розподілювачі. Вживалися заходи щодо влаштування безпритульних дітей-сиріт і тих, хто перебували в дитячих закладах, в інші сім'ї. У 1928 році ВЦВК і Раднарком прийняли спеціальні постанови, що регламентували передачу вихованців дитячих будинків у селянські та міські родини. Приділялася увага забезпеченню підлітків і молоді роботою за умов зростання безробіття. Приймалися постанови уряду, згідно з якими всі державні, кооперативні, громадські, приватні установи та підприємства були зобов'язані заповнити передбачену колективними договорами певну кількість робочих місць підлітками до зазначеного терміну. У 1925 році Раднарком СРСР прийняв «Положення про забезпечення в порядку соціального страхування інвалідів праці та членів родин, померлих або відсутніх з невідомих причин, інвалідів праці». Згідно з ним право на пенсійне забезпечення в разі втрати працездатності чи внаслідок старості отримували непрацездатні робітники та службовці за умови досягнення ними віку не менше, ніж 50 років за наявності трудового стажу 8 і більше років. Загалом проблемами інвалідів займалися громадські організації, які

замінили відомство установ імператриці Марії (разом з Опікунствами для сліпих і для глухонімих). Замість них з'явилися Всеросійський союз кооперації інвалідів (Всекоопінсоюз), Всеросійське товариство сліпих (ВТС), Всеросійське об'єднання глухонімих (ВОГ). Головним їх завданням було соціальне забезпечення інвалідів у різних формах. Здійснювалося працевлаштування інвалідів шляхом організації артілей та кооперативів, де вони залучалися до посильної суспільнокорисної праці. У 1931 році при НКСЗ утворюється Рада із працевлаштування інвалідів, розпорядження якої мали направлятися спеціально заброньовані на промислових підприємствах робочі місця в кількості до 2% від їхнього загального числа. Аналогічні ради створюються в областях, районах, містах. Почали впроваджуватися планові показники розподілу інвалідів по підприємствах. Розроблення законодавства про пенсійне забезпечення по старості (1928–1932 роки), перші пенсії за старістю були первинно встановлені для робітників текстильної промисловості. Тут визначальну роль зіграла постанова Наркомпраці СРСР від 5 січня 1928 року. З початком війни 1941–1945 років виходить низка указів стосовно соціального забезпечення родин фронтовиків, вони регламентують порядок виплати грошової допомоги родинам фронтовиків. Пізніше прийнято

постанову Раднаркому СРСР «Про пільги для родин військовослужбовців, які загинули та пропали безвісти на фронтах Вітчизняної війни». Інший комплекс тогочасних проблем – соціальна допомога та соціальна реабілітація поранених. Створюються комітети допомоги з обслуговування хворих та поранених бійців Червоної Армії. У 1942 Державним комітетом оборони організовано будинки для інвалідів Великої Вітчизняної війни (пізніше перетворені в трудові інтернати). У них скалічені вояки готувалися до подальшої трудової діяльності, отримували той чи інший фах, проходили перепідготовку. Водночас нових рис і масштабів набувають у цей час і проблеми охорони дитинства та опікування сиротами.

- Система соціального забезпечення у Радянському Союзі в 1950–1990 роках

У 1949 році НКСЗ перейменовано на Міністерство соціального забезпечення, а наприкінці 50-х починається новий етап розвитку названого забезпечення в СРСР. У 1956 році Верховна Рада приймає Закон про державні пенсії, за яким розширюється коло осіб, яким надається пенсія, окремо створюється законодавство про соціальне забезпечення, започатковується загальне державне пенсійне забезпечення працюючих, яке завершується прийняттям у 1964 році Закону про пенсії та грошову допомогу членам колгоспів (раніше, як відомо, вони були позбавлені цього).

Розмір пенсій за старістю для більшості колгоспників був дуже далекий від прожиткового мінімуму. У 1961 році змінюється положення про Міністерство соціального забезпечення, внаслідок чого його функції значно розширилися порівняно із положенням 1937-го. На це міністерство покладено виконання таких функцій: виплата пенсій; організація лікарсько-трудої експертизи; працевлаштування і фахове навчання інвалідів; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і самотніх матерів; надання протезно-ортопедичної допомоги. Очевидно, що найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було матеріальне забезпечення, яке здійснювалося у трьох основних напрямках – державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників. Фінансування першого реалізувалося за рахунок союзного, республіканських та місцевих бюджетів (поширювалося на військовослужбовців, учнів та інші категорії громадян); фінансування другого було розраховане на одержання страхових внесків підприємств, організацій, а також дотацій держави (поширювалося на робітників і службовців); фінансування третього (колгоспного селянства) передбачало використання коштів колгоспів і дотацій держави. На усіх громадян СРСР поширювалося безкоштовне медичне

обслуговування, хоч у різних регіонах і місцях було воно зовсім не однакової якості. На рівні клінік Заходу медичні послуги і засоби отримувала безкоштовно лише партійна верхівка та члени її родин. Крім того, у 70-х роках декларувалися такі основні засади соціального забезпечення в СРСР: загальність, різноманітність видів обслуговування та соціальної допомоги, задіяння державних і громадських коштів. Скажімо, головним напрямком діяльності відомчого Міністерства на початку 80-х стає соціальне забезпечення працевлаштованого населення. Незважаючи на задекларовані державні гарантії допомоги і підтримки соціально незахищеного населення, рівень соціальної допомоги у багатьох випадках (особливо колгоспникам, інвалідам, багатодітним родинам, сиротам) залишався суто символічним. «Контрреволюціонери», «вороги народу», колишні підпільники ОУН, вояки УПА, дисиденти позбавлялися допомоги взагалі. Після 1947 року значна частина населення злидарювала, постійно перебуваючи у напівголодному стані, не отримуючи належної медичної допомоги, допомоги у здобутті бажаної освіти дітьми. Характерною особливістю соціально-економічного розвитку СРСР 50-90-х років було підвищення ефективності і якості роботи у всіх галузях народного господарства. Це безпосередньо стосувалося питання раціонального спрямування

засобів соціального забезпечення, а також підвищення економічної відповідальності виробничих колективів за найбільш ефективні витрати ресурсів. Актуальною проблемою для народного господарства була ефективність використання праці пенсіонерів в суспільному виробництві. У зв'язку з цим праця пенсіонерів отримала економічну обґрунтованість. Соціальна політика Радянського Союзу була спрямована на підвищення матеріального і культурного рівня життя усіх груп населення, в тому числі сімей з дітьми, пристарілих людей, інвалідів, тимчасово непрацездатних робітників. Вступ країни у період так званого розвинутого соціалізму характеризувалася прискоренням процесів вдосконалення системи пенсійного забезпечення, а також інших видів і форм соціального страхування і соціального забезпечення населення. Структура і динаміка виплат і послуг із соціального забезпечення та соціального страхування розподілялася на три групи: 1) вплив оплати праці: зростання заробітної плати робітників і службовців і підвищення рівня оплати праці колгоспників безпосередньо впливали на підвищення розмірів пенсій і допомог; 2) вплив демографічної ситуації: рівень народжуваності і смертності, співвідношення вікових груп населення, збільшення тривалості життя і т. ін.; 3) впровадження нових соціальних програм, що

змінювали рівні тих чи інших виплат, структуру виплат і послуг. На здійснення державного соціального забезпечення всіх соціальних груп суспільства був спрямований закон «Про державне пенсійне забезпечення членів колгоспів», прийнятий в 1964 році. Важливим етапом розвитку соціального забезпечення в СРСР було розповсюдження виплат усіх видів доплат із соціального страхування на членів колгоспів у результаті утворення в 1970 році централізованого союзного фонду соціального страхування колгоспників. Відтак проведення нових соціальних реформ посприяло зростанню сукупного сімейного доходу.

З метою створення кращих умов для виховання підростаючого покоління і збільшення матеріальної допомоги сім'ям які мають дітей, президія Верховної Ради СРСР постановила: 1. Надати допомогу сім'ям з дітьми, в яких середній сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 50 крб. в місяць; 2. Допомогу на дітей призначати сім'ям: робітників і службовців, членів колгоспів, військовослужбовцям, студентам вищих і середніх спеціальних закладів, училищ, шкіл і курсів по підготовці кадрів, пенсіонерам; 3. Допомоги призначаються і виплачуються в розмірі 12 крб. в місяць на кожную дитину до досягнення нею восьмирічного віку. Державні допомоги виплачуються самотнім матерям.

- Система професійної підготовки соціальних працівників в Україні

Проголошення суверенітету України поставило перед нею як новою державою завдання реформувати систему соціального забезпечення, створити дієву модель соціального захисту населення та умови для розвитку громадянського суспільства. Саме в 1990-х роках у країні почали активно створюватися різноманітні державні соціальні служби, щонайперше територіальні центри з обслуговування самотніх людей похилого віку та інвалідів, які виникли практично в кожному районі. Так само набули поширення соціальні служби для молоді, які спершу були зорієнтовані на соціальну педагогіку й масову роботу із цією віковою категорією населення. Майже ніхто з працівників соціальних служб не мав як ґрунтовної фахової освіти, так і відповідної соціально-психологічної компетентності. Водночас у цей період стартового державотворення відроджуються благодійність і волонтерство. Відбувається розвиток громадських організацій та груп самопомоги: створюються клуби й денні центри для дітей-інвалідів та їхніх батьків, для людей із проблемами психічного здоров'я, для наркозалежних тощо. Ці недержавні заклади потребували порад фахівців щодо організації корекційної, адаптаційної роботи персоналу. Крім того, в середині 1990-х років властива тенденція до

створення недержавних соціальних служб у громадах (прикладом тут є хеседи, які обслуговують людей літнього віку в єврейських громадах, а також київська організація «Джерела», що просуває ідею догляду в громаді для людей із розумовою відсталістю). Отже, в незалежній Україні виникла об'єктивна потреба у підготовці соціальних працівників. Офіційне введення її як навчальної дисципліни припадає на весну 1991 року й пов'язане з діяльністю Тимчасового науково-дослідницького колективу «Школа – мікрорайон» (створеного 1989 року АПН і Державним комітетом народної освіти СРСР). У квітні 1991 року Кваліфікаційний довідник посад постановою Держкомпраці СРСР був доповнений кваліфікацією «педагог соціальний». У 1991 році починається теоретико-нормативний етап розвитку соціальної педагогіки в Україні.

З 1992 року в Україні започатковується новий інститут соціального виховання – центр соціальних служб для молоді.

Юридично створення центрів соціальних служб для молоді було закріплено Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (05.02.1993, № 2998-ХІІ). У статті 6 цього закону зазначалося, що для підтримки соціального становлення та розвитку молоді утворюються центри соціальних служб для молоді та їх спеціалізовані формування. На етапі

створення мережі таких центрів у 1992-1997 рр. була нагальна потреба у фахівцях, які могли здійснювати соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю. Спеціальний факультет перепідготовки соціальних педагогів і працівників відкрито 1992 року в Донецькому університеті. У 1993 розпочалася робота з відкриття нової спеціальності, це дало змогу ввести нову спеціальність у перелік МОН України й у такий спосіб «легалізувати» її. Отже, під завісу ХХ століття в Україні певне завершення отримала перша, фактично пропедевтична, модель професійної підготовки соціальних працівників за трьома освітньо-кваліфікаційними рівнями (бакалавр, спеціаліст, магістр), що мала як необхідне програмноосвітнє забезпечення (ОПП, ОКХ, навчальний план, навчальні програми з дисциплін), так і суто навчально-методичне (підручники, посібники, словники, методичні рекомендації, періодичні видання тощо).

У 1998-2001 рр. була розроблена нова модель діяльності ЦССМ, окреслена єдиними організаційно-правовими стандартами їх роботи. Створення системи центрів соціальних служб для молоді за цією моделлю відбувалося шляхом модернізації нормативно-правової бази їх діяльності, встановлення єдиних стандартів і нормативів щодо здійснення практичної соціально-педагогічної роботи, її ресурсного забезпечення:

організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного, науково-методичного, нормативно-правового, інформаційно-аналітичного тощо. Цьому сприяло прийняття Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року №2558-III, наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді «Про затвердження соціальних стандартів і нормативів здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей центрами соціальних служб для молоді» від 4 вересня 2002 р. № 709, наказу Державного центру соціальних служб для молоді «Про затвердження Примірних положень про спеціалізовані служби центрів ССМ» (4 вересня 2002 р. № 80). З метою організації соціальної роботи у сільській місцевості відповідно до ст. 13 Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» у 2003 році почали створюватися центри соціальних служб для молоді в містах районного значення, селищах і селах. Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. № 1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» центри соціальних служб для молоді було перейменовано в центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Основними напрямками соціально-педагогічної роботи таких центрів було визначено: соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу; профілактика ВІЛ/СНІДу та наркозалежної поведінки серед підлітків та молоді; підтримка дітей та молоді з функціональними обмеженнями, адаптація та інтеграція їх у суспільство; соціальний патронаж молоді, що відбуває або відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк; проведення соціально-профілактичної роботи щодо формування у підлітків та молоді основ здорового способу життя; соціальна підтримка дітей та сімей, які живуть з ВІЛ; реалізація програм соціальної адаптації та підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з числа учнів старших класів та випускників інтернатних закладів.

- Формування системи соціального захисту в Україні за нових політико-адміністративних та соціально-економічних умов

На початку 90-х років минулого століття в незалежній Україні соціальна робота починає формуватися як фахова діяльність. Цей процес супроводжується створенням мережі соціальних установ та закладів нового типу. Поштовхом до цього стали економічна криза і стрімке зростання соціальних проблем у суспільстві. Зокрема, економічна криза спричинила появу безробіття (явного і прихованого), неповну зайнятість працюючих, багатомісячні затримки з виплатою

заробітної плати, пенсій, стипендій, різке зниження рівня оплати праці і пенсій, зростання цін практично на всі товари і тарифів на всі послуги. Наслідком цього стали різке зниження рівня життя переважної більшості населення, вимушена міграція, загострення криміногенної ситуації, спад рівня народжуваності та значне збільшення смертності, розпад інституту сім'ї, зростання проституції і професійного жебрацтва, дитячої безпритульності, захворюваності населення (особливо на СНІД, туберкульоз), передусім дитячої та підліткової. Уряд СРСР намічав і впроваджував локальні реформи у системі соціального забезпечення населення. Закономірно, що уряд незалежної України (серпень 1991 року) продовжив і поглибив ці реформи, які були далекі від незавершення, а більшість з них тривають й донині. В останні десятиліття з'явилися нові – як державні, так і недержавні – служби, установи, організації, котрі надають різноманітні соціальні послуги. Зокрема, в 1999 створена мережа державних соціальних відомств України. Очолює та координує її діяльність в даний період, тобто втілює у життя переважну частину державних заходів щодо соціального захисту нужденних, Міністерство праці та соціальної політики. Наступним, суто соціальним, відомством цього періоду є Державний комітет у справах сім'ї та молоді, що містить у своєму складі Український

державний центр соціальних служб для молоді (УДЦССМ), аналогічні обласні, міські та районні центри соціальних служб. Міністерство освіти і науки України того часу опікується школами-інтернатами для дітей-сиріт, а також спеціалізованими школами-інтернатами для дітей з різними вадами і з різними захворюваннями, які спричиняють складнощі учнів у навчанні. Водночас Міністерство внутрішніх справ того часу має у своєму складі спеціалізовані приймальники-розподільники для неповнолітніх, кімнати тимчасового перебування та притулки для них, служби у справах неповнолітніх, підпорядковані районним, міським державним адміністраціям. Пізніше з'явилися і недержавні притулки. Функції системи соціального захисту О. Іванова та Т. Семигіна поділяють наступним чином: 1. Система соціального страхування: – пенсії (фінансуються із Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування); – допомога безробітним (фінансується з Фонду зайнятості); – система короткотермінових грошових допомог під час хвороби, при народженні дитини (фінансується з Фонду соціального страхування та Пенсійного фонду); – допомога у разі нещасного випадку на виробництві. 2. Універсальні системи – державна система охорони здоров'я (фінансується з місцевих та Державного бюджетів), – державна система освіти (фінансується з місцевих та Державного

бюджетів); – допомога на поховання (фінансується з Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду зайнятості, місцевих бюджетів); – соціальний захист осіб, які постраждали у результаті аварії на ЧАЕС. 3. Система соціальних допомог: – допомога сім'ям із дітьми (фінансується з Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування, місцевих та Державного бюджетів); – різного роду допомоги (грошова, натуральна); – пільги в оплаті; – соціальне обслуговування (система інтернатних установ і територіальних центрів). 4. Система адресних соціальних допомог: – державні програми дотацій і житлових субсидій (фінансується з Державного бюджету); – окремі види допомог сім'ям з дітьми (фінансується з Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування, місцевих та Державного бюджетів); – адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям. 5. Пільги як переважне право. 6. Соціальний захист через недержавні організації. 7. Соціальна допомога з фондів підприємств та організацій.

- Соціальне обслуговування населення як мережа територіальних центрів і відділень

Засади і порядок призначення і нарахування пенсій в 90-2000 рр. залишилися в основному радянські, хоч виділена була серед пенсіонерів нова «номенклатура» – державні службовці, чиновницький апарат нової влади. Тому є підстави

констатувати, що в ній за останнє десятиліття відбулися значні зміни. Окрім традиційних будинків-інтернатів, тобто стаціонарних закладів, на рубежі століть почали з'являтися так звані територіальні центри – напівстаціонарні та нестаціонарні заклади. До того ж під впливом фахівців Заходу із соціальної роботи, різноманітних європейських та американських проектів, а також з появою в Україні соціальної роботи як фахової діяльності, набули розвитку принципово нові для країни соціальні служби і почали надаватися нові соціальні послуги. Так, вище згадані територіальні центри і відділення соціальної допомоги вдома надавали послуги літнім людям через державні органи соціального захисту. Зазначені центри приймали на обслуговування пенсіонерів та інвалідів I та II груп незалежно від віку, а також самотніх непрацездатних та інших соціально незахищених громадян. Типовим положенням про територіальний центр передбачено надання різних послуг людям похилого віку, у тому числі й придбання продуктів харчування та медикаментів, приготування їжі, виклик лікаря, прання білизни та прибирання житла, доставка палива й сплата комунальних платежів, допомога в обробітку присадибних ділянок, оформлення документів на отримання субсидії, влаштування до будинку-інтернату, пансіонату тощо. У центрі були такі

відділення: а) соціальної допомоги вдома; б) соціально-побутової реабілітації; в) медико-соціальної реабілітації; г) стаціонар для тимчасового та постійного проживання самотніх непрацездатних громадян; д) організації надання грошової та натуральної адресної допомоги, тобто відділення гуманітарної допомоги. У маленьких містах та у сільській місцевості практично не було системи комплексного обслуговування населення. Тому соціальними працівниками базового рівня надаються нужденним лише окремі види допомоги.

7. Становлення та розвиток системи соціальної роботи в Україні

У 1993 році в Україні була офіційно уведена посада соціального педагога, що спонукало до підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Цьому передувало створення профільних кафедр. Першими такими кафедрами стали кафедра соціальної педагогіки в Харківській академії культури (1991 р.), кафедра педагогіки вищої школи і соціальної педагогіки в Київському національному університеті імені Т.Г. Шевченка (1992 р.), кафедра соціальної педагогіки в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (1992 р.), кафедра соціальної педагогіки та проблем керування в Запорізькому державному університеті (1992 р.), кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи в Луганському педагогічному університеті імені

Тараса Шевченка (1998 р.). Ці вищі навчальні заклади одними з перших в Україні розпочали підготовку фахівців спеціальності «соціальна педагогіка». У 1997 році деканом факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького державного університету Л.І. Міщик була захищена перша докторська дисертація в Україні з соціальної педагогіки «Теоретико- методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти».

Постановою Кабінету Міністрів України № 963 від 14.06 2000 р. до переліку посад педагогічних працівників державного класифікатора професій включена посада «соціальний педагог». Ця подія, набутий досвід підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах 2-4 рівня акредитації, наявність чисельної низки публікацій з різних питань соціальної педагогіки стали базисом розробки державних стандартів підготовки фахівців спеціальності «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Розроблені робочою групою у складі Л.І Міщик., С.П. Архіпової, О. В Безпалько., Р. Х. Вайноли, І. М Ковчиної., Р.І. Короткової., Ж. В. Петрочко, В. А. Поліщук під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова А.

Й.Капської, вони були затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України № 576 від 22.08. 2003.

- Соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді

Кризові явища українського суспільства торкнулися, безумовно, і молоді. Для того щоб допомогти юнакам і дівчатам вижити у складних соціально-економічних умовах, уряд України з моменту її проголошення незалежною державою провадить певні заходи, затверджує програми, створює відповідні структури для підтримки та допомоги молоді. Задля втілення у життя державної політики у цьому напрямку було створено Міністерство у справах сім'ї та молоді. Теоретичне забезпечення цієї політики розробляє Український науково-дослідний інститут проблем молоді. Створено спеціальні соціальні служби для молоді (ССМ) на обласному, міському та районному рівнях. Юридично систему ССМ було закріплено в «Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» та Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Затверджено і відповідне Типове положення. Метою цієї системи є створення умов для позитивної соціалізації (долучення до системи суспільних відносин) молоді. Зміст її роботи полягає в: а) наданні соціальної, психологічної, правової, освітньої та будь-якої іншої підтримки молоді; б) реалізації

права молоді на повноцінне життя; в) прищепленні їй навичок соціально схвальної поведінки; г) успішній адаптації молоді до сучасного світу шляхом використання власних ресурсів, правових засобів тощо. Пріоритетними напрямками діяльності центрів ССМ є: – соціальна підтримка молоді сім'ї (скажімо, у 1998 році в Україні діяли 463 такі програми); – соціальна робота з молоддю жіночої статі; – соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків; – профілактика негативних явищ у молодіжному довіллі; – сприяння працевлаштуванню і вторинній зайнятості молоді; – соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами; – соціальна робота з допризовною та призовною молоддю, військовослужбовцями та членами їхніх сімей, службовцями за призовом, молоддю, яка звільняється з лав Збройних Сил України; – служба «Телефон довіри».

- Державна служба зайнятості

Біржі праці існували в Україні за радянських часів у 20-і роки ХХ століття. Вони займалися працевлаштуванням тимчасово незайнятих громадян і сплачували грошову допомогу безробітним. Сучасна Державна служба зайнятості (ДСЗ) створена постановою уряду СРСР у грудні 1990 року для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки, працевлаштування і

соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян. Її діяльність здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики (сьогодні Міністерство соціальної політики), а також місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення». Державна служба зайнятості має виконувати такі завдання та обов'язки: – допомога в отриманні робочих місць тим, хто шукає роботу; – допомога керівникам підприємств, котрі шукають працівників певного рівня кваліфікації; – збирання інформації про попит на робочу силу та його задоволення; – реєстрація вільних робочих місць та осіб, які шукають роботу; – здійснення фахової підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки вивільнених працівників і безробітних; – організація оплачуваних громадських робіт; – сприяння створенню додаткових робочих місць для громадян, неспроможних на рівних умовах конкурувати на ринку праці; – надання матеріальної підтримки безробітним та членам їхніх сімей тощо. Послуги щодо забезпечення зайнятості населення, його соціального захисту надаються установами ДСЗ безкоштовно. Ця служба також бере активну участь у підготовці та реалізації державних і територіальних програм зайнятості населення.

- Недержавні організації соціальної роботи

Значний внесок у розвиток теорії соціальної педагогіки, соціально-педагогічної практики та спеціальності «Соціальна педагогіка» на цьому етапі належить неурядовим організаціям. 7 серпня 1992 року за активної участі В.М. Сидорова, І.Д. Зверевої була зареєстрована Українська асоціація соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи (свідоцтво № 283). У 1994 року вона стала повноправним членом Міжнародної Федерації соціальних робітників (IFSW). Члени Асоціації – науковці, соціальні педагоги шкіл, працівники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, фахівці соціальної сфери – проводили науково-практичні конференції, семінари, літні волонтерські школи, підготували низку методичних посібників з питань соціально-педагогічної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, інтегративний курс для загальноосвітньої школи «Культура життєвого самовизначення»; підручник «Соціальна педагогіка: теорія і технології» (2006) тощо. Асоціація ініціювала розробку Етичного кодексу спеціалістів соціальної сфери, який було затверджено у 2003 р. [3, с. 466]. З 1998 по 2003 рік неурядова організація Християнський дитячий фонд (директор Українського офісу Християнського дитячого фонду, доктор педагогічних наук Г.М. Лактіонова, координатор програм Українського офісу Християнського дитячого фонду, доктор педагогічних наук І.Д.

Зверєва) за сприяння ЮНІСЕФ, Міжнародної федерації соціальних працівників та Української асоціації соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи реалізували багатокомпонентний проект «Соціальна освіта в Україні». До участі в проекті було залучено викладачів та студентів 19 вищих навчальних закладів, у яких здійснювалася підготовка соціальних педагогів та працівників, центрів соціальних служб для молоді, неурядових організацій. За час реалізації проекту було проведено близько 30 семінарів і тренінгів з різних питань соціально-педагогічної роботи (зокрема соціальна робота з формування здорового способу життя; навчання рівний-рівному; соціально-педагогічна допомога дітям та сім'ям, що перебувають у кризових обставинах; допомога дітям, позбавленим батьківської опіки; усвідомлене батьківство; сімейні групові наради, програми підготовки спеціалістів соціальної сфери тощо) із залученням зарубіжних тренерів з Росії, США, Канади, Великобританії, Швейцарії, Угорщини, Нідерландів, Хорватії. Презентовані на цих тренінгах форми та методи зарубіжних практик соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю були адаптовані та впроваджені в Україні в діяльності соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл, спеціалістів соціальних служб, дали поштовх для вітчизняних соціально-педагогічних інновацій

За період становлення Української держави закладів, які б обслуговували користувачів послуг соціальних служб на комерційних засадах, у нас, на відміну від країн Заходу, практично не з'явилося. Тому йдеться тут про неприбуткові і некеровані державою, некомерційні організації, які декларували вирішення соціальних проблем взагалі чи проблем окремих груп користувачів соціальних послуг як свою місію. Такі організації (НДО), зробивши на рубежі століть свої перші кроки, здебільшого продовжують свою роботу й донині, а ті НДО, що користуються регулярною державною підтримкою, є вельми ефективними. Виникнення великої кількості різноманітних НДО, зростання їхньої активності та впливу на різні сторони суспільного життя – чи не найважливіша зміна у соціальній сфері незалежної України. Питання, здається не риторичне. Громадські організації соціальної сфери керуються у своїй діяльності загальними для об'єднань усього неприбуткового сектору законодавчими актами України і першочергово законами «Про об'єднання громадян», «Про благодійництво та благодійні організації». Вочевидь серед причин, що зумовили виникнення і швидкий розвиток НДО, відзначимо, з одного боку, кризу тоталітарної держави та її системи соціального захисту і неспроможність виконання українською верховною владою взятих на себе зобов'язань у царині соціального захисту, а

з другого – прагнення людей реалізувати свої інтереси та задовольнити наявні потреби, намагання знайти однодумців, котрі мають аналогічні проблеми і з якими легко порозумітися. Послуги НДО, зазвичай, частково заповнюють прогалини у сфері послуг для користувачів, які розраховують на державну систему допомоги, але не отримують її. Саме НДО розробляють та апробують пілотні моделі та схеми роботи з клієнтами, відповідні види послуг, котрі загалом часто невідомі працівникам державних установ. Примітно й те, що, на відміну від практики Заходу, українські НДО соціальної сфери мають обмежені можливості брати участь у тендерах на отримання бюджетного фінансування для надання послуг користувачам. Усе частіше з'являються проекти, які реалізуються спільними зусиллями як громадських, так і державних організацій. Відносно новим явищем у соціальній сфері пострадянського українського соціуму є діяльність організацій самодопомоги або взаємодопомоги (до речі, останній термін точніше передає сутність відносин між членами таких організацій). Однією з перших організацій такого типу в Україні були «анонімні алкоголіки», які започаткували свою діяльність, спираючись на досвід подібних американських груп. Основними типами таких груп взаємодопомоги були: 1. У сфері фізичного здоров'я – групи, метою яких є задоволення потреб

людей, котрі мають проблеми із здоров'ям чи доглядом за хворими родичами. Прикладом може бути товариство родичів душевнохворих «Підтримка» при Житомирській психіатричній лікарні № 1. Групи цього типу утворювалися також жінками, хворими на рак молочної залози, хворими на СНІД. 2. У сфері емоційного та психічного здоров'я відомі групи осіб, хворих на шизофренію й групи дівчат-підлітків та жінок, які зазнали сексуального насильства. 3. Групи для членів сімей, котрі мають дітей з фізичною інвалідністю, дітей з труднощами у навчанні. Такі групи є на базі Благодійного товариства допомоги інвалідам та особам з інтелектуальною недостатністю «Джерела», у школі «Життя» (м. Київ). 4. Групи зміни поведінки об'єднують людей з різними видами шкідливої залежності. Це вище згадувані групи анонімних алкоголіків, які працюють у відділеннях «Соціотерапії», групи людей з наркотичною залежністю. 5. Групи подолання наслідків життєвих змін, що вимагають від людей пристосування. Така група (безробітних) діяла свого часу при Центрі працевлаштування Мінського району м. Києва.

- Волонтерство у соціальній роботі

На сьогодні в Україні досить поширеним є волонтерський рух. Основні чинники його розвитку ті ж самі, що і для НДО – загострення соціальних проблем та неспроможність чинної системи

соціального захисту надавати відповідні послуги вразливим верствам населення достатньо повною мірою. Волонтери відіграють надзвичайно важливу роль у багатьох неприбуткових організаціях (НДО). Причому сьогодні вже значна кількість волонтерів займається соціальною роботою як у недержавних організаціях, так і в державних, причому в усіх регіонах країни. У будь-якому разі в Україні сформована певна модель волонтерської роботи, яка охоплює ефективні механізми задіяння й відбору, навчання і супервізії підтримки та заохочення, які відносяться до основних складових та потрібних етапів менеджменту волонтерів. За приналежністю до певної організаційної структури волонтерів України доречно розмежувати на дві умовні групи: а) ті, хто працюють при центрах соціальних служб для молоді (ЦССМ); б) ті, хто є членами різних громадських організацій. На початку розвитку ЦССМ (1992 - 93 роки) членами волонтерських груп переважно були неповнолітні і молодь (старшокласники, студенти), тобто особи без досвіду і кваліфікації у цій роботі. На сьогодні до волонтерських лав вступають і досвідчені фахівці (правники, лікарі, психологи, педагоги та ін.). На сьогодні волонтерів об'єднують за віковою категорією, основним місцем навчання, роботи, рівнем освіти на чотири групи: перша – підлітки та юнаки, учні старших класів шкіл та середніх спеціальних закладів, які становлять актив різних

груп при ЦССМ (у клубах молодих інвалідів, творчих об'єднаннях, школах лідерів, групах самопомоги, молодіжних та дитячих об'єднаннях тощо); друга – студенти вищих навчальних закладів (переважно з відділень педагогіки, психології, соціальної роботи, соціальної педагогіки), які звертаються до ЦССМ з приводу практичної допомоги у навчанні за профілем діяльності центрів або проходять в них навчальну практику (щоправда проходження останньої – захід не зовсім добровільний); третя – батьки проблемних дітей та підлітків (дітей-інвалідів, дітей з девіантною поведінкою тощо), які об'єднуються у групи взаємодопомоги; четверта – волонтери-фахівці (психологи, соціологи, педагоги, соціальні працівники, правники, лікарі), які надають консультативну допомогу соціальним працівникам, іншим волонтерам чи вирішують окремі практичні завдання клієнтів соціальних служб. У названих групах долучення людей до волонтерської діяльності відбувається різними шляхами і на різних засадах. Найпоширеніший варіант – задіяння студентів відповідних спеціальностей (соціальна робота, психологія, право, медицина) до соціальної роботи через волонтерські групи. Великий обсяг роботи виконують волонтери стосовно розроблення та розповсюдження друкованих агітаційних матеріалів з актуальних соціальних проблем, а

також щодо проведення соціологічних опитувань соціального, екологічного та іншого спрямування. Різні міжнародні фонди при виборі партнерів в Україні надають перевагу громадським організаціям, оскільки конкретними видами соціальної роботи займається сама організація, а її члени (волонтери) виконують окремі складові цієї роботи. Отже, робота з волонтерами – це перспективний напрям поліпшення гуманітарно-правової складової соціального забезпечення населення, що має чималий розвивальний потенціал і перспективу перетворитися в Україні у повноцінний соціальний рух.

Першим документом Міністерства освіти і науки України, у якому офіційно говорилося про посаду соціального педагога у закладах освіти, було Положення про психологічну службу системи освіти (наказ МОН України № 127 від 03.05. 99).

Також соціальна педагогіка інтенсивно розвивається і як галузь педагогічної науки. В Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Луганському національному педагогічному університеті імені Тараса Шевченка відкриваються аспірантури зі спеціальності «соціальна педагогіка». Створюються спеціалізовані вчені ради з правом прийняття до захисту кандидатських (НПУ ім. М.П. Драгоманова) та докторських дисертацій

(Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка) з соціальної педагогіки. У січні 2003 року в Інституті проблем виховання АПН України відкривається лабораторія соціальної педагогіки (керівник кандидат педагогічних наук Т.Ф. Алексеєнко).

У 2000-2005 рр. у вищих навчальних закладах України продовжується створення кафедр соціальної педагогіки, ліцензування та акредитація спеціальності «Соціальна педагогіка» освітньо кваліфікаційного рівня «бакалавр», «спеціаліст», «магістр».

Починають розвиватися наукові школи соціальної педагогіки. Сьогодні упевнено можна говорити про наукову школу доктора педагогічних наук, професора І. Д. Зверєвої (Інститут проблем виховання НАПН України), доктора педагогічних наук, професора А. Й. Капської (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), доктора педагогічних наук, професора С. Я. Харченка (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка).

У 2015 році спеціальність «Соціальна педагогіка» було приєднано до спеціальності «Соціальна робота» і на сьогодні вона існує як освітня програма. Не зважаючи на це посади соціального педагога є досить актуальними у різних соціальних інститутах.

Запитання:

1. Які основні історичні передумови становлення соціально-педагогічної допомоги?
2. Які види допомоги нужденним існували в Київській Русі?
3. У чому полягала соціальна спрямованість діяльності церковних, козацьких та братських громад.
4. Визначіть соціальну спрямованість діяльності земських установ у сфері громадської опіки.
5. Охарактеризуйте практику соціального виховання на початку ХХ ст.
6. Проаналізуйте особливості розвитку соціально-педагогічної роботи у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.
7. Які основні етапи та особливості сучасного стану розвитку соціально-педагогічної науки.

Література:

1. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. А. В. Фурман, М.В. Підгурська. Тернопіль. ТНЕУ. 2014. 174 с.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи. Навчальний посібник. Тернопіль. Видавництво Астон. 2004. 174 с.
3. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. О. О. Кравченко, О. О. Матрос. Умань. РВЦ «Візаві». 2017. 117 с.

Лекція 3. Парадигми та теорії соціальної педагогіки

Зміст лекції:

1. Характеристика основних парадигм соціальної педагогіки (когнітивно-інформаційна; особистісна; особистісно-соціальна; компетентнісна).
2. Зміст основних теорій соціальної педагогіки та їх характеристика.

1. Характеристика основних парадигм соціальної педагогіки (когнітивно-інформаційна; особистісна; особистісно-соціальна; компетентнісна)

Вивчення факторів впливу соціуму на особистість, об'єднання їх в оптимальну систему соціального виховання, яка буде забезпечувати необхідний соціально-педагогічний ефект є основним аспектом соціальної педагогіки. Це і зумовило інтенсивний розвиток парадигм соціальної педагогіки, які дозволили визначити її методологічну, наукову, світоглядну, управлінську основу. Науковці виділяють два етапи розвитку парадигм соціальної педагогіки.

Перший етап пов'язаний із становленням соціальної педагогіки як самостійної галузі (перша половина ХХ ст.). Для цього етапу базовими стали соціально-педагогічна парадигма П. Наторпа,

парадигма соціальної допомоги Г. Ноля і Гертруди Боймер.

П. Наторп розглядав соціальну педагогіку як інтеграцію виховних сил суспільства для підвищення культурного рівня народу.

Г Ноль і Г. Боймер основним завданням соціальної педагогіки визначали надання допомоги вразливим дітям, здійснення профілактики правопорушень.

Г. Ноль вважав, що для цього необхідні спеціально підготовлені фахівці та що сфера їх діяльності повинна розповсюджуватись на дитячі садки та ясла, молодіжні клуби, робота з правопорушниками, професійне навчання безробітних, церковну діяльність.

Г. Боймер розглядала соціальну педагогіку як інструмент соціальної політики. Вона розглядала соціальну педагогіку як спрямованість на соціалізацію дітей, враховуючи при цьому їх потреби, але не беручи до уваги матеріальний стан їх батьків. Нею визначено наступні напрями соціально-педагогічної діяльності: виявлення причин соціальних проблем (політичних, культурних, економічних) та їх вплив на сім'ю та окремих осіб; забезпечення допомогою дітей, які мають труднощі у навчанні та розвитку; корекція поведінки особистості.

В кін. ХХ ст. в соціальній педагогіці починають розвиватися наступні *парадигми*:

- *Когнітивно-інформаційна*, яка ґрунтується на необхідності передачі дитині накопичених людством знань, умінь і навичок. При цьому бажання та потреби дитини за часту не враховуються;

- *Особистісна парадигма*, головним є емоційний та соціальний розвиток дитини, а інтелектуальний розвиток відходить на другий план. Дитину розглядають як особистість, яка сама може обирати шлях освіти, що допоможе їй досягти високих результатів. Основне при цьому є допомогти дитині взаємодіяти з навколишнім світом та не висувати жорстких вимог, які є фіксованими;

- *Особистісно-соціальна парадигма*, полягає в інтегруванні персоналізованих (особистісних) стосунків, у яких характер та інтенсивність розвитку дитини залежить від її особистісних якостей та системи соціально-орієнтованих стосунків. Формування та розвиток особистості обумовлюється єдністю її індивідуальності та соціального становлення;

- *Компетентнісна парадигма* – розглядає результат освітнього процесу не як систему знань, умінь і навичок, а як певний набір ключових компетентностей, без яких не можлива діяльність сучасної людини. Основними компетентностями на які спрямована соціально-педагогічна робота можуть бути: соціальні компетентності, пов'язані з

оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості (здатність до співпраці, вміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях, навички взаєморозуміння та комунікації, вміння функціонувати в різних соціальних групах, участь у житті громади, вміння визначати особисті ролі в суспільстві); мотиваційні компетентності, пов'язані з інтересами, індивідуальним вибором особистості (навички бути мобільним та адаптуватися, бажання змінитись на краще, вміння встановлювати особисті цілі та робити власний вибір); функціональні компетентності, пов'язані з уміннями оперувати знаннями та фактичним матеріалом (здатність використовувати символи й мову, знання, інформаційну грамотність у життєвих ситуаціях).

2. Зміст основних теорій соціальної педагогіки та їх характеристика

Нам відомо, що соціальна педагогіка є міждисциплінарною наукою, тому в своїй основі вона використовує теорії психології, педагогіки, соціології, філософії.

Однією із таких теорій є *мотиваційно-потребова теорія* (А. Маслоу). Вибудував систему потреб особистості за принципом ієрархії у вигляді п'яти рівнів: фізіологічні потреби, потреба в безпеці й добробуті, потреба в любові, потреба в повазі, потреба в самореалізації. Згідно даної теорії потреби мають ієрархічну структуру, яка визначає

поведінку особистості. Кожна наступна потреба є актуальною лише тоді, коли задоволена попередня. Даний науковець поділив потреби особистості на первинні (вроджені) та вторинні (набуті). Тобто, на думку А. Маслоу, потреби стимулюють особистість до розвитку і повноцінного функціонування.

Теорія соціального научіння (А. Бандура) вважає, що соціальний розвиток людини це надбання нею нових форм реакцій шляхом наслідування поведінки інших людей або спостереження за ними. Джеймс Роттер вважав, що основними типами поведінки можна оволодіти в соціальних інституціях і це пов'язано з потребами, які вимагають задоволення через взаємодію з іншими людьми.

У *соціально-когнітивних теоріях* наголошується на взаємодії та взаємовпливі середовища, поведінки, особистості. Основне місце відводиться когнітивним процесам, які забезпечують самоконтроль та самоєфективність особистості. Ідея цих теорій полягає у тому, що особистість має бути проінформована про схвалювані суспільством типи поведінки та суспільно визначенні способи стримування, осуду та заборони асоціальних проявів. Тобто набуті особистістю знання та установки є необхідною умовою керування власними вчинками.

У когнітивних теорія стресу та копінгу (Р. Лазаурус) наголошується на підтримці балансу між

вимогами середовища та ресурсами, які задовольняють ці вимоги. Копінг-стратегії розглядаються як способи керування стресом, прийняття виважених рішень особистістю у кризових ситуаціях. Копінг-ресурсами, що підсилюють адаптаційний потенціал особистості, в цій теорії визначено соціальну підтримку, соціальні взаємозв'язки, Я-концепцію, емпатію, локус-контроль та інші психологічні складові.

Ще одними теоріями, які використовуються в соціальній педагогіці є соціологічні теорії: культурологічні та теорії соціалізації. *Теорії соціалізації* охоплюють питання впливу соціуму на особистість, різноманітності взаємодії особистості із соціальним середовищем, регуляції механізмів цієї взаємодії, відтворення досвіду попередніх поколінь у процесі саморозвитку особистості, соціального становлення особистості в конкретному соціокультурному середовищі як певного соціального типу.

Теорія прив'язаностей (Дж. Боулбі) доводить зв'язок прив'язаності, адаптації і виживання дитини. На основі цієї теорії будується взаємодія дитини зі світом. Щоб розвиватися, дітям потрібна стимуляція та взаємодія з боку дорослих, адже саме в таких дорослих діти вчаться пізнавати світ. Вчений ввів таке поняття, як «сепарація» - ситуація довготривалого розлучення дитини з матір'ю або іншими людьми, які її замінюють. Він виокремив

три стадії реакції на розлуку з матір'ю: протест, відчай та відсторонення. На першій стадії дитина відмовляється змиритися з ситуацією; на другій – дитина втрачає надію і затихає; на третій – дитина шукає новий об'єкт прихильності. Дитина, в якій сформована прив'язаність, нормально розвивається, вчиться розрізняти власні почуття та почуття інших, мислить логічно, зміцнює соціальні зв'язки, проявляє ніжність і любов до інших. Порушення прив'язаності може негативно впливати не лише на соціальні контакти дитини, здатність розуміти почуття інших, але й на емоційний, соціальний, фізичний, розумовий розвиток загалом.

Теорія прив'язаності ґрунтується на таких положеннях: діти потребують стабільних і позитивних стосунків, що ґрунтуються на любові; їх відсутність призводить до затримки розвитку дитини; забезпечення гармонійного розвитку дитини можливе лише в сім'ї; якщо стабільні, хороші стосунки налагоджені, дитина здатна частково відновити втрачене в розвитку.

Інший представник цього напрямку Ерік Еріксон розробив положення взаємодії матері і дитини, при цьому використовуючи терміни «базова довіра-недовіра до світу». Даний науковець стверджував, що у перший рік життя у дитини розвивається параметр соціальної взаємодії, позитивним якої є довіра, а негативним – недовіра.

Ступінь довіри дитини залежить від міри турботи про неї. Якщо її недостатньо, то у дитини виробляється недовіра, підозрілість до світу, людей.

Теорія наuczіння (Є. Торндайк, Д. Уотсон, Б. Скінер) базується на обґрунтуванні зовнішніх поведінкових актів, які утворилися шляхом механічного закріплення адекватних реакцій організму на вплив зовнішнього середовища.

Теорія діяльності (А. Леонтьєв) визнання соціальної природи психічного розвитку людини; єдності матеріальної та психічної діяльності людини. На кожному віковому етапі розвитку домінує певний вид діяльності, який є провідною для формування нових психічних процесів та властивостей особистості дитини.

Культурно-історична теорія (Л. Виготський) Психічні функції (увага, пам'ять, емоції) не є внутрішніми природно, а утворюються впродовж життя у результаті оволодіння зовнішніми засобами культурної поведінки та мислення.

Теорії розвитку (А. Запорожець, В. Давидов) процес розвитку – це саморух дитини завдяки її діяльності з предметами, а фактори спадковості та середовища – це умови, які визначають сутність процесу розвитку.

Теорії соціальної компетентності (І. Зверєва, Н. Лавриченко) передача молодим особам

соціального досвіду через організацію навчання, виховання та соціалізації.

Особистісно-орієнтовані теорії (В. Серіков, І. Бех) наголошують, що особистість має свободу у виборі пріоритетів розвитку, способів навчання, які допоможуть їй досягти оптимальних результатів.

Запитання:

1. Які етапи виокремлюють у розвитку парадигм соціальної педагогіки?
2. З'ясуйте, на які парадигми спирається соціальна педагогіка.
3. Укажіть, якими психологічними теоріями послуговується соціальна педагогіка?
4. Які соціологічні теорії використовують у соціальній педагогіці?
5. У чому суть теорії прив'язаностей та як її можна використовувати в соціальній педагогіці?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 12-13.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. К. «Академвидав». 2014. 309 с. С. 10-16.
3. Шибутані Т. Соціальна психологія. Пер. з англ. В.Б. Ольшанського. Ростов-на-Дону. Фенікс. 2002. 236 с.

Лекція 4. Основні поняття соціальної педагогіки

Зміст лекції:

1. Соціальне середовище як одна із умов розвитку, становлення та соціалізації особистості
2. Соціалізація особистості – базова категорія соціальної педагогіки
3. Суть, зміст та характеристика соціального виховання
4. Соціальна адаптація, її види
5. Зміст та види соціальної профілактики
6. Сутність соціальної реабілітації
7. Характеристика ресоціалізації
8. Соціальна допомога та соціальні послуги в структурі соціального обслуговування

1. Соціальне середовище як одна із умов розвитку, становлення та соціалізації особистості

Соціальне середовище, що впливає на дитину, - це передусім люди, їх взаємини, створені ними речі, мовні засоби, духовні цінності. З етапами розвитку дитини змінюється умови її життя, соціальне середовище.

У тлумачних словниках соціальне середовище трактують як навколишні соціально-побутові умови, сукупність людей, які пов'язані спільністю цих умов. У філософських енциклопедіях та словниках середовище

розглядається як простір, умови і матеріал для розвитку особистості. Крім цього представники філософської науки вважають, що середовище життєдіяльності дитини умовне і поділяється на: соціосферу – оточуючий соціум; біосферу (ноосферу) – сферу розуму, нагромадження матеріалізованих думок. Дитина взаємодіє із соціальним середовищем на макро (суспільство, людство) і мікрорівні, на рівні найближчого середовища.

Соціологи розглядають соціальне середовище – як об'єктивну соціальну реальність, яка є сукупністю матеріальних, політичних, ідеологічних і соціально-психологічних факторів, що безпосередньо взаємодіють з особистістю в процесі її життєдіяльності та активно на неї впливають. Еміль Дюркгейм визначив компоненти середовища особистості: родинне оточення, політичне суспільство, професійні групи, релігійні переконання (духовне середовище).

У соціальній педагогіці приділяють значну увагу аспектам та виховному впливу соціального середовища на становлення та розвиток особистості. Це пов'язано з тим, що соціальне середовище є об'єктивним фактором, що визначає життєві орієнтири особистості, її особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, процес самовизначення та самореалізації. Соціальна педагогіка аналізує

вплив соціального середовища на особистість та взаємодію особистості з соціальним середовищем.

Поняття «соціальне середовище» є видом загального поняття «середовище».

Середовище – все те, що оточує річ, рослину, тварину, або людину і впливає на них безпосередньо чи опосередковано.

До середовища включають економічні, політичні, соціальні, духовні умови, відносини, територіальні та інші соціальні спільноти та об'єднання, які стихійно, цілеспрямовано, прямо або опосередковано впливають на свідомість і поведінку особистості.

Соціальне середовище – сукупність суспільних, матеріальних, духовних умов, факторів, відносин в яких існує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку та діяльність.

Макро та мікро рівні входять до структури соціального середовища. *Макрорівень* – це система соціальних відносин у суспільстві, загальностворені умови існування для кожної людини, які є однаковими для всіх. Його поділяють на матеріальне, культурне, політичне середовище. До даного рівня відносять державу, етнос, суспільство, регіон, місто, селище, село, організації (ЗМІ, субкультури), економічне і політичне становище в країні. *Мікрорівень* – це конкретні умови життя особистості (сім'ю, сусіди) і умови в

середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний, трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання).

Мікросоціум має наступні характеристики:

- Просторові: у місті певний мікрорайон розташовується в центрі, на околиці або в середній зоні і по-різному пов'язаний з іншими частинами міста; село або селище можуть бути певною мірою ізольованими і віддаленими від інших поселень;

- Архітектурно-планувальні: селам і селищам властиві компактна або розкидана забудова; у місті мікросоціум має забудову, що склалася історично, індустріальну, спостерігається контраст малоповерхової і висотної забудови, відкритість-замкнутість прибудинкових просторів, малі архітектурні форми. Від цих характеристик залежить функціональна структура простору мікросоціуму: наявність або відсутність місць для ігор дітей і підлітків, можливостей для проведення часу великими групами.

- Демографічні: етнічна належність, однорідність або неоднорідність мешканців, їх соціально-професійний склад і ступінь диференційованості, особливості статевовікової структури, склад сімей.

До *особливостей соціального середовища* належать рівень і характер можливостей для самоактуалізації та самореалізації, вияву

індивідуальних здібностей і творчого потенціалу особистості; рівень єдності й цілісності складових елементів (соціальних відносин, соціальних сфер); рівень рівномірності розвитку різних елементів і сфер соціального середовища.

На сьогодні поширена класифікація соціального середовища за такими *критеріями*:

1) Вид суспільності – суспільна формація, клас, група;

2) Вид групи – сімейне, навчальне, суспільне, трудове, спортивне, військове;

3) Формуючий вплив – детермінуюче, навчаюче, вправляюче, виховне, перевиховне;

4) Спосіб впливу на форму свідомості – правове, моральне, естетичне, наукове;

5) Вік – середовище ровесників, старших, молодших, змішане;

6) Ставлення до середовища – позитивне, байдуже, негативне;

7) Соціальна спрямованість – соціальне, асоціальне;

8) Ступінь контактності – безпосереднє, опосередковане.

Різновидом соціального середовища є конкретне *професійне середовище* – сукупність умов, які безпосередньо впливають на особистість під час виконання нею професійних завдань. Ці умови поділяють на *суспільні* (первинні колективи, педагогічний процес, ритуали, соціальне

середовище певного регіону) та *матеріально-фізичні* - матеріально-побутові умови життєдіяльності вихователів і вихованців у освітньо-виховній системі, морально-психологічний клімат у колективі.

Отже, соціальне середовище – це люди, які об'єднані в різні групи, з якими кожен індивід перебуває в специфічних відносинах, складних і різноманітних системах спілкування.

2. Соціалізація особистості – базова категорія соціальної педагогіки

Соціалізація – процес засвоєння та активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій, зразків поведінки визнаних у суспільстві), внаслідок чого відбувається її становлення та розвиток як соціального індивіда.

У процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички людини. Зміст процесу соціалізації зумовлений соціально-економічним станом та соціокультурною ситуацією в суспільстві. Виокремлюють наступні *підходи* щодо трактування соціалізації: *соціологічний* – розглядає соціалізацію як трансляцію культури від покоління до покоління, загальний механізм успадкування, який охоплює як стихійні впливи середовища, так і організовані, такі як виховання і освіта; *факторно-інституційний* визначає соціалізацію як сукупність, множинність і

деяку автономність, а не жорстку ієрархічність систему дії факторів, інститутів та агентів соціалізації; *інтеракціоністський*, у якому соціалізація в якості важливої детермінанти передбачає міжособистісну взаємодію, спілкування, без якого не можливе становлення особистості; *інтерналізаційний* – соціалізація як засвоєння особистістю норм, цінностей, установ, стереотипів, які вироблені суспільством у результаті формування системи внутрішніх регуляторів та норм поведінки; *інтраіндивідуальний* передбачає творчу самореалізацію особистості, перетворення себе.

Соціалізація відбувається під стихійним впливом на особистість різних обставин життя і завдяки цілеспрямованому формуванню особистості. На його основі розрізняють кілька видів соціалізації. *Стихійна соціалізація* відбувається в наслідок впливу на особистість різноманітних спеціально не створюваних обставин суспільного життя. *Відносно спрямована соціалізація* має на меті організацію в суспільстві певних економічних, законодавчих та інших передумов, які впливають на життєвий шлях особистості (н-д: початок навчання в школі, мінімальний освітній рівень, віковий ценз початку трудового життя). *Соціально контрольована соціалізація* – це процес спеціально організованої передачі соціального досвіду особистості та

розвитку її потенційних можливостей, який відбувається в різних державних і недержавних організаціях (заклади загальної середньої освіти, позанавчальні заклади освіти, дитячі та молодіжні організації).

Розрізняють первинну та вторинну *стадії соціалізації*. *Первинна соціалізація* відбувається в дитинстві. Це найперша соціалізація, завдяки якій особистість стає повноправним членом суспільства, оскільки вона ідентифікує себе з іншими та суспільством загалом, засвоює культурні цінності та норми поведінки. Орієнтовно первинна соціалізація триває до повноліття особистості. *Вторинна соціалізація* – це кожний наступний процес, який допомагає попередньо соціалізованому індивіду входити в нові сектори світу, його інституції (н-д: професійна).

Виокремлюють такі *типи соціалізації*: політична, етнокультурна (етнічна), гендерна (статеворольова), культурна, професійна.

Соціалізація відбувається у взаємодії особистості з величезною кількістю різних умов та впливів середовища, які називають *факторами соціалізації*. Їх об'єднують у чотири групи (А. Мудрик):

- Мегафактори (космос, планета, Всесвіт);
- Макрофактори (країна, етнос, суспільство, держава). Освітні орієнтири, властиві суспільству, формування загальнонародських цінностей,

збереження та відтворення генофонду нації, розвиток її інтелектуального потенціалу.

- Мезафактори (тип поселення, ЗМІ, субкультури);

- Мікрофактори (сім'я, сусіди, дитячий садок, школа, група однолітків, релігійні конфесії, виховні організації). Виявляється у формуванні продуктивних умов спілкування, розвитку нормативно-ціннісної системи відносин особистості.

Соціалізація особистості у взаємодії з різними факторами соціального середовища здійснюється за допомогою відповідних механізмів. *Механізми соціалізації* – поєднання чинників, що характеризують умови соціального середовища, з чинниками, які характеризують індивіда.

Їх поділяють на соціально-психологічні та соціально-педагогічні. До *соціально-психологічних механізмів* соціалізації належать:

- імпритинг (фіксування людиною на рецепторному та підсвідомому рівнях особливостей об'єктів, що на неї впливають);

- наслідування (копіювання людиною певних зразків поведінки та діяльності інших);

- ідентифікація (ототожнення себе з іншими людьми, групою, спільнотою);

- рефлексія (оцінювання особистістю різних проявів свого «Я»);

- інтеріоризація (процес перетворення зовнішніх, реальних операцій соціальної діяльності на внутрішні, ідеальні);

- екстеріоризація (процес переходу від внутрішньої, психічної діяльності до зовнішньої, практичної).

У *соціально-педагогічних механізмах* соціалізації розрізняють:

- традиційний (неусвідомлене засвоєння людиною норм, зразків поведінки, поглядів, цінностей, стереотипів, притаманних її найближчому оточенню (сім'ї, сусідам, родичам, друзям);

- інституціональний (накопичення соціального досвіду та культури під час взаємодії людини з інститутами суспільства та різноманітними організаціями, а також засобами масової інформації);

- стилізований (засвоєння еталонів поведінки, норм і цінностей окремої субкультури, людей певного віку, професії, національної чи соціальної групи, що загалом впливає на стиль життя та мислення особистості);

- міжособистісний (процес взаємодії людини з авторитетними для неї особистостями);

- рефлексивний (внутрішній діалог між різними Я людини, з реальними або уявними особами, що відбувається на самоті).

Важливу роль у тому, якою виросте особистість, як буде проходити її становлення, відіграють люди, за допомогою яких людина соціалізується під час навчання, комунікації, прилучення до культури. Їх називають *агентами соціалізації*.

Ролі та склад агентів соціалізації на різних вікових етапах можуть змінюватись. Найінтенсивніші вони в дитинстві та юності. Першими агентами соціалізації стають батьки та члени сім'ї, в підлітковому віці - однолітки, сусіди, вчителі; в юності та молодості входять чоловік або дружина, колеги по роботі; у дорослому віці – діти, колеги, онуки. Агенти соціалізації розрізняються залежно від того, наскільки вони значущі для людини, як будується взаємодія з нею, у якому напрямі та якими засобами вони здійснюють свій вплив.

На всіх етапах соціалізації вплив суспільства на особистість відбувається або безпосередньо, або через групу. Існує певна система *інститутів соціалізації* відносно стійких типів і форм соціальної практики, за вдяки яким організовується процес соціалізації особистості в межах соціальної системи суспільства. До них належать заклади освіти і виховання, сім'я, заклади середньої освіти, заклади вищої освіти, неформальні об'єднання. Інститути соціалізації можуть бути спеціально створеними та такими, які склалися стихійно. Саме

інститути соціалізації створюють соціально-виховний та розвивальний простір для особистості шляхом формування соціальних мереж.

Агенти та інститути соціалізації поділяють на *первинні* (безпосереднє та найближче оточення людини: батьки, родина, близькі, друзі, вчителі) та *вторинні* (представники адміністрації школи, інституту, підприємства, армії, церкви, правоохоронних органів, засобів масової комунікації, формальні організації, офіційні заклади).

Отже, суть соціалізації полягає в тому, що вона є процесом і результатом розвитку та самозміни особистості під час засвоєння соціального досвіду протягом усього життя.

3. Суть, зміст та характеристика соціального виховання

Соціальний характер виховання полягає в тому, що його здійснюють як підготовку дітей до громадського життя і водночас суспільство намагається реалізувати певні завдання у вихованні підростаючих поколінь.

Поняття «соціальне» трактують по різному: як синонім суспільного, спосіб спільної діяльності або спосіб організації людських відносин; як сукупність відносин у соціумі між людьми як представниками різних груп і спільнот; сфера державного або не державного забезпечення умов праці та життя людей.

Соціальне виховання – забезпечення умов у певних соціальних інститутах для розвитку цілісної особистості, у результаті чого вона стає повноправним членом суспільства.

Мета соціального виховання полягає у формуванні людини, готової до виконання суспільних функцій громадянина і працівника.

Завдання соціального виховання:

- набуття дітьми та учнівською молоддю соціального досвіду; створення необхідних умов для їх самовизначення, саморозвитку та самореалізації;
- формування в дітей соціально схвалюваних, соціально значущих норм, орієнтацій та цінностей;
- допомога дітям у прийнятті самостійних рішень щодо організації свого життя;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших за себе, почуття турботи про молодших та хворих;
- охорона й зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я дітей; організація їх соціальної, фізичної, пізнавальної та творчої діяльності;
- спонукання зростаючої особистості до протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Функції соціального виховання:
культурологічна (формування особистої культури

індивіда); соціалізаційна (координація та керування шляхом виховання спрямованістю перебігу процесу соціалізації); адаптаційна (навчання ефективним моделям освоєння індивідом нових життєвих ситуацій); ціннісноутворююча (закріплення в поведінці індивіда соціально визнаних норм); інтегративна (акумуляція всіх виховних впливів соціального середовища).

Визначення мети і завдань соціального виховання зумовлює необхідність формування основних його принципів – теоретичних положень, які працюють як своєрідні установки та вказують шляхи реалізації його мети. Саме принципи визначають, яким формам і методам роботи надаватиметься перевага у формуванні та збагаченні соціального досвіду дітей та сприянні їх соціальному самовизначенню.

До основних *принципів соціального виховання* належать:

Принцип гуманістичної спрямованості педагогічного процесу визначає необхідність гармонізації цілей суспільства та особистості, його орієнтацію на особистісні можливості дитини, її інтереси та потреби. Цей принцип передбачає повагу до особистості дитини, довіру до неї, врахування її інтересів та особистісних перспектив.

Принцип діалогічності соціального виховання передбачає духовно-ціннісну орієнтацію та розвиток дітей, що здійснюється в процесі

взаємодії вихователів та вихованців, змістом якої є обмін цінностями (інтелектуальними, емоційними, моральними, соціальними), а також спільне їх продукування у побуті та життєдіяльності виховних організацій.

Принцип колективності ґрунтується на тому, що тільки в колективі можна набути досвід життя в суспільстві.

За *принципом природовідповідності*, виховання має відповідати природі дитини, враховувати та спиратись на неї, берегти та збагачувати її. Виховання має створювати умови для пізнання дітьми самих себе, власних можливостей, для соціального пошуку та творчості, життєвого самовизначення.

Принцип культуровідповідності

Принцип центрації на вихованні особистості передбачає, що в центрі виховання є особистість і необхідно створити умови для її всебічного та гармонійного розвитку.

Принцип додатковості передбачає врахування всіх складових виховання (сімейного, громадського, колективного, релігійного).

Принцип соціальної відповідності обумовлює необхідність змісту та методів виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес. Умовами реалізації даного принципу є взаємозв'язок виховних завдань і завдань соціального розвитку

суспільства, координація взаємодії соціальних інститутів, які впливають на особистість, забезпечення комплексу соціально-педагогічної допомоги і захисту дітей, орієнтація педагогічного процесу на реальні можливості соціуму, врахування його найрізноманітніших чинників.

Принцип орієнтації на позитивне в поведінці та характері учня передбачає вміння педагога бачити перш за все кращі риси своїх вихованців. Це дає змогу формувати віру у себе, по новому оцінити свою поведінку.

Принцип незавершеності виховання, даний процес має динамічний, незавершений характер, оскільки в кожній людині закладена можливість зміни та самозміни.

О. Безпалько, А. Мудрик, М. Шакурова, В. Ясинська відзначають, що соціальне виховання здійснюється в процесі взаємодії дорослих і дітей у трьох взаємозалежних, але відносно автономних за змістом, формами і способами взаємодії процесах: організація соціального досвіду дітей, освіти і надання дітям індивідуальної допомоги. Рис.1.

Організація соціального досвіду здійснюється завдяки участі дитини в різних формалізованих і неформалізованих об'єднаннях (класі, гуртку, дворовій компанії однолітків, сусідстві, референтній групі). Соціальний досвід - це єдність різних умінь, навичок, знань і способів мислення, норм і стереотипів поведінки, ціннісних установок,

відчуттів і переживань, досвід взаємодії з людьми, адаптації та відокремлення, самопізнання, самовизначення, самореалізації, самоствердження.

Напрями діяльності соціального педагога щодо організації соціального досвіду дітей можуть бути наступними:

- розроблення разом з дітьми правил організації (загальні правила дисципліни, норм поведінки дітей один з одним та дорослими, правила вирішення конфліктів, норм і правил самообслуговування);

- створення разом з дітьми музею організації (пошук матеріалів, реставрація та створення експонатів);

- запровадження ритуалів та традицій, розроблення символіки організації;

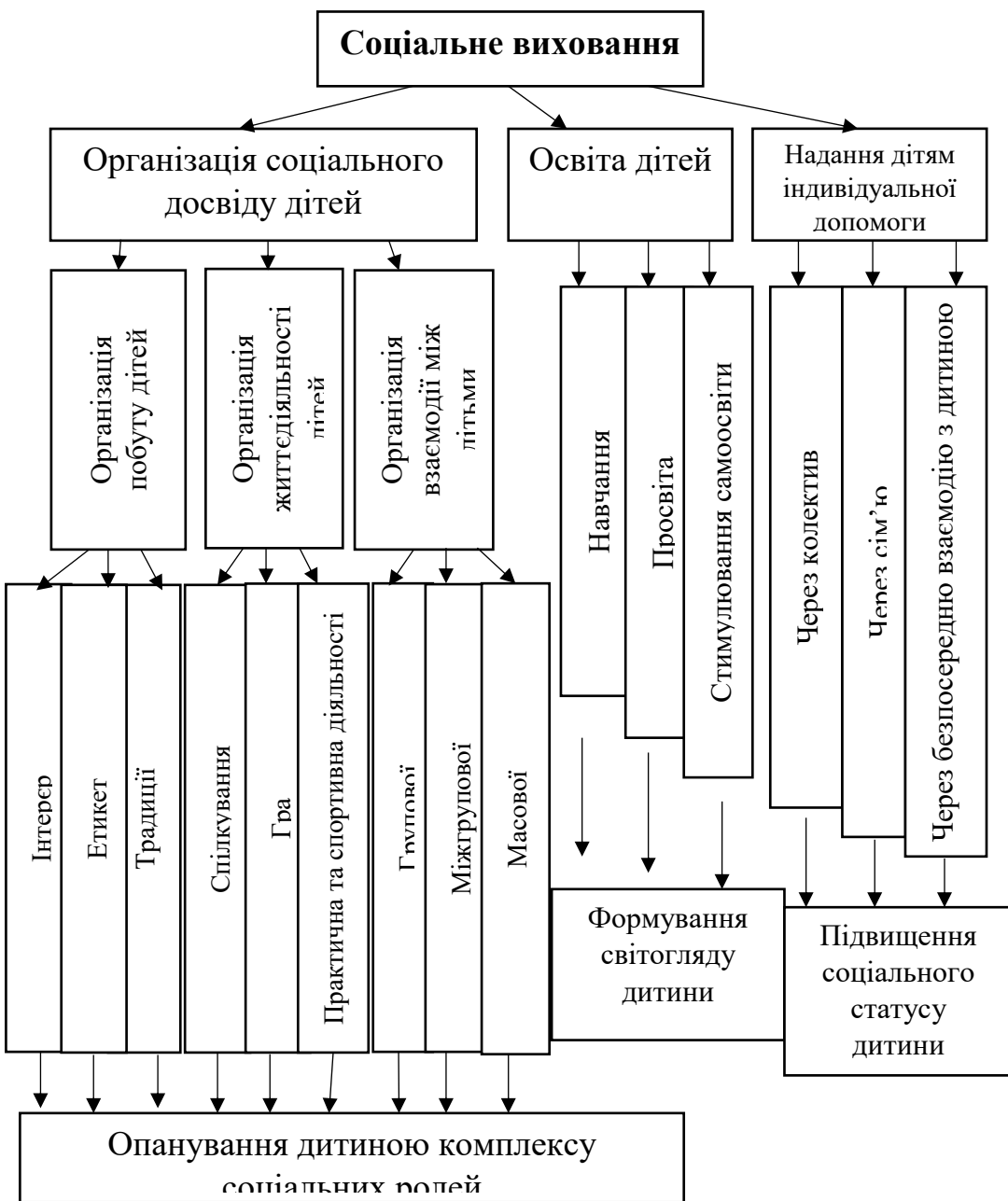
- створення ситуацій, які будуть стимулювати цікаве змістовне спілкування;

- підготовка та проведення сюжетно-рольових та ділових ігор, які імітують певні соціальні проблеми та спонукають дітей до їх розв'язання;

- організація взаємодії дітей, під час якої вони можуть розкрити свої здібності, визначити інтереси;

- організація колективної творчої діяльності;
- допомога в організації самоврядування.

Рис.1. Структура процесу соціального виховання (за О. Безпалько А. Мудриком, М. Шакуровою, В. Ясинською)

Освіта охоплює систематичне навчання, просвіту, тобто пропаганду й поширення культури, та стимулювання самоосвіти. До основних напрямів діяльності соціального педагога щодо організації освіти дітей належать:

- організація науково-дослідної діяльності дітей, спрямованої на пошук певної інформації (н-д: про вплив певних чинників на здоров'я, певну професію, норми поведінки);

- навчання дітей безпечної поведінки, здорового способу життя, конструктивного вирішення конфліктів, структуруванню вільного часу та організації дозвілля;

- організація екскурсій, відеолекторіїв, різноманітних виставок.

Індивідуальна допомога є свідомою спробою інших осіб (батьків, вчителів, близьких, друзів) допомогти дитині набути певних знань, навичок для задоволення її власних потреб та потреб інших людей, в усвідомленні дитиною своїх цінностей та можливостей в розвитку самосвідомості та самоствердження, почуття належності до певної групи та соціуму.

Діяльність соціального педагога в наданні дитині індивідуальної допомоги полягає:

- створення ситуацій, що сприяють усвідомленню дитиною власної проблемної ситуації, а також самовизначенню щодо варіантів розв'язання проблеми;

- створення ситуацій, що сприяють підвищенню впевненості дитини в собі, своїх силах, переконаності в можливості перебороти труднощі;

- забезпечення дитини інформацією, необхідною для розв'язання проблемної ситуації.

Добір методів соціального виховання необхідно здійснювати з урахуванням їх відповідності механізмам соціалізації. Також необхідно враховувати вікові особливості дітей, рівень їх культурного, морального та духовного розвитку, їх здібності, потреби, інтереси, соціокультурне оточення, рівень розвитку первинного колективу.

Н. Голованова запропонувала враховувати методи виховання у відповідності до механізмів соціалізації (табл 1).

Таблиця 1

**Відповідність методів виховання
механізмам соціалізації**

Механізми соціалізації	Методи виховання
Соціальна ідентифікація (ототожнення дитини з людьми, які проявляють цінні на її	Приклад (спонукання дитини до усвідомленого звертання до пропонованого зразка).

<p>погляд якості та форми поведінки)</p>	<p>Види прикладів: приклад-ідеал, приклад видатної людини, приклад дорослого, приклад однолітка</p>
<p>Соціальна орієнтація (усвідомлення дитиною своїх потреб та умови їх задоволення)</p>	<p>Педагогічна вимога (окреслювання соціально прийнятних меж поведінки). Види вимог: індивідуальна (ставиться окремим педагогом); колективна (ставиться колективом)</p>
<p>Соціальна адаптація (пристосування дитини до навколишнього середовища: природних умов, режиму, норм і правил життя соціуму)</p>	<p>Вправляння (повторення окремих дій та операцій). Види вправлянь: прямі (багаторазове відпрацювання заданої дії); непрямі (створення спеціальної ситуації, коли дитина привчається до чогось у грі, навчанні або інших видах діяльності, не усвідомлюючи самого</p>

	процесу відпрацювання певних дій)
Соціальне навіювання (неусвідомлене привласнення дитиною соціального досвіду через емоційне переживання вчинків і станів інших людей)	Навіювання (вплив на емоційно-вольову сферу дитини). Види навіювання: вербальні, невербальні
Соціальна презентація (створення й підтримка дитиною позитивного враження про себе в ситуаціях взаємодії з іншими людьми)	Доручення (надання дитині певної соціальної ролі) Види: індивідуальні, групові, колективні, постійні, тимчасові.
Соціальна фасилітація (позитивний вплив присутності значущих для дитини людей на результат їх діяльності)	Змагання (надання дитині можливості порівнювати свої результати з результатами інших дітей). Заохочення (позитивне оцінювання дій і вчинків дітей). Види заохочень: схвалення, похвала, подяка, надання

	певних прав, нагородження.
Соціальна інгібіція (гальмування соціально неприйнятних дій у присутності інших людей)	Покарання (попередження або гальмування небажаних вчинків дітей). Види покарань: накладання додаткових обов'язків, позбавлення або обмеження певних прав, вираження морального осуду.

4. Соціальна адаптація, її види

Адаптація – пристосування організмів до умов існування.

Соціальна адаптація – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища.

На розвиток соціальної адаптації впливає індивідуальні психічні ознаки особистості (мислення, увага, пам'ять, почуття);

характеристики темпераменту (інтенсивність, темп реакцій, ригідність, пластичність); риси характеру особистості (цікавість, відповідальність, комунікабельність, працелюбність чи ледарство).

Процес соціальної адаптації безперервний зважаючи на те, що в навколишньому середовищі постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, як, безперечно, потребують нових способів пристосування індивіда.

Соціальну адаптацію розглядають у єдності двох діяльностей: зовнішньої – матеріально-духовної, яка спрямована переважно на зміну умов зовнішнього середовища, та внутрішньої – суб'єктивно-психічної, спрямованої перш за все на перетворення внутрішнього світу суб'єкта.

Значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє *адаптаційний потенціал людини*. Це рівень можливостей особистості ввійти в нові умови соціального середовища, а також ті, що перебувають у постійних змінах. Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими вміннями та навичками пристосування, які індивід набуває в процесі життєдіяльності.

Соціальна адаптація може здійснюватися у *формі*:

- *акомодації* (повного підпорядкування вимогам середовища без їхнього критичного аналізу);

- *конформізму* (вимушеного підпорядкування вимогам середовища);

- *асиміляції* (свідомого й добровільного прийняття норм та цінностей середовища на основі особистісної солідарності з ними).

Розрізняють *активну та пасивну* адаптацію. У процесі активної адаптації індивід прагне енергійно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перешкоди, вдосконалювати суспільні процеси.

При пасивній адаптації індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно реагує на існуючі норми, оцінки, способи діяльності, слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси для пристосування в соціальному середовищі. Через це при зустрічі індивіда з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями як результат низької адаптації може формуватися соціальна дезадаптація, що виявляється в різних формах девіантної поведінки.

5. Зміст та види соціальної профілактики

Термін профілактика спочатку мав медичний, здоров'я зберігальний та охоронний характер. Нині поняття профілактика є поліаспектним та з погляду різних наук трактується по-різному.

У медичному контексті даний термін визначають як заходи, що спрямовані на забезпечення високого рівня здоров'я людей,

усунення причин захворювань, покращення умов праці.

Валеологія вбачає в профілактиці систему економічних, соціальних, гігієнічних і медичних заходів, що проводяться державою, громадськими організаціями та громадянами з метою забезпечення високого рівня здоров'я громадян.

Психологія та психіатрія визначають профілактику як сукупність заходів для запобігання розладам психіки та поведінки, запобігання розвитку захворювань.

У соціології профілактику розглядають сукупність заходів з охорони здоров'я, покращення фізичного розвитку населення, забезпечення довголіття, та як попередження виникнення асоціальних факторів, явищ і процесів.

З юридичного погляду профілактика - це комплекс заходів із виявлення, обмеження або усунення факторів виникнення протиправних явищ загалом та їх окремих видів зокрема.

Соціальна профілактика – напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі.

Метою профілактики є не лише запобігання розвитку негативних явищ, а створення умов для

повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб.

До об'єктів (цільових груп) соціальної профілактики зараховують окремих осіб, соціальні групи, верстви населення, які страждають, або можуть страждати від проблем чи негативних явищ, тих, хто своїми діями, поведінкою, способом життя сприяють розвитку проблем, а також осіб, соціальні групи та організації, від дій яких залежить запобігання розвитку та усунення причин негативних явищ і їх наслідків.

Суб'єктами профілактичної роботи як спеціально створені організації та установи, спеціалісти, так і окремі особи, волонтери, які зацікавлені в запобіганні та подоланні проблеми і мають необхідні для цього ресурси (інтелектуальні, фінансові, методичні).

Розрізняють загальну та спеціальну соціальну профілактику. *Загальна профілактика* охоплює широкі верстви суспільства та полягає у здійсненні заходів, спрямованих на запобігання певним проблемам у майбутньому окремої особистості або суспільства шляхом усунення та нейтралізації факторів, що можуть сприяти їх виникненню. *Спеціальна профілактика* спрямована на ті групи, які перебувають в особливих умовах, що збільшують ризик виникнення та загострення проблеми, чи вже відчувають на собі їх наслідки. Спеціальна профілактика передбачає застосування

системи заходів для запобігання конкретним негативним явищам у поведінці людей та їх локалізації.

Соціальна профілактика негативних явищ може здійснюватися на рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища, окремої соціальної групи, установи, організації, мікросередовища, окремого індивіда..

Профілактична робота на *макрорівні* реалізується у вигляді комплексних профілактичних програм, компаній у ЗМІ, масових заходів, координованої діяльності мережі установ та організацій. На *мікрорівні* профілактика здійснюється у вигляді спеціальних програм, заходів і окремих дій у межах установ, організацій та за місцем проживання. *Індивідуальний рівень* профілактики – робота, що проводиться спеціалістами та волонтерами з окремими особами.

Розрізняють первинну, вторинну та третинну види соціальної профілактики. Під *первинною профілактикою* найчастіше розуміють комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативному впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших факторів, що можуть спричинювати поведінку, яка відхиляється від норми. Первинна профілактика має інформаційно-роз'яснювальний характер, передбачає підвищення обізнаності представників цільової групи з певних питань, формування розуміння ними цінності

здоров'я та розвиток особистісних якостей і навичок, що допоможуть відмовитись від певних стандартів поведінки та негативних звичок.

Первинна профілактика найбільш масова та неспецифічна. Завдяки своєчасності, повноті та постійності вона є важливим видом превентивних заходів при запобіганні відхиленням у поведінці людини.

Вторинна профілактика передбачає обмеження поширення певних негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі, запобігання загостренню таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива девіантна поведінка.

Третинна профілактика спрямована на запобігання рецидивам негативних явищ у суспільстві та девіантної поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на відновлення особистісного і соціального статусу людини.

Соціальна профілактика може здійснюватися через профілактичні заходи та профілактичні програми, які є основними формами організації профілактичної діяльності .

Профілактичний захід – спеціально організована взаємодія виконавців профілактичної роботи (фахівців та волонтерів) і представників цільової групи, спрямована на запобігання

соціальної проблемі чи подолання окремих її чинників.

Профілактична програма – спеціально розроблений комплекс (система) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі (або декількох пов'язаних між собою проблем).

6. Сутність соціальної реабілітації

У Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001) соціальну реабілітацію визначено як вид соціальної роботи з відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів для відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зав'язків та відносин унаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність), зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці).

Наявність різних підходів серед науковців (С. Белічева, Р. Овчарова) до трактування терміну «соціальна реабілітація» дає змогу розглядати її як процес, діяльність і кінцевий результат. *Соціальна реабілітація як процес* є динамічною системою, в якій постійно реалізуються тактичні завдання на шляху до досягнення стратегічної мети –

відновлення соціального статусу дитини та здатності успішно інтегруватися в суспільство.

Соціальна реабілітація як діяльність полягає у взаємодії фахівця, який є її організатором, і клієнта, залученого до соціально-реабілітаційного процесу. Діяльність фахівця спрямована на нейтралізацію впливу несприятливих факторів середовища, що спричинили дезадаптацію впливу несприятливих факторів середовища, що спричинили дезадаптацію дитини, проведення індивідуальної роботи з дитиною, узгодження заходів соціальної реабілітації із заходами, що здійснюються в межах інших видів реабілітації.

Соціальна реабілітація як кінцевий результат – це реабілітованість дитини, її здатність до повноцінного життя в суспільстві.

Об'єктами соціальної реабілітації є діти, які опинились в складних життєвих обставинах, дорослі: безробітні, біженці, військовослужбовці, які повернулись з місць бойових дій, особи, які повернулись з місць позбавлення волі, жертви різних видів насильства, особи похилого віку.

Виокремлюють індивідуальний, груповий та суспільний рівні соціальної реабілітації. *Індивідуальний рівень* передбачає безпосередню роботу фахівців із клієнтами як у спеціальних реабілітаційних установах, так і за місцем їх проживання. На *груповому рівні* соціальної реабілітації відбуваються тренінги, майстер-класи,

обмін досвідом, участь у різних соціальних проектах, здійснюються інші групові форми роботи та навчання, на яких розглядаються конкретні проблеми та потенційні можливості людини щодо соціалізації та реабілітації. На *суспільному рівні* організовують масові акції (благодійні, екологічні, профілактичні), масові рекреаційні заходи (свята, конкурси), встановлюють зв'язки з громадськістю через ЗМІ (телебачення, пресу, листівки, оголошення, запрошення, анкетування, вуличне чи телефонне інтерв'ю) з метою підтримання соціально незахищених груп населення та формування щодо них позитивної громадської думки.

7. Характеристика ресоціалізації

Ресоціалізація — свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (Кримінально-виконавчий кодекс України).

Ресоціалізація (франц. *resocialization*, префікс «*re*» – означає поновлення або повторення, і «*socialization*» - усупільнення) має декілька тлумачень:

- 1) повернення особи у суспільство;
- 2) процес, спрямований на відновлення морального, психічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, приведення індивідуальної, чи

колективної поведінки у відповідність із загально визнаними суспільними правилами та юридичними нормами;

3) у сфері виконання покарань – процес підготовки засудженого до повернення у суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок необхідних для повноцінного існування у суспільстві.

В малій енциклопедії соціальної педагогіки **ресоціалізація** визначається як: підготовка до повернення індивіда в звичну культуру, середовище, відновлення соціальних зв'язків. Відбувається в процесі спеціально-організованої роботи з особами, які втратили все це в результаті психічних і фізичних травм, а також із засудженими за скоєні злочини з метою підготовки їх до життя на волі за суспільними нормами після відбуття покарання.

Ресоціалізаційну роботу можуть здійснювати у соціально-реабілітаційних центрах та виправно-виховних установах пенітенціарної системи.

На сьогодні ресоціалізацію більше всього пов'язують саме з засудженими, тому зустрічається такий термін як *ресоціалізація в пенітенціарних установах*. Під даним терміном розуміється (Т. Алексєєнко) – свідоме відновлення засудженого в його соціальному статусі як повноправного члена

суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві; зміна особистісних якостей засудженого, формування в нього саморегулятивної стабільної соціально-нормативної поведінки після звільнення; один із шляхів досягнення мети захисту інтересів особистості, суспільства та держави.

Основними функціями ресоціалізації визначають:

1. Освітньо-пізнавальна - забезпечує формування у свідомості особистості знань про норми права і правила поведінки, а також почуття відповідальності за скоєнні правопорушення чи дії.
2. Регулятивно-корегуюча – полягає у корекції ставлення до навколишнього світу, формуванні цілісної та стійкої життєвої позиції.
3. Стимулююча – акцентує увагу на позитивних рисах особистості, що ефективно впливає на її перевиховання, сприяє інтелектуальному розвитку, мобілізації творчих сил.
4. Діагностично-прогностична – забезпечує глибоке розуміння суб'єктом суті та взаємозв'язку явищ оточуючого соціального середовища і можливість передбачення тенденцій їх розвитку, свого призначення і ролі у соціумі.

5. Трансформаційна – сприяє перетворенню правових, етичних, моральних знань у внутрішні переконання і принципи особистого життя.
6. Оціночно-критеріальна – полягає в оцінці особистістю соціальної орієнтації інших суб'єктів, здатності вести аргументовану полеміку, відстоювати свої погляди.
7. Виховна – сприяє формуванню гуманно спрямованої особистості, залученню її до культурних надбань, участі у творчому освоєнні духовних цінностей.
8. Соціально-адаптивна – орієнтує на гармонійне узгодження загальносуспільних, групових та особистих поглядів, інтересів, запитів.
9. Розвивальна – свідчить, що ресоціалізація слугує умовою її подальшого позитивного розвитку та вдосконалення.

Напрями соціально-педагогічної роботи у сфері ресоціалізації:

- профілактична діяльність – ґрунтується на виявленні та усуненні несприятливих психобіологічних, психолого-педагогічних, юридичних та інших факторів, що зумовлюють відхилення у психічному та соціальному розвитку особи, її поведінці і конкретних діях.

Зміст такої профілактики включає: роз'яснення дотримання норм і правил поведінки; створення умов для нормального розвитку особистості, її освіти та вибору професії;

організація заходів щодо забезпечення програми позитивної життєдіяльності осіб, які скоїли злочини і відбули покарання; соціальний захист.

- соціально-психологічна корекція, завданням якої є усунення негативних явищ соціального мікросередовища, труднощів у спілкуванні та міжгрупових взаєминах, формування активної життєвої позиції;

- соціально-правова терапія, соціально-правова діяльність в умовах дефіциту людяності, що негативно позначається на соціалізації особистості та її поведінці. Цілі такої діяльності полягають у корекції відхилень у поведінці на основі індивідуально-диференційованого підходу; визначення типу особистості, її особливостей, що характеризують ступінь соціальної адаптації; надання кваліфікованої допомоги у формуванні взаємин, що сприяють нормальній соціалізації;

- соціальна реабілітація, тобто діяльність, спрямована на здійснення системи організаційних, правових, культурних, освітніх, лікувальних, оздоровчих та інших соціальних заходів щодо відновлення фізичного і морального стану тих, хто цього потребує.

Науковцями та дослідженнями в даному напрямі доведено, що ресоціалізація може зростати за таких умов: власної активної діяльності та мотивації особистості; відповідності змісту, форм та методів виховного впливу; врахування

індивідуальних потреб та можливостей особистості; позитивних міжособистісних взаємин; опори на позитивні якості, властивості та можливості особистості.

8. Соціальні послуги та соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді

Соціальні послуги - дії державних або неурядових організацій спрямовані на задоволення потреб і забезпечення прав, вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин окремих осіб чи соціальних груп.

Згідно закону України «Про соціальні послуги» соціальні послуги поділяються на *послуги, що спрямовані* на:

- 1) соціальну профілактику - запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;
- 2) соціальну підтримку - сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;
- 3) соціальне обслуговування - мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

За типами соціальні послуги поділяються на:

- 1) прості соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування,

консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

- 2) комплексні соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо);
- 3) комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим);
- 4) допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

Залежно від місця надання соціальних послуг вони поділяються на послуги, що надаються:

- 1) за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома);

2) у приміщенні надавача соціальних послуг:

стаціонарно - в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання;

напівстаціонарно - протягом визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування;

3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці.

Соціальні послуги залежно від строку надання поділяються на послуги, що надаються:

- 1) екстрено (кризово) - невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг;
- 2) постійно - не менше одного разу на місяць протягом більше одного року;
- 3) тимчасово - не менше одного разу на місяць протягом до одного року;
- 4) одноразово.

Весь перелік соціальних послуг, що надаються відповідно до вище згаданого Закону, визначається класифікатором соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Тому базовими визначено наступний перелік соціальних послуг:

- 1) догляд вдома, денний догляд;
- 2) підтримане проживання;
- 3) соціальна адаптація;
- 4) соціальна інтеграція та реінтеграція;
- 5) надання притулку;
- 6) екстрене (кризове) втручання;
- 7) консультування;
- 8) соціальний супровід;
- 9) представництво інтересів;
- 10) посередництво (медіація);
- 11) соціальна профілактика;
- 12) натуральна допомога;
- 13) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору;
- 14) переклад жестовою мовою;
- 15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;
- 16) супровід під час інклюзивного навчання;
- 17) інформування.

Соціальну підтримку розглядають як систему заходів, спрямовану на подолання проблем людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних соціальних послуг.

Соціально-педагогічна підтримка – надання допомоги особистості фахівцями та суспільством у здійсненні процесу соціальної адаптації, соціальної автоматизації і соціальної інтеграції з метою розкриття індивідуально заданих здібностей та талантів за умови прийняття суб'єктом інтересів та норм суспільства для участі у подальшому активному перетворенні.

Сенс соціально-педагогічної підтримки полягає в тому, що допомогти молодій людині опанувати спосіб виявлення та розв'язання власних проблем.

Виокремлюють такі основні правила соціально-педагогічної підтримки (Т. Анохіна):

- згода дитина на допомогу;
- опора на наявні сили та потенційні можливості особистості;
- віру у свої можливості;
- орієнтація на здібності дитини самостійно долати труднощі;
- співпраця, створення психологічного клімату сприяння;
- конфіденційність⁴
- доброзичливість та безоцінне ставлення;
- безпека, захист здоров'я, прав, людської гідності;
- рефлексивно-аналітичний підхід до процесу і результату.

Об'єктом соціально-педагогічної підтримки є самореалізація особистості – складний комплексний процес взаємодії особистісних, суб'єктивних потенцій та умов соціального середовища. Самореалізація здійснюється через різноманітні види та форми діяльності, що дає змогу особистості розкрити власні індивідуальні здібності, потреби, цілі.

Дітям та молоді надаються такі види соціально-педагогічної підтримки: соціальну, матеріальну, психологічну, фізичну.

Соціально-педагогічна підтримка – передбачає: надання допомоги особистості у встановленні дружніх контактів, засвоєння безконфліктних способів взаємодії; прийняття норм та правил життєдіяльності колективу, групи та законів громади; розвиток інтелектуальних, естетичних, етичних здібностей; розвиток якостей та рис характеру, необхідних для повноцінної життєдіяльності, в процесі організації колективної, групової трудової та творчої діяльності, нормотворчості (колективне, групове розроблення правил та законів життя колективу, групи та їх дотримання).

Матеріальна соціально-педагогічна підтримка полягає: у наданні матеріальної допомоги дітям та молоді з неблагополучних сімей та сімей, які перебувають у складній життєвій

ситуації; вихованні поваги до матеріальних цінностей.

Психологічна соціально-педагогічна підтримка – це сукупність способів та заходів, які спрямовані на: надання допомоги у психологічній стабілізації особистості; подолання комплексів, розвиток психологічної захищеності; підтримання позитивних емоцій, оптимістичного погляду та оточуючий світ; розвиток психологічної стабільності особистості; розвиток творчої активності особистості, здібності розуміти та розкривати себе, розвивати власну Я-концепцію, захищати власну унікальність.

Фізична соціально-педагогічна підтримка – це допомога дитині у своєчасному виявленні захворювань (диспансеризація, індивідуальне обстеження, спостереження) та спрямування на лікування; допомога в оволодінні способами захисту у випадках природних катаклізмів, використання здоров'язберігальних технологій у повсякденному житті.

Основними функціями соціально-педагогічної підтримки є:

- розвивальна (надання допомоги в розвитку та саморозвитку, пошук шляхів адекватного успішного розвитку)»

- стабілізувальна (припинення негативних переживань, погіршення стану, підсилення проблем);

- корегувальна (діяльність, спрямована на надання допомоги та супроводу).

Методи соціально-педагогічної підтримки поділяють на дві групи:

- спрямовані на підтримування всіх вихованців, створення атмосфери доброзичливості, взаєморозуміння, співробітництва. До них належать методи формування взаємної довіри, взаємного інформування, спільного формування справ, рольові ігри, ігри-драматизації, схвалення досягнень групи, колективу та ін.;

- спрямовані на індивідуально-особистісну підтримку. Діагностика особистісного розвитку, визначення особистісних проблем дітей, методи відстеження процесу індивідуального розвитку учня.

Виокремлюють наступні тактики соціально-педагогічної підтримки: захист, допомога, сприяння, взаємодія.

Тактика захисту полягає в тому, що фахівець захищає дитину від негативних обставин, які блокують її активність і розвиток; пом'якшує такі обставини; розвиває в дитині здібності позбутися страху перед ними. Тактику захисту використовують у ситуації, коли з певних причин дитина стає «гідким каченям», «не таким, як усі», викликає роздратування оточення.

Тактика допомоги розрахована на те, щоб дитина обов'язково почала діяти. Вона буде

корисною в роботі з дітьми, активність яких залежить від зовнішньої оцінки.

Тактика сприяння ґрунтується на можливості здійснювати вибір у ситуаціях власного розвитку.

Тактика взаємодії вчить дитину опановувати досвід спільної діяльності.

Запитання:

1. У чому полягає сутність процесу соціалізації?
2. Укажіть основні напрями процесів соціалізації.
3. Охарактеризуйте основні соціалізаційні моделі.
4. Які завдання соціалізації розв'язують на кожному віковому етапі?
5. Вкажіть фактори соціалізації.
6. Чи існує взаємозв'язок між поняттями «соціалізація – розвиток – виховання»?
7. Розкрийте сутність механізмів соціалізації.
8. Чи існує взаємозв'язок понять «агенти та інститути» соціалізації?
9. Як фактори, агенти, інститути та механізми впливають на розвиток особистості?
10. Які принципи соціального виховання необхідно враховувати в соціально-педагогічній діяльності?
11. Як може впливати соціальне середовище на розвиток та становлення особистості?
12. Як розглядається поняття «профілактика» з позиції різних наук (медицини, валеології, психіатрії, соціології, юриспруденції)?
13. У чому полягає мета соціальної профілактики?

14. Які рівні соціальної профілактики використовують на практиці?
15. У чому полягає мета соціальної реабілітації?
16. У чому полягає суть ресоціалізації?

Література:

1. Алексеевко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики (соціально-педагогічний аспект). – Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2007. – 151 с.
2. Алексеевко Т.Ф. Соціальна педагогіка: словник-довідник. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. заклад]. – К., Центр учбової літератури, 2009. – 208 с., С. 15-40.
4. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – К., «Академвидав», 2014. – 309 с., С. 17-55; 85-119.
5. Іванченко А.В. Соціалізація і соціальне виховання: навч. посібник. – Житомир: Полісся, 2006. – 216 с.
6. Иванов А.В. Социальная педагогика: учеб. пособие. – М., Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 424 с.
7. Зверева І.Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – Київ-Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

8. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
9. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2006. – 488 с., С. 44-56.
10. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.

Лекція 5. Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності

Зміст лекції:

1. Сутність поняття «соціально-педагогічна діяльність». Основні наукові підходи до поняття соціально-педагогічної діяльності.
2. Характеристика її суб'єктів та об'єктів.
3. Характеристика соціально-педагогічної діяльності (принципи та ресурси).
4. Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності.

1. Сутність поняття «соціально-педагогічна діяльність». Основні наукові підходи до поняття соціально-педагогічної діяльності

Соціально-педагогічна діяльність – різновид професійної діяльності, спрямованої на створення сприятливих умов для соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її

соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

На сьогоднішній день існує декілька підходів щодо трактування даного терміну. А. Капська визначає соціально-педагогічну діяльність як таку, що полягає у наданні допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки.

Зверева І. соціально-педагогічну діяльність визначає як педагогічну діяльність, професійну допомогу у вирішенні особистих проблем людини.

Т. Алексеєнко вважає головним у соціально-педагогічній діяльності допомогу особистості, тому така діяльність це допомога в позитивній соціалізації особистості, зокрема в інтеграції дитини у суспільство, допомогу в розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні.

М. Галагузова соціально-педагогічна діяльність здійснюється тоді, коли в індивіда, особистості, групи виникає проблемна ситуація.

В. Сластьонін вважає, що соціально-педагогічна діяльність полягає у підвищенні ефективності процесу соціалізації, виховання, розвитку дітей, підлітків, молоді.

В. Шакурова вважає, що соціально-педагогічна діяльність спрямована на вирішення завдань соціального виховання та соціально-педагогічного захисту.

В. Нікітін доводить зв'язок соціально-педагогічної діяльності з процесом соціалізації особистості

Н. Рибаківа вважає, що головним у соціально-педагогічній діяльності є створення для особистості приймаючого та підтримуючого середовища, «оздоровлення» її соціальних стосунків, запуск механізмів самоорганізації, саморозвитку, самозабезпечення на будь-якому рівні – від індивідуально-особистісного до групового.

Мета цієї діяльності полягає у створенні сприятливих соціокультурних умов для соціалізації особистості, наданні їй необхідної допомоги та підтримки в різних життєвих обставинах.

Серед пріоритетних *завдань* соціально-педагогічної діяльності переважно виокремлюють:

- зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості;
- збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості;
- створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості;
- соціально-педагогічне забезпечення прав дітей, молоді, сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- надання психолого-педагогічної підтримки та допомоги особистості;

- запобігання та локалізацію негативних впливів на особистість факторів соціального середовища.

Зміст і технології, що використовуються в соціально-педагогічній діяльності, значною мірою залежать від особливостей суб'єкта й об'єкта, а також напрямів цієї діяльності. Серед таких напрямів виокремлюють соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціально-культурну анімацію, соціальне обслуговування.

2. Характеристика її надавачів та отримувачів соціальних послуг

В Україні до 2020 року в соціально-педагогічній діяльності використовувались терміни суб'єкт та об'єкт соціально-педагогічної діяльності. Згідно Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2020 р. №2671-VIII дані поняття замінено на поняття «надавачі соціальних послуг» (попередньо суб'єкти) та «отримувачі соціальних послуг» (попередньо об'єкти).

Надавачами соціальних послуг соціально-педагогічної діяльності є державні, громадські організації та фізичні особи, що здійснюють соціальне виховання та надають соціально-педагогічну допомогу різним категоріям дітей та молоді:

а) державні організації (органи виконавчої влади, соціальні інститути виховання (заклади середньої освіти, заклади середньої освіти для

дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, заклади вищої освіти, позашкільні заклади), соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, заклади соціального обслуговування, притулки, реабілітаційні центри, клініки для молоді, територіальні центри по роботі з населенням);

б) громадські організації (благодійні фонди, громадські об'єднання, приватні соціальні служби, відділення міжнародних організацій (ПРООН, ЮНІСЕФ));

в) фізичні особи (соціальні педагоги, соціальні працівники)

Отримувачі соціальних послуг соціально-педагогічної діяльності – це окремі особи, соціальні групи, які потребують допомоги чи підтримки в процесі їх соціального становлення та розвитку.

Оскільки кожна людина в певний період свого життя потребує більш повного задоволення своїх потреб та інтересів, стикається з окремими труднощами та проблемами, можна вести мову про те, що всі люди є потенційними об'єктами соціально-педагогічної діяльності. На сьогодні отримувачів соціальних послуг соціально-педагогічної діяльності класифікують за кількісними, віковими, статеворольовими параметрами та змістом проблем (Таблиця 2).

Таблиця 2

Отримувачі послуг соціально-педагогічної діяльності

Класифікаційна ознака	Види отримувачів послуг
Кількість осіб	<ul style="list-style-type: none"> - одна особа; - мала група (сім'я, формальні та неформальні групи, класний колектив); - велика група (громада)
Вікова група	<ul style="list-style-type: none"> - діти; - молодь; - особи зрілого віку; - люди похилого віку
<p>Групові проблеми:</p> <ul style="list-style-type: none"> - здоров'я; - відхилення в поведінці; 	<p>Люди з обмеженими функціональними можливостями, ВІЛ-інфіковані.</p> <p>Діти та молодь схильні до правопорушень; особи, які мають різні види хімічної залежності; особи з асоціальної поведінкою.</p>

- працевлаштування;	Безробітні; молоді люди, які повернулися з місць позбавлення волі.
- сирітство;	Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського
- насилля;	піклування (біологічні та соціальні сироти). Діти та молодь, які постраждали від будь-якого виду насильства.
- сімейне неблагополуччя	Сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Часто поряд з терміном «об'єкт» вживають термін «клієнт». Ці поняття близькі, але не тотожні за значенням. *Клієнт* – особа, яка звернулася з проханням про допомогу до відповідної соціальної служби чи спеціаліста і користується їх послугами. Згідно Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2020 р. №2671-VIII дані поняття замінено на поняття «отримувач соціальних послуг».

Основними *причинами*, через які людина може стати клієнтом соціально-педагогічної роботи можуть бути: відсутність своєчасної соціальної підтримки, інфантилізм чи втрату надії можливість

зміни ситуації, обмежений адаптаційний потенціал індивіда, недостатній досвід у вирішенні певних питань.

3. Характеристика соціально-педагогічної діяльності (принципи, функції та ресурси)

Для реалізації соціально-педагогічної діяльності використовують принципи та ресурси.

Принципи соціально-педагогічної діяльності – основні вимоги до її змісту, організації та здійснення.

Оскільки соціально-педагогічна діяльність тісно взаємопов'язана з різними соціальними інститутами виховання та сферами суспільного життя, вона функціонує як розгалужена сукупність зав'язків та відносин у соціальній сфері. Тому її принципи представляють собою певну систему.

Принципи соціально-педагогічної діяльності поділяють на групи:

1. *Соціально-політичні* – містять основні вимоги, що обумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави стосовно дітей та молоді.

До соціально-політичних принципів входять:

- принцип законності та прав людини: полягає в забезпеченні державою та відповідними інститутами реалізації ратифікованих нею положень документів стосовно прав людини;
- принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності:

підкреслює активну роль держави в постановці пріоритетних завдань та організації соціального виховання;

- принцип зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи.

2. *Психолого-педагогічні* – підкреслюють пріоритети особистості в соціально-педагогічній діяльності.

До них належать:

- принцип сприяння самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності: забезпечує здійснення соціального виховання як створення умов для саморозвитку особистості в освіті, організації соціального досвіду через участь особистості в діяльності закладів позашкільної освіти, в громадських організаціях, формальних та неформальних групах; індивідуальній допомозі;

- принцип диференційованого та індивідуального підходу: полягає в тому, що життєві проблеми, потреби клієнта потрібно віддиференціювати до певної групи подібних явищ, та базуючись на цьому, вибирати технології соціально-педагогічної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей особистості;

- принцип цілеспрямованості: соціальний педагог повинен цілеспрямовано досягати професійної мети, впливаючи на свідомість, почуття, волю, вчинки людей. Не можна залишати

вирішення проблеми на півдорозі, не довівши справи до кінця, оскільки в такому випадку мета соціальної роботи не може бути реалізована повністю;

- принцип системності: вимагає єдності форм, засобів, прийомів вирішення різних професійних завдань. Ефективність цієї роботи забезпечується послідовністю та варіативністю технологій, які мають бути тісно пов'язані між собою. Цей принцип заперечує епізодичність та фрагментарність, хаотичність під час роботи щодо вирішення індивідуально-групових та суспільних проблем.

3. *Організаційні принципи* – пов'язані з організацією та вимогами до професійної діяльності соціального педагога.

До них входять:

- принцип компетентності кадрів: підкреслює обов'язковість професійної підготовки спеціалістів;

- принцип інтеграції: забезпечує координацію діяльності державних, громадських та інших організацій стосовно розв'язання соціально-педагогічних проблем. Він спрямований на їх комплексне розв'язання, передбачаючи залучення ресурсів всіх перелічених організацій на досягнення позитивних результатів;

- принцип контролю та перевірки виконання: забезпечує реалізацію гарантованих державою

заходів щодо соціального захисту різних груп населення. Реалізація цього принципу вимагає формування практичних рекомендацій щодо усунення недоліків у соціальній роботі;

4. *Особливі принципи (власні, специфічні)* – визначають основні вимоги щодо надання соціальних послуг різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності.

- принцип гуманізму: передбачає визнання людини найвищою цінністю. Має на меті здійснення соціально-педагогічної діяльності на засадах альтруїзму, емпатії, людяності, прийняття людини з усіма її позитивом та негативом;

- принцип незалежності: означає, що об'єктами соціально-педагогічної діяльності є всі, хто потребує допомоги та підтримки, включаючи дискримінацію за їх ідеологічними, політичними, релігійними, національними, віковими особливостями;

- принцип клієнтоцентризму: визначає пріоритет прав клієнта в усіх випадках, крім тих, в яких це суперечить правам та інтересам інших людей. Клієнт має право приймати чи не приймати допомогу фахівця, вибирати певний вид допомоги чи один з варіантів плану розв'язання проблеми, запропонованих йому спеціалістом;

- принцип опори на потенційні можливості людини: підкреслює активну роль клієнта у розв'язанні власних проблем. Навчити особистість

самостійно знаходити вихід із складних життєвих ситуацій та приймати адекватне рішення;

- принцип конфіденційності: збереження інформації про клієнта, його проблему, життя. Можна розголошувати інформацію у випадках, коли клієнт дав згоду, коли інформація загрожує життю та здоров'ю іншої людини, коли змінено індивідуальні дані клієнта;

- принцип толерантності: соціальний працює з різними групами клієнтів, в тому числі з особами, яким він з різних об'єктивних чи суб'єктивних причин не симпатизує. Проте йому треба бути коректним і терплячим стосовно їх поведінки, особливостей спілкування, ціннісних орієнтацій тощо;

- принцип максималізації соціальних ресурсів: виходить з того, що кожна держава виділяє певну кількість коштів на реалізацію соціальної політики. Необхідно використати максимально та ефективно ресурси.

Функції повторюємо і згадуємо зі вступу (комунікативна, діагностична, організаційна, прогностична, охоронно-захисна, попереджувально-профілактична, корекційно-реабілітаційна, соціально-терапевтична)

Для здійснення соціально-педагогічної діяльності необхідне ресурсне забезпечення. Під *ресурсами* розуміють джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися за

необхідності з метою виконання певних завдань чи вдосконалення діяльності. Процес пошуку та залучення ресурсів називається *фандрейзингом*.

За природою та джерелами походження їх поділяють на внутрішні та зовнішні щодо особи чи групи осіб, офіційні (формальні) та неофіційні (неформальні), реально існуючі та потенційні.

Внутрішні ресурси можна вважати сукупністю психологічних характеристик об'єкта (клієнта), його когнітивних (знання) та операційних (уміння) компонентів. Це особливості психічних пізнавальних процесів особистості (уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви), особливості прояву емоційно-вольових процесів та станів, особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви), освітній рівень людини, професійні та соціальні вміння та навички, якими вона володіє.

Зовнішні ресурси – це сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, які можуть бути залучені як суб'єктом, так і об'єктом цієї діяльності.

До *фінансових ресурсів* належать всі види грошових надходжень організації на здійснення соціально-педагогічної роботи. Серед них – бюджетні витрати на забезпечення діяльності соціальних служб, пенсії та інші види виплат, передбачені чинним законодавством для різних категорій населення, спонсорські надходження на

рахунки державних, громадських організацій та фізичних осіб. Це може бути як офіційні так і не офіційні ресурси. Неофіційні: грошова допомога друзів, колег по роботі, спонсорів. *До нефінансових ресурсів* зараховують приміщення, обладнання, книги, речі, ліки.

Будь-яка діяльність не може здійснюватися без участі людей. Тому *людські ресурси* відіграють провідну роль на рівні громади (штатні соціальні педагоги/соціальні працівники, психологи, педагоги), соціальні організатори, члени ініціативних груп, волонтери.

Соціально-педагогічна діяльність здійснюється в різних соціальних інститутах. Є ще *інституційні ресурси* і до них зараховують: заклади середньої освіти, заклади позашкільної освіти, заклади системи охорони здоров'я, культури, різноманітні соціальні служби (соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, центри роботи з жінками, відділення соціальної допомоги, територіальні центри обслуговування населення, центри реабілітації, центри зайнятості, соціальні гуртожитки, клуби за місцем проживання), церкву, неурядові організації.

Організація та здійснення соціально-педагогічної діяльності в межах соціальних інституцій неможлива без використання різноманітних технологій. *Технологічні ресурси* – сукупність форм, методів і прийомів, що

застосовуються соціальними службами, закладами соціального обслуговування, громадськими організаціями, спеціалістами та волонтерами з метою задоволення потреб чи розв'язання проблем окремих осіб або соціальних груп. Найчастіше використовуються прикладні технології соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламно-інформаційні технології.

Інформаційні ресурси соціально-педагогічної роботи – це окремі документи та їх масиви, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази та банки даних, усі види архівів, бібліотечні, музейні фонди та інші, що містять відомості та знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації. Виокремлюють такі види інформаційних ресурсів: документи (закони, звіти, накази, постанови), спеціальна література, ЗМІ, Інтернет (інформаційно-пошукові сервери, сайт урядових, громадських організацій, організацій-донорів), рекламно-інформаційна продукція соціальних служб та неурядових організацій, усна інформація спеціалістів і волонтерів.

4. Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності

Слово «метод» означає шлях, спосіб пізнавальної, практичної діяльності людей;

сукупність підходів, прийомів, операцій практичного чи теоретичного характеру; найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають поставленим цілям.

Методи соціально-педагогічної діяльності – це сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання і розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв’язання проблем клієнтів та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога.

Соціально-педагогічні методи виникли та розвинулися в межах наук про людину зокрема педагогіки, психології, соціології.

1. *Педагогічні методи* – використовуються як різновид методів виховання. До даної групи методів зараховують: *метод формування свідомості* спрямовані на формування певних понять, оцінок суджень, світогляду особистості. Методи формування свідомості включають *метод переконання* – це спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підсилення чи зміни поглядів, установок, оцінок у об’єкта впливу. Це може бути роз’яснення, доведення, спростування. Це логічні доводи, факти, цифри, приклади з життя, певні події. *Метод навіювання* - це спосіб впливу на особистість, заснований на

некретичному сприйманні інформації об'єктом впливу. Спрямовується на почуття людини, емоційну її сферу.

Методи організації діяльності – це способи закріплення, формування позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків (тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування, формування громадської думки).

Методи стимулювання діяльності – спрямовані на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності (гра, змагання, заохочення, схвалення). Позитивне підкріплення – деякі приємні для людини наслідки чи результати діяльності (нагорода, успіх, схвалення, позитивна оцінка), які стимулюють її до відтворення певних видів поведінки чи діяльності в подальшому. Негативне підкріплення (покарання, осуд, незадоволення).

2. *Психологічні методи* застосовуються з метою діагностики особливостей індивіда та організації на основі отриманих результатів різних видів психотерапевтичної та психокорекційної роботи.

Методи психодіагностики (тести інтелекту та здібностей, малюнкові та проєктивні тести, особистісні опитувальники, соціометрія).

Психотерапевтичні методи (психодрама, соціодрама, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна психотерапія, поведінкова терапія).

Психокорекційні методи (психогімнастика, артерапія, казкотерапія, соціально-психологічний тренінг).

Психологічне консультування - наданням допомоги потребуючим особистостям у вигляді порад, рекомендацій щодо вирішення їх життєвих проблем.

3. *Соціологічні методи* використовується в практиці соціально-педагогічної роботи найчастіше з метою добору інформації щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення людей до них.

Спостереження – візуальне сприйняття і реєстрація значимих щодо об'єкта спостереження фактів. Джерелом інформації під час спостереження є поведінка, вчинки, дії, емоції, вербальні реакції людини чи групи.

Методи опитування (інтерв'ювання, анкетування, фокус-група). Це способи отримання інформації про людей, їх нахили, судження, мотиви діяльності.

Інтерв'ю – метод опитування, яке проводиться у формі бесіди за чітко визначеним планом(дистанційне –телефонне; очне). Анкетування – різновид опитування, що полягає в отриманні інформації шляхом письмової відповіді

респондентів на запропонований перелік запитань. Фокус-група – це групове інтерв'ю, яке проходить у формі групової дискусії і спрямоване на отримання від її учасників суб'єктивної інформації про те, як вони сприймають певні суспільні події чи явища.

Методи аналізу документів – метод одержання конкретного завдання про соціальну реальність на основі інформації, зафіксованої в різних документах, текстах масової комунікації. Використовується з метою уточнення або підтвердження результатів опитування та спостереження.

Біографічний метод полягає у вивченні особистих документів окремої людини (характеристики, щоденники, листи).

Експертна оцінка - це спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій на основі прогнозів фахівців.

4. *Соціально-педагогічні: метод вуличної роботи* – полягає в покращенні становища та здоров'я дітей і молоді шляхом привнесення та додання до середовища, де вони змушені жити, того, в чому вони мають потребу; організація змістовного дозвілля.

Аналіз соціуму – збір даних за допомогою яких можна охарактеризувати життєву ситуацію групи людей чи окремої особистості в певному соціумі. При цьому оцінюється три аспекти:

організації та люди, з якими контактувала чи продовжує контактувати особа; форми підтримки, які вони надають їй чи можуть надавати (інформаційна, матеріальна, емоційна); частота контактів з організаціями чи окремими особами.

Метод «рівний-рівному» - це спосіб надання та поширення достовірної інформації шляхом довірчого спілкування ровесників в межах організованої та неформальної роботи, яку проводять спеціально підготовлені підлітки та молоді люди.

Запитання:

1. Які завдання має виконувати соціальний педагог у процесі соціально-педагогічної діяльності?
2. Вкажіть суб'єктів соціально-педагогічної діяльності.
3. Як визначають об'єктів соціально-педагогічної діяльності?
4. Вкажіть основні напрями соціально-педагогічної діяльності.
5. Які ресурси виокремлюють у соціально-педагогічній діяльності?
6. Проаналізуйте зв'язок понять «об'єкт» та «отримувач соціальних послуг».

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. заклад] / О.В. Безпалько – К., Центр учбової літератури, 2009. – 208 с., С. 7-12.

2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – К., «Академвидав», 2014. – 309 с., С. 5-10.
3. Заверико Н.В. соціальна педагогіка: навч. посібник. – К.: Основа, 2011. – 286 с.
4. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2000. – 316 с., С. 7-22.
5. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2006, С. 3-8.
6. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2009, С. 4-8.

Тема 6: Характеристика волонтерства в соціально-педагогічній діяльності

Зміст лекції:

1. Характеристики волонтерства.
2. Волонтерський рух в Україні: причини появи та розвитку, його особливості.
3. Характеристика основних груп волонтерів.
4. Особливості мотивації волонтерів до соціально-педагогічної діяльності.
5. Напрями та принципи волонтерської діяльності.
6. Напрями соціально-педагогічної роботи, що потребують волонтерства. Переваги волонтерської діяльності.

1. Характеристики волонтерства

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану, неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська допомога – це роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами. В Україні волонтери є суб'єктами соціально-педагогічної роботи. За їх активної участі у діяльності соціальних служб та громадських організацій, які надають соціальні послуги населенню, розв'язуються такі важливі суспільні завдання, як профілактика девіантної поведінки, організація змістовного дозвілля та оздоровлення дітей і підлітків, допомога у соціальній реабілітації осіб з інвалідністю.

Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

У світовій практиці основною ознакою волонтерства є те, що волонтер частину свого особистого вільного часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно витрачає на діяльність, корисну людям і суспільству загалом.

У Записці Генерального секретаря ООН, адресованій Комісії соціального розвитку Економічної та соціальної ради ООН, вказано такі *характеристики волонтерства*:

- турбота про людей (співчуття, моральна підтримка, допомога, піклування сприяють формуванню важливої для людського суспільства атмосфери взаємопідтримки. Для соціально-педагогічної роботи це важливий ресурс, який допомагає створювати безпечне середовище для існування та розвитку кожного члена суспільства);

- солідарність і гуманна корисливість (люди добровільно жертвують своїм часом заради встановлення взаємодовіри та причетності, що робить їх зацікавленими в благополуччі інших);

- духовна якість і громадська чеснота (важливо не лише, те що люди роблять через любов та співчуття до інших, а й те, як це впливає на особу, яка надає добровільну допомогу);

- джерело людського досвіду (йдеться про досвід, якого набуває особистість у процесі взаємодії з іншими людьми, соціальними групами, державою. Можливість ділитися, обговорювати, переймати ефективні форми, методи – це можливість напрацьовувати та вдосконалювати цей неформальний суспільний фонд вмінь і навичок встановлення та підтримки стосунків);

- нові інтелектуальні ресурси (волонтери – це не лише виконавці програм, але й джерело нових ідей, нового життєвого досвіду);

- участь і відповідальність як суть активної громадської позиції;

- етичний стандарт (зумовлює якість людських взаємостосунків);

- забезпечення надійної платформи для відновлення зав'язків між людьми (волонтерська діяльність здійснюється без дискримінації за певними ознаками);

- нове бачення соціальної діяльності (полягає в новому ставленні до зайнятості в галузі соціального захисту).

Виокремлюють такі характерні особливості волонтерської діяльності: неприбутковість; добровільність; корисність для інших або суспільства загалом.

2. Волонтерський рух: причини появи та розвитку, його особливості

Основою розвитку волонтерства стали милосердя, філантропія, альтруїзм, гуманізм, небайдужість до чужих проблем. Спочатку волонтерська діяльність не мала системного характеру. За кордоном волонтерський рух з'явився у середині ХІХ ст. У 1859 році французький письменник-журналіст Анрі Дюран, вражений наслідками кривавої битви, запропонував створити Червоний Хрест – організацію, яка б працювала на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу полоненим та пораненим.

Волонтерський рух – благодійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на неприбуткових засадах, без заробітної платні,

просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства загалом; гуманістична діяльність, спрямована на соціальну допомогу певним верствам населення.

У середині ХХ ст. було створено перші волонтерські організації та засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО. У незалежній Україні розвиток волонтерського руху розпочався у 90-х роках ХХ ст., коли було створено службу під назвою «Телефон довіри», де працювали волонтери (м. Одеса). Із 1992 року в Україні почала активно розвиватися мережа соціальних служб для молоді. Саме створення цих центрів започаткувало волонтерський рух. Тодішній їхній кадровий склад був невеликим, а обсяг соціальних програм та проектів, які необхідно було реалізовувати, вимагав залучення волонтерів.

У 1998 році в Україні виникли перші волонтерські організації (Громадська організація «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Благодійний фонд «Центр волонтеріату «Добра воля»), метою діяльності яких є об'єднання та координування зусиль у сприянні розвитку волонтерського руху в Україні.

Волонтерська діяльність наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. була спрямована на найважливіші та

проблемні питання, які існували в українському суспільстві.

Сьогодні волонтери беруть участь у діяльності численних громадських організацій, благодійних фондів, які реалізують різноманітні соціальні проекти та програми.

З часом було визначено, що безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що має одноразовий характер або здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю.

3. Характеристика основних груп волонтерів

Переважно волонтери працюють, об'єднуючись у *волонтерські групи* – невеликі за чисельністю спільноти, що діють на добровільних засадах, об'єднанні певною благодійною діяльністю та утворені при державній чи неурядовій організації.

Волонтерів об'єднують в *групи* за такими класифікаційними ознаками (Т. Лях):

- за віком (діти, підлітки, молодь, люди зрілого віку, люди похилого віку);
- за ступенем професіоналізму у певному виді волонтерської діяльності (професіонали, непрофесіонали);
- за тривалістю волонтерської діяльності (волонтери, які працюють тривалий проміжок часу (понад 6 місяців); волонтери, які працюють

- короткий проміжок часу (разові акції, менше 6 місяців, сезонні волонтери);
- за соціальною роллю чи соціальним статусом (учні, студенти, безробітні, фахівці, батьки, пенсіонери, волонтери, які обрали працю як альтернативу вироку);
 - за ступенем мобільності (мобільні, з обмеженою мобільністю, немобільні);
 - за належністю до організацій певного типу (корпоративні волонтери, волонтери державних організацій, недержавних організацій, ініціативних груп мешканців територіальних громад);
 - за попереднім досвідом волонтерської діяльності (волонтери без досвіду, волонтери з досвідом);
 - за складом волонтерської групи (змішаний, представлений волонтерами різних типів; однотипний, представлений волонтерами одного типу (групи студентів-волонтерів, пенсіонерів-волонтерів).

4. Особливості мотивації волонтерів до соціально-педагогічної діяльності

Від мотивації та її розуміння залежить успішність та результативність волонтерської діяльності. Під *мотивацією* розуміють сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості; усі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини; процес формування мотиву.

Центральним мотивом волонтерства є сама волонтерська діяльність, спрямована на допомогу іншим, що ґрунтується на власній відповідальності за громаду (або) морально-етичних переконаннях. Ця діяльність може бути пов'язана з низкою егоїстичних мотивів, але у соціально допустимій нормі. Альтруїстичний мотив, який в ідеалі має бути основним, іноді нестійкий, оскільки підкріплюється бажанням людини отримати щось більше: моральне задоволення, розширення кола свого спілкування або усвідомлення власної потреби суспільству.

Ще одне пояснення мотивів волонтерів дає теорія «альтруїзму-егоїзму», запропонована західними дослідниками А. Омото та М. Снайдером, які об'єднали їх у дві групи: мотиви, що ґрунтуються на почутті морального та релігійного обов'язку, на бажанні допомагати іншим; мотиви, засновані на егоцентризмі (люди займаються волонтерством з метою отримання вигоди або користі для себе). Наприклад, у молодих людей волонтерство – це часто прямий шлях до майбутньої професійної діяльності.

5. Напрями, види та принципи волонтерської діяльності

Тепер з чинним законодавством України, *волонтерську діяльність здійснюють за такими напрямками:*

- надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;

- здійснення догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

- надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям;

- надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

- проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

- сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;

- надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

- надання волонтерської допомоги за іншими напрямками, не забороненими законодавством.

Типові *види діяльності волонтерів* у соціальній сфері – це догляд за хворими, людьми похилого віку та інвалідами, які перебувають вдома і в спеціалізованих установах, догляд за пацієнтами хоспісів, робота з ув'язненими і допомога їм після виходу на волю, соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в дитячих садках, школах, групах вільного часу, молодіжних клубах, допомога представникам етнічних меншин через консультування та відповідний супровід, бездомним і безпритульним, збір коштів тощо.

У Загальній декларації волонтерів у 2001 р. в Амстердамі (Нідерланди), визначено наступні *принципи волонтерської діяльності*:

- визнання права на закріплення за всіма чоловіками, жінками та дітьми відповідного соціального та матеріального становища;

- поважання гідності й культури всіх людей незалежно від їхньої раси, віросповідання, фізичних особливостей;

- надання допомоги, безкоштовних послуг особисто чи організовано в дусі партнерства та братерства;

- визнання однакової важливості особистих і колективних потреб, сприяння їх забезпеченню;

- перетворення волонтерства на елемент набуття нових знань і навичок, удосконалення

здібностей, стимулювання при цьому ініціативи та творчості людей, надання кожному можливості бути творцем, а не користувачем, спостерігачем;

6. Напрями соціально-педагогічної роботи, що потребують волонтерства. Переваги волонтерської діяльності

Розрізняють напрями соціально-педагогічної діяльності волонтерів у державних та недержавних організаціях. До основних *напрямів соціально-педагогічної діяльності волонтерів мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також спеціалізованих соціальних служб належать:*

1) Соціально-реабілітаційна робота, запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі (робота з молоддю, схильною до асоціальної поведінки; профілактика та запобігання вживанню алкогольних напоїв, наркотичних речовин, тютюнопалінню; профілактика інфекцій, що передаються статевим шляхом та ВІЛ/СНІДу; підтримка дітей та підлітків, що постраждали від будь-якого виду насильства; підтримка дітей та молоді, що перебувають у кризовому стані; соціальна робота з «дітьми вулиці») та їх подолання;

2) Соціальна опіка та захист найменше захищених категорій дітей та молоді (підтримка та сприяння розвитку творчих здібностей молодих інвалідів; соціальна допомога молодим сім'ям; соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми,

позбавленими батьківського піклування; соціальна робота з жіночою молоддю; соціальна допомога самотнім матерям, неповним і багатодітним сім'ям; допомога у розв'язання соціальних проблем учнівської та студентської молоді);

3) Соціальний супровід молоді, допомога її інтеграції в суспільство: сприяння самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню дітей та молоді; формування та розвиток якостей творчої особистості; соціальна підтримка безробітної молоді, сприяння у працевлаштуванні; розвиток та підтримка обдарованих дітей та підлітків; організація змістовного дозвілля дітей та молоді як шлях профілактики дитячої бездоглядності та правопорушень.

Волонтерство значно розширює діапазон професійного становлення студентів соціально спрямованих спеціальностей. Наразі в Україні майже при кожному вищому навчальному закладі створені та функціонують волонтерські групи. Однак для участі у роботі такої волонтерської групи не обов'язково бути студентом цього закладу. Зазвичай студентські волонтерські групи змішані за своїм складом і можуть утворюватися з представників різних навчальних закладів.

Волонтерські програми включені до планів виховної роботи в закладах освіти, а також використовуються під час організації практик для студентів. Наприклад: майбутні соціальні педагоги

та соціальні працівники надають безпосередні соціальні послуги, допомагаючи спеціалістам різноманітних соціальних служб, ініціюють соціальні проекти для категорій населення з певними проблемами та впроваджують їх у життя.

Волонтерські групи, створені на базі недержавних організацій, діють у подібних напрямках. В Україні соціально-педагогічна діяльність волонтерських груп здійснюється за такими напрямками: профілактичний, просвітницький, рекреативний, реабілітаційний, соціально-побутовий, соціально-рекламний, охоронно-захисний, фандрейзинговий.

Найпоширенішим є *профілактичний напрям* соціально-педагогічної діяльності волонтерських груп. Діяльність волонтерських груп спрямована на профілактику соціальної, культурної та психологічної дезадаптації. Волонтери працюють з особами, яким властива девіантна поведінка, та маргінальними групами. Найчастіше вони здійснюють профілактичну роботу серед дітей і молоді, у сім'ях, школах, територіальній громаді з метою запобігання поширенню шкідливих звичок, негативних явищ, соціальних хвороб шляхом просвітницької роботи, що є основою *просвітницького напрямку* соціально-педагогічної роботи волонтерських груп. З кожним роком волонтери охоплюють увагою все більшу кількість дітей та молодих людей, а також розширюють коло

категорій осіб, з якими проводять просвітницьку роботу. Окреслюється тенденція до реалізації просвітницьких програм у притулках та колоніях для неповнолітніх.

Важливим напрямом є *рекреативний*. Саме з організування змістовного дозвілля дітей та молодих людей розпочиналася свого часу діяльність волонтерських груп центрів соціальних служб для молоді. Це дає змогу організовувати дозвілля не лише в умовах певної установи, але й на вулиці.

Популярності набуває *реабілітаційний напрям*. Це пояснюється активним упровадженням волонтерських програм у спеціалізованих соціальних службах та реабілітаційних центрах, що займаються соціальною, трудовою та медичною реабілітацією осіб, які мають відхилення від норми у фізичному, психічному та соціальному розвитку та перебувають у складних життєвих обставинах.

Соціально-рекламний напрям стає важливим ресурсом, оскільки саме їхніми силами в Україні реалізується багато соціально-рекламних кампаній, розповсюджуються інформаційні плакати, брошури, буклети. Саме діяльність волонтерів наближає цільову групу до відповідних соціальних служб та громадських організацій.

Соціально-побутовий напрям передбачає надання конкретних послуг особам, що їх потребують, з метою підтримки їх у складних

життєвих обставинах. Волонтери здійснюють закупівлю та доставку ліків тяжкохворим пацієнтам медичних установ, літнім, маломобільним та немобільним людям. Також працюють програми допомоги в прибиранні, пранні та прасуванні, приготуванні їжі самотнім пенсіонерам та інвалідам.

Охоронно-захисний напрям передбачає здійснення заходів щодо соціально-правового захист літніх людей, інвалідів, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, одиноких матерів, багатодітних сімей, потерпілих від техногенних та екологічних катастроф.

Відносно новим для українського волонтерства є *фандрейзинговий напрям*. Вони стають не тільки виконавцями, але й ініціаторами збирання благодійних пожертв на допомогу окремим особам або соціальним групам.

Запитання:

1. Чи існує різниця між поняттями «волонтерська діяльність» та «волонтерська допомога»?
2. Охарактеризуйте особливості волонтерської роботи.
3. Вкажіть принципи волонтерської діяльності.
4. За якими класифікаційними ознаками можна об'єднати волонтерів у групи?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – К., «Академвидав», 2014. – 309 с., С. 119-128.
2. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2000. – 316 с., С. 130-140.
3. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2006, С. 181-198.
4. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2009, С. 184-200.
5. Лях Т.Л. Методика організації волонтерських груп: навчальний посібник. – Київ: Київський ун-т Б. Грінченка. 2010. – 160 с.
6. Лях Т.Л. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навчально-методичний посібник. – Київ: Версо-04. 2012. – 288 с.

МОДУЛЬ II. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ

Лекція 7. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості

Зміст лекції:

1. Характеристика сім'ї як малої групи та соціального інституту.
2. Загальні та соціалізуючі функції сім'ї.
3. Параметри сім'ї.
4. Типологія сімей.
5. Поняття батьківства та батьківської позиції, стилі батьківства, їх вплив на формування особистості дитини.

1. Характеристика сім'ї як малої групи та соціального інституту

Сім'я є важливим інститутом соціального виховання, тому що відтворює людину як біологічну істоту та як громадянина, в її середовищі відбувається становлення, розвиток та соціалізація особистості. В даному соціальному інституті спостерігається спільність відносин між людьми, в межах яких здійснюється більша частина їх життєдіяльності. Крім цього сім'я виступає й виховним інститутом, де кожний з членів сім'ї впливає один на одного: чоловік - жінка, батьки – діти, діти – діти.

Сім'я – динамічна соціальна група людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними

відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю, виконанням певних функцій у суспільстві тощо.

Сім'я є ти мікросередовищем та мікрофактором соціалізації в процесі життєдіяльності якої здійснюється ознайомлення дітей з культурою, традиціями, цінностями суспільства, моделями поведінки, з соціальними ролями та особливостями різних соціальних позицій та прилучення до них, все це відбувається через спосіб життя сім'ї та поведінку батьків.

Основними ознаками сім'ї є шлюбні, міжпоколінні, кровні, встановлені зв'язки між її членами; почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; специфічні функції та права у суспільстві та в межах родини, відповідальність перед соціумом за своїх членів.

Інститут сім'ї має конкретно-історичний характер, що постійно змінюється, розвивається і це в першу чергу пов'язано з розвитком суспільства. Життя сім'ї, її історичні типи, структура залежать від загальних соціальних тенденцій, а в свою чергу, сім'я може впливати на аспекти суспільного життя. В межах сім'ї закладаються біологічні та генетичні основи здоров'я, звички, потреби, смаки; впливає на вибір

освіти, професії, на розвиток духовних та моральних цінностей, ставлення до інших. Саме в сім'ї особистість стикається з розподілом праці та обов'язків, формами господарської діяльності. Але поряд з вище сказаним сім'я є відповідною нішею, яка оберігає особистість.

2. Загальні та соціалізуючі функції сім'ї

Зміст діяльності сім'ї розкривається через її функції. Тому що сім'я взаємодіє, з одного боку, з суспільством, а з іншого – з окремими особами (членами сім'ї), тому щодо суспільства вона виконує суспільні функції, а щодо окремих членів сім'ї – індивідуальні функції. *Суспільні функції* пов'язані з потребою суспільства в інституті сім'ї, а *індивідуальні* – з потребами особи, яка належить до сімейної групи.

Крім цього є ще *загальні функції сім'ї*, які в першу чергу зумовлені соціально-економічним станом суспільства і в ході еволюції змінюється їх характер та ієрархія:

- *репродуктивна* функція, характеризує сім'ю, як соціальний інститут і наявна у всіх суспільствах та полягає у відтворенні населення – дітонародженні і духовно-моральному вихованні людини, яка б відповідала сучасному рівню суспільства;

- *функція соціалізації*, що полягає в навчанні та догляді за дітьми, їх соціальному захисті. Вона реалізується через цілеспрямований вплив на

людину з метою формування певних моральних і фізичних якостей, звичок, навичок, установок, цінностей, прищеплення відповідних взірців і норм поведінки;

- *виховну функцію* як первинної соціалізації, залучення її до складних соціальних зав'язків і взаємодій суспільного життя. Виконуючи дану функцію, сім'я забезпечує передачу та розвиток культури, цінностей, навичок на всіх етапах розвитку суспільства;

- *рекреативну функцію*, що сприяє відпочинку та відтворенню особистості. Сім'я є тим осередком, де людина відчуває позитивні емоції, заспокоюється, знімає емоційне напруження, задовольняє потребу в особистому щасті та коханні; організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів та потреб її членів;

- *комунікативна функція*, задовольняє потребу особистості в духовному спілкуванні, що ґрунтується на взаєморозумінні та взаємопідтримці; створення сприятливого мікроклімату, організація внутрішньосімейного спілкування;

- *функція первинного соціального контролю*, реалізація якої передбачає моральну регламентацію поведінки членів сім'ї;

- *господарсько-економічну функцію*, що полягає в плануванні сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, ведення

домашнього господарства, організація побуту сім'ї та матеріальна допомога та підтримка інших членів сім'ї (наприклад батьків-пенсіонерів).

- *психотерапевтичну* – психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних та психічних сил членів родини, витрачених в різних стресових ситуаціях.

Протягом життєвого шляху особистості сім'я виступає найближчим мікросередовищем та фактором соціалізації особистості. Тому основними *соціалізуючими функціями* сім'ї можуть бути: забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку здібностей і потенційних можливостей; забезпечення почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; допомозі в оволодінні нею основними соціальними нормами.

Тільки у сукупності всі функції можуть забезпечити повноцінність існування, саморозвитку та широку життєдіяльність сім'ї як соціального інституту.

Тому, можна зробити висновок, що сім'я є важливим соціальним інститутом, яка виконує функції відтворювання людини, здійснює соціальний контроль за вчинками своїх членів, є основою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства.

3. Параметри сім'ї

Сім'ї мають свої відповідні *параметри*, якими вони відрізняються одна від одної: соціокультурний – освітній рівень подружжя, участь у житті суспільства; соціально-економічний – майнові характеристики, зайнятість у сфері суспільного виробництва; техніко-гігієнічний – умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя; демографічним – кількістю членів сім'ї.

Кожний етап розвитку суспільства позначається і на сім'ї. В останні роки у ряді сімей спостерігається виникнення ряду *негативних тенденцій*. До них належать:

- збільшення кількості сімей з низькими доходами;
- погіршення матеріального забезпечення дітей;
- посилення нервової напруженості, зростання кількості стресів та екстремальних ситуацій, які негативно позначаються на мікрокліматі сім'ї;
- формалізація стосунків дорослих членів родини з дитиною внаслідок зайнятості батьків;
- збільшення числа дітей, народжених поза шлюбом;
- домінування у сучасних сім'ях матеріальних цінностей над духовними, що сприяє виникненню у підростаючого покоління скнарості, зневажливого ставлення;
- збільшення кількості асоціальних сімей.

4. Типологія сімей

Сім'я як соціальний інститут виконує певні функції тому ефективність їх виконання обумовлена її типом. В педагогічній літературі описано виховні можливості повних та неповних сімей, проблеми виховання у конфліктних та дисфункційних сім'ях, особливості соціалізації дітей у сім'ях, що перебувають в складних життєвих обставинах.

Історично в Україні сформувалися такі *типи сімей*: складна (яка може бути повною або неповною і охоплювати інших родичів; її різновидами є батьківські або братські сім'ї, тобто коли одружені сини і доньки живуть разом з батьками або після смерті батьків одружені брати і сестри продовжують жити під одним дахом), проста (одна подружня пара з дітьми). Якщо в просту сім'ю вливаються близькі чи далекі родичі (наприклад, хтось із батьків чоловіка або жінки, їхні неодружені брати і сестри), її називають розширеною.

Т. Алексеєнко, Г. Бевз, І. Зверєва, В. Кравець, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, І. Трубавіна визначають глобальні *проблеми*, які впливають на структуру сім'ї та сімейні відносини в різних країнах:

- зростання загальної тривалості життя, а водночас – тривалості шлюбно-сімейних стосунків (коли представники не трьох поколінь, а чотирьох

утворюють велику родину: прабабусі/прадідусі, бабусі/дідусі, батьки/матері, діти);

- зменшення частки дітей й зростання частки людей літнього віку;

- старший вік набуття статусу материнства і зростання діапазону фертильного віку;

- новий професійний і соціальний статус жінок; їх спрямованість на професійну та соціальну діяльність, небажання чоловіка зважати на це у власній сім'ї;

- падіння рівня офіційної шлюбності, зростання кількості розлучень, підвищення частки позашлюбних народжень;

- урізноманітнення моделей сімейно-шлюбних стосунків партнерів: жінки, які виховують дітей без партнерів-чоловіків; подружжя, з якими проживають, крім спільних дітей, діти від попередніх шлюбів; партнери, які виховують дітей без реєстрації шлюбів; дистантні сім'ї, прийомні сім'ї; сім'ї, де діти були народжені сурогатними матерями; сім'ї представників гомосексуальної чи лесбійської орієнтації, в яких виховуються діти.

Такі нові реалії впливають на видозміни у сучасній сім'ї та її структурі. Поширеною типологією сучасної сім'ї є наступна:

1. Нуклеарна сім'я (батьки та їхні діти), побудована на основі зареєстрованого шлюбу. До цього типу належать малодітні сім'ї (одна-дві

дитини), середньо або багатодітні сім'ї (трьох і більше дітей);

2. Змішана або знову створена сім'я (подружжя, один із батьків є для дітей нерідним, можуть бути спільні діти);

3. Неповна сім'я, яка первісно була побудована на основі зареєстрованого шлюбу (один із батьків (розлучений або вдівець) і дитина або кілька). У неповних сім'ях часто присутній співмешканець матері, нерідко вони змінюються. Іноді неповна сім'я утворюється з матері, дитини або дітей та їхнього рідного батька, з яким мати не перебуває у зареєстрованому шлюбі, але який зареєстрував дитину або дітей;

4. Сім'я, створена на основі цивільного шлюбу (мати, дитина або діти з рідним батьком). Таких сімей 10% в Україні, кожна п'ята дитина народжується в цивільному шлюбі;

5. Материнська сім'я, у складі якої:

- мати, яка ніколи не була у шлюбі, дитина або діти;
- мати та її дитина або діти від чоловіка, який є біологічним батьком і утримує, опікає їх, але має іншу сім'ю;
- мати та її дитина або діти і чоловік, який не є їхнім батьком, але утримує і опікає їх;

6. Багатопоколінна сім'я, в якій:

- три покоління виховують дітей і онуків, проживають разом, ведуть спільне господарство;

- присутня матrilінійна родова структура іноді до чотирьох поколінь, однак часто з пропуском сімей із подружнім ядром. Збільшується кількість матrilієних сімей з передаванням традицій по материнській лінії, в яких ланцюг «шлюб» взагалі не наявний і замінюється співмешканням. Водночас завдяки народженню позашлюбних дітей відбувається відтворення нових поколінь. Саме такі сім'ї, на думку вчених, належать до групи ризику, а діти з них – до криміналізованих співтовариств;

7. Прабатьківська сім'я, в якій дитину виховують бабуся і дідусь або хтось один. Ланцюг «батьки» відсутній через смерть, розлучення, ув'язнення, позбавлення батьківських прав, еміграцію тощо.

Т. Алексеєнко виокремлює типологію сімей за такими критеріями: за терміном перебування у шлюбі та наявністю дітей – молоді, досвідчені і бездітні, одnodітні, багатодітні, прийомні, опікунські; за структурою – нуклеарні, повні, неповні, розширені, дистанційні, реструктуризовані (сім'ї повторного шлюбу); за характером взаємин – авторитарні, демократичні, егалітарні (з рівними частками прав і відповідальності всіх дорослих членів сім'ї, з достатньо незалежним становищем дітей); за особливостями виховання дітей – традиційні, дітоцентричні; за ціннісними орієнтаціями –

духовні, меркантильні; за стабільністю – стабільні, нестабільні.

А. Капська та І. Пеша визначають типи сімей залежно від рівня готовності до зміни життєвих обставин, наявності ресурсів і мотивації: благополучна, яка самостійно долає складні життєві обставини, залучаючи наявні внутрішні та зовнішні ресурси; неблагополучна (функціонально-неспроможна), що має комплекс складних життєвих проблем, які не може самостійно подолати, погоджується з ними як із «нормою», не розуміє проблем і не має мотивації для їхнього подолання; сім'я соціального ризику, у якої не вистачає власних ресурсів і можливостей для подолання певних проблем, проте є бажання і мотивація повернутися до соціально-прийнятого стилю життя за умови надання зовнішньої допомоги; асоціальна сім'я, яка сприймає як «норму» асоціальний стиль життя, не прагне до зміни життєвих обставин, не налаштована на співпрацю із соціальним працівником; «пасивна сім'я», що не усвідомлює наявності проблем або не вважає за необхідне їх розв'язувати, не готова до взаємодії і соціального супроводу, хоча має власні ресурси.

Особливу увагу фахівці соціальної сфери звертають на такі сім'ї, де потерпають діти. У законодавчих актах України є визначення *сім'ї з дітьми, яка опинилась в складних життєвих*

обставинах. Таку сім'ю розглядають як сукупність осіб, серед яких є хоч одна дитина віком до 18 років, що проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками, при цьому як складні життєві обставини розуміють ті, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки дії яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або за станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, брак житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки сім'ї, малозабезпеченість, психологічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Неблагополуччя сім'ї, занедбаність дітей спричиняється тривалим роздільним проживанням членів сімей з різних причин і особливо через трудову міграцію батьків, що характерно для дистантних сімей. Характерним для таких сімей є: роздільне проживання членів сім'ї (батьки, або один із них працюють за кордоном); відокремлення місця праці від домівки; зміна ціннісних орієнтацій; порушення сімейної рівноваги; розпад сімейних зав'язків; надання переваги одній із сімейних функцій (економічній). До дистантних можуть належати сім'ї, що живуть на відстані через особливості професії (бортпровідники, моряки, артисти, космонавти, геологи, військові, спортсмени); такі, де батьки ув'язненні й

відбувають покарання; сім'ї, де дитина виховується в закладах інтернатного типу.

О. Безпалько визначає типологію сімей за певними класифікаційними ознаками:

- за загальним складом (нуклеарна, складна сім'я (сім'я з кількох поколінь), неповна сім'я, материнська сім'я);
- за кількістю дітей (багатодітна, малодітна, бездітна);
- за наявністю нерідних дітей (опікунська, прийомна);
- за сімейним стажем (молода, сім'я середнього шлюбного віку, зріла сім'я);
- за типом главенства у сім'ї (демократична (партнерська), авторитарна (домінаторна);
- за національним (етнічним) складом (однаціональна, міжнаціональна, сім'я з громадян різних держав, сім'я з осіб різного віросповідання);
- за місцем проживання (міська, сільська, віддалена);
- за рівнем матеріального достатку (малозабезпечена, заможна, елітарна);
- за професійною діяльністю подружжя (робітнича, фермерська);
- за соціальним складом (соціально гомогенні (однорідні), соціально гетерогенні (неоднорідні) сім'ї);

- за особливими умовами сімейного життя (студентська, дистантна, позашлюбна);
- за якістю сімейних взаємин (благополучні, неблагополучні);
- за виконанням основних функцій (сім'ї групи ризику, проблемні сім'ї, кризові сім'ї).

5. Поняття батьківства та батьківської позиції, стилі батьківства, їх вплив на формування особистості дитини

Як проходить соціалізація в сім'ї залежить від особливостей батьківства.

Батьківство - процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) стосовно дитини необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей.

Основними характеристиками батьківства є: ціннісні орієнтації подружжя; батьківські установки та сподівання, почуття, позиція; відповідальність; стиль сімейного виховання.

Ціннісні орієнтації об'єднують людей в сім'ю і створюють перспективу для її розвитку. Батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, а і як представники світу дорослих, з якими діти ідентифікують себе. Існує поняття «схожість сімейних цінностей», під якими розуміють соціально-психологічну якість, що відображає єдність поглядів, ставлення членів родини до загальнолюдських норм, правил, принципів тощо.

Цінності сім'ї є важливим чинником для сімейної системи як на рівні взаємодії подружжя, так і на рівні взаємодії батьків з дітьми.

Батьківські установки – це розуміння ролі батьківства або материнства, яке поєднує і репродуктивну установку, засноване на когнітивному та поведінковому компонентах.

Батьківські сподівання передбачають право очікувати від інших визнання соціальної ролі батьків, поведінки оточення, узгодженої з цією роллю, а також власні дії відповідно до очікувань соціуму.

Батьківські почуття емоційно забарвлюють батьківське ставлення. Їх специфіка полягає в тому, що любов і турбота батьків про дітей необхідні для підтримання життя дитини, є джерелом і гарантією її емоційного благополуччя, підтримки психічного та фізичного здоров'я, запорукою нормального розвитку. Батьківська любов формується упродовж усього життя, любити дитину це значить будувати з нею контакт, бачити зміни в її розвитку, довіряти дитині, приймати її такою, якою вона є.

Батьківська позиція це психологічна і виховна спрямованість матері та батька, заснована на свідомій чи не усвідомленій оцінці дитини, вираженій у певних способах і нормах взаємодії з нею. Вона має такі *ознаки*: адекватність (близька до об'єктивної оцінка психологічних та характерологічних особливостей дитини, побудова

виховного впливу на основі такої оцінки); гнучкість (здатність змінювати методи та форми спілкування і впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій); перспективність (спрямованість виховних зусиль на майбутнє відповідно до вимог, які поставить перед дитиною подальше життя).

Справжнє батьківство неможливе без *відповідальності* і перед соціумом, і перед собою за життя та виховання дітей. Батьківська відповідальність проявляється в уявленнях про відповідальну та безвідповідальну поведінку батьків, про розподіл відповідальності між матір'ю та батьком, ставлення до перерозподілу обов'язків у сім'ї, емоційному забарвленні цього процесу та у процесі оцінювання себе як батька, матері з точки зору відповідальності.

Ціннісні орієнтації, установки сподівання та почуття батьків формують *стили виховання*. Є. Ейдемільер дає їх наступну *класифікацію*:

- гіпопротекція (недостатній догляд за дитиною, контроль за її поведінкою, брак чи відсутність турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, відсутність інтересу до справ дитини);

- домінуюча гіперпротекція (центрація батьків на дитині як «кумирі» сім'ї, оберігання від усіляких труднощів, надмірне обожнювання дитини,

потурання її бажанням, захоплення мінімальними успіхами);

- емоційне відчуження (дитина є тягарем для батьків, вони часто виявляють незадоволення з приводу її існування, ігнорують її потреби. Причиною може бути те, що дитина була небажаною або не виправдала певні очікування);

- підвищена моральна відповідальність (від дитини вимагають таких проявів почуття обов'язку, які не відповідають її віку, покладають на дитину відповідальність за життя і благополуччя близьких (переважно, молодших дітей чи старих людей), що не збігається з її реальними можливостями; очікують від дитини надто великих досягнень.

Є ще одна класифікація, яка зустрічається найчастіше.

Авторитарний стиль притаманний батькам, які мають тенденцію до карально-насильницької дисципліни, надмірно контролюють всі вчинки дитини, вимагають від неї покірності, обмежують ступінь вибору дитини, нетерплячі до дитячих недоліків та проявів дитячості, не бажають йти на компроміси з дитиною. У результаті використання даного стилю у дитини можуть розвиватися невпевненість у собі, страх, мстивість, агресивність стосовно слабших, знижена самооцінка, можливе підпадання під вплив старших, пристосуванство, улесливість.

Ліберальний стиль: батьки мають незначний контроль за поведінкою дитини або повну його відсутність внаслідок байдужого ставлення до виконання батьківських обов'язків. Проявами такого стилю виховання можуть бути вседозволеність, виконання всіх забаганок дитини, невиправдана ідеалізація її батьками. Наслідки такого стилю виховання може бути надмірне самолюбство, затримка емоційного розвитку, відчай, недовіра дорослих, озлобленість, розчарування, або інфантилізм, егоїзм, впертість, вередливість, завищена самооцінка.

Демократичний стиль виховання: батьки поважають особистість дитини, приймають її такою як вона є, дають зрозуміти дитині, що її справи є важливими для батьків, довіряють дитині, дозволяють дитині робити власний вибір, заохочують її самостійність, засуджують не дитину, а її вчинки, прислухаються до думки дитини, проводять з нею вільний час, допомагають їй розвивати свої здібності. Це формує самодостатню особистість з адекватною самооцінкою, яка може приймати відповідальні рішення.

Шкодять дитині і непослідовний, змішаний стиль виховання, неузгодженість та суперечливість вимог батьків. Це позбавляє її почуття стабільності, породжує підвищену тривожність. Щоб створити сприятливі умови для розвитку та соціалізації

дитини в сім'ї необхідно дотримуватись наступних *вимог*: ставитись до неї як до рівної; повага – визнання її особистості; згода з дитиною, а не примушування підкорятися волі батьків; оптимістична віра в її можливості і найкращі якості; справедливість та міра в заохоченнях та покараннях; створення можливостей для розвитку дитини; допомога в задоволенні її потреб у пізнанні, самовираженні; визнання права дитини на власний вибір; створення доброзичливої атмосфери в сім'ї.

Отже, сім'я – це середовище для всебічного та гармонійного розвитку дитини. Особливостями її життєдіяльності є налагоджений побут, стійкі міжособистісні стосунки та сприятливий морально-психологічний клімат.

Запитання:

1. Чи існує відмінності між поняттям «сім'я» як малої групи та соціального інституту?
2. У чому полягають соціалізуючі функції сім'ї?
3. Охарактеризуйте складники батьківства.
4. Які функції сім'ї можна визначити на сучасному етапі розвитку суспільства?
5. Чи необхідно враховувати тип сім'ї в соціально-педагогічній роботі?
6. Охарактеризуйте найпоширенішу типологію сім'ї.

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. – К., Центр учбової літератури, 2009. – 208 с., С. 83-93.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – К., «Академвидав», 2014. – 309 с., С. 129-138.
3. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2006, С. 207-221.
4. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К., Центр навчальної літератури, 2009, С. 210-224.
5. Капська А.Й., Пеша І.В., Соляник М.Г., Міхеєва О.Ю. Технології соціально-педагогічної роботи сім'ями: Навчально-методичний посібник. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 328 с.
6. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сімєю в Україні: теорія і практика. Монографія. – Харків. Нове слово, 2007. – 395 с.

Лекція 8. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей

Зміст лекції:

1. Напрями соціально-педагогічної роботи з сім'ями.
2. Типологія форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями.
3. Соціальна підтримка молодих сімей.
4. Особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.
5. Соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ.

1. Напрями соціально-педагогічної роботи з сім'єю

Підтримка інституту сім'ї є завданням реалізації державної сімейної політики. Державна сімейна політика, як складова частина соціальної політики України, являє собою цілісну систему принципів, оцінок і заходів організаційного, економічного, правового, наукового, інформаційного, пропагандистського і кадрового характеру, спрямованих на поліпшення умов і підвищення якості життя родини. Основною метою державної сімейної політики є забезпечення державою необхідних умов для реалізації сім'єю її функцій і підвищенні якості життя родини.

Державна сімейна політика – цілісна система заходів економічного, правового, демографічного, соціального, культурологічного, освітнього, інформаційно-пропагандистського та організаційного характеру, спрямованих на поліпшення становища сім'ї, та базується на визнанні пріоритетів сім'ї як найважливішої складової частини в житті цивілізованого демократичного суспільства, її ролі у гуманістичному вихованні підростаючих поколінь, досягненні стабільності та прогресу української держави. Державна сімейна політика є одним із напрямів соціальної політики держави і здійснюється в інтересах сім'ї, суспільства, держави.

В Україні можна виділити такі напрями реалізації державної сімейної політики: законодавче забезпечення; економічні заходи; соціальна робота з сім'єю.

Основні засади державної сімейної політики України сформульовані *Концепцією державної сімейної політики*, затвердженою постановою Верховної Ради України (№ 1063-XIV від 17 вересня 1999 року).

Відповідно до Концепції *мета* державної сімейної політики полягає в забезпеченні сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня,

підвищення ролі сім'ї як основи суспільства. Концепція розроблена, виходячи з потреби створення належних умов життєдіяльності сім'ї в Україні і визначає загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї, передбачає здійснення цілісної системи заходів з урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії, всього того, що покликане зробити життя суспільства, кожної окремої сім'ї повнокровним і ефективним.

Концепція визначає наступні фундаментальні принципи:

- сім'я є пріоритетом у житті демократичного суспільства;
- сім'я є суверенною та автономною в питаннях прийняття рішень щодо свого розвитку;
- сім'я має прерогативу роль у гуманістичному вихованні підростаючого покоління.

Об'єктом державної сімейної політики є сім'я як соціальний інститут, а також державні та суспільні інститути, функціонування яких безпосередньо впливає на повноцінну матеріальну, культурну і духовну життєдіяльність сім'ї в Україні. Суб'єктами державної сімейної політики є органи влади всіх рівнів, підприємства, організації та установи всіх форм власності, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, громадські

організації, міжнародні представництва, які визнані і діють в Україні.

Сучасні орієнтири сімейної політики в Україні: стабілізація сім'ї, зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; забезпечення розумово і фізично здорового покоління, орієнтації на середню сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя.

В той же час державна сімейна політика України потребує суттєвого реформування. Оскільки протягом десяти останніх років основні ресурси держави спрямовуються на матеріальну допомогу багатодітним сім'ям або тим, які опинилися в складних життєвих обставинах, неповним сім'ям тощо. Такий підхід гальмує створення системи підтримки яка б задіювала та активізувала внутрішні механізми родини для самостійного подолання проблемної ситуації. Система підтримки мала б бути спрямована на подолання бідності, злиднів, хвороб, безробіття, бездомності. Нині чинні концептуальні засади державної сімейної політики передбачають лише окремі заходи, спрямовані на постійне надання допомоги проблемним сім'ям.

З метою досягнення цілей та реалізації завдань державної сімейної політики розроблена *Державна цільова соціальна програма підтримки*

сім'ї на період до 2016 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України (№ 341 від 15 травня 2013 р.). Метою Програми є посилення мотивації до реєстрації шлюбів, народження і виховання бажаних дітей у сім'ях, забезпечення надання адресної підтримки та проведення превентивної роботи із сім'ями, в яких існує ризик потрапляння осіб у складні життєві обставини. Програма спрямована на стимулювання саморозвитку та самозабезпечення сім'ї, надання адресної соціальної допомоги, поєднання зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, активізацію діяльності місцевих громад, громадських організацій та приватних структур.

Реалізація заходів Програми в першу чергу спрямована на:

- пропаганду сімейних цінностей;
- здійснення підготовки молоді до подружнього життя;
- формування свідомого та відповідального ставлення до батьківства і материнства;
- створення умов для формування сім'ї, орієнтованої на народження та виховання двох і більше дітей, здатної самостійно розв'язувати проблеми, забезпечувати власний розвиток, брати активну участь у житті громади, виховувати відповідальних громадян;

- поліпшення умов для повноцінного виховання та розвитку дітей;
- запобігання асоціальним проявам у сім'ї, передусім насильству;
- забезпечення підтримки сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та сімей, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння у такі обставини.

В рамках покращення становища сімей у складних життєвих обставинах крім вищезазначеного у «Державній цільовій соціальній програмі реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», яка затверджена постановою Кабінетів Міністрів України (від 17 жовтня 2007р. № 1242), одним із завдань є посилення превентивної роботи та підтримки сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. З метою запровадження ефективних методик соціальної роботи, спрямованої на збереження виховної функції сім'ї, орієнтованих на запобігання виходу дитини з сімейного оточення, розроблено Програму підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (наказ Міністерства сім'ї, молоді та спорту від 30.10.07 № 3880). Дана Програма рекомендована для використання в

роботі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та центрів соціального обслуговування, що дає можливість покращити роботу спеціалістів у наданні послуг даній категорії клієнтів.

Ще одним завданням Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є удосконалення системи надання соціальних послуг та соціальних виплат через пошук можливостей для забезпечення доступу сімей з дітьми, які проживають у сільській місцевості, до послуг, що надаються соціальними працівниками та соціальними педагогами; проведення моніторингу якості соціальних послуг сім'ям з дітьми, що опинилися в складних життєвих обставинах; розробку Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і органів праці та соціального захисту населення в наданні соціальних послуг сім'ям з дітьми, що опинилися в складних життєвих обставинах; розробку, випробування та затвердження стандартів надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Удосконалення системи соціальної роботи із сім'ями, що мають дітей і перебувають у складних життєвих обставинах прописано у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми “Національний план

дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (від 13 березня 2013 р. № 163-р).

Згідно Указу Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» (від 22 жовтня 2012 року № 609/2012) має бути розроблено та затверджено порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в процесі виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування, сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання послуг та забезпечення соціального супроводу таких дітей і сімей. В результаті реалізації заходів визначених у Стратегії має бути забезпечено ефективну діяльність суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю щодо раннього виявлення сімей, які входять до групи ризику опинитися у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг, попередження вилучення дитини з сім'ї; надання якісних соціальних послуг дітям та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, зменшити кількість таких сімей.

Державна соціальна політика, орієнтована на зміцнення інституту сім'ї, формує систему соціальної підтримки представлену різними формами: соціальний захист, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальні послуги.

Соціально-педагогічна робота із сім'єю має ґрунтуватись на таких принципах:

- визначення автономності сім'ї та особливості, яка отримує допомогу, її права на вільний вибір шляху розвитку (якщо її стиль життя не загрожує життю та здоров'ю дітей і найближчого оточення);

- індивідуальний підхід з опорою на реально існуючі можливості та ресурси, використання позитивних можливостей розвитку сім'ї без штучного нав'язування чиеїсь волі;

- об'єктивне оцінювання потреб сім'ї та надання їй допомоги у розв'язанні власних проблем та труднощів;

- визнання первинності впливу реального соціального оточення на життєдіяльність сім'ї та вторинності соціально-педагогічної допомоги.

Основний зміст соціально-педагогічної роботи із сім'єю становлять забезпечення її соціальним обслуговуванням (соціальною допомогою та соціальними послугами), реабілітаційна та профілактична робота, соціальне інспектування, соціальний супровід сімей.

Соціальне обслуговування сім'ї. Це забезпечення сімей різноманітних виплат, гарантованих державою у законодавчому порядку; надання малозабезпеченим сім'ям різних видів матеріальної підтримки (одяг, медикаменти, санаторні путівки, харчування, оздоровлення

членів сім'ї); психологічна підтримка сім'ї; створення мережі організацій для надання культурно-освітніх та фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення їх змістовного дозвілля (навчальні курси, центри дозвілля, клуби, гуртки, школи молодой сім'ї, школи для тат).

Соціально-реабілітаційна робота з сім'ями.

Дана робота спрямована на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу певних членів сім'ї. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають різних форм насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, в яких певні члени потребують медичної або професійної реабілітації. Така діяльність спрямована на укріплення родинних зав'язків, подолання відчуженості дитини чи родичів від сім'ї, корекцію стосунків у сім'ї, допомогу членам сім'ї у професійному та соціальному становленні.

Реабілітаційні форми роботи з сім'ями можуть бути індивідуальні та групові. До індивідуальних: консультування, психотерапевтичні бесіди з батьками, подружжям, дітьми. Групові: тренінгові заняття, семінари, відеолекторії, зустрічі з спеціалістами, групи самопомоги.

Соціально-профілактична робота із сім'єю.

Спрямована на попередження неконструктивної взаємодії між родичами, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів залежності і виявлення потенційно неблагополучних сімей. Це можуть бути: лекторії, семінари, клуби для молодих батьків, тренінги, тематичні дні, передачі на радіо та телебаченні, благодійні акції та соціально-рекламні кампанії.

Для визначення необхідних соціальних послуг, соціальної допомоги, методів втручання здійснюється через *оцінку потреб сім'ї* – збирання, узагальнення та аналіз інформації щодо її стану та життєвих обставин. Використовують експрес оцінювання (триває один день), початкове оцінювання (триває до семи днів), комплексне оцінювання (до тридцяти днів).

Для діагностики сім'ї та їх взаємодії, відносин та інше часто використовують бесіди, інтерв'ю (опитування), спостереження, аналіз документів, генограми, екокарти, карт соціального оточення, лінії часу, тестові методики.

Генограма – форма запису сімейного родоводу, в якій доступно фіксують інформацію про всіх членів родини протягом двох і більше поколінь, розвиток сімейної системи у часі.

Екокарта – схематичне зображення людини чи сім'ї та екологічної системи, у межах якої перебуває людина або сім'я у життєвому просторі.

Карта соціального оточення – відображення структури соціального оточення і функціонування його мережі.

Соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо захисту прав і свобод дітей та молоді шляхом з'ясування причин, які призвели до виникнення складних життєвих обставин, та забезпечення права на отримання своєчасної допомоги, у тому числі життя необхідних заходів для подолання складних життєвих обставин.

Воно може бути наступних видів:

- планове, яке здійснюють відповідно до затвердженого директором ЦСССДМ плану;

- оперативне інспектування здійснення за умови звернення фізичних або юридичних осіб у разі виникнення обставин, які потребують термінового втручання суб'єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю;

- моніторингове інспектування (експертиза) здійснюють для надання відповідної оцінки виконаних заходів у розв'язанні складних життєвих обставин та підготовки об'єктивного висновку і рекомендацій за результатами проведеної роботи.

Соціальний супровід (соціальне супроводження) – це різновид соціально-педагогічної діяльності, що є формою соціально-

педагогічної підтримки та передбачає впродовж певного терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним працівником/соціальним педагогом, а також у разі необхідності залучення інших фахівців з різних установ та організацій.

2. Типологія форм соціально-педагогічної роботи з сім'єю

У процесі соціальної роботи із сім'ями використовують індивідуальні, групові, масові форми роботи. *Індивідуальні форми роботи* (бесіди, консультації, інформування, листування) доцільно використовувати при адаптації дитини чи членів її сім'ї до нових соціокультурних умов, допомоги в подоланні стресових чи психотравматичних ситуацій, у період емоційно нестабільних станів. *Групові форми роботи* (тренінг, семінар, лекторій, курси, консульпункти, сімейний клуб, школа молодих батьків, відеолекторій, зустрічі з спеціалістами, прес-конференція, вечір запитань та відповідей, конкурс, виставка, круглий стіл, групи самодопомоги, ігрові програми) спрямовані на виявлення проблем, сприяють їх розв'язанню, розвивають комунікативні навички. *Масові форми роботи* (тематичні дні: «День матері», «День спортивної сім'ї»; тематичні тижні, благодійні акції, тематичні

вечори, передачі на радіо та телебаченні, рекламно-інформаційні компанії) передбачають привернення уваги громадськості до соціальних проблем, стимулювання громадської благочинності, толерантності та гуманізму, пропагування цінності здорового сімейного життя. Детально формами соціальної роботи з сім'ями подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Форми соціально-педагогічної роботи з сім'ями

За кількісною ознакою	Види форм
Індивідуальні	Бесіда Консультація Інформування Листування
Групові	Тренінг Семинар Лекторій Курси Консультпункт Сімейні клуби Школа молодих батьків Відеолекторій Зустрічі з спеціалістами Прес-конференція Вечір запитань та відповідей Конкурс

	Виставка Круглий стіл Група самодопомоги Ігрові програми
Масові	Тематичний день («День батька») Тематичний тиждень (Тиждень без насилля) Соціальні акції в мікрорайоні Благодійна акція Тематичний вечір Тематичні передачі на радіо та телебаченні Інформаційно- рекламна кампанія

3. Соціальна підтримка молодих сімей

У соціально-педагогічній науці сім'я є об'єктом постійних досліджень та пильної уваги науковців. На думку дослідників «сім'я завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства», відбиває його економічні, моральні й духовні суперечності. Отже, соціально-економічні перетворення сучасності, демографічні проблеми, кризи в політиці, культурі – все відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюючи її дезорганізацію.

Наш час актуалізує проблему життєдіяльності молодій сім'ї, адже від того, як буде відбуватись її становлення і розвиток на початкових етапах спільного життя, залежатимуть подальші сімейні стосунки, що має вплив на розвиток суспільства в цілому. На спільному життєвому шляху молодій сім'ї доводиться зіштовхуватися з багатьма проблемами і труднощами, що заважатимуть її адаптації. Перед нею стоять гострі проблеми матеріально-економічного, житлово-побутового та інтимно-особистісного характеру. Невизначеність майбутнього, поява суперечностей, нестабільність заробітків, невідповідність до сімейного життя та виживання в нових умовах — це все позначається на внутрішньо-сімейних процесах, на характері взаємостосунків членів сім'ї та її стосунків з навколишнім середовищем тощо.

Останнім часом в Україні в середовищі молодих сімей спостерігається багато розлучень. Розпаданню шлюбів спричинюють як матеріально-економічні, житлово-побутові умови, так і соціально-психологічна, психолого-педагогічна невідповідність молоді до сімейного життя, невміння розв'язувати сімейні проблеми і запобігати конфліктним ситуаціям, відсутність знань, необхідних для молодого подружжя, що, як наслідок, може призвести до негативних стосунків між ними.

У нових соціально-економічних умовах народжуваність в Україні знизилась до рівня, що не забезпечує простого відтворення поколінь, поглибився процес старіння трудових ресурсів, адже частково проблеми сучасної молодії сім'ї пов'язані зі зламом стереотипних поглядів на виконання ролей чоловіка і жінки. Традиційно жінка народжувала дітей, займалась домашнім господарством, чоловік — забезпечував економічну стабільність, соціальну безпеку сім'ї, здійснював керівну роль. Сучасна ж молода сім'я заснована на рольовому партнерстві, що потребує економічного внеску в бюджет сім'ї як чоловіка, так і дружини, спільної участі у вихованні дітей, спільної відповідальності.

Ще важлива проблема — сучасна молода сім'я повинна не тільки зберегти, а й відновити свій статус головної ланки у вихованні дитини: забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Разом з тим молода сім'я потребує як матеріальної, так і педагогічної та культурологічної допомоги. У зв'язку з цим стає зрозумілою необхідність організації підготовки молоді до подружнього життя, яку потрібно розглядати як складову частину роботи щодо зміцнення сім'ї та піднесення її соціальної активності.

Існує класифікація сімей за віком подружжя: молодожони (на першому році існування сім'ї);

молоді сім'ї (де вік обох членів подружжя – до 28 років); сім'ї середнього подружнього віку (приблизно до 50-річного віку); сім'ї старшого подружнього віку (старше 50-річного віку).

Молода сім'я, на думку Т. Говорун – «це сім'я, що є соціальним інститутом та інституалізованою соціальною групою, функція якої полягає у первинній соціалізації дітей».

О.М. Здравомислова визначає молоду сім'ю, як специфічний соціальний інститут, що виконує ряд функцій (репродуктивна, виховна, господарсько-економічна, рекреативна), які важливі для суспільства і необхідні для життя кожної людини, і як малу соціально-психологічну групу, в якій, задовольняються чисельні найважливіші особистісні потреби людини.

Кризові явища у життєдіяльності сучасної молоді сім'ї різні. Вони торкаються, найперше, її економічних та демографічних основ. Житлова залежність і ведення спільного з батьками господарства стримує процес дорослішання, набуття навичок самостійного життя, формування відповідальності за родину, вміння покладатися на власні сили у розв'язанні складних проблем. На сьогодні в українському суспільстві молоді люди почали відкладати народження дітей. Ці обставини можуть дати далекосяжні негативні наслідки для незалежного стабільного розвитку держави.

Однією із найбільших проблем сучасної молодії сім'ї в Україні є її економічна нестабільність, соціальна малозахищеність та підвищена психологічна вразливість. А. Капська та І. Пеша визначають найбільш небезпечні, кризові явища у подружніх стосунках молодії сім'ї.

Першим з них є *первинна адаптація подружжя* один до одного як шлюбних партнерів. Вона потрібна у всіх нових сім'ях, навіть тих, де існують добрі побутові умови і високий рівень подружньої сумісності, а там, де ці первинні умови сімейного життя постають менш сприятливими, сім'я без адаптації просто не може існувати.

Основними сферами подружньої адаптації у новоствореній сім'ї є:

1. *Побутова сфера адаптації молодії сім'ї*, яка містить такі основні моменти.

- Пристосування до житлових умов. Вони можуть бути досить важкими, наприклад, у гуртожитку, на квартирі, у комунальній квартирі, у сім'ї батьків, особливо для незвичної до таких умов людини.

- Необхідність ведення домашнього господарства і розподіл домашньої праці. Типовим для цієї проблеми є, як вже зазначалося вище, ухиляння чоловіків від «жіночої» роботи внаслідок традиційного уявлення про розподіл праці. Для сучасної освіченої молодії жінки буває неприємним відкриттям, що вона опиняється у

нерівному становищі щодо домашнього навантаження, причому часто викликає протест не сама перевантаженість (яка у сучасних міських умовах в одnodітній сім'ї не така вже значна), а несправедливість. Шляхом до цієї адаптації є свідома поведінка чоловіків, їхня рівна за часом участь у всіх домашніх справах.

- Матеріальне забезпечення сім'ї, яке в багатьох сім'ях, особливо в сучасних умовах безробіття, є найгострішою проблемою. Молодий чоловік, який до шлюбу звик або жити на гроші батьків, або працювати час від часу, ставши сам батьком, мусить перейти на серйозне ставлення до заробляння грошей. Якщо ж один чи обидва партнери звикли жити з комфортом, фінансова обмеженість викликає незадоволення, створює приводи для докорів, конфліктів та охолодження почуттів.

- Використання сімейного бюджету. Неузгодженість у сімейних витратах часом породжує не менш гострі конфлікти, ніж ті, що викликаються слабкою матеріальною забезпеченістю. Скромний бюджет молоді сім'ї, як правило, потребує планування витрат, обмеження власних потреб, що буває важким для егоїстичних або недисциплінованих осіб. Навіть в добре забезпеченій сім'ї розходження у питанні витрат здатні викликати серйозні непорозуміння.

- Дотримання порядку у квартирі. Для людей з рисами педантизму або відповідними традиціями порядок і чистота є надзвичайно важливою потребою і умовою задоволення сімейним життям. З іншого боку, як не дивно і не парадоксально, існують люди, яких надзвичайно важко навчити класти на місце речі, мити посуд, слідкувати за одягом, тримати у порядку своє робоче місце. Поєднання таких партнерів робить побутову адаптацію серйозною проблемою.

- Налагодження харчування сім'ї, яке влаштовує її членів. Треба, щоб їжа, яку за традицією у більшості сімей готує жінка, задовольняла чоловіка, а він, у свою чергу, брав участь у купівлі продуктів або, якщо складаються відповідні умови, сам робив цю справу. Для традиційної сім'ї цей жіночий обов'язок є елементарною вимогою, про яку не варто і згадувати, але на хвилі сучасної демократизації сімейних стосунків все частіше спостерігаються випадки, коли молода жінка, яка працює, не дуже опікується своїми кулінарними обов'язками, що викликає незадоволення чоловіка. Тим чи іншим шляхом, але адаптація у цьому питанні повинна відбутися, інакше конфліктна ситуація буде поступово загострюватися.

2. *Психологічна сфера адаптації молодої сім'ї* полягає у пристосуванні подружжя до особливостей темпераменту, характеру, що

виявляються у прояві почуттів та спілкуванні, взагалі, поведінці партнера.

Психологічна адаптація включає і пристосування до особливостей тих почуттів, які визначили утворення шлюбу. Це можуть бути різноманітні нюанси симпатії, поваги, кохання, вдячності тощо і кожен з подружжя чекає розуміння, прийняття і відповідних почуттів з боку партнера. Ці почуття можуть виражатися в залежності від темпераменту і характеру з різною пристрасністю, і вона повинна задовольняти партнера.

Ще однією проблемою психологічної адаптації в молодій сім'ї є підтримка самооцінки партнера. Адаптація полягає в тому, аби прийняти і підтримати самооцінку партнера або змусити партнера змінити її прийнятним для нього засобом, повністю погодитися з іншою самооцінкою (що практично є дуже складним і, мабуть, мало кому вдається).

Труднощі в даній сфері адаптації можуть бути пов'язані також з малосумісними інтелектуальними рисами, наприклад, різним почуттям гумору.

3. *Духовна сфера адаптації* постає у наближенні основних світоглядних переконань і цінностей шлюбних партнерів. Це стосується, в першу чергу, політичних, релігійних, расових та національних позицій.

4. *Культурна адаптація* шлюбних партнерів передбачає досягнення прийнятності для подружжя культурних інтересів, манер та звичок один одного. Сюди входить рівень загальнокультурних знань, начитаність, ерудиція в галузях науки та мистецтва, розвиток мови, естетичні смаки та уподобання.

5. Чималу роль відіграє також *інформаційна адаптація подружжя*, яка полягає в узгодженні інформаційного навантаження в умовах спільного побуту. Відомо, що екстраверти потребують багато всілякої інформації, люблять інтенсивне спілкування, не втомлюються від шуму і галасу, не переносять самотності, в той час, як інтровертовані особистості мають протилежні властивості: їх втомлює великий обсяг контактів і шумове перевантаження, вони спокійно сприймають самотність, люблять читати і розмірковувати.

6. Мабуть, не треба доводити важливість *родинної адаптації* – налагодження добрих стосунків з батьками та іншими родичами подружжя, а також забезпечення доброго ставлення до шлюбного партнера власних родичів (така проблема іноді може стати дуже гострою).

7. Все більш складною сферою подружньої адаптації молодій сім'ї стають *сексуальні стосунки* шлюбних партнерів.

4. Особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах

У Законі України «Про соціальні послуги» (2019 р.) подане наступне визначення *«складні життєві обставини»* – це обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа (сім'я) не може подолати самотійно. Механізм виявлення та надання соціальних послуг таким особам (сім'ям) здійснюється відповідно до їх індивідуальних потреб та висвітлено у Порядку організації надання соціальних послуг (2020 р.).

Закон України «Про соціальні послуги» (2019 р.) визначає оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді як аналіз належності сімей, дітей та молоді до вразливих груп населення, перебування у складних життєвих обставинах та визначення індивідуальних потреб сімей, дітей та молоді, переліку та обсягу необхідних соціальних послуг, інших видів соціальної підтримки, соціальної допомоги.

Статтею 20 Закону України «Про соціальні послуги» (2019 р.) обґрунтовано, яким чином має проводитись робота щодо оцінювання потреб особи (сім'ї) у соціальних послугах:

1. Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюється шляхом аналізу документів, фактів та інформації, зібраних під час спілкування з особою/сім'єю та їхнім найближчим оточенням, а також отриманих від юридичних та фізичних осіб у встановленому порядку;

2. Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюють фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник, соціальний менеджер. У разі необхідності до оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах залучаються медичні, педагогічні працівники, психологи, реабілітологи, ерготерапевти та інші фахівці. Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюється протягом п'яти робочих днів з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг.

Сім'ї з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на отримання:

- простих соціальних послуг, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

- комплексних соціальних послуг, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо);

- комплексних спеціалізованих соціальних послуг, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам,

особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим);

- допоміжних соціальних послуг, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

Напрями та форми соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, залежать від налаштованості членів родини на вирішення проблем життєзабезпечення сім'ї, наявності внутрішніх і зовнішніх ресурсів сім'ї у їхньому вирішенні. Можна окреслити два алгоритми роботи з сім'ями, які потребують соціальної підтримки:

- 1) сім'ї, які налаштовані на розв'язання проблем (благополучна сім'я, сім'я соціального ризику), як правило, самостійно звертаються за допомогою і потребують консультаційної та інформаційної допомоги щодо вирішення окремих проблем, які сім'я не може вирішити самостійно;

- 2) сім'ї, які не визнають наявності проблем, або не вбачають за необхідне їх розв'язувати

(неблагополучні сім'ї, асоціальні сім'ї, «пасивні» сім'ї), інформація про такі сім'ї надходить від організацій або осіб, потребують комплексного вирішення проблем.

Залежно від життєвих обставин і потреб соціальна робота з сім'ями з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, поділяються на такі напрями:

- 1) консультування за зверненням;
- 2) екстрені дії, спрямовані на забезпечення безпеки дитини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, що зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків);
- 3) допомога у розв'язанні проблем, які сім'я не в змозі подолати самотійно;
- 4) діяльність, спрямована на підтримку стабільності родин з дітьми, які мають певні ризики (відсутність одного з батьків, багатодітність, малозабезпеченість), або хтось із членів сім'ї має ризики (алкоголізм, наркоманія, ВІЛ-інфекція, безробіття та ін.)

В узагальненому вигляді науковці виокремлюють такі форми соціальної роботи із сім'єю:

- 1) індивідуальна робота з кожним членом родини;
- 2) спільна робота з усіма членами родини;
- 3) групова робота, що виходить за межі родини.

Індивідуальна робота допомагає

компенсувати членам сім'ї відсутній досвід позитивного ставлення до інших людей, якого, зазвичай, бракує у неблагополучних сім'ях. Адже ці сім'ї набули великого досвіду конфліктів, розлучень, взаємних образ членами сім'ї один одного тощо. Натомість доброзичливих відносин, взаємоповаги, любові членам сім'ї часто бракує.

Вона включає в себе індивідуальні бесіди, консультації, практичні заняття спрямовані на:

- формування доброзичливих стосунків між членами сім'ї;
- розуміння труднощів інших членів родини;
- переконання у необхідності взаємопідтримки;
- прищеплення індивідуальних навичок відновлення добрих стосунків;
- формування навичок позитивного сімейного життя: планування сімейного бюджету, ведення домашнього господарства, організації дозвілля;
- надання знань і умінь кожному члену родини щодо можливості організувати взаємодію з державними органами, іншими зовнішніми установами;
- розвиток самоповаги, відчуття власної значимості, відновлення (набуття) пристойного соціального статусу.

У результаті індивідуальної роботи кожний член сім'ї може визначити свої особисті проблеми і

навчитися їх вирішувати.

Спільна робота з усією родиною базується на використанні методів сімейної терапії, які слугують налагодженню внутрішньосімейних відносин. Однією із ефективних форм сімейної терапії є сумісне обговорення проблем і конфліктів (сімейні конференції), які сприяють налаштуванню контактів між членами родини, виявленню найбільш розповсюджених, але неконструктивних моделей взаємостосунків, які часто стають джерелом конфлікту. Аналіз хибної поведінки за участі всіх членів родини дає можливість оприлюднити помилки внутрішньосімейного спілкування, спільно знайти альтернативні засоби, замінити неконструктивні прояви конструктивними.

У роботі з усією родиною важливо цілеспрямовано починати з тих проблем, від яких вона страждає у першу чергу (або такими вони вважаються оточенням), і домогтися усвідомлення основних причин, що стали коренем проблем.

У результаті всі члени сім'ї усвідомлюють свої помилки в повсякденному сімейному житті, навчаються конструктивним формам спілкування, приходять до усвідомлення головної проблеми сім'ї і шляхів її подолання. Ці результати підвищують самооцінку членів сім'ї.

Групова робота доцільна тоді, коли ситуація в родині характеризується соціальною ізоляцією

(що виникає досить часто), і від того в родині панує низька самооцінка, страх неприйняття суспільством. У ході групової роботи з іншими сім'ями члени родини здобувають досвід налагодження контактів і спілкування з іншими людьми. У такий спосіб можна боротися із соціальною ізоляцією.

На практиці, в межах співпраці з місцевими державними і громадськими організаціями соціального спрямування здійснюються такі види групової роботи, як, наприклад, жіноче свято або дитячі свята; пропонуються також заняття в невеликих групах; організація канікул, дозвілля, інші спільні заходи для всієї родини.

Ефективною формою групової роботи є групи взаємодопомоги сімей, які мають спільні соціальні проблеми. На своїх засіданнях сім'ї діляться набутим досвідом подолання проблем і криз, навчають один одного за принципом «рівний – рівному». У результаті групової роботи членів різних родин, сім'ї отримують досвід подолання проблемних ситуацій, установлення соціальних контактів.

Робота з дітьми із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, має бути як індивідуальною, так і груповою. Діти беруть участь у сімейних конференціях. З метою організації змістовного дозвілля, підтримки талантів молоді, надбання позитивного досвіду організації дозвілля

соціальні служби направляють дітей у гуртки та секції за інтересами за місцем проживання дітей.

Основні види соціальних послуг, які надаються сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, конкретизуються найчастіше за такими групами:

- надання прямої матеріальної допомоги;
- психолого-педагогічна робота з родиною;
- сприяння поліпшенню матеріального становища родини;
- сприяння навчанню та розвитку дитини;
- сприяння захисту здоров'я та оздоровлення дитини;
- представництво та захист прав дитини;
- сприяння відновленню та налагодженню контактів між батьками та дітьми, соціальним оточенням.

Напрями та форми соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, мають враховувати рівень зацікавленості й готовності членів родини до вирішення питань власного життєзабезпечення. Досвід роботи центрів соціальних служб дозволяє виокремити, як мінімум, три категорії сімей, які потребують соціальної підтримки:

1) сім'ї, які налаштовані на розв'язання проблем (благополучна сім'я, сім'я соціального ризику), як правило, самостійно звертаються за допомогою і

потребують консультаційної та інформаційної підтримки щодо розв'язання окремих проблем, які сім'я не може вирішити самостійно;

2) сім'ї, які мають комплекс проблем, проте мають намір вирішувати їх за підтримки спеціалістів у ході соціального супроводу;

3) сім'ї, які не визнають наявності проблем або не вважають за необхідне їх розв'язувати, інформація про такі сім'ї надходить від організацій або осіб, вони потребують комплексного вирішення проблем, проте в першу чергу потребують мотивації до зміни життєвих обставин, активізації відповідальності батьків за виховання та розвиток дитини.

Нормативні документи, що регулюють соціальну роботу з сім'ями, методики роботи з ними, мають враховувати роль і відповідальність батьків у вихованні дітей: батьки мають право не лише використовувати соціальні послуги і соціальну допомогу, а й відповідати за їхнє цільове використання. Такий підхід потребує розробки і впровадження нормативних документів та соціальних методик впливу на батьків з метою формування батьківської відповідальності у матеріальному та соціальному сенсі.

5. Соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ

Соціальна робота з створення і забезпечення функціонування прийомної сім'ї здійснюється за

дотриманням певного алгоритму, що враховує організаційно-нормативну і методичну специфіку роботи з цією категорією сімей.

Модель створення та соціального супроводження прийомної сім'ї, розроблена Комаровою Н.М. та Пешою І.В. на підставі аналізу результатів соціального експерименту із запровадження інноваційних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На першому етапі передбачено проведення *інформаційної кампанії*, спрямованої в першу чергу на залучення кандидатів на створення прийомної сім'ї та формування на місцевому рівні позитивного іміджу інститутів сімейного влаштування дітей-сиріт, роз'яснення доцільності й необхідності їхнього запровадження. Результатом інформаційної кампанії є звернення громадян, яких зацікавила інформація щодо сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Наступний етап передбачає *попередню роботу з кандидатами* у прийомні батьки спрямовану, з одного боку, на збір інформації про сім'ю, з другого – формування у кандидата готовності прийняти на себе нову соціальну роль – вихователя дитини, позбавленої батьківського піклування.

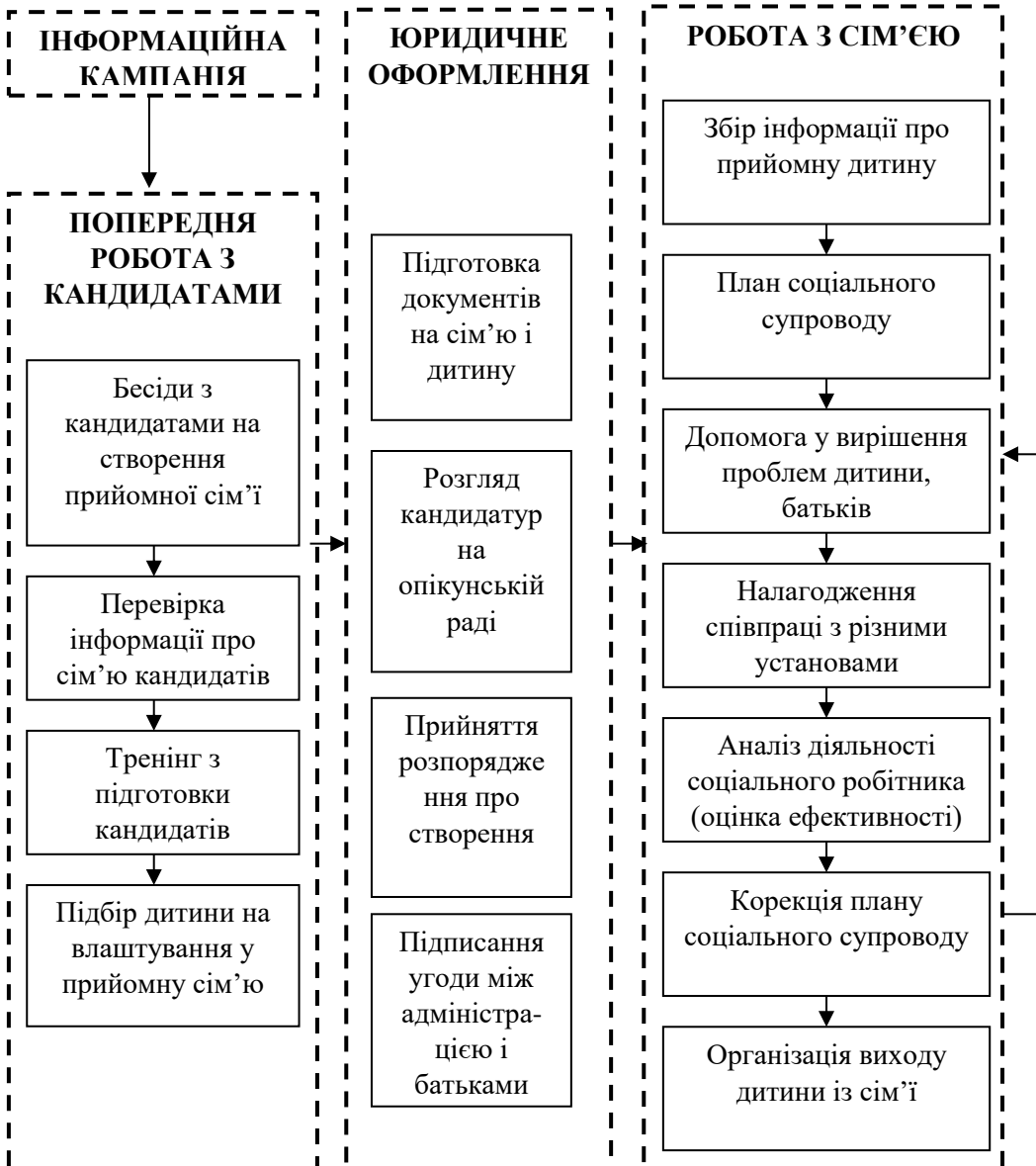

Рис. 2. Модель створення та соціального супроводження прийомної сім'ї

На цьому етапі роботи передбачено:

- 1) проведення бесід з кандидатами (не менше двох зустрічей);
- 2) відвідання спеціалістом родини кандидатів;
- 3) перевірка інформації про кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі;
- 4) співбесіда кандидатів з психологом;
- 5) тренінг з підготовки кандидатів на створення прийомних сімей;
- 6) підбір дитини на влаштування у сім'ю.

Етап *юридичного оформлення* прийомної сім'ї передбачає оформлення відповідних юридичних документів, що надають сім'ї статусу прийомної. На цьому етапі передбачено:

- 1) підготовка пакету документів на сім'ю кандидатів і на дитину;
- 2) розгляд кандидатури кандидатів на опікунській раді;
- 3) розпорядження місцевої державної адміністрації про створення прийомної сім'ї;
- 4) угода про передачу дитини (дітей) на виховання та спільне проживання у сім'ю між прийомними батьками та місцевою державною адміністрацією укладається.

Етап *соціальної роботи* з прийомною сім'єю передбачає реалізацію соціального супроводу прийомної сім'ї, відповідно до алгоритму його реалізації.

Соціальний супровід/супроводження – це діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників) спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей-вихованців у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу.

Завдання соціального супроводу/супроводження: створення позитивного психологічного клімату в сім'ї, належних умов для розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, формування партнерських відносин між прийомними батьками, державними і громадськими установами для забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дітей.

Міхеєва О. розробила технологію роботи з прийомними сім'ями, що враховує новітні розробки і підходи, визначає два основні етапи по роботі з даною категорією сімей: створення прийомних сімей та функціонування прийомних сімей.

Етап *«створенням прийомних сімей»* передбачає комплекс заходів спрямованих на пошук кандидатів на створення прийомних сімей; оцінку їх потенціалу щодо можливості виховувати дитину позбавлену батьківського піклування; підготовку до виконання функцій прийомних батьків (тренінг для кандидатів на створення

прийомної сім'ї); взаємодобір дитини та сім'ї і юридичне оформлення статусу прийомної сім'ї.

Поняття «*функціонування прийомних сімей*» вміщує заходи, що спрямовані на забезпечення оптимальних умов розвитку та виховання прийомної дитини (соціальне супроводження), та контроль за умовами розвитку та виховання дитини у прийомній сім'ї.

Відповідно технологія роботи з прийомними сім'ями передбачає:

на етапі створення прийомних сімей:

- 1) проведення інформаційної кампанії щодо поширення сімейних форм опіки.
- 2) попередня робота з кандидатами на створення прийомних сімей.
- 3) взаємодобір сім'ї та дитини.
- 4) юридичне оформлення прийомної сім'ї;

на етапі забезпечення функціонування:

- 1) соціальне супроводження прийомної сім'ї;
- 2) контроль за умовами розвитку та виховання дитини у прийомній сім'ї.

Створення прийомної сім'ї

Інформаційна кампанія.

Першою складовою етапу створення прийомної сім'ї є організація та проведення інформаційної кампанії, яка сприяє поширенню інформації серед населення про нові та альтернативні форми і їх ефективність у вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

Проведення інформаційної кампанії спрямовується на:

- формування позитивної громадської думки щодо важливості сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

- підвищення зацікавленості представників місцевих органів влади у створенні та підтримці прийомних сімей;

- формування команди спеціалістів різних структурних підрозділів, зацікавлених у розвитку інституту прийомної сім'ї;

- безпосереднє залучення кандидатів у батьки на створення прийомних сімей.

Як стверджують Г. Лактіонова та Ж. Петрович основними кроками інформаційної кампанії є:

- формування громадської думки;
- організація рекламної кампанії;
- реєстрація звернень громадян з питань створення прийомних сімей;
- проведення групових інформаційних зустрічей.

До завдань, що реалізуються під час інформаційних заходів відносяться:

- залучення кандидатів на створення прийомної сім'ї;
- інформування населення(щодо необхідності сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; специфіки

різних форм сімейного влаштування; формування позитивної громадської думки щодо сімейних форм влаштування; залучення до співпраці та взаємодії державних службовців і спеціалістів різних галузей; представлення та лобювання інтересів та створення сімейних форм влаштування на різних рівнях; Інформування спеціалістів щодо специфіки діяльності прийомних сімей; залучення додаткових коштів; залучення партнерів(громадських, благодійних, релігійних організацій, приватного бізнесу).

Інформаційні матеріали, спрямовані на рекрутування осіб, зацікавлених у влаштуванні на виховання у сім'ю дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мають вмещувати питання, що стосуються особливостей функціонування прийомних сімей, позитивний досвід поширення в Україні таких сімей, контактні телефони або адресу, за якою можуть звернутися бажуючі отримати більш детальну інформацію.

У ході кампанії необхідно використовувати рекламні носії та канали передачі інформації, що дозволяють охопити більші верстви населення та спеціалістів. При цьому мають використовуватись найбільш ефективні засоби та враховуватись специфіка населення окремої місцевості.

Попередня робота з кандидатами на створення прийомних сімей. Наступна складова етапу створення прийомних сімей – це робота з

кандидатами, орієнтована на створення прийомної сім'ї.

Важливим моментом в організації роботи щодо залучення кандидатів є *прийом дзвінків* від зацікавлених громадян. Працювати з такими клієнтами, які бажають взяти у власну сім'ю на виховання чужу дитину, можуть тільки соціальні працівники, соціальні педагоги та психологи.

Другий компонент етапу створення прийомних сімей є складний тим, що він включає різні види роботи: проведення бесід з кандидатами, первинний збір документів, обстеження житлових умов сім'ї щодо безпечності влаштування дитини, перевірка інформації про кандидатів у прийомні батьки, бесіда кандидатів з психологом, проходження кандидатами тренінгового курсу з підготовки кандидатів на створення прийомної сім'ї, підготовка соціальним працівником пакету документів щодо включення батьків-кандидатів у базу даних служб у справах дітей, схвалення кандидатур кандидатів на засіданні уповноваженого органу, внесення батьків-кандидатів у базу даних потенційних прийомних батьків.

Досвід роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді свідчить, що *бесіди з кандидатами* в прийомні батьки необхідно проводити в кілька етапів, які мають певну

специфіку та вимоги. Як мінімум передбачається проведення двох співбесід.

Перша зустріч спрямована на те, щоб батьки отримали відповідну інформацію про сімейні форми влаштування дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також інформацію для подальших роздумів щодо прийняття рішення взяти дитину на виховання. При цьому кандидату надається місяць для прийняття остаточного рішення. У свою чергу соціальний працівник отримує перші уявлення про кандидатів. В кінці бесіди соціальний працівник може надати інформаційний буклет, який може містити інформацію про особливості створення та функціонування прийомних сімей, що допоможе батькам ґрунтовніше обговорити дане питання в сімейному колі та остаточно прийняти рішення.

Основною умовою проведення другої зустрічі є те, що на неї запрошуються обоє членів подружжя і вона спрямована на поглиблення знань клієнтів щодо специфіки функціонування прийомної сім'ї.

Особливо важливим при проведенні співбесід з кандидатами є виявлення мотивів прийняття у сім'ю дитини-сироти, які є досить визначальними та дозволяють спеціалістові припинити співпрацю з кандидатами або внести корективи щодо подальшого соціального супроводження.

Після проведення співбесід із спеціалістами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кандидати що визначилися в своїх намірах, починають *збір документів на оформлення прийомної сім'ї*: пишуть заяву на ім'я директора центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо визначення їх як кандидатів на створення прийомної сім'ї, що містить дозвіл кандидатів на проведення перевірки відомостей про родину.

Дані на кандидатів, з якими проводиться попередня робота, заносяться в банк даних на кандидатів на створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, що формується центрами соціальних служб. У районні/міські служби у справах дітей надається інформація про кандидатів, з якими проводиться попередня робота.

Перелік документів, які мають підготувати кандидати у прийомні батьки, визначений Положенням про прийомну сім'ю.

Однією із обов'язкових умов прийняття рішення про створення прийомної сім'ї є *відвідування родини кандидатів* спеціалістами, бесіда із кожним членом сім'ї. Таке відвідування кандидатів заздалегідь обумовлюється та здійснюється з метою ознайомлення з умовами проживання сім'ї, визначення характеру сімейних стосунків та прийняття рішення щодо участі кандидатів у програмі підготовки. Такий візит дозволяє скласти загальне уявлення про батьків,

окремих членів родини, умови проживання, ставлення членів родини щодо можливості створення прийомної сім'ї.

Всі відомості, які надають кандидати на створення прийомної сім'ї, *перевіряються*, про що кандидатів у прийомні батьки попереджає під час бесід. Перевірка здійснюється на підставі поданих документів. Додатковими джерелами отримання інформації можуть бути: місце роботи кандидатів, місце проживання (сусіди), навчальні заклади, де навчаються рідні діти, друзі, знайомі, які можуть поручитися за сім'ю, дільничні медпрацівники та інспектори міліції.

Тренінг для кандидатів. Однією із важливих умов прийняття рішення про створення прийомної сім'ї є вимога проходження кандидатами курсу підготовки до соціальної ролі вихователів дітей, позбавлених батьківського піклування. Таке навчання є обов'язковою умовою створення прийомної сім'ї і проводиться спеціалістами обласних центрів соціальних служб із залученням спеціалістів з питань психології, педагогіки, медицини у формі тренінгу.

За результатами проходження навчання кандидати отримують *довідку* проходження курсу підготовки прийомних батьків, яка видається обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Також за результатами навчання обласний центр готує *висновки та рекомендацію*

про включення до банку даних потенційних прийомних батьків.

Взаємодобір дитини та сім'ї. На наступному етапі роботи з кандидатами у прийомні батьки спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді налагоджують співпрацю з працівниками інституційних закладів опіки, для створення умов знайомства потенційних кандидатів на створення прийомної сім'ї з потенційними вихованцями та для підготовки дітей до влаштування в сім'ю.

Крім бажання прийомних батьків, необхідно враховувати бажання самої дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може його висловити. Згода дитини з'ясовується службовою особою закладу, в якому перебуває дитина у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ. Соціальні працівники, які надають послуги сім'ї, повинні підготувати дитину до влаштування в сім'ю

Юридичне оформлення прийомної сім'ї. Районні/міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді після проходження кандидатами підготовки та проведення взаємодобору дітей до сім'ї передають по акту до районних/міських служб у справах дітей пакет документів про прийомних батьків. Служба у справах дітей готує висновок про можливість створення прийомної сім'ї на підставі

перевірки документів та інформації про родину кандидатів.

Відповідно до законодавства прийомним сім'ям може надаватися матеріальна, фінансова та інша благодійна допомога підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями, фондами, фізичними особами. Залучення позабюджетних коштів дозволяє покращити умови розвитку та виховання дітей і така практика широко використовується в регіонах.

Соціальне супроводження прийомної сім'ї

Наступним етапом роботи є забезпечення функціонування прийомних сімей, надання їм державної соціальної підтримки, що реалізується у формі *соціального супроводження*. Соціальне супроводження передбачає надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг, спрямованих на створення належних умов функціонування прийомної сім'ї.

Соціальне супроводження є формою державної підтримки сім'ї в інтересах дитини. Така робота з прийомними сім'ями спрямована на вирішення проблемних питань, які можуть виникнути в процесі виховання прийомних дітей. Метою соціального супроводження є захист та забезпечення дотримання прав та інтересів дитини, оптимальних умов її життя та розвитку з

урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини шляхом надання соціальних послуг прийомній сім'ї.

Як стверджує Капська А.Й. та Пеша І.В. через соціальне супроводження вирішується ряд завдань, перелік яких залежить від терміну влаштування дитини в сім'ю та її основних потреб:

- адаптація дитини до нової сім'ї;
- створення позитивного психологічного клімату у родині;
- забезпечення оптимальних умов життя;
- забезпечення захисту прав дитини;
- створення можливостей для розвитку дитини шляхом надання комплексу якісних соціальних послуг.

Оцінка потреб. Розробка планів соціального супроводження та визначення ефективності виховання дитини у прийомній сім'ї базується на початковій інформації щодо потреб дитини та можливостей сім'ї. Така інформація починає збиратися ще на етапі попередньої роботи з кандидатами на створення прийомної сім'ї та здійснення взаємодобору дитини та сім'ї. Детальне оформлення отриманих даних провадиться соціальним працівником в перший місяць проживання дитини у родині у вигляді *Оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця*. Що здійснюється з використанням таких джерел:

– загальна інформація про дитину, яка міститься у документах;

– інформація від осіб, які спілкувалися з дитиною до влаштування у сім'ю;

– інформація від батьків та спеціалістів про перші місяці проживання дитини в сім'ї.

Результати оцінювання є базовою інформацією для здійснення періодичної оцінки змін розвитку та життєзабезпечення дитини, яка виховується у прийомній сім'ї. Оцінка потреб складається на кожную дитину окремо і передбачає визначення окремих аспектів життєзабезпечення та розвитку дитини, їхніх характеристик на етапі проведення оцінювання та потреб та проблем дитини, що мають бути предметом розгляду у процесі соціального супроводження.

При оцінці потреб дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування визначаються наступні аспекти:

Стан здоров'я (фізичного здоров'я; фізичний розвиток; стан психічного здоров'я);

Адаптація в прийомній сім'ї;

Взаємостосунки з дитячим оточенням;

Контакти з біологічними родичами;

Освіта та навчання;

Самостійність;

Підготовка до самостійного життя після виходу з прийомної сім'ї.

Одним із завдань соціального працівника є **оцінка потреб прийомної сім'ї**, що складає основу планування соціальної підтримки родини в процесі реалізації соціального супроводження. Процес вивчення потреб родини є аналогічним вивченню потреб дитини. Першим кроком оцінки ситуації в прийомній родині є аналіз різних характеристик сім'ї, ознайомлення з сімейними традиціями, визначення ресурсів її та її найближчого оточення.

Планування соціального супроводження. Реалізація соціального супроводження прийомної сім'ї передбачає періодичне планування соціальної роботи з дитиною, батьками, членами родини, соціальним оточенням тощо. *План соціального супроводження* містить конкретні заходи, які є актуальними на відповідний строк реалізації щодо забезпечення потреб дитини у розвитку та вихованні, створення умов для підвищення виховного потенціалу сім'ї для утримання, виховання та розвитку прийомної дитини.

Здійснення соціального супроводження прийомної сім'ї. Вирішення поставлених завдань соціального супроводження прийомної сім'ї здійснюється за допомогою надання комплексу соціальних послуг, які поділяють на соціально-економічні, юридичні, соціально-педагогічні, психологічні, соціально-медичні, інформаційні. Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей вміщує детальне пояснення

стосовно того, які види соціальної допомоги має надавати соціальний працівник прийомній сім'ї.

Соціально-економічні послуги:

– допомога у залученні додаткових ресурсів для задоволення потреб прийомної сім'ї на лікування, оздоровлення тощо;

– допомога у своєчасному отриманні батьками державних виплат на утримання дитини; допомога у вирішенні побутових проблем, працевлаштування прийомних дітей, після досягнення ними повноліття чи закінчення навчання.

Юридичні (правові) послуги:

– консультування з питань застосування чинного законодавства;

– представлення та захист прав і законних інтересів прийомної сім'ї та дітей, що в ній виховуються, в органах державної влади та інших установах, організаціях, підприємствах незалежно від форм власності та підпорядкування; допомога в оформленні документів, необхідних для розв'язання проблем клієнтів;

– здійснення правової освіти прийомних батьків та дітей, що виховуються в їх сім'ях; співпраця з різними установами та фахівцями для надання фахової юридичної допомоги.

Соціально-педагогічні послуги:

– допомога у вирішенні питань навчання прийомних дітей, здобутті ними освіти; організація додаткових занять, навчання;

– виявленні розвитку різнобічних інтересів і потреб прийомних дітей;

– залученні до науково-дослідної, гурткової роботи, влаштування дитини до клубу, гуртка, секції; забезпеченні доступності відповідних освітніх послуг для дітей з вадами розумового або фізичного розвитку шляхом індивідуального навчання;

– просвітницькій роботі щодо всебічного і гармонійного розвитку дитини;

– особливостей розвитку сім'ї та сімейних стосунків;

– здорового способу життя;

– організація навчання батьків ефективним методам виховання без покарання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем у подальшому; допомога батькам у здійсненні статевого та гендерного виховання;

– встановлення та підтримка стосунків з біологічною сім'єю, якщо це не суперечить інтересам дитини;

– участь у формуванні життєвих навичок дитини: планування свого життя та його здійснення; допомога у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання, підготовці до

виходу з сім'ї у самостійне життя; організація зустрічей дітей з біологічними батьками/особами, що їх замінюють, вжиття заходів щодо підготовки біологічних родин до повернення їм дітей;

- здійснення моніторингу захисту дитини від жорстокого поводження та насильства;

- представлення інтересів клієнта в інших установах та закладах (здійснення функцій посередника між сім'єю і адміністрацією школи, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами опіки і піклування тощо);

Психологічні послуги:

- адаптація дитини до нової сім'ї та сім'ї до дитини, у створенні належного психологічного клімату, для якого характерними є повага, любов, турбота, емоційні зв'язки;

- допомога в запобіганні виникненню непорозумінь та конфліктів між членами сім'ї, в т.ч. рідними дітьми;

- участь у формуванні у дитини почуття власної гідності, адекватної самооцінки, самосвідомості, самостійності, громадянськості позиції;

- мінімізація негативних наслідків психологічних травм;

- організація реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання затримок, відставань у

розвитку, психічних та психологічних проблем, пов'язаних з занедбаністю, травмами та хворобами, жорстоким поведінням або насильством, які зазнала дитина до влаштування в прийомну сім'ю; корекція поведінки дітей;

– консультування з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем; організація сімейної психотерапії;

– проведення психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації; надання методичних порад;

Соціально-медичні послуги:

– допомога прийомним батькам у вирішенні питань збереження, підтримки та охорони здоров'я прийомних дітей;

– надання необхідної інформації, настанов щодо здорового способу життя, профілактики туберкульозу, венеричних захворювань та ВІЛ/СНІДу;

– допомога у проходженні прийомними дітьми обов'язкового медичного огляду та, у разі необхідності, контроль за виконанням призначень лікаря;

– допомога у забезпеченні регулярного та якісного медичного обслуговування;

– допомога у вирішенні питань щодо оздоровлення прийомних дітей/дітей-вихованців та рідних дітей (до 18-ти років);

– налагодження, у разі необхідності, ефективної співпраці із закладами охорони здоров'я та іншими організаціями соціального спрямування, які надають допомогу ВІЛ-позитивним дітям;

Інформаційні послуги:

– інформування про ресурси громади та допомога у їх використанні на користь дитини (про дитячі навчальні заклади, гуртки, спортивні школи та заняття, про діяльність дитячих, молодіжних громадських організацій, турпоходи, культурні заходи);

– надання довідкової інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації, надання інформації про послуги, які можна отримати в ЦСССДМ, графіки роботи закладів соціального спрямування, освіти, охорони здоров'я, центрів зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; розповсюдження буклетів, листівок, пам'яток, плакатів соціального спрямування.

Контроль за умовами розвитку та виховання дитини. Обов'язковим елементом забезпечення функціонування прийомної сім'ї є контроль за умовами розвитку та виховання дитини

у прийомній сім'ї. Відповідно до Положення про прийомну сім'ю контроль за виконанням договору, а також за умовами проживання, виховання прийомних дітей здійснюють місцеві служби у справах дітей і органи опіки та піклування.

Запитання:

1. У чому полягає зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями?
2. Які основні напрями соціально-педагогічної роботи з сім'ями використовує соціальний педагог у своїй діяльності?
3. Назвіть існуючу типологію форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями.
4. В чому полягає суть соціальної підтримки молодих сімей.
5. Які особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах ви знаєте?
6. У чому полягає специфіка соціального супроводу прийомних сімей та ДБСТ?

Література:

1. Алексеєнко Т.Ф. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Курс тренінгів для спеціалістів соціальної сфери. – К., Основа-Принт, 2007. – 128 с.
2. Бевз Г.М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри. Монографія. – К., ВД «Слово», 2010. – 352 с.

3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с. – С. 83-102.
4. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навч. посібник. – К.: Академвидав, 2013. – 312 с. – С.129-151.
5. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. - 4-те вид. виправ. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с. – С. 200-292
6. Капська А.Й., Пеша І.В., Соляник М.Г., Міхеєва О.Ю. Технології соціально-педагогічної роботи сім'ями: Навчально-методичний посібник. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 328 с.
7. Лактіонова Г.М. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу: навч.-метод. комплекс. – К. Науковий світ, 2006. – 270 с.

Лекція 9. Соціально-правова підтримка сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб

Зміст лекції:

1. Поняття внутрішньо переміщеної особи: міжнародний та національний аспекти.
2. Характеристика сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб.
3. Категорії дітей та сімей, що мають статус внутрішньо переміщених осіб.

4. Особливості процедури обліку внутрішньо переміщених осіб.
5. Сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.
6. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, що є внутрішньо переміщеними особами.
7. Форми роботи для надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.
8. Адаптація внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя.
9. Зміст соціально-педагогічної роботи закладів загальної середньої освіти в умовах військового конфлікту.
10. Організація роботи соціального педагога щодо захисту прав дітей вимушених переселенців

1. Поняття внутрішньо переміщеної особи: міжнародний та національний аспекти

Серед численних проблем, перед якими наразі постала Україна, є і явище внутрішнього переселення, що є наслідком військового конфлікту. Розглядаючи поняття переміщених осіб, слід зазначити його приналежність до поняття міграції як соціального процесу. В залежності від територіального переміщення розрізняють внутрішню (переміщення в межах однієї країни) та зовнішню (переміщення з однієї країн в іншу)

міграції. Не слід ототожнювати це поняття з біженцями.

Стосовно осіб зі сходу України, то вони належать до вимушених переселенців, оскільки їх переміщення здійснюється в межах однієї країни через побоювання стати жертвами воєнного конфлікту, на відміну від біженців, які змушені покинути власну країну через страх бути переслідуваними за расовими, релігійними, національними причинами, за приналежність до певної соціальної групи або за політичні переконання.

Згідно Керівним принципам Управління Верховного комісара ООН у справах біженців з питання про переміщення осіб усередині країни, особи, переміщені всередині країни, визначаються як люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки або місця проживання, через або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих, техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародно-визначений державний кордон країни.

Коли у державі відбуваються процеси внутрішнього переміщення осіб, питання визначення поняття внутрішньо переміщеної особи (далі – ВПО) набуває актуальності для визначення кількості та місцезнаходження ВПО, а також для планування та впровадження заходів із задоволення

їхніх конкретних потреб, які виникли в результаті переміщення. Відповідно до пункту 2 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (2006) (далі – Рекомендація Ради Європи) держави-члени повинні вжити належних і ефективних заходів для забезпечення рівного ставлення до ВПО, а також до них та інших громадян. Явище внутрішнього переміщення громадян всередині держави не є суто українським і відбувалося, а також продовжує відбуватися у багатьох країнах світу. Організація Об'єднаних Націй розуміє ВПО як осіб або групи осіб, яких змусили покинути свої будинки або звичні місця проживання, зокрема в результаті або щоб уникнути негативних наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, і які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів. У національному законодавстві визначення ВПО міститься у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», частина 1 статті 1 даного закону визначає, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у

результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Зокрема, з метою визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб та створення правової основи для розробки механізму захисту прав і свобод Верховною Радою прийнято три Закони України – «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» і «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». У свою чергу Кабінет Міністрів України розробив і прийняв 11 постанов і розпоряджень щодо порядку реєстрації та організації обліку, надання грошової допомоги переселенцям тощо. У грудні 2015 р. була прийнята комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території. України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 р. Також, є обов'язковим виконання вимог і стандартів, поставлених Керівними органами ООН з питань біженців, оскільки наша країна є учасником ООН. Проте, враховуючи масштаби явища та непросту

соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні, звісно проблеми залишаються і потребують відповідного обговорення та осмислення

2. Характеристика сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб

Відповідно до Постанови про «Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)», до сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, відносять сім'ї, що знаходяться у статусі внутрішньо переміщених осіб. Виходячи з цього дане поняття трактується наступним чином: *Сім'ї з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб* – це сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах, які змушені були залишити звичайні місця проживання, щоб уникнути наслідків збройних конфліктів, окупації і повсюдних проявів насильства, стихійних чи антропогенних лих.

Як і інші типи сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, сім'ї внутрішніх переселенців мають цілу низку соціально-психологічних характеристик.

Поведінку осіб, що є внутрішньо переміщеними, нерідко пов'язують з конформізмом, пасивним, пристосовницьким прийняттям групових стандартів у поведінці,

безапеляційним визнанням існуючих порядків, норм і правил, безумовним схилянням перед авторитетами. Такий конформізм може означати для людини, яка потрапила в нове соціокультурне середовище, три різні, хоча зовні й подібні явища:

1) брак власних поглядів, переконань, слабкість характеру, пристосуванство;

2) однаковість у поведінці, згоду з поглядами, нормами, ціннісними орієнтаціями більшості оточення;

3) результат тиску групових норм на індивіда, який внаслідок цього починає діяти, думати, відчувати так, як і інші члени групи.

За визначенням зарубіжних науковців (зокрема, К. Лай та Б. Толіашвілі), переміщення порушує соціальну екологію людини, зумовлює депривацію, соціальне виключення, посилює ризики насильства та виникнення психологічної «пастки бідності» (пастки утриманства).

На думку багатьох вчених, переселення зазвичай призводить до зниження соціального статусу сім'ї переселенців. Його зміна скорочує більшість їх можливостей та прав.

Більшість внутрішньо переміщених осіб щодня зіштовхуються з побутовими та соціальними труднощами; у них не задоволені базові потреби – безпечні й комфортні умови проживання, харчування тощо. Перед ними виникає низка життєвих проблем, а саме: забезпечення їжею і

житлом; відновлення документів; виплата пенсій і державних соціальних допомог; доступ до соціальних та медичних послуг, особливо для тих, хто потребує спеціалізованої медичної допомоги, лікування, реабілітації; професійне перенавчання і працевлаштування; влаштування дітей до навчальних закладів; продовження (поновлення) навчання тощо. *Першочерговими потребами внутрішньо переміщених осіб можуть бути:*

1) Отримання тимчасового притулку та забезпечення харчуванням, одягом, гігієнічними засобами.

2) Медичне обстеження та лікування.

3) Психологічна підтримка.

4) Інформація про право на отримання допомоги, її види і порядок надання, організації, що надають таку допомогу тощо.

5) Узгодження питань щодо отримання соціальних виплат відповідно до чинного законодавства.

6) Правова допомога (юридичні консультації, відновлення втрачених документів, реєстрації, встановлення (відновлення) опіки над дітьми, представництво інтересів в суді тощо).

7) Допомога в питаннях зайнятості та працевлаштування.

8) Пошук членів сім'ї, яких роз'єднав збройний конфлікт.

Слід враховувати, що серед внутрішньо переміщених осіб певну кількість становлять соціально уразливі категорії населення (люди з особливими потребами, похилого віку, самотні батьки, малозабезпечені тощо), і обставини переселення посилюють фактори ризику для них.

Варто зазначити, що соціально-педагогічні проблеми членів сімей переселенців носять комплексний характер. Однак ядром цих проблем є тяжкий травматичний досвід, переживання якого ускладнюється необхідністю адаптуватися у новому середовищі. Іншими словами, спостерігається ефект ретравматизації – одна травма накладається на іншу: загроза життю та благополуччю за місцем попереднього проживання (одна травма) поєднується із необхідністю контактувати із незнайомим середовищем (вторинна травма).

Слід також відмітити кілька принципових моментів, що стосуються безпосередньо *сім'ї внутрішньо переміщених осіб*: по-перше, говорячи про таку сім'ю, треба мати на увазі не тільки проблеми, що виникають у ній самій, але й проблеми дітей, які проживають у подібних сім'ях; по-друге, проблеми даних сімей розрізняють залежно від місця їхнього мешкання – різних регіонів країни, міста або села; по-третє, такі сім'ї не є однорідною масою – всі вони, незважаючи на

наявність спільних проблем, різко відрізняються одна від одної.

Загалом, такі сім'ї умовно можна поділити на два *типи*:

1) ті, хто покинув зону АТО заздалегідь, із речами, документами;

2) ті, хто залишив зону АТО поспіхом, не все з речей вдалося забрати, потрапив під обстріли.

Внутрішні переміщені сім'ї, які належать до 1-ї групи постраждалих, можуть мати мотивацію «жити далі», долати труднощі, на щось розраховувати, а тому, таким переселенцям буде достатньо проведення заходів в межах соціально-педагогічної та психологічної стимуляції до активності, координації дій, інформуванні тощо.

Переміщені сім'ї, які належать до 2-ї групи постраждалих, втративши сенс життя, розчарувавшись у всіх і вся, втрачають бажання самостійно долати труднощі. Таких людей відрізнятиме пасивна позиція, страх майбутнього, актуалізація минулого, байдужість до всього, що з ними відбувається, а подекуди можуть виникати і суїцидальні думки.

Основними *напрямами* діяльності державних соціальних служб в Україні в напрямку соціальної підтримки сімей вимушених переселенців сьогодні є:

- 1) соціальний патронаж сімей;
- 2) консультування із соціально-правових питань;
- 3) сприяння в отриманні пільг, допомоги, компенсацій та інших виплат, матеріальної й натуральної допомоги;
- 4) консультування з питань самозабезпечення;
- 5) сприяння у вирішенні питань зайнятості, влаштування на курси перепідготовки тощо.

Соціально-педагогічна робота із сім'ями вимушених переселенців здійснюється через певні *технології*, а саме:

1) *технологію соціального захисту сім'ї* – багаторівневої системи, переважно державних заходів із забезпечення мінімальних соціальних гарантій, прав, пільг і свобод сім'ї, яка нормально функціонує, у ситуації ризику на користь гармонійного розвитку родини, особистості й суспільства;

2) *технології соціальної підтримки сім'ї* – це частина (форма) сімейної політики, метою якої є надання допомоги родинам у подоланні різного роду стресових ситуацій, у вирішенні проблем, що виникають в їх житті, з якими сім'ї не можуть впоратися самі, за рахунок своїх внутрішніх ресурсів; вона передбачає формальну й неформальну діяльність та взаємини фахівців з сім'ями, які опинилися у скрутних обставинах, різні форми допомоги (моральну, психолого-

педагогічну, матеріальну й фізичну), медичне страхування, соціальне співчуття та єдність тощо.

У роботі з внутрішньо переміщеними сім'ями соціальні працівники застосовують різні *стратегії втручання*. За тривалістю їх можна умовно поділити на:

1) короткострокові (кризове втручання, аутич-робота, орієнтована на завдання модель соціальної роботи);

2) довгострокові, орієнтовані на системно-екологічну модель соціальної роботи, в основі яких перебувають концепція «людина в оточенні» та концепція «економічної спроможності».

У кризовому втручанні виділяють такі *техніки підтримки*: надання інформації та інструкцій (куди звертатися, де і яку допомогу можна отримати, як використовувати техніки відновлення тощо); використання малюнків, буклетів та інших засобів комунікації (дорожні карти, брошури, Інтернет); визначення можливої підтримки з боку інших людей; вербалізація емоційних станів; допомога клієнтові у визначенні можливих дій та стратегій поведінки; надання достатнього часу; використання рефлексії; визначення проблеми такою, що є складною і не має розв'язання; досягнення домовленостей щодо порядку подальшої роботи; постійний перегляд процесу роботи.

Значна кількість сімей, що мають статус внутрішньо переміщених осіб мають наступні *проблеми*:

1. Конфлікти. В соціальному плані міграція впливає на міцність сімейно- подружніх стосунків і породжує конфлікти у сім'ях, бійки, насилля, побутові вбивства та інше. Створюються певні проблеми у взаємовідносинах із соціальним оточенням та близькими родичами у вигляді втрати поваги та дискримінації.

2. Руйнація сімейних стосунків. Зміна місця проживання, ситуації, коли частина сім'ї мігрує до інших регіонів України, а окремі члени її залишаються на тимчасово окупованих територіях в силу ряду побутових або й навіть політичних причин, впливають на міцність взаємостосунків сім'ї, приносять великі проблеми в її існування взагалі як сім'ї, порушують соціальний та психологічний зв'язок між членами сім'ї та призводять до руйнації сімейних стосунків. Діти при цьому виховуються в неповній та конфліктній сім'ї.

3. Матеріальні проблеми. Значні матеріальні втрати внаслідок вимушеного переселення, втрата попереднього місця роботи та проблеми з працевлаштуванням по місцю поселення призводить до значного погіршення матеріального стану сім'ї, навіть до нездатності її членів забезпечити свої мінімальні життєві потреби. В

окремих випадках мігрантами заради матеріального достатку вдаються до протиправних дій, часом, до вчинення злочинів проти членів власної родини.

3. Категорії дітей та сімей, що мають статус внутрішньо переміщених осіб

Зазначимо, що наразі в Україні немає навіть усталеного терміну, який використовується щодо громадян України, які були вимушено тимчасово виїхати із своїх домівок у інші області країни. Так, у літературних джерелах і офіційних документах, у повсякденній мові фахівців трапляються різні визначення цієї категорії осіб: тимчасово переселені особи, внутрішньо переміщені особи (ВПО), переселенці, вимушені мігранти, внутрішні біженці тощо. Правозахисники наголошують на тому, що саме термін «внутрішньо переміщені особи» максимально відповідає міжнародній правовій практиці і має бути поширений в Україні. З метою окреслення суб'єкту надання допомоги скористаємося визначенням Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Внутрішньо переміщеними особами вважаються люди, змушені залишити свої домівки (місця проживання) для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту (ситуації загального насилля, порушень прав людини) або стихійних лих чи техногенних катастроф, які не перетнули визнаний на міжнародному рівні державний кордон

країни. Визначені сучасні виклики, що стали наслідком конфліктного періоду країни, дозволяють окреслити загальні актуальні *напрями роботи з дітьми, що є внутрішньо переміщеними особами*:

- виявляти дітей, які потребують соціально-педагогічної та/або психологічної допомоги;

- активізувати роботу з формування навичок безпечної поведінки задля попередження випадків насильства;

- проводити з учнями тренінги з метою зниження ступеня агресивності, формування толерантності, попередження випадків насильства;

- сприяти проведенню психологічної та соціально-педагогічної роботи з дітьми з сімей, члени яких загинули;

- сприяти адаптації дітей-переселенців в нових умовах життя.

Діти, які переселені з родинами чи без них з зони гострого воєнного конфлікту підпадають під низку додаткових стресових факторів – зміна місця проживання, зміна звичного найближчого оточення у випадку неповного переселення родини, зміна звичного кола друзів, невизначеність майбутнього, невизначеність перспектив повернення звичного середовища тощо. Саме у таких дітей спостерігається посилена травматизація, і вони в першу чергу потребують всебічного педагогічного супроводу.

Омельченко Я.М. виділяє наступні *категорії дітей*, які переселені з зони гострого воєнного конфлікту:

1. За наявністю близького оточення у місці тимчасового перебування:

а) діти, які тимчасово переселені без родини; б) діти, які тимчасово переселені з кимось із її найближчого оточення як правило, матір'ю; в) діти, які тимчасово переселені разом з родиною у повному складі;

2. За ступенем впливу травмуючого фактору:

а) діти, які були безпосередніми очевидцями тяжких військових дій, обстрілів, бомбардувань; б) діти, які втратили у наслідок масових заворушень когось із родини, близького оточення, друзів; в) діти, які відчували суттєву зовнішню загрозу втрати безпечного середовища чи життя, загроза обстрілу чи бомбардування, знаходження поряд з зоною гострого конфлікту, але не були очевидцями відкритих військових конфліктів; г) діти, які травмовані втратою стабільності чи безпеки через тривожну поведінку найближчого оточення, брак інформації про те, що відбувається, через необхідність переселення зі звичного середовища тощо.

3. За особливістю поведінкових, емоційних та когнітивних проявів у посттравматичний період:

а) діти, які відмовляються від будь-яких контактів з фахівцями та іншими дорослими чи однолітками,

проявляють незвичні поведінкові та емоційні реакції; б) діти, які мають складнощі у встановленні контакту з фахівцями, не можуть пояснити те, з яких причин їхнє життя втратило звичний плін, вони є емоційно пригніченими або розгальмованими; в) діти, які охоче ідуть на контакт з фахівцями, можуть розповісти про те, що сталося, емоційно відреагувати на ситуацію у прямій чи символічній формі.

4. Особливості процедури обліку внутрішньо переміщених осіб

Облік внутрішньо переміщених осіб здійснюється відповідно до нормативно-правової бази: Закону України від 15.04.2014 № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; Закону України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (статті 4, 5); 3. Указу Президента від 14.04.2014 № 405/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»; 4. Постанову Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб»; 5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.01.2015 № 47-р «Про встановлення режимів підвищеної готовності та

надзвичайної ситуації»; 6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення»; 7. Наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 07.10.2014 № 33/6/а «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення».

Попередньо зазначалося, що постановка на облік ВПО та видача їй відповідної довідки не є фактом, який визначає, що особа стала внутрішньо переміщеною. Але постановка на облік є важливим інструментом, який дозволяє державі організувати свою діяльність із забезпечення дотримання прав ВПО. З метою надання допомоги та захисту ВПО, а також для того, щоб забезпечити їхні особливі потреби, необхідно принаймні мати дані щодо їх кількості, місця перебування та потреб. Отже, збір даних є одним з показників відповідальності національної влади щодо вирішення проблем, пов'язаних із внутрішнім переміщенням. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» в Україні функціонує єдина інформаційна база даних про ВПО, створена з метою обліку таких осіб. Порядок створення,

ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб визначається Кабінетом Міністрів України. Відповідно до статті 5 того ж закону довідка про взяття на облік ВПО (далі – довідка ВПО) засвідчує місце проживання ВПО на період наявності підстав, зазначених у статті 1 цього Закону. Порядок взяття на облік та видачі довідки (далі – Порядок) визначає постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб».

Для отримання довідки повнолітня або неповнолітня (14–18 років) ВПО звертається особисто, а малолітня дитина (0–14 років), недієздатна особа або особа, дієздатність якої обмежена, – через законного представника із заявою про взяття на облік до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад (далі – уповноважені органи). Якщо малолітня дитина прибула без супроводження законного представника або родича чи вітчима, мачухи, в яких проживає (перебуває) дитина, заяву подає від її імені представник органу опіки та піклування за місцем перебування такої дитини. Особи, які відбували (відбувають) покарання у місцях позбавлення волі та мали (мають) зареєстроване місце проживання на

території, де виникли обставини, зазначені в статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», на дату їх виникнення, після звільнення мають право на отримання довідки, якщо не бажають повертатися до попереднього місця проживання. На отримання довідки мають право військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу), які проходили військову службу та мали зареєстроване місце проживання на території, де виникли обставини, зазначені в статті 1 вищезазначеного Закону, на дату їх виникнення.

Під час подання заяви про взяття на облік заявник пред'являє документ, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документ, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, або свідоцтво про народження дитини. Ніяких інших документів за наявності у вказаних документах реєстрації на території адміністративно-територіальної одиниці, яка є тимчасово окупованою або на якій ведеться антитерористична операція, надавати не вимагається. Важливим є те, що у разі відсутності в документі, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документі, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної

одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, заявник надає докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, на день виникнення обставин, що спричинили внутрішнє переміщення (військовий квиток з відомостями щодо проходження військової служби; трудова книжка із записами про трудову діяльність; документ, що підтверджує право власності на рухоме або нерухоме майно; свідоцтво про базову загальну середню освіту; атестат про повну загальну середню освіту; документ про професійно-технічну освіту; документ про вищу освіту (науковий ступінь); довідка з місця навчання; рішення районної, районної у м. Києві чи Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської чи районної у місті ради про влаштування дитини до дитячого закладу, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, встановлення опіки чи піклування; медичні документи; фотографії; відеозаписи тощо). При заповненні заяви ВПО вказує адресу свого фактичного проживання. При цьому ніяких підтверджуючих документів того, що вона там проживає, від неї вимагати не мають права.

Умови відмови видачі довідки ВПО: Заявнику може бути відмовлено у видачі довідки у разі, коли: – відсутні обставини, що спричинили внутрішнє

переміщення, зазначені у статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; – у державних органах наявні відомості про подання завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки; – заявник втратив документи, що посвідчують особу (до їх відновлення); – у документі заявника, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документі, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, немає відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, та відсутні докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення; – докази, надані заявником для підтвердження факту проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, не підтверджують такого факту.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» підставою для скасування дії довідки про взяття на облік ВПО є обставини, за яких ВПО: 1) подала заяву про відмову від довідки; 2) скоїла злочин: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на

територіальну цілісність і недоторканність України; терористичний акт; втягнення у вчинення терористичного акту; публічні заклики до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи чи терористичної організації; сприяння вчиненню терористичного акту; фінансування тероризму; здійснення геноциду, злочину проти людяності або військового злочину; 3) повернулася до покинутого місця постійного проживання; 4) виїхала на постійне місце проживання за кордон; 5) подала завідомо недостовірні відомості.

5. Сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами

А.А. Акмалова, В.М. Капіцин у соціальній роботі з мігрантами загалом та в роботі з вимушеними переселенцями зокрема виокремлюють три сфери життя людини, через які відбувається адаптація, пристосування переселенців:

1. Природно-антропологічна сфера, для якої постає механізм територіальної реабілітації та соціальної адаптації на новому місці. Оскільки дана сфера пов'язана з домівкою, природою, системою побутового обслуговування, переселенцю необхідна допомога в створенні нової ідентичності на новому місці.

2. Агентно-професійна сфера покликана забезпечити професійну адаптацію завдяки отриманню місця роботи, конкурентоспроможних

якостей, їх репрезентації на ринку праці, збереженню трудової практики за фахом. У цьому випадку соціальний працівник активно співпрацює зі службами зайнятості, які займаються працевлаштуванням переселенців.

3. Духовно-культурна сфера допомагає підтримувати духовні цінності й духовну гідність. Тому найголовнішим завданням для соціальних працівників є допомога у відновленні та задоволенні духовних, соціокультурних потреб переселенців.

У соціальній роботі з вимушеними мігрантами можна умовно виділити такі два види: 1. Практична соціальна робота (робота з конкретною людиною чи групою людей, що потребують соціальної допомоги). 2. Організаційна робота (організація роботи соціальної служби, розробка конкретних програм діяльності тощо). Практична соціальна робота проводиться за власне соціальним, соціально-психологічним, соціально-педагогічним, соціально-правовим, медико-соціальним, фінансовим, соціально-економічним, матеріальним, соціально-інформаційним та соціально-трудова напрямом. В.Г. Панок виділяє наступні *напрями роботи з вимушеними переселенцями*:

1. Соціальний напрям (робота здійснюється в контакт з різними відомствами, в тому числі з Пенсійним фондом) містить у собі:

- ✓ проведення соціальних консультацій;
- ✓ проведення заходів щодо соціальної реабілітації в стаціонарних і нестаціонарних умовах;
- ✓ соціальна діагностика;
- ✓ допомога мігрантам в одержанні пенсій і допомог;
- ✓ сприяння організації груп самопомоги і взаємодопомоги;
- ✓ виявлення осіб з девіантною поведінкою з числа мігрантів і асоціальних родин;
- ✓ профілактика бездомності (включаючи сприяння в одержанні гуртожитку, тимчасового житла чи придбанні власного житла);
- ✓ профілактика дитячої безпритульності (включаючи влаштування дітей у дитячі будинки і будинки-інтернати);
- ✓ сприяння поверненню майна мігрантів і одержанню ними компенсацій;
- ✓ взаємодія з різними державними установами і громадськими організаціями з питань допомоги мігрантам.

2. Соціально-інформаційний напрям (робота здійснюється в контакті з Держкомстатом та засобами масової інформації):

- ✓ інформування мігрантів про діяльність соціальних служб;
- ✓ збір інформації про вимушених мігрантів (у тому числі і від самих мігрантів) і її

систематизація з метою організації оптимальної соціальної роботи з даною категорією населення.

3. Соціально-психологічний напрям (робота здійснюється в контакті з органами освіти й охорони здоров'я):

- ✓ психологічне консультування;
- ✓ психологічна корекція і допомога в соціальній адаптації;
- ✓ психологічна допомога в гострих кризових ситуаціях і умовах після травматичного стресу;
- ✓ психопрофілактика стресу;
- ✓ проведення психологічних тренінгів;
- ✓ навчання аутотренінгам і психологічній саморегуляції;
- ✓ психологічна діагностика розвитку дітей і підлітків з родин переселенців.

4. Соціально-педагогічний напрям (робота здійснюється в контакті з органами освіти, охорони здоров'я і правопорядку):

- ✓ проведення консультацій з питань родини і виховання дітей;
- ✓ соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками;
- ✓ спеціалізована (корекційна) соціально-педагогічна допомога дітям підліткам, що потребують її;
- ✓ соціально-педагогічна допомога дітям і підліткам, що мають проблеми в навчанні;

- ✓ контроль за одержанням освіти дітьми і підлітками з родин вимушених мігрантів;
- ✓ професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти підлітками і молоддю.

5. Соціально-правовий напрям (робота здійснюється в контакті із судовими і правоохоронними органами):

- ✓ захист прав внутрішніх мігрантів;
- ✓ надання мігрантам інформації про їхні права й обов'язки;
- ✓ соціально-правове консультування.

6. Медико-соціальний напрям (робота здійснюється в контакті зі службами охорони здоров'я):

- ✓ медико-соціальне консультування;
- ✓ надання долікарняної медичної допомоги;
- ✓ сприяння в проведенні диспансеризації;
- ✓ виявлення хронічно хворих і непрацездатних і організація для них спеціалізованих медико-соціальних консультацій;
- ✓ соціально-психіатрична діагностика і допомога;
- ✓ надання сприяння в придбанні ліків і інших медичних засобів;
- ✓ за необхідності виділення фінансової допомоги на лікування;
- ✓ направлення у спеціалізовані медичні установи.

7. Фінансовий напрям - надання стартової допомоги (надання позичок):

- ✓ надання фінансової допомоги на основі принципу індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації.

8. Соціально-економічний напрям:

- ✓ консультування з соціально-економічних питань;
- ✓ надання допомоги в досягненні економічної самостійності;
- ✓ сприяння підвищенню рівня доходів мігранта.

9. Матеріальний напрям (робота здійснюється в контактi з громадськими організаціями):

- ✓ надання продуктової допомоги продуктами харчування;
- ✓ надання речової допомоги;
- ✓ надання іншої натуральної допомоги (ліки, будматеріали тощо).

10. Соціально-трудоий напрям (робота здійснюється в контактi із службами зайнятості населення):

- ✓ сприяння в одержанні основної і додаткової роботи;
- ✓ сприяння у відкритті власної справи;
- ✓ консультування з питань праці, зайнятості і профорієнтації;
- ✓ допомога в професійній підготовці і перепідготовці.

І.Д. Зверєва та ряд інших дослідників у соціально-педагогічній роботі з переселенцями виокремлюють дві групи проблем, які потребують негайного вирішення:

- об'єктивні, пов'язані із забезпеченням правової нормативної бази;

- фінансування, матеріального постачання, забезпеченням життєдіяльності переселенців, а також підготовкою штату соціальних працівників;

- суб'єктивні – підтримка правової гідності людини, допомога у «відновленні» функцій в новому мікросоціумі для її успішної самореалізації, забезпеченні умов для формування у особистості соціальних якостей, а також соціально-психологічна підтримка.

Важливим є розвиток у вимушених переселенців здатності самостійного вирішення проблем та подолання труднощів.

Оскільки проблема переселенців зі сходу України має комплексний характер, що пов'язано з наявністю у ній як об'єктивного, так і суб'єктивного чинника, то й соціальна-педагогічна допомога, соціальна робота з цією категорією населення має носити інтегративний характер, включати всю сукупність необхідних заходів, та забезпечувати ефективне виконання основних функцій у їхньому гармонійному поєднанні. Визначальна роль у цій справі належить соціальному педагогу, працівнику соціальних

служб, які виступають посередниками між адміністративно-правовою системою соціального захисту і переселенцями та їхніми сім'ями.

б. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, що є внутрішньо переміщеними особами

Часто фахівці, які працюють з такими дітьми, що тимчасово переселені з небезпечних територій України, виявляють стосовно них гіперопіку, надмірну увагу, жалісливість, тривожність. Відчуваючи таке ставлення, діти швидше формують образ жертви, яка пасивно очікує допомоги, а не прагне до активного виходу з ситуації. Крім того, у свідомості дітей може закріпитися уявлення про те, що увагу легко отримати через перебування у несприятливих обставинах, і це, в свою чергу, може стати основою несприятливого життєвого сценарію. Соціально-педагогічна допомога дітям, що є внутрішньо переміщеними особами спрямована на подолання наслідків перебування у стресовій ситуації та попередження розвитку посттравматичного стресового розладу. Фахівцю варто усвідомлювати, що соціально-педагогічна робота з дітьми має бути цілеспрямованою, комплексною та стабільною. Так, можна вирізнити три основні *напрямки роботи* соціального педагога/соціального працівника з дітьми, що є внутрішньо переміщеними особами:

- 1) робота з середовищем, в якому перебувають діти;
- 2) робота з близьким оточенням дитини;
- 3) робота з самою дитиною.

Робота з близьким оточенням дітей включає в себе просвітницьку та консультативну роботу з їхніми батьками чи особами, які їх замінюють та дитячим колективом, в якому вони перебувають. Однією з ефективних форм роботи з близьким оточенням дітей, які тимчасово переселені з небезпечних зон, є організація спеціальних постійно діючих груп підтримки, де вони можуть збиратися разом і обговорювати нагальні проблеми, які їх турбують, виконувати вправи для зняття напруги, отримувати відповіді на запитання стосовно дітей у фахівців, оволодівати навичками самодопомоги та елементарними навичками взаємодії з дитиною у постстресовий період. Ще одним ключовим напрямком соціально–педагогічної роботи у процесі реабілітації дітей – є робота з переживаннями. Важливо сприяти розширенню сфери інтересів дітей, зміцненню соціальних зв'язків; інформувати про здоровий спосіб організації життєдіяльності у актуальних обставинах.

Варто зазначити, що особливу увагу слід приділити процесу адаптації дітей у новому шкільному середовищі. Варто запропонувати дітям з тимчасово переселених родин розповісти

однокласникам про себе, свою родину, свої захоплення, своє місто, вулицю тощо.

7. Форми роботи для надання допомоги внутрішньо переміщеним особам

При розробці плану надання соціально-психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам, незалежно від їхнього віку, необхідно визначити всі деформуючі сімейні стосунки обставини, які виникали в мирний час, після початку збройного конфлікту, під час переміщення та після переміщення сім'ї або окремих її членів.

При плануванні роботи необхідно врахувати такі обставини:

- Наявність у родині складних життєвих обставин у мирний час.

- Наявність політичних розбіжностей або протистоянь між членами сім'ї.

- Вступ членів сім'ї у збройні формування протидіючих сторін.

- Наявність в сім'ї осіб, які залишились у зоні збройного конфлікту.

- Члени однієї сім'ї перемістилися в різні місця проживання.

- Частина сім'ї повернулася в зону збройного конфлікту після переміщення.

- Інші суттєві обставини, які є нетиповими для мирного часу і визначають особливості допомоги будь-якого спеціаліста.

Першочерговими *потребами внутрішньо переміщених осіб* можуть бути:

- Отримання тимчасового притулку та забезпечення харчуванням, одягом, гігієнічними засобами.

- Медичне обстеження та лікування.

- Психологічна підтримка.

- Інформація про право на отримання допомоги, її види і порядок надання, організації, що надають таку допомогу тощо.

- Узгодження питань щодо отримання соціальних виплат відповідно до чинного законодавства.

- Правова допомога (юридичні консультації, відновлення втрачених документів, реєстрації, встановлення (відновлення) опіки над дітьми, представництво інтересів в суді тощо).

- Допомога в питаннях зайнятості та працевлаштування.

- Пошук членів сім'ї, яких роз'єднав збройний конфлікт.

При наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам слід враховувати, що після травматичних подій, які відбулися у зв'язку зі збройним конфліктом, багато хто з них перебуває в постійному стресовому стані та може переживати нові психологічні травми, пов'язані з переїздом і влаштуванням на новому місці. У одних це виражається в сильній тривозі і хвилюванні, а в

інших – у спалахах гніву, часто без видимої причини. Існують також фізичні симптоми стресу: болі в м'язах, хронічна втома, прискорений пульс, підвищена збудливість тощо. Процес допомоги, покликаний навчити людину керувати стресовим станом, передбачає знайомство з різними методами (наприклад, релаксація або формування образів під наглядом спеціаліста), які допомагають контролювати стрес і неприємні фізичні відчуття. Ці методи спрямовані на досягнення психічної рівноваги і зміцнення фізичного та морального стану людини. Важливим є інформування людей відносно проявів стресового розладу та методів допомоги при наявності даного стану.

При плануванні допомоги внутрішньо переміщеним особам, для їх соціальної адаптації, потрібно враховувати, що більшість з них часто не усвідомлюють, якої саме допомоги потребують. На початкових етапах реабілітаційні заходи та заходи з адаптації можуть проводитися в таких формах:

1. *Індивідуальна робота.* Індивідуальна робота передбачає індивідуальне консультування/бесіди з актуальних питань, кризове консультування та консультування з опрацювання травматичного досвіду, зустрічі з планування і ведення випадку, оцінки успіхів, терапевтичні зустрічі.

2. *Сімейне консультування.* Сімейне консультування націлене на опрацювання

травматичного досвіду на рівні всієї родини та постановку цілей на подальше життя. Сімейне консультування має також передбачати консультування батьків з питань профілактики психологічної травми дитини та створення для дитини підтримуючого середовища.

3. Тренінги з розвитку життєвих навичок.

Такі тренінги можуть включати різні тематики, корисні для внутрішньо переміщених осіб для їх подальшої адаптації. Ці тематики можуть бути поєднані загальною програмою або представлені окремо, з урахуванням потреб.

4. Групи взаємодопомоги і взаємопідтримки.

Такі групи створюються за ініціативи та участі активних членів центрів компактного проживання внутрішньо переміщених осіб або громади чи територіального центру, де вони проживають. Метою групи є придбання корисних навичок і залучення на місцях активних помічників з числа внутрішньо переміщених осіб. Такі групи також сприяють формуванню згуртованості членів громади, розвитку їх самостійності, впевненості у власних силах. Групи можуть бути тематичними для отримання певних знань, де учасники можуть пригадати та поділитися власним досвідом (наприклад, ефективна комунікація, учасники пригадують власний досвід спілкування і діляться успіхами), та групи психологічної підтримки.

5. *Психокорекційні групи.* Цей метод втручання найбільш актуальний на початковому етапі кризи, поки травма ще свіжа і люди знаходяться в розгубленому стані. У такі групи зазвичай потрапляють найбільш уразливі особи з різними психологічними і психосоматичними проблемами. Ці групові методи психосоціальної реабілітації націлені на: усвідомлення травми і включення механізмів подолання стресу (coping); зменшення стресових розладів (страхи, нав'язливі спогади, безсоння, нічні кошмари, дратівливість, депресія і т. п.); корекцію психосоматичних розладів та розвиток навичок подолання душевної кризи. У групових робочих сесіях використовуються наступні методи – релаксаційні методи, гештальт-терапія, біхевіористична терапія, психодрама, когнітивна терапія тощо.

6. *Залучення до програм допомоги внутрішньо переміщених осіб, які успішно впоралися з ситуацією.* До таких програм можна залучати активних членів громади з числа внутрішньо переміщених осіб, тих, які мають певний досвід і готовність ним поділитися, тих, які готові вчитися і розвивати мережі підтримки. Це можуть бути програми наставництва, допомоги на засадах «рівний-рівному», проведення занять для дітей і молоді, розробки інформаційних та довідкових матеріалів, залучення гуманітарної допомоги.

На різних етапах надання допомоги можуть бути залучені різні спеціалісти та волонтери, які взаємодіють з внутрішньо переміщеною особою або сім'єю з дітьми. До допомоги можуть підключатися психологи, юристи, соціальні працівники, медики – залежно від потреб у кожному окремому випадку.

Основні *етапи роботи* соціального працівника/соціального педагога з внутрішньо переміщеними особами:

- *Виявлення.* Виявити дитину, її батьків, які потребують психологічної і соціальної допомоги, як правило, може спеціаліст, що співпрацює з ними. При цьому важливими є участь соціальних працівників, волонтерів, лікарів, психологів, які допомагають сім'ї, консультують, підтримують, надають різні види послуг.

- *Оцінка потреб та поточної ситуації.* Оцінка потреб отримувачів послуг – стандартний етап надання допомоги. Надзвичайно важливо залучати клієнта до процесу оцінки. Доцільно з'ясувати і ті обставини, які заважають клієнтові зараз задовольнити ці потреби. На основі результатів оцінки потреб можна починати планування подальшої роботи.

- *Планування та початкові етапи допомоги.* При плануванні допомоги внутрішньо переміщеним особам слід враховувати, що їх потреби зумовлені пережитими втратами, зміною

соціального статусу, місця проживання, звичного стилю життя, тобто є комплексними. Водночас доцільно планувати роботу поетапно, починаючи із задоволення першочергових (базових) потреб, враховуючи готовність сім'ї до співпраці зі спеціалістами та роботи над собою.

- *Безпосередньо реалізація плану соціального супроводу.* Це найтриваліший етап. На цьому етапі безпосередньо надаються психологічні, соціально-педагогічні, юридичні та інші види послуг та допомоги. Тут особа прагне задовольнити не лише базові потреби. Тому ця робота більш ґрунтовна. У процесі реалізації плану соціального супроводу важливо, щоб клієнт чітко усвідомлював послідовність власних дій та знав спеціаліста (прізвище та ім'я, контакти), котрий зможе допомогти в конкретному питанні, якщо раптом щось піде не так.

- *Оцінка ефективності виконання плану соціального супроводу.* Важливо проводити не лише загальну оцінку після закінчення роботи з отримувачем послуг, а обговорювати та оцінювати разом з клієнтом проміжні результати (що вдалося, що не вдалося, чому?). Після закінчення роботи з отримувачем послуг важливо провести фінальну зустріч і підбити підсумки: що вдалося, а що ні, чи й надалі потрібна допомога і, якщо потрібна, то яка.

8. Адаптація внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя

До чинників успішності адаптації дітей ВПО належать:

1. Соціальний та економічний статус батьків. Важливою умовою ефективності адаптаційного процесу дітей тимчасово переміщених осіб є максимальне задоволення актуальних потреб, серед яких найбільшого значення набувають матеріальне благополуччя, сприятливі умови проживання, соціальна захищеність. Вимушена міграція внаслідок воєнного конфлікту характеризується неможливістю підготуватися до зміни постійного місця проживання заздалегідь, у тому числі економічно. Батьки з високим фінансовим ресурсом мають можливість вирішувати ці проблеми самостійно та швидко, на відміну від малозабезпечених, які вимушені очікувати допомоги ззовні (держава, міжнародні та громадські організації, благодійні фонди, меценати та інші). У результаті діти ВПО із сімей з високим матеріальним станом зазвичай переживають зміну місця проживання одноразово, а їх житлово-побутові умови залишаються на задовільному рівні. Діти ВПО із малозабезпечених сімей вимушені проживати короткостроково або довгостроково на території тимчасових таборів, де їх житлово-побутові умови знижується, що ускладнює процес адаптації.

2. Національна, соціокультурна та релігійна приналежність. Серед тимчасово переміщених осіб є ВПО кримськотатарського походження, а також представники інших етнічних меншин, які при зміні постійного місця проживання відчувають проблеми соціокультурного характеру. Адаптаційний процес цих соціальних груп може відбуватися в активній або пасивній формі. Активна форма адаптаційного процесу полягає в тому, що індивід взаємодіє з новим соціальним середовищем та намагається змінити його. Пасивна форма адаптаційного процесу: вимушений мігрант пристосовується до соціальних норм, правил поведінки нової соціальної групи.

3. Причини внутрішньої вимушеної міграції. Першою соціальною категорією вимушених мігрантів є ВПО, які залишили тимчасово окуповані території, на наш погляд, була спричинена світоглядними конфліктами; невизначеністю правового статусу, неможливістю ведення підприємницької діяльності через нерегульованість правового поля та економічних санкцій, страхами, викликаними історичною пам'яттю, тощо. Наступною соціальною категорією вимушених мігрантів є ВПО, які залишили зону збройного конфлікту, проте не були свідками (або учасниками) воєнних дій. Третньою соціальною категорією вимушених мігрантів є ВПО, які

залишили зону збройного конфлікту і були свідками (або учасниками) воєнних дій.

4. Вік ВПО. Як показують дослідження, на процес адаптації впливає вік мігранта. Діти, у силу вікових особливостей, швидше і легше адаптуються до нової ситуації, ніж батьки.

5. Ставлення місцевого населення (мігрантофобія). Підвищена трудова і соціальна активність мігрантів, обумовлена необхідністю вижити в нових умовах, викликає роздратування частини місцевих жителів.

Науковці визначили основні *шляхи адаптації* дітей ВПО: через родину та через навчальний заклад. Дитячо-батьківські стосунки в ситуації міграції змінюються в бік зниження підтримки, зростання нерозуміння та конфліктів. Це обумовлено тим, що діти, у силу вікових особливостей, швидше та легше адаптуються до нової ситуації, ніж батьки. Батькам стає складніше знайти спільну мову з дітьми, які набагато швидше приймають існуючі в новій культурі норми та цінності.

Допомога внутрішньо переміщеним особам передбачає:

1. Забезпечення умов для оптимального розвитку дитини через роботу з усією сім'єю, та можливостей для розкриття її здібностей: створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі (психологічна

просвіта педагогічних працівників, батьків); застосування міжсекторальної взаємодії та мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем, які виникають; залучення до надання психологічної допомоги фахівців: практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів.

2. Стимулювання розвитку через підтримку дитини: забезпечення індивідуальним психологічним супроводом дітей, вихованців, учнів, студентів зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги; залучення постраждалих дітей до участі в діяльності позашкільних навчальних закладів з метою створення умов для їх самореалізації: проведення психологічної діагностики та корекційно-відновлювальної роботи з дітьми даної категорії; залучення вихованців, учнів, студентів зазначених категорій до активної виховної і розвивальної діяльності в позаурочний час.

3. Усунення перешкод для розвитку дитини: соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків; надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги студентам ЗВО і ЗПТО в адаптації до нових умов навчально-виховного процесу та налагодження побутових умов їх проживання і встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі та за його межами;

недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, перенаправлення дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів. Соціально-психологічний супровід дітей даної категорії спрямований на забезпечення успішної адаптації дітей до навчання в закладі освіти. Психологічний супровід учнів з посттравматичним стресовим розладом має включати в себе наступні напрями роботи: психодіагностику, психологічне консультування, психолого-педагогічне консультування батьків учнів з посттравматичним стресовим розладом; психолого-педагогічне консультування і просвіта педагогічного колективу школи з питань супроводу дітей, які мають посттравматичні стресові розлади, з метою створення безпечного та дружнього середовища в закладі; психокорекція посттравматичного стресового розладу спрямована на допомогу дитині стати над ситуацією, навчити її пристосовуватися до дійсності та долати психотравмуючі впливи.

Основні критерії визначення успішності адаптації до навчального закладу дітей ВПО:

1. Когнітивний компонент адаптації до навчально-виховного процесу полягає в ознайомленні дітей (юнаків) та їх батьків з особливостями організації навчально-виховного процесу, специфікою та особливостями діяльності

навчального закладу (режим, графік занять, критерії оцінювання тощо).

2. Поведінковий компонент відображає, наскільки дитина (юнак) дотримується вимог, які висуває до нього навчальний заклад.

3. Емоційний компонент адаптації до навчального закладу полягає в загальному емоційному стані дитини під час перебування у цьому закладі.

4. Соціально-психологічний компонент полягає в характеристиці місця особистості в системі офіційних та неофіційних відносин, її «позиція».

5. Навчальний компонент полягає в успішності дитини (учня/студента) у навчальній діяльності.

В окремих психологічних працях виділяють характерні психологічні синдроми: психологічна інкапсуляція (повністю замикається в собі), сімейна та групова ізоляція (замикання в сім'ї або групі однолітків), соціальна дезорієнтація (намагається включитися в життя суспільства, але через неадекватне сприйняття соціальних норм не в змозі це зробити). У мігрантів, у тому числі й у підлітків-мігрантів, виявляються особливості, що сприяють участі в екстремістських акціях, зокрема: агресивність, делінквентність, девіантність, негативне ставлення до державного устрою, місцевого населення, почуття відчуженості,

соціальної несправедливості. Таким чином, діти стикаються із проблемою соціальної дезадаптації. Дезадаптаційний стан провокує неуспішність, погану поведінку, дитина переходить до категорії важковиховуваних, «групи ризику». Ставлення оточення до дитини погіршується і, як наслідок, поведінка важкого учня стає ще менш керованою. До закладу також можна запрошувати фахівців із ЦСССДМ, ССД та ін. Працівникам психологічної служби розуміти, що робота повинна проводитися з усіма учасниками навчально-виховного процесу і тривати не лише адаптаційний період, а й з метою профілактики негативних явищ в учнівському середовищі здійснюватися регулярно.

9. Зміст соціально-педагогічної роботи закладів середньої освіти в умовах військового конфлікту

Сучасні виклики, що стали наслідком військового конфлікту, та міжнародний і національний досвід реагування на них з метою подолання чи мінімізації негативних впливів дозволяють визначити актуальний зміст соціально-педагогічної роботи закладів загальної середньої освіти. Соціальним педагогам/соціальним працівникам необхідно відстежувати нові закони та нормативно-правові акти, які активно зараз приймаються з метою сприяти захисту та надати допомогу особам, які зазнали наслідків конфлікту. Своєчасне донесення такої інформації до дітей,

батьків та педагогічних працівників сприятиме зверненню за допомогою осіб, які її потребують, водночас запобігаючи більш складним наслідкам перенесених подій. На часі також надання інформації щодо діяльності органів державної влади, особливо соціальних та психологічних служб, громадських організацій, волонтерів, територіальних громад у наданні допомоги особам, які зазнали наслідків конфлікту.

Важливим етапом роботи соціального педагога та психолога є робота з дітьми, які втратили батьків внаслідок воєнних дій. Відсутня можливість для призначення пенсії із втрати годувальника, оскільки немає документів, які б засвідчили подібний факт. Перебування в зоні воєнних дій, втрата батьків, чуже оточення є психотравмуючими факторами, ситуаціями підвищеного ризику виникнення реакції дезадаптації.

Д.Н. Ісаєв під реакціями дезадаптації розуміє відносно короткочасні психогенні розлади, які виникають при зіткненні особистості зі складними або нездоланими обставинами і які порушують нормальне пристосування до умов існування. В складних випадках вони представлені хворобливими станами з переважно психічними, психомоторними і психосоматичними розладами, або ж їх поєднанням у структурі неврозів, аномального розвитку особистості або психопатій.

Тому соціальний педагог у взаємодії з психологом та лікарем повинні надати таким дітям невідкладну соціально-психологічну та медичну допомогу. Створення у дитини почуття захищеності, психологічного комфорту, виявлення її потенційних фізичних та психічних ресурсів, активізація адаптаційного потенціалу, пред'явлення вимог, які співвідносяться з її можливостями, – найважливіший напрям роботи соціального педагога з попередження реакції дезадаптації у дітей.

Здійснення соціальними педагогами соціально-педагогічного супроводу дітей з числа внутрішньо переміщених осіб та з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Основними завданнями соціально-педагогічної роботи з дітьми та батьками ВПО є:

- виявлення дітей, які потребують соціально-педагогічної та/або психологічної допомоги;
- якщо дитина втратила батьків, то виявлення таких дітей і влаштування їх у заклади опіки;
- виявлення порушень прав дитини та їх захист;
- створення сприятливого соціально-психологічного клімату, атмосфери уваги, співчуття і співпраці в класних колективах зокрема й у навчальних закладах в цілому;
- приділення особливої уваги роботі з учнями із вразливих сімей або сімей, що перебувають у

складних життєвих обставинах, дітьми із сімей, в яких загинули їхні члени внаслідок військових дій;

- відвідання дитини вдома/за місцем проживання і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;

- протидія булінгу (цькуванню, переслідуванню тих, хто має відмінності від домінантної групи, в тому числі й у зв'язку із розбіжністю в поглядах та переконаннях);

- попередження та профілактика жорстокого поводження й насильства в освітньому середовищі (навчальних закладах, сім'ї, соціумі);

- сприяння адаптації дітей-переселенців в нових умовах;

- оптимізація змісту і форм соціально-педагогічної та правової просвіти (в т.ч. щодо прав дітей) педагогічних працівників і батьків, соціального оточення, яке опікується дітьми;

- сприяння формуванню адекватних знань та уявлень про соціально-політичні події в країні, формування й розвиток важливих життєвих компетенцій, критичного мислення у дітей та дорослих;

- сприяння формуванню умінь орієнтуватися в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки; підготовка особистості до життя і праці у світі, що швидко змінюється;

- вивчення можливостей громади щодо надання необхідної допомоги дітям, батькам чи педагогічним працівникам, які її потребують;

- здійснення посередництва між навчальним закладом, сім'ями та територіальними місцевими громадами, застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до питань вирішення та попередження міжособистісних конфліктів тощо.

Також, здійснюючи соціально-педагогічний та психологічний супровід сімей які опинилися у складних життєвих обставинах, з метою попередження та недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу, спеціалісти соціально-психологічної служби зобов'язані суворо дотримуватися Етичного кодексу та вимог щодо застосування методик і діагностичного інструментарію. У разі потреби слід перенаправляти дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів або залучати до надання соціально-психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців (психотерапевта, невролога, консультантів ПМПК тощо) чи закладів та установ (охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій, соціальних служб тощо).

До обов'язкових заходів соціально-педагогічного характеру слід включити:

- своєчасне виявлення дітей вище зазначеної категорії та дітей чи сімей, які потребують цільового соціально-педагогічного супроводу з питань захисту прав дитини та її законних інтересів, забезпечення життєво важливих потреб дитини;

- відвідання дитини вдома/за місцем проживання і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;

- виявлення та активізація особистісних ресурсів дитини чи підлітка, сприяння формуванню більш гнучких соціально-адаптивних форм поведінки;

- проведення індивідуальної та групової просвітницької та профілактичної роботи як з дітьми, так і з батьками та педагогічними працівниками, впровадження факультативних та спецкурсів, профілактичних програм, спрямованих на протидію булінгу (цькуванню, переслідуванню тих, хто має відмінності від домінантної групи, в тому числі й у зв'язку із розбіжністю в поглядах та переконаннях), попередження та профілактику жорстокого поводження й насильства в освітньому середовищі (навчальних закладах, сім'ї, соціумі);

- формування вмінь пережити втрату, моделей безпечної поведінки в ситуації ризику формування й розвиток важливих життєвих компетенцій, критичного мислення у дітей та дорослих; тощо;

- надання екстреної (в перші кілька днів при появі гострої симптоматики, що відбувається у результаті додаткових стресів), короткострокової (надається протягом перших тижнів, місяців після психотравми) та пролонгованої (здійснюється протягом декількох років після психотравми) допомоги. Екстрена допомога починається відразу після психотравми, на кризовому етапі, але триває також на етапі стабілізації. Короткострокова допомога починається на етапі стабілізації і триває на етапі відновлення. Пролонгована допомога починається на етапі відновлення і продовжується на етапі інтеграції. Вона триває протягом двох років і більше;

- проведення індивідуальної та групової просвітницької та профілактичної роботи як з дітьми, так і з батьками;

- впровадження факультативних та спецкурсів, профілактичних програм, спрямованих на виховання стресостійкості особистості, зниження навантаження деструктивного впливу травмуючої ситуації, формування вмінь пережити втрату, критичного мислення у дітей та дорослих тощо;

- забезпечення психолого-педагогічної реабілітації дітей та підлітків, які пережили важку психічну травму, в т.ч. із залученням чи переадресацією дітей до відповідних фахівців;

- здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи із сім'єю (родиною) дитини в цілому (в разі, якщо дитина проживає з одним із батьків чи з родичами, які нею опікуються);

- залучення батьків, опікунів/піклувальників до роботи над власними психологічними проблемами і труднощами. Особливу увагу слід звернути на те, що унаслідок травми порушуються нормальні дитячо-батьківські та родинні зв'язки, виникають симбіотичні або вимушено дистантні відносини між дитиною і батьками, родичами. При появі в дитини порушень поведінки батьки чи опікуни/піклувальники відчують свою некомпетентність і безпорадність і мимоволі сприяють закріпленню негативних поведінкових стереотипів;

- попередження та профілактика психологічних наслідків для здоров'я дитини перебування в травмуючих ситуаціях (травматичного стресу, посттравматичних стресових розладів, суїцидальних проявів поведінки тощо), в т.ч. шляхом навчання дітей стратегіям оволодіння собою у ситуації кризи, відновлення та посилення ідентичності, формування індивідуального стилю подолання впливів екстремальних ситуацій тощо;

- попередження та профілактика дезадаптації як однієї з патологічних реакцій в умовах хронічного стресу;

- надання консультацій та рекомендацій класним керівникам з оптимізації їхньої діяльності з дітьми, які зазнали втрату батьків та їх сім'ями;

- організацію професійної супервізії для педагогічних працівників, що безпосередньо працюють з дітьми, які зазнали втрату батьків внаслідок військових дій, постраждалими та вимушено переселеними;

- надання методичної підтримки у вигляді буклетів, методичних розробок, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом тощо.

Особливим методом соціально-педагогічної допомоги при кризі є *кризова інтервенція*. Кризова інтервенція – це робота, спрямована на вираження сильних емоцій і інтенсивних почуттів, актуалізованих конкретно проблемою (ситуацією). Допомога при кризі сконцентрована на проблемі, а не на людині. Цим кризова інтервенція відрізняється від консультування або тривалої психотерапії. Кризові інтервенції вимагають швидкого здійснення терапевтичних цілей щодо негайної реорганізації всіх функцій і контактів у зв'язку з їх втратою. Важливо розуміти, що соціально-педагогічна робота з дітьми, які пережили травмуючі події, носить в першу чергу захисний і профілактичний характер та спрямована на вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням дотримання прав дитини, та на попередження й

протидію негативним факторам, які спричиняють або можуть спричинити поглиблення кризового стану. Відповідно до вимог листа Міністерства освіти і науки України від 25.07.2014 р. № 1/9-374 «Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році» соціальні педагоги повинні вжити низку організаційних заходів щодо забезпечення основних прав і свобод дітей. Зокрема мова йде про сприяння оперативній підготовці необхідних документів для встановлення статусу дитини, визначення її головних потреб, знаходження додаткових ресурсів в громаді, різних інституціях для їх задоволення. Важливим також є сприяння рідним дитини, яка втратила батьків внаслідок військових дій та стала сиротою, в оформленні опіки/піклування, а у разі потреби вирішенню питання про влаштування такої дитини у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу. Слід також пам'ятати, що психологічне травмування такої дитини може проявлятися через певний час, тому необхідно приділити належну увагу забезпеченню її соціально-психологічного супроводу у співпраці із практичних психологом.

Ефективними технологіями надання підтримки в умовах ЗЗСО є кризове втручання, допомога для самопомоги та музикотерапія. Допомога – це комплекс соціальних послуг, що сприяє розв'язанню проблем сім'ї спільно з нею.

Враховуючи її особливості, ресурси суб'єктів соціально-педагогічної роботи, план роботи з сім'єю, допомога має своїми наслідками відновлювати чи підвищувати соціальний статус сім'ї, сприяти її розвитку на основі оволодіння життєвими вміннями й навичками. Допомога здійснюється у формі оздоровлення дітей, через сприяння в організації дозвілля, як соціальна опіка, соціальне навчання, консультування щодо розв'язання проблем, як інформування про ресурси, послуги, можливі проблеми, труднощі, шляхи, засоби запобігання, через участь у групах взаємодопомоги, фасилітаторство, робота в громаді тощо. Допомога може поєднуватись із підтримкою.

Самодопомога – це партнерство, самостійна робота сім'ї і груп сімей у розв'язанні власних або чужих, подібних до своїх, проблем. Вона здійснюється за планом, спільно виробленим зі спеціалістом або погодженим з ним, шляхом використання власних або залучених ресурсів, під наглядом або контролем фахівця (у випадку надання ресурсів з його боку), шляхом самоконтролю з боку сімей. Партнерство забезпечує доступ, участь, вироблення рішень і делегування повноважень. Партнерство передбачає, що соціальні послуги можуть надаватися безпосередньо клієнтами або користувачами через групи самодопомоги і групи

за інтересами, НДО тощо. Партнерство може здійснюватися за напрямками: аналіз проблем груп сімей; ініціювання досліджень і проектів; вивчення потреб сімей; участь у розробленні рішень, які стосуються групи користувачів; звернення і лобіювання спільних інтересів; обмін інформацією, ресурсами для розв'язання проблеми; розв'язання спільної проблеми на основі розподілу відповідальності, координації і кооперації ресурсів, послуг; навчання лідерів; експертна оцінка та контроль проектів, рішень, дій, супервізія окремих напрямів роботи; систематизація досвіду розв'язання проблем; самоосвіта, самовиховання; розробка спільних планів та проектів; волонтерство.

Самодопомога передбачає самостійність сімей у розв'язанні проблем, але відбиває їхні потреби та фахову некомпетентність, що й зумовлює партнерство з установами соціальної сфери. Наслідком самодопомоги є здатність сім'ї до незалежного життя, до самостійного розв'язання проблеми на основі оволодіння своїми правами і розвитком життєвих умінь через партнерство з фахівцем, участь у групах самодопомоги за направленням або за власною ініціативою, через самоосвіту, через самостійну практичну діяльність, інші шляхи. Реалізація зазначеної технології передбачає ставлення соціальних, педагогічних працівників до сімей як до цілісних суб'єктів роботи, як до

отримувачів послуг, котрі мають свої права, цілі, інтереси, досвід, наміри, ресурси і відповідальні перед собою за вибір рішення у своїй життєдіяльності. Це означає пропозицію варіантів послуг і взаємодію в розв'язанні проблем сім'ї, опору на особисті, сімейні, загальнолюдські цінності, на права дитини в суспільстві і в сім'ї. Передбачає обов'язки щодо членів сім'ї і суспільства, спрямованість на формування життєвих умінь і навичок. Взаємодія соціального педагога та сім'ї може здійснюватися лише в інтересах сім'ї для збереження її цілісності як співпраця і як партнерство, що відбиває різну ступінь готовності сімей до розв'язання проблем, подолання труднощів, здатності до незалежного життя і мотивацію до взаємодії. Співпраця передбачає формування позитивної мотивації до взаємодії із фахівцями, до самостійного розв'язання проблем; передбачає прийняття запропонованих послуг, організацію усвідомлення сім'єю неможливості самостійно розв'язати проблеми чи усунути їх причини, самооцінку своїх ресурсів і можливостей допомоги, розуміння перспективи взаємодії в контексті «допомоги для самопомоги». Надання послуг як підтримки у виконанні функцій і реалізації прав, які сім'я не може здійснювати самостійно в даних умовах у даний час; надання послуг, що забезпечують зміну ситуації і розвиток особистості, сім'ї або соціальні

зміни: сім'я одержує спочатку підтримку, а після успішної інтеріоризації прав переходить до самодопомоги.

Підтримка – це соціальні послуги, що дозволяють сім'ї протягом певного часу виконувати свої обов'язки, функції, реалізовувати свої права в мікросередовищі та в суспільстві; передбачає надання тимчасового притулку, речей, грошової допомоги, в оздоровленні дітей, соціальну опіку над дітьми, інформування членів сім'ї про наслідки проблеми, а також опіку та консультування як пораду. Підтримка може здійснюватися як кураторство, нагляд та інспектування умов життя і стосунків членів сім'ї, як дорадництво, фасилітація, взаємодопомога в групі, як залучення до діяльності в інших умовах і за кращими зразками. Підтримка передбачає споживання сім'єю обраних нею соціальних послуг, мінімальну самостійність сім'ї в розв'язанні проблем власними зусиллями. Але підтримка показує, що ці послуги можна знайти, якщо їх шукати, виводить на шляхи і варіанти розв'язання проблем, стимулює до співпраці в розв'язанні проблем, сприяє пом'якшенню найскладніших з них; обмеженість підтримки в часі та розмірі призводить до переходу допомоги до участі в розв'язанні проблем. Технології реалізації допомоги для самодопомоги є суб'єкт-суб'єктивними, зорієнтованими на усвідомлення і дії

сімей як суб'єктів життєдіяльності та соціальної роботи, відбивають зміст підтримки, допомоги та самопомоги. Вибір технологій здійснюється фахівцем в залежності від проблем, побажань сімей щодо вибору шляхів розв'язання проблем, підготовленості спеціаліста.

Умовами реалізації технології допомоги для самопомоги є:

- використання менеджменту соціальних послуг, орієнтованих на надання послуг конкретній сім'ї;

- наявність мобільної мультидисциплінарної команди фахівців, що спеціалізуються за певною проблемою і діють як консиліум, створений тимчасово для надання послуг у залежності від проблем сім'ї;

- готовність фахівців працювати на основі суб'єктних стосунків з сім'єю, володіння відповідними технологіями та етикою роботи з нею;

- обмеження підтримки та допомоги в часі і розмірі, повідомлення про це сім'ї;

- визначення показників ефективності надання допомоги;

- адресної соціальної реклами;

- стимулювання сім'ї до прийняття підтримки, допомоги і переходу до подальшої самопомоги;

- наявність альтернативних варіантів розв'язання проблем сім'ї, форм і методів, які вона обирає;

- відмова від критики сім'ї, опори на досвід родини та позитивне в ній, наявності зусиль у розв'язанні проблем;

- толерантність в ставленні до сім'ї, наявність у фахівця статусу, прав, обов'язків, необхідних для соціальної опіки, інспектування сім'ї тощо;

- координація, інтеграція та обмін ресурсами суб'єктів захисту сімей;

- створення мережі соціальних послуг, якісної всебічної діагностики проблем і стану;

- контролю, взаємо- і самоконтролю за процесом надання соціальних послуг і своєчасної корекції.

Допомога для самопомоги може застосовуватися в різних видах соціальної роботи: соціальному обслуговуванні, профілактиці та супроводі як самостійна, а в реабілітації – після кризового втручання.

Технологія кризового втручання. Кризове втручання в соціальній і соціально-педагогічній роботі – це комплекс надання оперативних соціальних послуг людині, сім'ї, яка знаходиться в кризовій, критичній чи екзистенційній ситуації, спрямований на усунення загрози життю і здоров'ю людини чи її оточенню, на відновлення чи

компенсацію втрачених функцій організму, обмежень життєдіяльності і на підтримку оптимального інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості життя людини для досягнення нею соціальної та матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство, на збереження цілісності сім'ї.

У разі кризового втручання людина, сім'я є об'єктом соціальної і соціально-педагогічної роботи до усунення загрози її життю і здоров'ю – відновлення фізичного і психічного стану та соціального статусу. Предметом кризового втручання є ті проблеми, що призвели людину, сім'ю до кризи. Кризове втручання спрямоване на:

- виведення сім'ї зі стану кризи та відновлення її соціального статусу, фізичного та психічного стану шляхом створення умов для переходу до «допомоги для самопомоги»;

- підтримку сім'ї з метою стабілізації її стану і профілактики погіршення ситуації; зниження емоційної напруги;

- прийняття втрати (людини, стосунків, значущої діяльності тощо) або прийняття невизнання людьми, що є важливими для особистості;

- усвідомлення цінності свого життя і своєї особистості;

- об'єктивне сприйняття сімейної ситуації і себе особисто;

- стимулювання сім'ї до пошуку та перегляду життєвих орієнтирів, до виходу із кризи, до планування майбутнього життя.

Основні ситуації кризи, які вимагають втручання соціального працівника, є: військовий конфлікт, бездоглядність, безпритульність, жебракування дитини; насильство в різних видах у сім'ї; криміногенний та аморальний спосіб життя членів сім'ї, адиктивна поведінка батьків; суїцидальні наміри члена сім'ї; експлуатація людини; дитяча праця, яка шкодить розвитку та здоров'ю дитини; торгівля людьми; вагітність у неповнолітніх дівчат, які не перебувають у шлюбі; утеча дитини з дому.

Кризове втручання здійснюється поетапно:

- 1) діагностика кризової ситуації;
- 2) розробка оперативних і стратегічних засобів її ліквідації;
- 3) реалізація заходів;
- 4) оцінка реалізації заходів і діагностика ситуації.

Кризове втручання передбачає роботу зі стадіями кризи, мобілізацію ресурсів середовища та можливостей людини, сім'ї у цілому для подолання кризи. У кризовому втручанні в сім'ю з огляду на професійні функції соціальний педагог може виконувати роль експерта, опікуна, учителя, помічника, захисника тощо. Кризове втручання

може здійснюватися через роботу мультидисциплінарних команд, волонтерів, кризових менеджерів місцевого рівня (ними можуть бути інспектори з охорони прав дитинства та соціальні педагоги, соціальні працівники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, кризових центрів соціально-психологічної допомоги). Основна форма надання соціальних послуг у кризовому втручанні – індивідуальна (як з однією людиною, так і з однією сім'єю); менш доцільною є групова форма роботи (соціальна опіка, створення дружнього середовища, групи взаємодопомоги). Методи, що використовуються в кризовому втручанні, виключають критику клієнта та значущих для нього людей, стосунків, сфер діяльності, а також покарання чи осуд клієнта. Технології соціальної роботи, які доцільно застосовувати в кризовому втручанні, повинні бути спрямовані на підтримку клієнта, формування в нього об'єктивної оцінки ситуації і самооцінки, життєвих умінь. Втручання передбачає надання комплексу соціально-економічних, юридичних, психологічних, соціально-педагогічних, інформаційних, соціально медичних послуг, послуг з працевлаштування. Ці послуги надаються адресно, у залежності від проблем сім'ї, її члена. Послуги реалізуються як соціальна опіка жертв насильства; як сприяння організації оздоровлення і дозвілля дітей; як надання речової та грошової

допомоги; як представництво сім'ї, її членів; як створення дружнього до людини середовища, залучення її до груп взаємодопомоги; як організація соціального навчання тих, хто здійснює агресію, у разі їхнього бажання; через інформування та консультивання як потерпілих від насильства, військових конфліктів, так і членів їхніх сімей (за їх бажанням); як відновлення соціальних і сімейних зв'язків людини (або налагодження нових соціальних зв'язків).

Музична терапія - цей метод активно використовується в корекції емоційних проблем, страхів, рухових і мовних розладів, відхилень у поведінці, при комунікативних проблемах. Також музикотерапія виступає одним із засобів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації в суспільстві. До того ж це засіб корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень, бо за допомогою своїх специфічних форм і методів впливає на осіб із соціальними, психічними та соматичними відхиленнями. Музикотерапія є джерелом активізуючої творчості та соціальної стимуляції, що оздоровчо впливає на емоційну й волюву сферу людини. Методи музикотерапії поділяють на такі, що спрямовані на емоційну активізацію, тренінгові, релаксуючі, комунікативні, а також творчі методи у формі інструментальної, вокальної, рухової

імпровізації, музичний тренінг чутливості для вироблення здатності бачити виявлення життя в музиці. Основний механізм музикотерапії полягає у знятті негативних емоцій та вихованні позитивних емоцій, які мають потужний компенсаторний потенціал, що стимулює нервову систему на подолання труднощів у складній ситуації. Музикотерапію застосовують як індивідуально, так і на групових заняттях.

Групові, індивідуальні музикотерапевтичні заняття містять у собі, з урахуванням актуальної ситуації в групі, музичну тему, що викликає в слухачів переживання, пов'язані з їхнім минулим, сьогоденням і майбутнім. Цілі музикотерапії: – активізація емоційних процесів (інтроспекція) у вигляді стимуляції процесів, які викликають інтрапсихічний аналіз патопсихологічних конфліктів і їх усунення; – активізація і викликання соціально-комунікативних взаємодій на невербальному та вербальному рівнях, які викликають подолання соціально комунікативних порушень поведінки з патологічними ознаками; – регуляція психовегетативно зумовлених порушень регуляції та інших станів психофізіологічного напруження; – розвиток і диференціація здатності до естетичних переживань і насолоди, які сприяють руйнуванню обмежень, пов'язаних із патологіями переживань.

Е. Лекорд наводить такі аспекти використання музики: – при блокуванні процесу комунікації з соціальним оточенням, наприклад при аутизмі; – як підготовку до використання психотерапії і релаксації; – для зняття тривоги і страху перед лікувальними процедурами; – як підтримку при релаксації, що пов'язана з аутогенним тренуванням; – при подоланні важких станів, які зумовлені неврозами.

Більшість учених виділяють такі чотири основні напрями лікувального впливу музики: – емоційна активізація у ході вербальної психотерапії; – розвиток міжособистісного спілкування; – регулюючий вплив на психовегетативні процеси; – підвищення естетичних потреб.

Технологія музикотерапії може використовуватися як в індивідуальній роботі з клієнтом, так і у роботі з групою.

Отже, музикотерапія є складовою частиною соціально-педагогічних і соціально-терапевтичних методик, загальне завдання яких — збереження запобігання емоційним розладам, подолання бар'єрів у спілкуванні, покращення розуміння себе та інших, зняття психічного напруження, створення можливостей для самовираження, набуття навичок адекватної групової поведінки та соціалізації підлітка в суспільстві.

10. Організація роботи соціального педагога щодо захисту прав дітей вимушених переселенців

Із метою оперативного налагодження соціально-педагогічної роботи та своєчасного надання необхідної допомоги дитині соціальному педагогу необхідно відстежувати момент її появи в початковому закладі, а це можливе лише при налагодженій співпраці з адміністрацією. Із появою в навчальному закладі дитини, сім'я якої опинилася в складних життєвих обставинах, соціальний педагог повинен першочергово вивчити базові потреби дитини, зокрема, чи забезпечена вона одягом відповідно до сезону, чи регулярно вона харчується, чи перебуває вона в безпеці. В обов'язковому порядку комісією навчального закладу проводиться обстеження умов проживання дитини. У ході обстеження складається акт обстеження матеріально-побутових умов проживання дитини. Рекомендуємо обстеження проводити комісією, до складу якої входять представники закладу, у якому навчається та виховується дитина. Зазвичай до складу даної комісії обов'язково включають заступника директора з навчально-виховної роботи, соціального педагога, класного керівника дитини, громадського інспектора з охорони дитинства. Під час обстеження матеріально-побутових умов проживання дитини, комісія повинна враховувати

фактори, які впливають на успішний розвиток і виховання дитини:

- соціально-культурний фактор, який включає в себе мікроклімат, у якому формується особистість дитини; родинні цінності; особисту й педагогічну культуру членів родини; ставлення батьків до виховання дитини;

- соціально-економічний фактор передбачає економічні можливості, матеріальні ресурси родини, які можуть бути використані для розвитку й виховання дитини; зайнятість членів сім'ї на роботі;

- технічно-гігієнічний фактор ураховує місце проживання дитини (місто / село); санітарно-гігієнічні умови приміщення, у якому мешкає дитина. Слід звернути увагу на наявність у неї місця для відпочинку (ліжка), для навчання (робочий стіл), а також відповідність одягу дитини, у який вона вдягається, порі року та нормам гігієни. Особливості способу життя сім'ї;

- демографічний фактор. Структура та склад сім'ї (повна, неповна, багатодітна тощо). Складаючи акт обстеження, спеціалісти лише фіксують стан, у якому знаходиться помешкання, одяг дитини. Обов'язково при обстеженні матеріально-побутових умов проживання необхідно звернути увагу на те, чи є в помешканні світло, опалення, газ.

Результати обстеження умов проживання та вивчення родини обговорюються на нараді при директорові, психолого-медико-педагогічному консилиумі, де вирішується питання про організацію роботи щодо кожного окремого випадку, фактично на даному етапі створюється міждисциплінарна робоча група. На основі акту та висновків, зроблених під час обстеження, планується подальша соціально-психолого-педагогічна допомога дитині та її родині із залученням до робочої групи всіх необхідних спеціалістів. Окрім працівників системи освіти, до групи, за потребою, можуть входити представники державних установ (органів виконавчої влади, охорони здоров'я, районних (міських) центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді) та громадських організацій, благодійних фондів, що мають спеціальну підготовку з питань захисту прав дитини в мікрорайоні та області.

Інформація про виявлення дітей, сім'ї яких опинилися у складних життєвих обставинах, у навчальному закладі обов'язково подається до районного (міського) центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей. У випадку виявлення насильства над дитиною інформація передається до відділів (управлінь) у справах сім'ї та молоді. Соціальний педагог в обов'язковому порядку повинен здійснювати соціально-педагогічний патронаж дітей з числа

ВПО. Коли дитину взято під соціально-педагогічний супровід, на неї оформляється облікова картка. Доступ до інформації та зібраних документів на дитину мають батьки та спеціалісти, що здійснюють супровід дитини, сім'я якої опинилася у складних життєвих обставинах. Соціальний педагог має право використовувати отриману інформацію про дитину для задоволення її потреб, захисту прав та представництва інтересів дитини в державних органах влади, громадських організаціях.

На базі навчального закладу соціально-педагогічний патронаж включає в себе:

- Виявлення дітей, які потребують соціально-педагогічної та/або психологічної допомоги та вивчення потреб дітей та їх родин.

- Розробка індивідуального плану соціально-педагогічного супроводу дитини. Індивідуальний план соціально-педагогічного супроводу повинен відображати реальні дії щодо стратегії втручання (педагогічні, психологічні технології, соціальні, медичні послуги, необхідні для підтримки дитини, сім'я якої опинилася у складних життєвих обставинах).

- Сприяння в адаптації дітей-переселенців до нових умов навчання та проживання через проведення тренінгів на підвищення рівня адаптивності дітей, розвиток комунікативних

навичок, самопрезентації; ознайомлення дітей із місцевими звичаями та традиціями.

- Представлення законних прав та інтересів дітей даної категорії у виконавчих органах та судових органах влади. Відновлення та підтримка сімейних зв'язків дитини.

- Залучення постраждалих дітей до участі в діяльності закладів позашкільної освіти з метою створення умов для їхньої самореалізації, розвитку творчих здібностей, зняття емоційної напруги.

- Проведення діагностичної й соціально-відновлювальної роботи з дітьми, виходячи з індивідуальних характеристик дитини.

- Співпраця із соціальними службами з метою надання гуманітарної, матеріальної, соціальної допомоги.

- Створення бази контактів, куди можна звернутися за допомогою: для відновлення документів; отримання всіх видів державної соціальної підтримки (пенсії, допомоги); отримання медичного обслуговування; для працевлаштування; влаштування дітей на навчання та виховання в дошкільні, шкільні, позашкільні навчальні заклади, гуртки, секції; отримання психологічної допомоги; отримання гуманітарної допомоги.

У вирішенні даного питання соціальному педагогу стане в нагоді Дорожня карта для людей, внутрішньо переміщених у межах країни, для

вирішення питань соціального захисту та забезпечення першочергових потреб, яка розроблена Міністерством соціальної політики України (<http://www.mlsp.gov.ua>).

Важливими напрямками в роботі соціального педагога з дітьми, які відносяться до категорії внутрішньо переміщених осіб залишаються:

- формування здорового способу життя й свідомого ставлення до власного здоров'я через реалізацію профілактичних і превентивних програм;

- профілактика девіантної поведінки, насилля та конфліктів у навчальному закладі;

- проведення корекційно-розвивальної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки;

- профілактична робота з учасниками навчально-виховного процесу щодо попередження суїцидальних тенденцій та дій серед учнівської молоді;

- забезпечення та психологічний супровід підготовки учнів до профільного і професійного самовизначення та життєвої самореалізації. Слід приділити увагу різноманітності світу професій та донести до дітей інформацію про те, які професії користуються попитом на сучасному ринку праці;

- здійснення соціально-правового захисту дітей.

У навчальних закладах серед учнів, педагогічних працівників та батьківської громадськості необхідно систематично проводити інформаційні заходи з метою формування толерантного ставлення суспільства до дітей, сім'ї яких опинилися у складних життєвих обставинах (наприклад, «Учимося бути толерантними», «Ми всі однакові», «Твори добро», «Чужих дітей не буває»). Важливим у роботі соціального педагога є донесення та роз'яснення нових законодавчих ініціатив уряду щодо захисту прав дитини. Особливо це стосується необхідності відстеження нових законів та інших нормативно-правових актів, які зараз активно приймаються з метою захисту та надання допомоги особам у складних життєвих обставинах. Саме тому соціальному педагогу слід поширювати інформацію про наявність та спектр діяльності державних установ і громадських організацій, де можна отримати допомогу серед педагогічних працівників та батьківської громадськості. Подібна інформація може бути розміщена в куточку соціального педагога, практичного психолога, на стенді для інформування батьків та дітей. Головна умова розміщення подібної інформації – це загальний доступ до неї дітей, представників батьківської громадськості, педагогів.

Запитання:

1. Чи існує різниця в міжнародній та національній практиці щодо поняття «внутрішньо переміщена особа»?
2. Які основні характеристики сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб?
3. Назвіть категорії дітей та сімей, що мають статус внутрішньо переміщених осіб.
11. Які особливості процедури обліку внутрішньо переміщених осіб ви знаєте?
12. У чому полягає сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами?
13. Які основні особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, що є внутрішньо переміщеними особами?
14. Проаналізуйте форми роботи для надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.
15. У чому полягає специфіка адаптації внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя?
16. Які особливості та зміст соціально-педагогічної роботи закладів загальної середньої освіти в умовах військового конфлікту?
17. У чому полягає специфіка організації роботи соціального педагога щодо захисту прав дітей вимушених переселенців?

Література:

1. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рекомендації.– Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – 84 с.
2. Волинець Л.С. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с.
3. Григоренко І.О., Савельєва Н.М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. для студ. і магістр. спеціальностей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка». – Полтава: ПНПУ, 2017. – 100 с.
4. Марущенко С. Правова допомога внутрішньо переміщеним особам. Національна практика. Приклади правових консультацій. Практичний посібник. – К.: Логос, 2017. – 110 с.
5. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. – К.: Агентство «Україна». – 2015. – с.175.

Лекція 10. Соціальна робота з учасниками ОС (АТО) та їх сім'ями

Зміст лекції:

1. Права учасників ОС та їх сімей.
2. Пільги учасникам ОС (АТО).
3. Особливості та напрями соціально-психологічного супроводу в кризових ситуаціях.
4. Напрями роботи соціального педагога з дітьми, батьки яких є учасниками АТО.
5. Робота соціально-психологічної служби з батьками в контексті супроводу дітей учасників АТО.
6. Основні проблеми соціального захисту учасників ОС (АТО).

1. Права учасників ОС (АТО) та їх сімей

Учасники ОС (АТО) мають рівні права з іншими громадянами України.

Одні із видів прав це *трудові права*.

- Зберігається за учасниками ОС (АТО) *збереження місця роботи*. За громадянами України, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, але не більше одного року, зберігаються місце роботи (посада), середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, незалежно від підпорядкування та форм власності. (стаття 119 Кодексу законів про працю України, стаття 39

Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»)

- *Право на пенсію.* Пенсіонерам з числа військовослужбовців та осіб, які отримують пенсію, у разі призову їх на військову службу під час часткової чи загальної мобілізації, на особливий період до Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів та підрозділів цивільного захисту виплата пенсій на час такої служби не припиняється. Після звільнення із служби цих осіб виплата їм пенсій здійснюється з урахуванням додаткової вислуги років від часу повторного прийняття їх на службу до дня демобілізації або звільнення. Якщо новий розмір пенсії цих осіб буде нижчим за розмір, який вони отримували до повторного прийняття їх на службу, виплата їм пенсій здійснюється у розмірі, який вони отримували до призову або прийняття на службу у зв'язку з мобілізацією, на особливий період. Зазначений порядок збереження, нарахування та виплати пенсій поширюється на пенсіонерів з числа військовослужбовців та осіб, які отримують пенсію за цим Законом, прийнятих на службу на посади начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ до підрозділів патрульної служби поліції особливого призначення. (стаття 2 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб,

звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»).

- *Збереження права на підприємницьку діяльність.* За громадянами України, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, не припиняється державна реєстрація підприємницької діяльності фізичних осіб - підприємців. (стаття 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Трудовий та страховий стаж, Час перебування громадян України на військовій службі (у тому числі в особливий період) зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, стажу державної служби, стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України. (стаття 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

- *Пріоритет у працевлаштуванні.* За військовослужбовцями строкової служби, які до призову працювали на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності і господарювання, зберігається при звільненні з військової служби право на працевлаштування їх в тримісячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або їх правонаступники на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу. Протягом місяця з

дня взяття на військовий облік за місцем проживання військовий комісаріат в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України, надає їм матеріальну допомогу в розмірі середньої місячної заробітної плати за останнім місцем роботи за рахунок коштів державного бюджету. Вони користуються за інших рівних умов переважним правом на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці протягом двох років з дня звільнення з військової служби. (стаття 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

- *Право на відпустку.* В особливий період з моменту оголошення мобілізації до часу введення воєнного стану або до моменту прийняття рішення про демобілізацію військовослужбовцям надаються такі відпустки за умови одночасної відсутності не більше 30 відсотків загальної чисельності військовослужбовців певної категорії відповідного підрозділу. (стаття 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

- *Кредитні канікули.* З початку і до закінчення особливого періоду, (з моменту призову під час мобілізації і до закінчення особливого періоду) штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами і організаціями

усіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також проценти за користування кредитом не нараховуються. (стаття 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

- *Спеціальне медичне обслуговування.* Військовослужбовці ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці МВС України, які, захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, брали участь в антитерористичній операції на сході України та зазнали поранення, контузії чи іншого ушкодження здоров'я, мають право на безоплатне медичне обслуговування (лікування, медичну реабілітацію та інше) в Клінічній лікарні «Феофанія» Державного управління справами. Медична допомога надається закладами охорони здоров'я невідкладно. (Постанова Верховної Ради України від 19 травня 2014 року № 1286- VII) Працівники органів внутрішніх справ та члени їх сімей, які проживають разом з ними, користуються

безплатним медичним обслуговуванням у закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України. (стаття 22 Закону України «Про поліцію») Медичне забезпечення осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту організовується та здійснюється закладами охорони здоров'я центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту. Медичне забезпечення основних працівників професійних аварійнорятувальних служб здійснюється закладами охорони здоров'я, що входять до їх складу, та за договорами на медичне обслуговування в державних або комунальних закладах охорони здоров'я за рахунок коштів, передбачених на утримання цих служб. (стаття 117 Кодексу цивільного захисту України).

- *Санаторно-курортне лікування.* Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей мають право не більше одного разу на рік на санаторно-курортне лікування та відпочинок у відомчих санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України. Таким же правом користуються члени сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової

служби (батьки, дружина (чоловік), неповнолітні діти, а також діти - інваліди з дитинства (незалежно від їх віку)). Військовослужбовцям, які направляються до санаторію для продовження лікування відповідно до висновків військово-лікарської комісії після лікування в госпіталях, путівки надаються безоплатно. Військовослужбовці строкової військової служби, курсанти (слухачі) вищих військових навчальних закладів та курсанти вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи, навчальних центрів (частин), військовослужбовці-жінки за наявності медичних показань забезпечуються безоплатним санаторно-курортним лікуванням. Військовослужбовці, які отримали захворювання, пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, після лікування у військовомедичному закладі охорони здоров'я мають право на позачергове одержання путівок до відомчих санаторно-курортних та оздоровчих закладів. Військовослужбовцям, зайнятим на роботах із шкідливими умовами праці, а також при особливому характері їх служби, військовослужбовцям, які стали інвалідами внаслідок бойових дій, учасникам бойових дій забезпечується медичне обслуговування, лікування та реабілітація.

- *Забезпечення житлом.* Держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за

їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом та іншими нормативноправовими актами. Військовослужбовці строкової військової служби розміщуються в казармах (на кораблях) згідно із Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України. За ними зберігаються жилі приміщення, які вони займали до призову на строкову військову службу. Вони не можуть бути зняті з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей, які проживають разом з ними, забезпечуються службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства. Військовослужбовцям, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше, та членам їх сімей один раз протягом усього часу проходження військової служби за умови, що ними не було використано право на безоплатну приватизацію житла надаються жилі приміщення для постійного проживання або за їх бажанням грошова компенсація за належне їм для отримання жиле приміщення. У разі відсутності службового жилого приміщення військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом і не

перебувають у шлюбі, розміщуються безплатно в спеціально пристосованих казармах у розташуванні військової частини, а сімейні - у сімейних гуртожитках. Житлово-побутові умови в таких казармах повинні відповідати вимогам, які пред'являються до гуртожитків, що призначені для проживання одиноких громадян. Для інших військовослужбовців військова частина зобов'язана орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовця та членів його сім'ї або за бажанням військовослужбовця виплачувати йому грошову компенсацію за піднайом (найом) жилого приміщення. Курсантам вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які мають сім'ї, надається жила площа в сімейних гуртожитках. У разі відсутності таких гуртожитків їм виплачується за місцем проходження військової служби грошова компенсація за піднайом (найом) жилого приміщення.

2. Пільги учасникам ОС (АТО)

Українське законодавство містить чимало актів, якими в різній мірі передбачено пільги для учасників бойових дій. Центральне місце серед нормативних актів у цій сфері займає Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Крім того вказане питання регулюється Законом України «Про соціальний і

правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими нормативними актами.

Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час.

Безпосередньо перелік пільг, що передбачені для учасників бойових дій та осіб, прирівняних до них передбачений у ст. 12 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»

Так, *учасникам бойових дій надаються такі пільги:*

- 1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів;
- 2) першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);
- 3) безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування. Порядок надання путівок, розмір та порядок виплати компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування визначаються Кабінетом Міністрів України;

4) 75-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

5) 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання.

Площа житла, на яку надається знижка, при розрахунках плати за опалення становить 21 кв. метр опалювальної площі на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю.

Для сімей, що складаються лише з непрацездатних осіб, надається 75-процентна знижка за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі (42 кв. метри на кожну особу, яка має право на знижку плати, та 21 кв. метр на сім'ю);

б) 75-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

- 7) безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання, за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду - також електронного квитка, який видається на безоплатній основі;
- 8) користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- 9) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;
- 10) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;
- 11) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
- 12) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання

додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік;

- 13) переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації;
- 14) першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом.

Учасники бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків військової служби, забезпечуються жилою площею, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій, - протягом двох років з дня взяття на квартирний облік.

- 15) одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків

і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України;

- 16) першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків;
- 17) безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, незалежно від наявності залізничного сполучення, або проїзд один раз на рік (туди і назад) вказаними видами транспорту з 50-процентною знижкою;
- 18) зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства;
- 19) позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата у розмірі 20 процентів від тарифів вартості основних та 50 процентів - додаткових робіт). Абонементна плата за користування телефоном

встановлюється у розмірі 50 процентів від затверджених тарифів;

- 20) першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;
- 21) позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також на обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за цим ветераном війни, в порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством;
- 22) учасникам бойових дій на території інших держав надається право на позаконкурсний вступ до вищих навчальних закладів та переважне право на вступ до професійно-технічних навчальних закладів і на курси для одержання відповідних професій.

Пільги військовослужбовцям (учасникам бойових дій) та членам їх сімей встановлені статтею 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

3. Особливості та напрями соціально-психологічного супроводу в кризових ситуаціях

Важлива роль у подоланні наслідків впливу екстремальних умов, зниженні агресивності та нормалізації емоційного стану дітей відводиться закладам загальної середньої освіти, а саме соціально-психологічним службам закладів освіти. У контексті нових викликів, що постали перед країною, педагогічні працівники, представники соціально-психологічних служб, соціальні педагоги/працівники повинні оновити підходи, тактику виховної роботи та соціального захисту дітей у закладі. Соціальні педагоги та психологи можуть зробити багато для того, щоб заспокоїти учнів та допомогти їм адекватно ставитися до подій. Постійний контакт з учителями, друзями, батьками, представниками соціально-психологічної служби закладів освіти допоможе дітям відновити почуття безпеки. Соціально-психологічний супровід має носити комплексний характер та поширюватися не лише на самого учня, а й на сім'ю дитини, клас в якому вона навчається, та педагогів, які працюють з даним класом чи дитиною. Для здійснення ефективної професійної діяльності щодо надання допомоги дітям, батьки яких є учасниками АТО, соціальним педагогам/працівникам необхідно налагодити взаємодію з різноманітними державними установами і закладами, що забезпечують

соціальний захист населення, а також зі всіма учасниками навчально-виховного процесу.

До категорії учнів, які потребують супроводу з боку соціального педагога/працівника впершу чергу належать діти із сімей:

- члени яких поранені чи пропали безвісті;
- внутрішньо переміщених осіб;
- які зазнають насильства та переслідувань за свої переконання;
- які перебували в зоні АТО;
- військовослужбовців;
- в яких зруйновані родинні зв'язки;
- які знаходяться в зоні ризику проведення бойових дій.

Соціально-педагогічний супровід є одним із напрямів діяльності з дітьми та сім'ями учасників АТО.

Результатом соціально-психологічного супроводу особистості є адаптивність, тобто здатність самостійно досягати відносної рівноваги у відносинах із собою та оточуючими як у сприятливих, так і в екстремальних життєвих ситуаціях. Соціально-психологічний супровід містить три етапи:

- 1) діагностико-аналітичний;
- 2) власне діяльнісний;
- 3) контрольо-аналітичний.

Діагностико-аналітичний етап передбачає оцінку ситуації: встановлення контакту,

з'ясування, що відбувається, визначення, чи має місце гостра криза, і встановлення робочого контакту для подальшої діяльності. При цьому використовуються: бесіда з отримувачем послуг, тестування, анкетування, спостереження, аналіз документації.

Власне діяльнісний етап присвячується вирішенню специфічних проблем кризової ситуації отримувача послуг. Перш за все, проводиться робота зі зняття гостроти переживання, формування адекватної самооцінки; здійснюється допомога в усвідомленні як зовнішніх, так і внутрішніх проблем, які привели до кризи і перешкоджають зміні дезадаптивних форм поведінки на адаптивні, а також формування стресодолаючої поведінки в процесі індивідуальної та групової роботи. Особливу увагу слід надати побудові нових взаємостосунків отримувача послуг з оточуючими, тобто формуванню мережі психосоціальної підтримки. Окрім роботи з родичами і найближчим оточенням необхідний пошук можливостей надання підтримки з боку людей зі схожими проблемами або які знаходяться в аналогічних ситуаціях (робота з групою осіб, що пережили кризу). Крім того, ефективне рішення проблем людини, що знаходиться в кризовій ситуації, вимагає комплексного підходу та залучення можливих учасників подій: лікарів, психологів, юристів, а також фахівців таких

установ, як Центр зайнятості населення, Управління соціального захисту населення, Центр соціального обслуговування населення та ін. Фахівець із соціальної роботи виступає при цьому в ролі посередника з метою активізації підтримуючих систем, залучення уваги формальних підтримуючих систем до проблем отримувача послуг.

Контрольно-аналітичний етап – період осмислення результатів діяльності за рішенням тієї або іншої проблеми, обговорення досягнутого прогресу, аналіз змін (у поведінці, відновленні когнітивного контролю над ситуацією, психологічного стану). Якщо проблему можна вважати вирішеною і отримувач послуг відчуває надію та здатність у подальшому поліпшувати ситуацію самостійно, то цей етап може стати заключним. Якщо змін не спостерігається або вони незначні, цей етап може стати стартовим у проектуванні процесу супроводу (відбувається повернення на перший етап або даються рекомендації щодо відвідин групи взаємодопомоги). Безперечно, визначені етапи є лише напрямками для роботи, оскільки конкретний зміст кризової допомоги визначається ситуацією і сутністю кризового стану.

4. Напрями роботи соціального педагога з дітьми, батьки яких є учасниками АТО

Діти є активними свідками процесів, що відбуваються у суспільстві. Криза, що охопила країну – безпосередньо впливає на батьків (особливо на виконання ними батьківських функцій), що, природно, позначається на дітях. Криза настає, коли під тиском життєвих обставин відмовляють звичайні механізми ефективного протистояння їм. У ситуації кризи діти використовують такі стратегії оволодіння собою. Таблиця 4, 5.

Таблиця 4

Стратегії поведінки у кризовій ситуації

Стратегії поведінки у кризовій ситуації			
Компенсація	Уникнення	Регрес	Конфронтація
розмови з друзями, придбання нових речей, відхилення від природного, веселі ігри	втеча, заперечення, так ніби нічого не сталося	замкнутість (заглиблення в мушлю), отупіння, відмова, «я не можу»	емоційне і когнітивне «опрацювання» веде до поступового виходу з кризи

Ознаки та симптоми постратравматичного стресового розладу у дітей

Вікова категорія дітей	Ознаки та симптоми
Діти молодшого та середнього шкільного віку (6-11 років)	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Почуття відповідальності та провини ✚ Повторювана травматична гра ✚ Почуття тривоги при нагадуванні про подію ✚ Нічні кошмари, інші порушення сну ✚ Стурбованість з приводу безпеки, думку про загрозу ✚ Агресивна поведінка, спалахи гніву ✚ Страх почуття болю, травми ✚ Пильна увага до тривоги батьків ✚ Ухиляння від школи ✚ Тривога/турбота про інших ✚ Поведінкові, емоційні, особистісні зміни ✚ Соматичні симптоми (скарги на тілесні болі) ✚ Очевидні тривога/страх ✚ Схильність до усамітнення ✚ Конкретні пов'язані з травмою страхи, загальні страхи ✚ Віковий регрес (веде себе як молодша дитина)

	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Тривога розлуки ✚ Втрата інтересу до діяльності ✚ Плутанина думок, недостатнє розуміння травматичних подій ✚ Відсутність чіткого розуміння явища ✚ Прогалини в нестачі розуміння заповнюються «магічними» поясненнями ✚ Втрата здатності до концентрації в школі, зниження успішності ✚ Дивна або незвичайна поведінка
<p>Підлітки (12-18 років)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Егоїстичність ✚ Небезпечна для життя поведінка Бунт удома або в школі Різкі зміни у відносинах Депресія, уникнення спілкування Зниження успішності в школі Спроба віддалитися та захиститися від почуттів сорому, провини, приниження Надмірна активність з іншими людьми чи відступ від інших з метою врегулювання внутрішнього конфлікту Схильність до переживання нещасних випадків Бажання помсти, активність, пов'язана з відповіддю на травму Порушення сну і харчування, нічні кошмари

Важливим аспектом у роботі соціального педагога з дітьми, які знаходяться у кризовій ситуації у зв'язку з перебуванням одного з членів родини у зоні АТО, є обов'язків аналіз усіх поведінкових реакцій. Це допоможе краще зрозуміти ситуацію, створити умови для ефективної взаємодії і підібрати найбільш сприятливі форми роботи з конкретним учнем. Діяльність соціального педагога з дітьми, батьки яких є учасниками АТО, включає три основні складові: освітню, психологічну, посередницьку.

З членами родин учасників АТО застосовуються такі напрями роботи: виявлення осіб «групи ризику», зокрема з категорії сімей учасників АТО; вивчення соціально-психологічних особливостей даної групи дітей та соціально-педагогічного впливу мікросередовища навчального закладу на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів тощо; здійснення аналізу їх потреб, які можуть бути досить специфічними; надання допомоги в межах своїх можливостей і компетентності; перенаправлення в органи державної влади, волонтерські групи, громадські організації; формування знань про соціально-політичну ситуацію в Україні та зміни у правовому законодавстві стосовно даної категорії сімей.

В ході здійснення комплексного супроводу дітей соціальні педагоги/працівники повинні звернути особливу увагу на: створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчально-виховному закладі та оптимізацію змісту соціально-психологічної просвіти педагогічних працівників і батьків; недопущення своїми діями або бездіяльністю повторної травматизації учасників навчально-виховного процесу; перенаправлення дітей, батьків, педагогів у разі потреби до інших спеціалістів (психотерапевта, невролога, психіатра, юриста); використання міжсекторальної взаємодії (за потреби звернення до закладів служби з надзвичайних ситуацій тощо) з пропозицією співпраці та координації зусиль у наданні допомоги тим, ким вона потрібна; залучення до надання психологічної допомоги психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів.

Зміст соціально-педагогічної діяльності з дітьми учасників АТО можна визначити через основні функції:

1. *Профілактична*: використання різних профілактичних програм навчання учнів новим формам поведінки, виховання стресостійкості особистості, здатної самостійно, ефективно і відповідально будувати своє життя. Профілактичні програми, призначені для проведення групових занять з учнями та їх батьками, можуть включати:

- групові заняття з розвитку комунікативних навичок як в учнів, так і в батьків;
- групові заняття з профілактики асоціальної поведінки з основами правових знань;
- групові заняття, спрямовані на допомогу в досягненні позитивних життєвих цілей тощо.

2. Консультативна: соціальний педагог/працівник дає рекомендації (поради) учням, батькам, вчителям, але не вирішує проблему за отримувача послуг і, відповідно, не бере на себе відповідальність за це рішення. Він допомагає отримувачу послуг об'єктивно поглянути на проблемну ситуацію, пропонує альтернативні способи реагування на дану ситуацію, психологічно підтримує отримувача послуг в момент прийняття власного рішення проблеми.

3. Діагностична: є вихідною у діяльності соціального педагога/працівника. Її реалізація починається з комплексного соціально-психолого-педагогічного дослідження, яке вимагає серйозного аналізу та інтерпретації отриманих результатів. Необхідно визначити рівень тривожності особистості, оскільки це суб'єктивний прояв неблагополуччя індивіда і показник переживань наслідків психічної травми дитиною.

4. Соціально-перетворювальна: в рамках соціально-перетворювальної та корекційної роботи на діяльнісному етапі варто використовувати під час проведення групових чи індивідуальних

консультацій, бесід, "круглих столів" з батьками щодо подолання наслідків травмуючих ситуацій, розширення способів поведінки в напрямку підтримки дитини в сучасних умовах нестабільності та невизначеності:

1) Інформування дитини про події, що відбуваються. Обов'язково зважати на вік дитини – пояснювати їй зрозумілими словами, без вдавання в подробиці, не більше ніж вона запитує, максимально спокійним, врівноваженим голосом. Найголовніші установки, які повинні транслюватися дитині від батьків: «Ти під захистом і опікою, ми поруч, тобі нічого не загрожує». Якщо в сім'ї на даний момент хтось воює в зоні АТО, не можна приховувати цю інформацію від дитини. Якщо це зробити, то є великий шанс, що коли вона дізнається правду, то може сприйняти факт приховування, як зраду близьких людей. Це може негативно вплинути на її емоційний стан, довіру до батьків та до світу. Маленьким дітям можна розповідати про ситуацію в країні за допомогою казок, в яких завжди добро перемагає зло. Це дозволяє дітям зрозуміти, що добрі, сміливі люди, за участі й допомоги інших зможуть перемогти будь-яку ворожу силу. При дитині не варто дивитися новин, в яких демонструються смерті, вибухи, плач, крики тощо. Якщо так сталося, що дитина стала свідком такої інформації, необхідно ніжно пригорнути її, притиснути міцно до себе і

повідомити, що в країні зараз неспокійно, багатьом людям важко, але дорослі справляться із цією проблемою і все буде добре.

2) Надання можливості виходу негативним емоціям. Дитині не можна забороняти «виплескувати» свої негативні емоції чи агресію. У цьому можуть допомогти такі види діяльності як гра, малювання, ліплення, взаємодія з піском, водою, заняття фізкультурою, танцями, плаванням тощо.

Розглянемо застосування деяких арт-терапевтичних технік, спрямованих на вивільнення у дітей негативних емоцій, агресивних проявів. *Робота з м'яким матеріалом:* глиною, пластиліном, солоним тістом. Зазвичай, у такій роботі дитина демонструє накопичену енергію: ліпить або розминає, стукає по глині кулачком, відриває шматочки від виліпленої фігурки, втирає пластилін у картон чи папір.

Малювання: – На вільну тему, використовуючи не лише пензлики, а й пальці та долоні. Подібна робота сприяє розслабленню і дає позитивний емоційний заряд. Старшим школярам можна пропонувати наступні теми для малювання: «Образ», «Щастя», «Дружба», «Злість», «Радість», «Мир» та інші. – Домальовувати на малюнках-пиктограмах (обличчя людини, фігури людей) те почуття чи ту емоцію, яку дитина зараз переживає. Потім вона називає, що це за переживання, чому

вона в такому стані та розфарбовує фігурку тим кольором, який відповідає даній емоції. – Прийом «швидке заштриховування». Дітям пропонуються вже готові шаблони чи вони самі створюють малюнок, який енергійно замальовують олівцями. – Дитина в хаотичному порядку наносить плями фарби на папір, а потім згинає листочок навпіл, розкриває його і називає різні образи чи домальовує якісь деталі, щоб утворився завершений образ будь-якого предмета чи людини.

З метою корекції підвищеної агресивності, дітям пропонуються такі заняття як марширування, тупання ногами, розривання паперу, фехтування надувними мечами, «бій» з боксерською грушею і т. п. Можна використовувати також «шумовий оркестр», в якому картонні коробки замінюють барабани, а порожні пластмасові пляшки – барабанні палички.

3) Емоційна підтримка та психологічний комфорт і безпека. У сім'ї потрібно створити ще більш люблячі стосунки – більше тілесних контактів (обнімання, притискання, погладжування, масаж тощо), проведення сімейних свят, традицій, щоб дитина відчувала, що з батьками безпечно. Ефективними є навіювання установок: «Ми тебе любимо», «Батьки поруч», «Все буде добре», «Ти у безпеці».

Створення оберегу. Психологічна функція оберегу – створення почуття захищеності,

впевненості в небезпечній ситуації, зниженні рівня тривоги. Оберіг можна зробити з полімерної глини, солоного тіста, глини, ниток, тканини тощо. Створений спільно з батьками оберіг можна повісити на шию чи покласти в кишеню дитині, формулюючи установку: «Коли нас поруч немає тебе захищає цей оберіг». Створення янгола. Спільно з дитиною можна створити із паперу янгола чи гірлянду із янголів та повісити над ліжком, на стіні. Сам процес створення янголів дозволить дитині відчувати комфорт, захищеність, безпеку.

Прийом «Колихання». Запропонована тілесна практика повертає безпеку і дає дитині енергетичний ресурс. Дорослий сидить на підлозі, обіймає дитину, яка сидить перед ним за спину, обхвачує її ногами і руками. В такій позі, трохи погойдуючись, шепечемо щось приємне і спокійне на вушко.

Корекція страхів. Найбільш адекватний варіант поведінки дорослих, які прагнуть допомогти дитині подолати страх – ставлення до страхів без зайвого занепокоєння та фіксації, читання моралі, засудження і покарання. Якщо страх виражений слабо і проявляється інколи, то краще відволікти дитину, зайняти цікавою діяльністю, пограти у рухливі, емоційно насичені ігри, вийти на прогулянку, покататися на санчатах, лижах, велосипеді тощо. В такому випадку багато

страхів розсіюються. Але коли дитині часто сняться кошмарні сни, вона боїться залишатися дома сама чи говорити про свої страхи дорослим, у таких ситуаціях необхідно серйозно ставитися до переживань дитини, підтримати її, заспокоїти та порадитися зі спеціалістами. Дитині можна сказати, що багато людей відчувають тривогу, страх, гнів, безпорадність, що ці почуття є нормальними, природними, що сміливі люди також бояться, проте їм вдається «приборкати» власні страхи. Їх можна намалювати, виліпити, програти, «вивести» із внутрішнього світу назовні. У подоланні акузофобії (страх гучних звуків) позитивно зарекомендував себе прийом проколювання повітряних кульок. Страх долається завдяки двом факторам: по-перше, дитина вже заздалегідь готова до того, що зараз пролунає «вибух»; по-друге, вона сама контролює ситуацію, навмисно викликає цей «вибух».

4) Дитина – підростаючий громадянин своєї держави. Складні часи активізують милосердя, взаємодопомогу, альтруїзм – ті моральні якості особистості, які ми хочемо виховати у своїх дітей. Саме зараз є така можливість на реальних прикладах і в реальному житті заохочувати прагнення дитини приносити користь оточуючим та підтримувати нужденних. Зростаюча особистість повинна стати "частиною процесу" – можна долучати дитину до зустрічей з бійцями, малювати малюнки воїнам, допомагати

переселенцям одягом, грошима, їжею, запрошувати в гості дітей, які постраждали від військових дій і т.п.

До основних завдань соціального педагога/працівника входить соціально-педагогічний супровід і підтримка розвитку особистісних ресурсів дитини. Ефективним методом у роботі з тими, хто пережив травматичні події чи знаходяться в ситуації невизначеності та напруги – є арт-терапія. В одних випадках вона дозволяє зняти емоційну напругу, в інших – відреагувати травматичний досвід та встановити над ним контроль. Проекція дитиною своїх почуттів на символічні образи та робота з художніми матеріалами сприяє створенню захисного простору, дає змогу здійснити рефлексію досвіду переживань.

Окремим видом допомоги може бути спеціально організована робота з використанням музичних творів та інструментів. Пропонований вид роботи спрямований на організацію прослуховування музики та вимагає спеціально розробленого прийому організації уваги дітей (слухати музику, відчувати різного роду переживання, прислухатися до своїх почуттів, викликати емоційний стан внутрішньої рівноваги, радості, зняття напруги). Працюючи з дітьми, які проявляють тривожність, занепокоєння, відчують страхи, напругу, можна додати

завдання: при пред'явленні спокійної музики, яка викликає приємні відчуття, дитина має думати про предмети, які викликають у неї страх, тривогу. Можна перед заняттям проранжувати неприємні ситуації від мінімальних до найсильніших і пред'являти їх по мірі прослуховування музики та релаксації. Після прослуховування музичних творів пропонується намалювати свої переживання, почуття чи інші образи, нав'язні музикою. З дітьми, які проявляють тривогу, страх, які пережили стрес, різного виду травми, позитивний ефект дає застосування методу біодрами. Суть його в тому, що діти програють різні життєві чи травмуючі ситуації в образі тварини. Переживання дітей, що реалізуються через образи тварин, відрізняються від людських і в той же час допомагають зрозуміти власні почуття та почуття інших. Діти, які пережили травматизацію, часто перестають відчувати контакт ніг із землею (втрачають опору, «защемленість»). З ними можна грати, малювати, ліпити, протанцьовувати образи рослин (особливо дерев), приділяючи особливу увагу корінню і міцному стовбуру. Можна пограти в «вирощування велетенських ніг», уявляючи, що ноги стають величезними і міцно утримують у рівновазі, не даючи розгойдуватися від вітру (вітер – як метафора змін, подій, на які ми вплинути не можемо). Також можна укладати таких дітей спати

з додатковою опорою для ніг (покласти під ноги складений рушник чи маленьку подушечку).

5. Робота соціально-психологічної служби з батьками в контексті супроводу дітей учасників АТО

Криза, що охопила країну, безпосередньо впливає на батьків (особливо на виконання ними батьківських функцій), що, природно, позначається на дітях. У цей період знижені або порушені можливості і здатності працювати, любити і насолоджуватися життям. Криза настає, коли під тиском життєвих обставин відмовляють звичайні механізми ефективного протистояння їм. Прислухаючись до того, що відбувається, батьки можуть знайти шляхи допомоги дитині впоратися зі своїми почуттями. Якщо батьки можуть бути разом з дітьми, дітям набагато легше. Дорослі, які можуть говорити з дітьми про події і сприймати їх почуття, допомагають дітям пережити травматичний стрес з меншими втратами.

Поради батькам щодо профілактики стресових ситуацій у дітей: організуйте можливість дитині для «розрядки» напруги – заняття спортом, танцями, рухливі ігри; користуйтеся можливістю зайвий раз обійняти, погладити дитину, потримати її за руку, зробити масаж або покласти руку на плече. Позитивні тілесні контакти дуже корисні для зняття напруги; поговоріть з дитиною про ті почуття, які вона пережила або відчуває. Ви можете

сказати, що багато людей відчували тривогу, страх, гнів, безпорадність. І що ці почуття – нормальні людські реакції на складні ситуації; будь-яка, навіть маленька дитина, потребує пояснення того, що відбувається; підтримуйте надію на краще; якщо реакція дитини, є надмірною або незрозумілою вам, якщо симптоми повторюються без особливих змін, необхідно звернутися за консультацією до психотерапевта.

Для нормалізації психічного стану дитини, яка переживає відсутність одного з батьків через перебування у зоні АТО, важливу роль відіграє соціально-психологічна робота зі всією сім'єю. Адже внаслідок травми порушуються дитячо-батьківські зв'язки, виникають симбіотичні або примусово дистанційні відносини між батьками і дитиною. У випадку порушення поведінки дитини один з батьків відчуває свою некомпетентність і безсилля та мимоволі сприяє закріпленню негативних поведінкових стереотипів: потурає дитячим примхам, занадто часто реагує на будь-які скарги дитини, оберігає її від найдрібніших життєвих труднощів. Діти, на відміну від дорослих, швидше повертаються до нормального емоційного стану завдяки кращій гнучкості та адаптивній можливості психіки. Стан батьків змінюється повільніше і заважає, в свою чергу, нормалізації психічного стану дітей. Незважаючи на те, що батьки занепокоєні наданням допомоги своїм дітям,

недостатня критичність до особистого психоемоційного стану часто змушує їх самих уникати психологічної допомоги. Кожна родина має свою специфіку, тому потребує індивідуального підходу, але важливо дотримуватися базових етапів роботи з родиною:

1 етап: соціальний супровід розпочинається на підставі результатів соціального інспектування та інформації, що підтверджує наявність проблеми в родині.

2 етап: напочатку здійснення соціально-психологічного супроводу соціальний педагог відвідує сім'ю або особу з метою комплексного обстеження та здійснення оцінки потреб сім'ї або дитини. Під час комплексного обстеження соціальний педагог вивчає:

- стан здоров'я, умови розвитку та виховання дитини та ставлення до неї;
- думки членів сім'ї або дитини про проблеми і потреби, шляхи їх подолання;
- матеріальні, соціальні та інші можливості щодо подолання складних життєвих обставин.

3 етап: знайомство з членами родини і її оточенням, бесіда з дітьми, оцінка їхніх умов життя; Вже з першого відвідування родини педагог побачить, які взаємини переважають між її членами, який в родині психологічний клімат, як він впливає на емоційний стан дитини.

4 *етап*: вивчення причин складних обставин в родині, особливостей сім'ї її ціннісних орієнтацій; На даному етапі соціальний педагог на основі отриманих результатів роботи з родиною проводить причинно-наслідковий аналіз становища сім'ї та емоційного стану її членів. За результатом комплексного аналізу сім'ї та результатів діагностичної роботи з дитиною оформляється облікова картка соціально-психологічного супроводу дитини.

5 *етап*: складання індивідуального плану роботи з родиною. Цілеспрямоване й чітке планування допомагає соціальному педагогу уникнути багатьох помилок та негативних явищ в роботі. Обґрунтований план дозволяє намітити загальні перспективи й конкретні шляхи вирішення поставлених корекційно-відновлювальних завдань. До планування потрібно ставитися як до важливої складової соціально-психологічного супроводу, від якої залежить ефективність та результативність запланованої роботи.

6 *етап*: співпраця з відповідними організаціями та установами (освітніми, дошкільними установами, цент соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службою у справах дітей, кримінальною поліцією у справах неповнолітніх). Соціальному педагогу слід усвідомити що не все в роботі з дитиною та сім'єю він має робити

самотужки. Значний обсяг роботи покладається на представників інших галузей, відомств та служб.

7 етап: здійснення поточних і контрольних відвідувань родини;

8 етап: завершальний етап, підведення підсумків роботи з родиною. На цьому етапі соціальний педагог закінчує супровід дитини, але продовжує вести дистанційне спостереження за родиною.

6. Основні проблеми соціального захисту учасників ОС (АТО)

Аналіз сучасного стану вирішення проблем забезпечення соціального захисту учасників антитерористичної операції свідчить про наступне. По-перше, залишається актуальним питання підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців Збройних сил України, створення ефективної системи матеріального заохочення та соціального захисту мобілізованих військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у проведенні АТО. Водночас певні позитивні зміни відбуваються, зокрема:

- збільшено розміри грошового забезпечення військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом від восьми до десяти мінімальних заробітних плат (Постанова КМУ від 14.05.15р. № 406);
- військовослужбовцям, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації,

встановлено виплату грошового забезпечення, як для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, тобто на цих військовослужбовців поширюються пільги, передбачені законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий статус військовослужбовців і членів їх сімей», Кодексом законів про працю та іншими нормативно-правовими актами (Постанова КМУ від 09.04.14р. № 111);

- надається одноразова грошова допомога у разі звільнення військовослужбовців, призваних на військову службу у зв'язку з мобілізацією (Постанова КМУ від 17.09.14р. № 460);
- встановлено виплату винагороди в розмірі 100 % місячного грошового забезпечення, але не менше 3000 гривень (Постанова КМУ від 04.06.14р. № 158), таким чином, з урахуванням здійснених підвищень грошові виплати військовослужбовцям Збройних сил України, які залучаються до проведення Антитерористичної операції;
- встановлено новий рівень виплат грошової винагороди та визначено розмір додаткових винагород військовослужбовцям, які беруть безпосередню участь в АТО в умовах особливого періоду (Постанова КМУ від 31.01.15р. № 24).

Соціальний захист учасників АТО охоплює також питання, пов'язані з трудовою діяльністю. За працівниками, призваними на військову службу під

час мобілізації, зберігаються (на особливий період, але не більше одного року) місце роботи, посада й компенсується середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, в яких вони працювали на час призову незалежно від підпорядкування та форми власності. Виплата компенсацій здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Виплата пенсії пенсіонерам з-поміж військовослужбовців у разі призову їх на військову службу під час мобілізації не припиняється. При цьому після звільнення зі служби при виплаті пенсії враховуватиметься додаткова вислуга років. Громадян, призваних під час мобілізації, звільнено від штрафних санкцій за фінансовими, податковими зобов'язаннями (не нараховуються відсотки за користування кредитом). По-друге, важливою проблемою соціального захисту учасників АТО є відсутність ефективного механізму вирішення житлових проблем військовослужбовців-учасників АТО. Хоча в Україні існує Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби та членів їх сімей, проте внаслідок хронічного недофінансування ефективність зазначеної програми як інструменту вирішення житлових проблем військовослужбовців є вкрай низькою. По-третє, не відповідає потребам сьогодення система пільгового забезпечення

військовослужбовців, ветеранів війни, учасників АТО та членів їхніх сімей. Вона здебільшого має компенсаторний, а не мотивувальний характер, не зважає на особливості сьогодення, не корелюється з потребами національної безпеки та оборони, зокрема з нагальною необхідністю побудови ефективної моделі соціального заохочення громадян до виконання свого військового обов'язку тощо. Військовослужбовці-учасники АТО, які отримали статус (посвідчення) учасника бойових дій, мають право на користування пільгами, визначеними статтею 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». По-четверте, потребує системного вирішення проблема полегшення адаптації військовослужбовців-учасників АТО до процесів мирного життя. У першу чергу це стосується відновлення здоров'я та працевлаштування. Із квітня 2015 року передбачено у державному бюджеті кошти на забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням (Постанова КМУ від 31.03.15р. № 200), а також кошти для здійснення заходів щодо психологічної реабілітації постраждалих учасників антитерористичної операції (Постанова КМУ від 31.03.15р. № 221).

Структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві, виконавчі органи міських рад забезпечують осіб

безоплатними путівками до санаторно-курортних закладів відповідно до зазначеного Порядку згідно з медичними рекомендаціями в порядку черговості в міру надходження путівок. Для одержання путівки особи повинні перебувати на обліку в органах соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання, а такі, що переселилися з тимчасово окупованої території чи районів проведення антитерористичної операції, - за фактичним місцем проживання відповідно до довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції. Органи соціального захисту населення організовують направлення учасників антитерористичної операції до підприємств, установ, організацій та закладів будь-якої форми власності, які здійснюють психологічні реабілітаційні заходи. За державні кошти надаються зазначені послуги, а також послуги протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за технологіями, які відсутні в Україні; забезпечення житлом осіб, які брали безпосередню участь в АТО і втратили функціональні можливості нижніх кінцівок.

Отже, створення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців – це важливе та актуальне завдання держави по гарантуванню національної безпеки. Ключовими

напрямами діяльності органів державної влади у сфері посилення соціального захисту військовослужбовців, які беруть участь в АТО, сьогодні є: 1) створення єдиного реєстру учасників АТО, що дозволить забезпечити їм та їхнім сім'ям належний рівень соціального захисту та гарантій (формування і введення бази даних; встановлення статусу учасника бойових дій, що дає право на відповідні пільги та компенсації; забезпечення гарантованого виконання державою прав інвалідів-учасників АТО; підтримка сімей військовослужбовців, які загинули в зоні АТО тощо); 2) побудова ефективної моделі грошового забезпечення військовослужбовців; 3) створення дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців та їхніх сімей; 4) підвищення ефективності існуючої системи пільг та компенсацій для учасників АТО та членів їхніх сімей; 5) удосконалення механізму вирішення соціальних проблем в умовах військового навчання, несення бойової та допоміжної служби; 6) створення системи психологічної та фізіологічної реабілітації; 7) забезпечення санаторно-курортним лікуванням.

Для полегшення адаптації військовослужбовців-учасників АТО до процесів мирного життя необхідно запровадити відповідні програми соціальної інтеграції, професійної адаптації та психологічної реабілітації

постраждалих учасників АТО. Доцільно передбачити особливий режим реалізації для демобілізованих учасників АТО конституційного права на працю, а також захист їх соціальних і трудових прав, зокрема надати додаткові гарантії щодо працевлаштування, перепідготовки, підвищення кваліфікації тощо.

Недостатній рівень соціального захисту військовослужбовців, як свідчить закордонний і вітчизняний досвід, негативно позначається на якісному складі війська, знижує мотивацію, породжує невдоволення тощо. У цьому зв'язку визначено ключові напрями діяльності органів державної влади у сфері посилення соціального захисту військовослужбовців, які беруть участь в АТО. До них зараховують: створення єдиного реєстру учасників АТО, що дозволить забезпечити їм та їхнім сім'ям належний рівень соціального захисту та гарантій; побудова ефективної моделі грошового забезпечення військовослужбовців; створення дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців та їх сімей; підвищення ефективності існуючої системи пільг та компенсацій для учасників АТО та членів їхніх сімей; удосконалення механізму вирішення соціальних проблем в умовах військового навчання, несення бойової та допоміжної служби; створення системи психологічної та фізіологічної

реабілітації; забезпечення санаторно-курортним лікуванням.

Запитання:

1. Які мають права учасники ОС та їх сімі?
2. Які пільги мають учасники ОС (АТО)?
3. Визначте та охарактеризуйте особливості та напрями соціально-психологічного супроводу в кризових ситуаціях.
4. Які напрями роботи соціального педагога з дітьми, батьки яких є учасниками АТО?
5. Які особливості роботи соціально-психологічної служби з батьками в контексті супроводу дітей учасників АТО?
6. Визначте основні проблеми соціального захисту учасників ОС (АТО).

Література:

1. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рекомендації. Київ. МЖПЦ «Ла Страда-Україна». 2014. – 84 с.
2. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. – К. Агентство «Україна». 2015. 175 с.

Лекція 11. Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців

Зміст лекції:

1. Особливості соціально-педагогічної роботи соціального працівника із сім'ями військовослужбовців.
2. Типологія клієнтів соціальної роботи серед військових.
3. Напрями соціальної роботи з військово службовцями.
4. Принципи соціально-педагогічної роботи з сім'ями військослужбовців.

1. Особливості соціально-педагогічної роботи соціального працівника із сім'ями військовослужбовців

Сьогодні в Україні приділяється велика увага державній сімейній політиці, мета якої полягає в забезпеченні сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства. Одним із стратегічних завдань державної політики України є захист та підтримка сім'ї як важливого соціального інституту. Це стосується також і сімей військовослужбовців. В наш час, при соціальній напруженості, погіршенні матеріального стану армійців, зникненні житейської перспективи, загостренні соціальні проблеми членів родин

військовиків, також громадян, що звільнені з військової служби, втраті суспільних перспектив, змінюється соціальний статус людей, ламаються звичні життєві стереотипи, цінності, виникають неабиякі нетрадиційні, незвичайні труднощі. Необхідність вирішення соціальних проблем різних категорій - військовослужбовців та, безумовно, всіх, кого певним чином стосується військова служба, створює умови для розвитку та вдосконалення розгалуженої системи соціальної роботи. *Мета соціальної роботи в умовах військової служби* полягає в тому, щоб відновити фізичні й психічні сили тих, кому надається допомога, скорегувати особистісні установки отримувачів послуг, навчивши їх правильно сприймати примусові сторони свого життя; внести елементи соціальної справедливості в рамки субординаційних ставлень, характерних для військової служби.

Значна кількість науковців, що займалися дослідженнями соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями розглядали їх різні аспекти. Липський І. розглянув та надав типологізацію клієнтів соціальної роботи військової сфери. Павленок П. виділяє, що головною метою соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців є створення оптимальних соціальних умов, які дозволяють як військовому та громадянському персоналу ефективно вирішувати

покладені на них обов'язки. Основні проблеми військових та їхніх сімей починаються у зв'язку з проблемами переходу до цивільного життя (звільнення з армії). Вони визначають, що головними завданнями соціальної роботи в цей період є завдання по відновленню фізичних і психічних сил, коригування особистісних настанов щодо адаптації до нових умов життя, допомоги в набутті або пошуку нових спеціальностей і роботи. Ці завдання здійснюються соціальним працівником за допомогою визначених *засобів і методів*:

- інформування сім'ї про наявність певних соціальних пільг;
- психологічна підтримка і відновлення;
- соціальна та юридична консультація;
- педагогічна корекція дітей, подолання труднощів у їхньому навчанні;
- організація елементів малого виробництва, кооперативних форм праці, груп самопомоги і взаємодопомоги;
- навчання і перенавчання цивільних професій;
- сімейне консультування з метою адаптації до життя;
- культурно-дозвіллева діяльність.

У загальному випадку соціальна робота з військовими та їх сім'ями різниться залежно від характеру й глибини соціальних проблем, що визначаються належністю до призовного або контрактного контингенту, до певного складу

військових, тривалістю їхнього перебування на військовій службі. Тому мета соціальної роботи в найзагальнішому вигляді полягає у відновленні психофізичних сил військового, коригуванні його особистісних настанов на службу в ЗС, у внесенні елементів соціальної справедливості в субординаційні стосунки, характерні для військової служби.

Соціально-педагогічна діяльність з сім'єю військовослужбовця – це різновид професійної діяльності, спрямований на створення сприятливих умов функціонування сім'ї, соціалізації та всебічного розвитку її членів, задоволення її соціокультурних потреб, налагодження або відновлення соціально схвалених способів її життєдіяльності.

Показниками ефективності соціально-педагогічної діяльності повинні бути не стільки характеристики обсягу і номенклатури соціальних послуг, наданих сім'ї військовослужбовця, скільки характеристики ступеня соціальної напруженості в ній. Результатом соціально-педагогічної діяльності з сім'єю є формування в сім'ї здатності до самовизначення, саморегуляції, адаптації до змінних умов, відповідно до її можливостей та особливостей соціального середовища.

Щоб визначити особливості соціальної роботи з різними категоріями військовослужбовців, згадаймо деякі різновиди *отримувачів послуг* цієї

сфери: – сфери обслуговування людей, що пов'язані з військом: якщо це сім'я, то отримувачем послуг може бути багатодітна сім'я, з важкими дітьми або така, що потребує житла, сім'я з афганцем чи пенсіонером-ветераном збройних сил, учасником війни, інвалідом чи наркозалежним членом родини;

- серед військовослужбовців - одинаки, удівці, розлучені, схильні до пияцтва, до суїциду, з девіантною поведінкою, вихідці з проблемної сім'ї, а також офіцер передпенсійного віку;

- можуть бути з відповідними проблемами жінки військовослужбовці або працівниці збройних сил і т.п.

В науковій літературі узагальнено *типологізацію отримувачів послуг серед військових*: військовослужбовці, працівники Збройних Сил; члени сімей військовослужбовців; колишні військовослужбовці, особи, що звільнені з військової служби.

А. Бучак подає в деталізованішому вигляді *типи отримувачів послуг військової соціальної роботи*:

1. Військовослужбовці (офіцери, прапорщики і мічмани, сержанти і старшини, солдати і матроси);
2. Працівники Збройних Сил; це – цивільні громадяни, що працюють в установах силових

- відомств за наймом і не є військовослужбовцями;
3. Жінки – військовослужбовці та працівниці Збройних Сил;
 5. Військові пенсіонери, колишні військовослужбовці (особи, яких звільнено з військової служби);
 6. Учасники ОС (АТО) та інших воєн;
 7. Сім'ї нинішніх і колишніх військовослужбовців;
 8. Допризовна та призовна молодь.

Соціальна допомога здійснюється через надання інформаційних, психологічних, корекційних, реабілітаційних послуг. При цьому визнано домінуючим принципом інтеграцію індивідуального підходу з комплексною допомогою особистості. Найпоширенішими і найефективнішими є такі форми та методи соціальної роботи: індивідуальне консультування, методи релаксації, технології особистісного розвитку тощо. Соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями передбачає застосування різних форм, методів, технологій обслуговування сім'ї. Конкретність змісту цієї роботи залежить від типу сім'ї, шлюбу, верховенства в сімейних стосунках, від того, як реалізуються її функції. З метою збереження і розвитку соціальних функцій сім'ї, створення благодатного «тилу» для військовослужбовця,

соціальні працівники в межах державної сімейної політики спрямовують свою роботу на стабілізацію соціального становища сім'ї, створення реальних передумов позитивної динаміки процесів її життєдіяльності, формування ефективної системи захисту соціально вразливих сімей. Важливим аспектом сімейної політики, є соціальна допомога, що спрямована на збереження сім'ї: стабілізація сім'ї; робота щодо розвитку членів сім'ї, вдосконалення сімейних стосунків; може бути й екстрена соціальна робота – термінова, надзвичайна допомога (надання притулку, негайне видалення із сім'ї членів родини, що перебувають в небезпеці, які зазнають насилля тощо). Організація роботи із сім'єю не визначена відповідними документами і не входить до функціональних обов'язків посадових осіб (окрім інструктора по роботі з сім'ями військовослужбовців). Важливе значення має адресна допомога, до форм якої входить натуральне забезпечення, гуманітарна та грошова допомога, пільги та послуги.

Отже, соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями спрямовується на можливість отримувача послуг або групи отримувачів послуг, що потребують допомоги та підтримки. Активізація власного потенціалу клієнта, здійснюється через актуальну нині індивідуальну роботу, як таку, що спрямована на використання усіх можливостей, що допомагають

людині пристосуватися до конкретних умов життя, та сприяє тому, щоб отримувач послуг розробив власну життєву програму. Вирішення цієї задачі можливе тільки за допомоги методу диференційного підходу, що передбачає всебічний аналіз особливостей соціального, фізичного, морального розвитку особистості, його інтересів, потреб. Соціальна допомога та соціальна робота може надаватись та застосовуватись як з окремою особою, окремим військовослужбовцем, так і з військовим колективом та окремим членом сім'ї військового. Одна з функцій соціальної роботи в Збройних силах забезпечення соціально-побутових і соціально-екологічних умов для військовослужбовців. Усунення негативних факторів, поліпшення умов праці і побуту, безсумнівно, сприятиме підвищенню їхньої працездатності і розкриттю здібностей до соціального функціонування. Тут застосовуються технології посередництва, методи групової терапії у вигляді бесід, ігор, тренінги спілкування і навчання комунікативним навичкам, особистісна діагностика психологічної сумісності або несумісності індивідів для комплектування найбільш життєздатних і стабільних колективів. Значно поліпшити становище військовослужбовців і їхніх сімей може соціально-економічна робота, організація самодопомоги і взаємодопомоги сімей, розвиток елементів малого виробництва,

кооперативних форм праці. Специфічний вид діяльності соціального працівника в Збройних силах - підготовка військовослужбовців до життя після звільнення з військової служби, правильна психологічна орієнтація і корекція очікувань, що спроможні пом'якшити неминучу зміну способу життя, навчити позитивно реагувати на неї. Культурно-дозвіллева діяльність відіграє у збройних силах дуже важливу роль. Це реалізація можливості об'єднання колективу, внесення змін у монотонну військову дійсність, сфера вияву свободи в надмірно урегульованих умовах. Соціальний працівник стежить за регулярністю і рівним доступом усіх до культурно-дозвіллевої діяльності, залучає бажаючих, забезпечує обладнанням і інвентарем для соціально-культурної активності. Оптимізація соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців забезпечуватиметься: створенням мережі спеціалізованих соціально-педагогічних служб; наявністю у фахівців соціально-педагогічної діяльності спеціальної підготовки щодо роботи у військовому середовищі та вирішення проблем військовослужбовців і їхніх родин; організацією самодопомоги і взаємодопомоги родин військовослужбовців; задоволенням різноманітних потреб членів сімей військовослужбовців, що виникають у процесі взаємодії із соціальним військовим середовищем; формуванням дієвої

соціальної політики держави загалом та у сфері соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей зокрема.

2. Типологія клієнтів соціальної роботи серед військових

Щоб глибше усвідомити суть явищ, які торкаються названої проблеми, передусім, підкреслимо, що військова соціальна робота є інтегральним різновидом соціальної роботи і військового управління, військового виховання, роботи з гуманітарних питань. Військова соціальна робота впливає на військову суспільну систему і сприяє приведенню її до такого рівня організації, яка в змозі буде успішно виконувати свої функціональні завдання. Сенс військової соціальної роботи полягає у постійному контролі за духовними цінностями військових, за їхнім соціально-психологічним станом та відповідній допомозі. Якщо ці цінності відхиляються від оптимального значення (наприклад, з'являються факти соціальної несправедливості, незахищеності, психічного розладу, девіантності, просто порушення дисципліни тощо), то соціальний працівник разом з відповідними службами, органами військово-соціального управління, заступником командира з виховної роботи здійснює заходи, що впливають на військовослужбовця і військові колективи, формуючи або відновлюючи сталі позитивні

вартості. Будь-яка форма соціальної роботи серед військовиків має враховувати особливості військового способу життя і завдання забезпечити безпеку країни. Соціальному працівникові при роботі з військовослужбовцями необхідно враховувати *специфіку*, яка впливає на їх психологічний стан, а саме: забезпечити безпеку країни; спосіб життя, що регламентується військовими статутами; тверда субординація, вимогливість та дисциплінованість на службі; екстремальність професійної діяльності, що в основному пов'язана з ризиком для життя і т. ін. Крім вище названих стосовно військовослужбовців строкової служби фахівці соціальної роботи виявляють такі *явища*: емоційне напруження й особистісну тривожність; «скриті» конфлікти; відсутність навичок позитивного вирішення міжособистісних стосунків в колективі; психологічну несумісність; проблему адекватності самооцінки і т. ін. В роботі з військовослужбовцями строкової служби існує специфіка, яку і фахівці, і командири не можуть не враховувати: солдат перебуває у становищі деякої замкнутості – на нього як на особу сильно впливає підпорядкованість, підлеглість і низький рівень необхідності чи її відсутності піклуватися про себе («за нього думає командир»). Щодо дисциплінованості, виконавських властивостей воїна, формування у нього чіткого виконання

наказів командирів, службових порядків, статутних вимог, то це певним чином може породити васальські вподобання, знижується самооцінка особистості. Головним завданням виховної роботи у війську є створення свідомого захисника, оборонця Батьківщини. Цьому завданню підпорядкована й соціальна робота з допризовною і призовною молоддю. Основою цієї роботи є технології адаптації молоді до майбутньої служби у війську. Молоді люди, яких призивають до лав Збройних Сил, зазнають своєрідного стресу, оскільки розлучаються з рідними та близькими, позбавляються батьківського піклування, перелаштовується їхній спосіб життя, докорінно змінюється узвичаєне середовище. Перший час перебування у війську молодь відчуває певні психічні, моральні, фізичні навантаження. Окрім того, що молодий воїн починає набувати воєнний, соціальний і професійний досвід, соціальна робота ставить за мету організацію надання допомоги (і призовникам, і військовослужбовцям) в активній адаптації до нових умов, у вирішенні соціально-психологічних проблем, тим більш, з необхідністю враховується й те, що новоприбулий підпадає під вплив різних внутрішньовійськових чинників, серед яких, щоправда, можуть бути як позитивні, так і негативні фактори. Серед негативного молоді людина більше за все лякається нестатутних взаємовідносин, дідівщини, явища, що засноване на

неформальному, але поширеному пріоритетному становищі «стариків» перед новобранцями. Досить гострою проблемою у війську є наявність «земляцтва», такої своєрідної статусної системи, відповідно до якої верховенство і вплив у військовому колективі залежить від належності до певного регіонального, територіального чи національного угруповання. Окрім цього соціальні фахівці вказують і на проблеми, що, по-перше, обумовлюються цими явищами, а, по-друге, бентежать молодого бійця – суїцидні або гоміцидні наміри. Подібні явища знижують якість управління військовими колективами, обумовлюють порушення дисципліни, а то й злочини. Значну частину отримувачів послг становлять колишні військовослужбовці, військові пенсіонери, роботу з якими означають як «соціальна робота з особами, яких звільнено з військової служби». Обслуговування таких отримувачів послуг відбувається за місцем їхнього проживання. Ця категорія має обслуговуватися цивільними структурами, але таких потребуючих невійськові установи не вважають за своїх отримувачів послуг. Такий напрям соціальної роботи має бути зорієнтований не тільки на створення умов для забезпечення фізичного існування старих людей, а й на підтримку їхнього потенціалу як соціально активних членів суспільства. Певна частина пенсіонерів має бути залучена до суспільно-

корисної праці, до діяльності щодо відтворення культури, національних та бойових традицій, суспільно значущих звичаїв. Відповідної уваги потребує чисельна група «молодих» військових пенсіонерів, осіб досить нестарого віку, яких звільнено з війська за різних («невікових») причин, кого за скороченням штату, кого за стажем служби у війську. Але ці люди, фізично і потенційно соціально активні. Для них першорядними проблемами постають питання працевлаштування, житла, розставання зі звичним життям, адаптації до нового, часто-густо незвичайного, післявійськового життя, до нових соціальних стосунків, соціальних груп, до невійськового суспільства. Така категорія часто має сильне психічне навантаження, яке відчують офіцери у передпенсійний або у початковий пенсійний період, коли вони звільняються з військової служби, хоча зовні вони майже не виказують свого стресоподібного внутрішнього стану. Зрілий вік, офіцерська загартованість, воля, вміння володіти собою певним чином нівелюють душевні неприємні, важкі почуття, але все ж таки це – переживання, неспокій, хвилювання, що можуть вплинути і на здоров'я, і на стосунки в родині, і на життя майбутнього військового пенсіонера. Важливим при цьому є забезпечення соціального захисту осіб, які були причетними до Збройних Сил та інших силових структур, та адаптації їх до

нового післявійськового життя. У військовій соціальній роботі важливим аспектом є робота з жінками. Бувають випадки, коли спостерігається наявність фактів насилля і в офіцерських родинах. Взагалі в Збройних Силах набуто величезний досвід роботи серед жінок, дружин військовослужбовців. Діяльність жіночих громадських організацій є важливою складовою роботи в Збройних Силах і є одним із напрямів виховної роботи в армії. Практика такої діяльності охоплює та спрямована на вирішення різних соціальних проблем життя людей, що причетні до війська: від дітей – до старих, проблеми житла і відпочинку, художньої самодіяльності, спорту, навіть стосунки в офіцерських сім'ях. Це обумовлено необхідністю створення благодатного «тилу» для оборонця країни. Сім'я офіцера поставлена в такі умови, що вимагають від неї самопожертви, самовіддачі («сімейна самопожертва», «сімейна самовіддача») заради тата, чоловіка – військового члена родини. Щоправда, це більшою мірою стосується сімей молодих офіцерів, дружини яких погоджуються і на віддалений гарнізон, і на горне селище, і на таврійські степи. Саме тоді соціальні працівники, командири мають бути уважними до молодої сім'ї, оскільки тільки-но формуються сімейні відносини, відбувається становлення сім'ї як важливої малої соціальної групи, як найціннішої ланки

суспільства. Соціальний працівник здійснюючи роботу з різними типами військових повинен враховувати наступні *принципи*:

- індивідуальність особи з її конкретно визначеними потребами, психічним станом та моральними орієнтирами;

- інтегративність, що дозволяє поєднати практику обслуговування конкретного отримувача послуг, з умовами реального соціального середовища, з діяльністю командування, із здійсненням загальної задачі – оборони країни, із залученням до цієї роботи владних органів, цивільних служб, громадських, благодійних та інших організацій;

- цілісний підхід до отримувача послуг як до особистості з його світоглядом, морально-психічним станом, ідеологічними цінностями, що сприятиме формуванню відповідального ставлення до своїх військових обов'язків, до відповідальної поведінки в повсякденному житті, в реалізації власних можливостей та у подоланні життєвих проблем;

- здійснювання принципу самопомоги, що передбачає активізацію власних сил отримувача послуг, щоб сприяти його ефективному соціальному функціонуванню.

Військова соціальна робота спрямована на соціальний захист - забезпечення достатніх умов життя військовослужбовців та членів їхніх сімей;

соціальну підтримку колишніх військовослужбовців – періодичне задоволення соціальних потреб осіб, які перебувають у стані соціальної та економічної скрути; соціальне забезпечення – реалізація встановлених державою гарантій задоволення соціальних потреб широкого кола осіб, що причетні до війська і мають на це право; соціальне обслуговування – задоволення соціальних потреб осіб шляхом надання їм соціальних послуг широкого спектру; адаптаційна робота, також з допризовною та призовною молоддю – підготовка молоді до служби у Збройних Силах України тощо.

3. Напрями соціальної роботи з військово службовцями та їх сім'ями

На думку дослідниці Безносок О. *об'єктом* діяльності соціального педагога з сім'єю військовослужбовця є конкретна сім'я (індивід), включена у соціальне військове середовище. *Метою* соціально-педагогічної роботи є організація позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї військовослужбовця та гармонізація її взаємодії з соціальним середовищем. При цьому слід враховувати, що саме взаємозв'язок сім'ї військовослужбовця і соціального середовища, в якому вона функціонує, обумовлює основні завдання цієї роботи: створення умов для формування соціально-педагогічної стійкості сім'ї до сприйняття і подолання важких

життєвих ситуацій; підвищення потенціалу соціалізуючої дії сім'ї на своїх членів; відновлення і підтримка активності сім'ї; стимулювання потреби членів сім'ї у трансформації соціально-педагогічних знань у процесі соціальної взаємодії; досягнення такого кінцевого результату, за якого необхідність у соціально-педагогічній підтримці сім'ї зникне.

На думку авторки основними *функціями* соціально-педагогічної діяльності з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України є:

– *діагностична функція*, яка зумовлює сферу соціальної діагностики і прогнозування. Соціальній діагностиці підлягають: власне соціальні потреби сімей військовослужбовців; міра розвитку цих потреб і їхнього задоволення в конкретній військовій частині, військовому містечку, гарнізоні, місці компактного проживання військовослужбовців і членів їхніх сімей; міра розвитку інфраструктури конкретного військового соціуму і її відповідності потребам його мешканців; міра оптимальності і гармонійності взаємодії військовослужбовців і членів їхніх сімей із середовищем їхнього перебування та ін.;

– *обслуговуюча функція*, яка зумовлює розвиток відповідної сфери соціально-побутового обслуговування;

– *адаптаційна функція*, якій відповідає сфера соціальної адаптації (реадаптації) сімей

військовослужбовців та становлення кожного члена сім'ї як сім'янина, члена колективу, фахівця та ін.;

– *превентивна, профілактична і корекційна функції*, які формують сферу соціальної профілактики і корекції поведінки членів сімей військовослужбовців і умов та факторів військового середовища;

– *реабілітаційна функція*, що зумовлює розвиток і функціонування сфери соціальної реабілітації і реалізується стосовно тих сімей військовослужбовців, які мають несприятливу, негативну динаміку розвитку; військовослужбовців і членів їхніх сімей, які зазнали психотравмуючого впливу військової служби та ін.;

– *анімаційна функція*, яка зумовлює формування і функціонування сфери соціально-культурного розвитку і пов'язана не лише з організацією дозвілля сімей військовослужбовців, але і з гуманізацією вільного часу кожного члена військового соціуму;

– *освітня функція*, що зумовлює розвиток сфери підготовки і перепідготовки кадрів і охоплює військовослужбовців, які звільняються або вже звільнилися з військової служби, а також членів їхніх сімей, та пов'язана з їхньою професійною орієнтацією, перепідготовкою на нові для них спеціальності і працевлаштуванням відповідно до потреб місцевого або регіонального ринків праці;

– *прогностична функція*, яка дозволяє прогнозувати перспективи розвитку і задоволення потреб сімей військовослужбовців;

– *організаційно-розпорядча функція*, яка зумовлює розвиток і функціонування сфери менеджменту соціально-педагогічної діяльності;

– *функція забезпечення сприятливих соціально-екологічних умов* для життєдіяльності і розвитку сімей військовослужбовців, що передбачає діяльність з усунення негативних факторів, поліпшення умов праці і побуту військовослужбовців, сприяння підвищенню можливостей працездатності військовослужбовців і здатності їх сімей до соціального функціонування;

– *функція розвитку соціальних комунікацій*, яка полягає у ліквідації напруженості, конфліктів, особливо в закритих військових містечках, відірваних від широких соціальних контактів;

– *функція соціальної освіти*, яка формує відповідну їй сферу соціальної освіти та проявляється у проведенні симпозіумів, семінарів, конференцій соціальних педагогів, які працюють з сім'ями військовослужбовців, організації вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду соціально-педагогічної діяльності; виданні і поширенні наукової, навчальної і методичної літератури з соціально-педагогічної роботи у військовому середовищі; презентації програм і

проектів соціальнопедагогічної діяльності з сім'ями військовослужбовців.

Функції соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців тісно пов'язані з її напрямками. Основні напрямки соціально-педагогічної діяльності з сім'ями військовослужбовців зумовлюються проблемами, які виникають у кожній конкретній сім'ї. Їх можна одночасно вважати і цілями, що можуть конкретизуватися у вигляді певних завдань. На думку Безносок О. до *напрямів* роботи соціального педагога з сім'ями військовослужбовців належать: соціальна допомога, соціальний захист, соціальна підтримка, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальне посередництво, соціальна адаптація, соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна корекція, соціальна реабілітація, підготовка до цивільного життя та організація освітньо-дозвіллевої діяльності. Таким чином, соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців покликана задовольняти різні соціальні потреби військовослужбовців і членів їхніх сімей. Зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців та її результативність залежать від багатьох чинників, і, насамперед, – від типу кожної конкретної сім'ї, особливостей її життєдіяльності, професіоналізму соціального педагога, який працюватиме з цієї

сім'єю, наявності зацікавлених у позитивному вирішенні проблеми партнерів (членів сім'ї, працівників військового підрозділу, соціальних служб, навчально-виховних закладів, оточення сім'ї та ін.). Тип сім'ї військовослужбовця можна визначити за рядом ознак: якістю зовнішніх і внутрішніх меж (ретрофлексуючі і дезорганізовані); структурою влади (авторитарні, демократичні та ліберальні сім'ї); стадією становлення (молоді, середні, зрілі); складом (нуклеарні, розширені, змішані (перебудовані), неповні сім'ї, подружні); розподілом ролей (традиційні (патріархальні чи матріархальні), егалітарні); психологічним кліматом (сім'ї зі сприятливим і несприятливим психологічним кліматом); мірою негараздів (проблемні, конфліктні, кризові); основними функціями сім'ї: рівнем матеріальної забезпеченості (бідні, малозабезпечені, забезпечені, багаті), професійною приналежністю, освітнім рівнем, віком, ставленням до релігії та особливими умовами сімейного життя, складом сім'ї (прості (неповні, прості нуклеарні (батьки і діти), складні (батьки, діти, дідусі, бабусі – у різних варіантах), великі (батьківська пара, декілька дітей зі своїми сім'ями – три і більше подружніх пар)), кількістю дітей в сім'ї (інфертильні (бездітні), одnodітні, малодітні (дві дитини), багатодітні (троє і більше дітей до 16 років)), однорідністю соціального складу

(однорідні, різнорідні); тривалістю подружнього життя (сім'ї молодят, сім'ї з тривалістю подружнього життя: від 1 до 3 років, від 3 до 5 років, від 5 до 10 років, від 10 до 20 років, від 20 до 25 років, від 25 до 30 років, від 30 років і більше), типом керівництва (гелітарні; авторитарні); типом юридичних взаємостосунків (побудовані на шлюбних стосунках; позашлюбні; оформлені юридично, але проживають окремо), юридичними взаємостосунками батьків та дітей (рідні діти; зведені діти; усиновлені діти; опікунські сім'ї), якістю емоційно-психологічних взаємостосунків у сім'ї (гармонійні; конфліктні; емоційно неврівноважені; дезорганізовані); сім'ї зі специфічними проблемами (наявністю психічних чи фізичних захворювань, правопорушників, алкоголіків, наркоманів, захворювань на СНІД, схильності до суїциду, інвалідів); благополучні і неблагополучні (у тому числі – зовні благополучні) сім'ї; професійною ознакою (сім'ї офіцерів (молодших і старших, керівного складу), сім'ї прапорщиків (які перебувають на командних, технічних посадах і посадах тилового забезпечення), сім'ї курсантів, сім'ї рядового і сержантського складу, сім'ї військовослужбовців-жінок, сім'ї цивільного персоналу (робочих, що служать)); ставленням до військового соціуму (новоприбулі сім'ї; сім'ї, що вибувають до місця служби військовослужбовця; осілі сім'ї; сім'ї

військових пенсіонерів; сім'ї військовослужбовців, звільнених у запас; сім'ї військовослужбовців – ветеранів війни, учасників бойових дій) тощо. Типів сучасних сімей військовослужбовців можна назвати значно більше. Крім того, у межах кожного типу можна ще визначити окремі види сімей військовослужбовців. Щодо особливостей життєдіяльності сімей військовослужбовців, то найголовнішими з них (які докорінно впливають на зміст соціальнопедагогічної роботи), є: а) подружні відносини усе більше визначаються мірою і глибиною прихильності між членами подружжя, різко підвищується їх рівень сподівань стосовно один одного, реалізувати які більшість не може як в силу традицій, культури, індивідуальних особливостей, так і через специфіку військової професії; б) традиційний розподіл праці на «чоловічу» і «жіночу» у більшості сімей, у зв'язку зі специфікою військової служби, зведений до мінімуму; закономірним є підвищення статусу жінки в сім'ї, яка виконує типово керівну роль у веденні господарства; в) велика кількість сімей мають одну дитину і складаються з двох поколінь – батьків і дітей; бабусі і дідусі, інші родичі, зазвичай, живуть окремо. У результаті – батьки не лише не мають можливості повсякденно використовувати досвід і підтримку попереднього покоління, але й гіпотетичне використання цього досвіду часто є проблемним; г) у зв'язку зі

специфікою професійної діяльності батьків військовослужбовців, частими переїздами, діти раніше дорослішають, швидше навчаються тому, як переборювати труднощі, долати стреси, характерні для нашого часу (зокрема розлучення батьків та їх наслідки, конфліктні сімейні ситуації, проблеми пристойного виживання тощо); д) відносини дітей і батьків стали складнішими, адже діти отримують можливість проводити велику частину вільного часу поза сім'єю або лише під наглядом матері. Зазвичай, цей час вони присвячують заняттям, що є прийнятними серед однолітків, і далеко не завжди піклуються про схвалення їх батьками. Авторитет батьківської влади часто не спрацьовує – на зміну йому повинен приходити авторитет особистості батьків. Виходячи із зазначеного вище, важливою умовою ефективності соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців є організація в них соціально-педагогічного процесу – спеціально організованої послідовної зміни функціонування сім'ї, яка розвивається в часі і в межах визначеної виховної системи та спрямована на перетворення особистісних властивостей і якостей її членів.

Циганенко Г. до основних *напрямів військово-соціальної роботи* у внутрішніх військах зараховує:

– поліпшення стосунків між військовослужбовцями;

– збільшення реальних доходів військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей;

– сприяння прийняттю нормативно-правових актів щодо реформування системи соціального забезпечення військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей;

– розвиток соціальної та культурної інфраструктури військових містечок.

Функціонально військово-соціальна робота включає в себе вирішення наступних проблем:

- 1) соціального забезпечення – як сукупності соціальних норм і гарантій, що задовольняють ті чи інші соціально-економічні та духовні потреби військовослужбовців;
- 2) соціально-правової роботи — як комплексу організаційно-методичних і правових заходів, спрямованих на доведення до військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил України визначених законами соціальних прав, пільг і допомоги;
- 3) соціально-професійної адаптації військовослужбовців до умов військової служби на етапі підготовки до неї, як процесу активного їх пристосування до умов і характеру служби, міжособистісних стосунків, умов побуту, дозвілля;

- 4) соціальної адаптації звільнених у запас військово-службовців та членів їх сімей до нових умов і характеру праці;
- 5) проектування, організація впровадження цільових комплексних програм соціального розвитку Збройних Сил, системи планування та керування соціальними процесами і явищами в них;
- 6) соціального захисту — реалізації соціально-економічних і правових заходів, що призвані забезпечити гарантований прибуток тим, хто не може заробити на засоби існування, а також надання можливості безкоштовного отримання житла, охорони здоров'я, освіти, в основі яких лежать суспільні фонди споживання.

Головною метою військово-соціальної роботи у внутрішніх військах є створення у військових колективах умов, що сприятимуть забезпеченню нормальної життєдіяльності, сумлінному і якісному виконанню завдань та посадових обов'язків. Разом з головною метою військово-соціальної роботи існують інші, не менш важливі, хоча й не такі масштабні цілі. Разом вони утворюють своєрідний комплекс цільових настанов, якими повинні керуватися у своїй діяльності командири, представники виховних та інших органів військового управління. Такими настановами є: соціальна підтримка, соціальна допомога, соціальна реабілітація, створення у

військових колективах доброзичливої атмосфери, формування соціальної самостійності у військовослужбовців та членів їхніх сімей, які опинилися у скрутних життєвих ситуаціях, формування умінь та навичок запобігання соціальним проблемам або ефективного їх вирішення.

Не менш важливим завданням є проведення соціально-правової роботи як комплексу організаційно-методичних і правових заходів, що спрямовані на роз'яснення особовому складу соціальної політики держави, ознайомлення військовослужбовців, працівників та членів сімей із їхніми соціальними правами, гарантіями, пільгами та компенсаціями за особливі умови життєдіяльності. Пріоритетним завданням військово-соціальної роботи є надання консультативної допомоги військовослужбовцям, членам їх сімей, командирам і начальникам з метою інформування про існуючі можливості та шляхи розв'язання соціальних проблем. Слід відзначити й таке завдання, як здійснення координаційнометодичної діяльності з соціальних питань, що є компетенцією організаторів військово-соціальної роботи. Сенс цієї діяльності в узгодженні й упорядкуванні організаційних і практичних соціальних заходів, що здійснюють органи військового управління та окремі посадові особи.

Серед інших завдань військово-соціальної роботи – всебічний аналіз стану соціального захисту військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей. Зміст цього завдання у визначенні рівня реалізації прав і свобод всіх категорій особового складу, задоволення матеріальних та духовних потреб, 12 надання пілг та компенсацій, захищеності особистої гідності, безпеки у процесі повсякденної діяльності та навчань.

Особливого значення у військово-соціальній роботі набуває взаємодія з державними органами і громадськими організаціями з питань реалізації пілг і прав, визначених законодавством України щодо соціального захисту військовослужбовців, звільнених з військової служби, працівників військ та членів їхніх сімей. Сутність цього завдання у раціональному поєднанні зусиль трьох суб'єктів соціальної роботи: державних органів, громадських організацій і органів військового управління, налагодження їх ділової взаємодії, інтеграція до єдиної системи військово-соціальної роботи. Соціальну взаємодію організують і здійснюють командири та структури виховної роботи. Важливу роль у цьому відіграють особисті контакти військового керівництва з представниками місцевої влади, їх взаємне інформування, спільний пошук додаткових джерел вирішення соціальних проблем

військовослужбовців, ветеранів військової служби ті їхніх сімей.

Згідно Закон України про внесення змін до Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», всю військово- 13 соціальну роботу у підрозділах внутрішніх військ проводять за трьома напрямками. Перший напрямок – інформування особового складу з соціально-правових питань. Його реалізують через такі форми військово-соціальної роботи: – правове інформування особового складу; – доведення змісту законодавчих актів, інших документів із соціально-правових питань на загальних зборах, нарадах, заняттях і бесідах з особовим складом; – зустрічі з військовослужбовцями та виступи з окремих питань представників юстиції, фахівців соціальної роботи, представників тилових служб; – організація прослуховування і перегляду радіо- та телепрограм з соціально-правових питань; – вивчення відповідних тем соціально-гуманітарних та правових навчальних дисциплін, передбачених навчальними планами. Другий напрямок – організація контролю за додержанням чинних прав та пільг. Реалізація цього напрямку передбачає з боку командира такі дії: – систематичне заслуховування свого заступника з виховної роботи та інших суб'єктів військово-соціальної роботи про потреби, прохання, стан здоров'я особового складу, про доведення норм постачання, інші аспекти

соціальної проблематики; – періодичну присутність на ранковому підйомі, фізичній зарядці, ранковому огляді, прийманні їжі, митті особового складу у лазні, особисту перевірку наявності та якості одягу і білизни, інших питань, що стосуються соціальних проблем; – періодичну перевірку ведення документації речового та продовольчого забезпечення, грошового та інших видів постачання; – відвідування та з'ясування стану здоров'я військовослужбовців, які перебувають у військових або цивільних лікувальних установах; контроль за розподілом нарядів та інших видів службового навантаження у підрозділах; – контроль за розглядом та вирішенням скарг і пропозицій, що надходять від підлеглих, членів їхніх сімей, своєчасна доповідь по команді про ті, що не можуть бути вирішені власними силами; – контроль за черговістю звільнення з розташування частини, наданням додаткових звільнень чи відпусток з поважних причин; – справедливе складання та додержання графіку відпусток офіцерів та прапорщиків. Третій напрямок – систематична і конкретна діяльність щодо вирішення соціальних проблем у підрозділі. До неї слід віднести: – формування й підтримання у підрозділі здорового моральнопсихологічного клімату, дотримання соціальної справедливості у вирішенні службових, навчальних, побутових та інших проблем; – навчання молодших командирів

методиці та практиці вирішення соціальних проблем, особливо тих, що стосуються підтримання статутних взаємин, своєчасного діагностування передконфліктних ситуацій, їх попередження, а у разі виникнення – й розв’язання; – розгляд скарг, заяв, пропозицій, клопотань; – проведення вечорів запитань та відповідей; – індивідуальну роботу з окремими категоріями щодо вирішення їх соціальних та інших проблем; – листування та зустрічі з батьками, родичами, іншими особами, з якими військовослужбовці підтримують тісні стосунки; – звернення до старших командирів і начальників, керівників виховних органів, державних та громадських структур і організацій щодо розв’язання соціальних та інших проблем, які виходять за межі компетенції командира.

Олексюк Н. вважає одним із найпоширеніших видів соціально-педагогічної роботи з сім’єю військовослужбовця є її соціально-педагогічна підтримка. Соціально-педагогічна підтримка як вид діяльності, що спрямовується на надання допомоги сім’ї, яка опинилася у важкій життєвій ситуації, з’явилася з моменту виникнення людства. У різні періоди вона мала різний характер, здійснювалася різними методами і в різних формах, стосувалася далеко не всіх верств населення і по-різному оцінювалася суспільством і його різними інститутами. Соціально-педагогічна підтримка в

сучасних дослідженнях пов'язується з допомогою сім'ї в організації її позитивної життєдіяльності. В основі соціальнопедагогічної підтримки сім'ї лежить розв'язання серйозних соціально-педагогічних проблем, активізація ролі сім'ї в соціалізації підростаючого покоління.

Соціально-педагогічна підтримка включає соціально-педагогічну роботу, соціально-педагогічне консультування, соціально-педагогічну профілактику, соціально-педагогічну реабілітацію, індивідуальну роботу з сім'єю і декількома сім'ями. Найважливішим завданням соціальнопедагогічної підтримки сім'ї військовослужбовця у сучасних умовах можуть бути не стільки дії фахівця щодо усунення її наслідків, скільки розвиток потенційних можливостей сім'ї щодо опору дії негативних чинників. Соціально-педагогічний процес забезпечується загальними та специфічними формами і методами роботи. Формою соціально-педагогічної роботи з сім'єю військовослужбовця є упорядкована певним чином структурна діяльність соціального педагога, яка зумовлюється метою, завданнями, логікою і методами роботи на конкретних етапах діяльності, в конкретних обставинах і характеризується особливими способами керування, організації та співробітництва соціального педагога з сім'єю (іншими словами – це варіанти організації

діяльності і спілкування соціального педагога з сім'єю військовослужбовця). Основними формами соціально-педагогічної допомоги сім'ям військовослужбовців є: індивідуальна (з кожним членом сім'ї), групова (з конкретною сім'єю, або кількома сім'ями, об'єднаних спільною проблемою) та масова (спрямована на вирішення проблем, характерних для більшості цієї категорії сімей; використовується рідко). Окрім ступеня поширення дії, вагомою ознакою діяльності є її часова спрямованість. Відповідно до неї, соціальний педагог може надавати сім'ї військовослужбовця екстренну допомогу, спрямовану на виживання сім'ї (екстренна психологічна та педагогічна допомога, негайне усунення дітей чи інших членів сім'ї, якщо їм загрожує або вони є джерелом небезпеки); здійснювати роботу, спрямовану на підтримку стабільності сім'ї, або – на розвиток сім'ї в цілому та її членів зокрема

4. Принципи соціально-педагогічної роботи з сім'ями військослужбовців

В умовах докорінної реорганізації Збройних Сил України, поряд із загостренням соціальних проблем, з усією силою виділились *проблеми життєдіяльності сімей військовослужбовців*: падіння престижу військової служби, погане житлове забезпечення, низький рівень матеріального достатку, труднощі у

працевлаштуванні дружин військовослужбовців за фахом, складне професійне визначення офіцерів, які звільняються з лав Збройних Сил, непередбачуваність перспектив соціалізації дітей тощо. У зв'язку з цим в сім'ях військовослужбовців спостерігається ряд негативних тенденцій:

- помітно знизилася активність сімей у соціальних процесах – розвивається соціальна пасивність, згасають соціально значущі мотиви життєдіяльності;

- у наявності невизначеність життєвих цілей – до 75% сімей не бачать перспективних цілей у ряді основних функцій своєї життєдіяльності, а у сфері виховання дітей, працевлаштування членів сім'ї, організації відпочинку – і найближчих цілей;

- виразно виявляється замкнутість сім'ї на себе – в інтерактивній і комунікативній сферах спілкування вона стала ще настороженіша і недоступніша, хоча перші контакти створюють ілюзорне уявлення про її відкритіший стиль;

- слабшає адаптивність сім'ї у мікросоціальних відносинах через різке загострення внутрісімейного егоїзму, зумовлене розвитком розбіжностей щодо найважливіших сімейних цінностей, особливо – між батьками і дітьми підліткового віку;

- у кожній другій раніше благополучній сім'ї офіцера спостерігається втрата соціально-рольової адекватності через зростання кількості протиріч

між приписаною роллю (чоловік – офіцер, лідер, здобувач; син – спадкоємець військової династії; дружина – мати, господиня будинку, хранителька домівки тощо) і індивідом, після чого втрачається здатність сім'ї до корекції індивідуальних дій і подолання дезорганізуючих вчинків її членів. Усі ці особливості життєдіяльності сімей військовослужбовців впливатимуть на хід соціально-педагогічної роботи з ними та визначатимуть її зміст. Оскільки уся соціально-педагогічна діяльність (як і будь-який інший вид діяльності) підпорядковується певним принципам, то ми звернули увагу на суть принципів соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців та їх вплив на ефективність цієї роботи. Враховуючи особливості сімей військовослужбовців, їх основні проблеми, закономірності розвитку соціального військового середовища, можна виділити і обґрунтувати наступні принципи соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців: – принцип гуманізму, який є стрижневим у всій соціально-педагогічній діяльності і передбачає визнання людини найвищою цінністю. Він має на меті соціально-педагогічну діяльність на основі людяності, емпатії, альтруїзму, прийняття особистості такою, як вона є – з усіма позитивними і негативними сторонами; – принцип законності та прав людини, який полягає у забезпеченні

державою та відповідними соціальними інститутами реалізації документів щодо забезпечення прав і свобод військовослужбовців і членів їх сімей, ратифікованих нашою державою; – принцип державного підходу до завдань, які реалізуються у соціальнопедагогічній діяльності з військовослужбовцями і їх сім'ями; – принцип зв'язку змісту соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності військовослужбовців і їх сімей, який має за мету організацію допомоги та підтримки, зумовлену соціально-економічними, соціально-політичними та соціально-культурними умовами макро– і мікросередовища об'єкта соціальнопедагогічної діяльності; – принцип особистісного соціально-діяльнісного підходу до соціальнопедагогічної діяльності. Він передбачає: постановку в центр соціально-педагогічної діяльності людини (офіцера) як члена сім'ї, усередині сім'ї і разом з його сім'єю; облік у соціально-педагогічній роботі усієї сукупності потреб військовослужбовця (і кожного члена його сім'ї): індивідуально-фізіологічних, соціально-особистісних, професійно-діяльнісних, загальнолюдських і ін.; організацію військової соціальнопедагогічної діяльності з її орієнтацією на конкретний військовий соціум з урахуванням специфіки навколишнього соціального середовища; активно-діяльнісний характер участі в соціально-

педагогічій роботі військовослужбовців і членів їхніх сімей, їхню переорієнтацію з пасивно-споживчої на активно-змінюючу соціальну діяльність у військових частинах, гарнізонах і місцях їхнього компактного проживання. Повний облік і задоволення усього комплексу потреб людини можливі тільки з опорою на сім'ю; тому ядро військової соціально-педагогічної діяльності складає робота з сім'єю; – принцип диференційованого і індивідуального підходу до об'єкта діяльності, який передбачає необхідність відмежування конкретних потреб сім'ї військовослужбовця від загальних, врахування індивідуальних особливостей членів сім'ї і ситуації, що склалася; – принцип педагогізації соціально-педагогічної діяльності передбачає використання соціально-педагогічної теорії як комплексної основи, бази для організації соціально-педагогічної діяльності. Він передбачає: превентивний характер соціально-педагогічної діяльності, її переважну орієнтацію не стільки на дозвіл соціальної проблеми, що загострилася, військовослужбовця або членів його сім'ї (не відмовляючись від цього виду діяльності), скільки на діагностико-прогностичну і профілактично-попереджувальну діяльність безпосередньо у середовищі їх існування, у конкретному військовому соціумі; впровадження професії «соціальний педагог» у Збройних Силах і

відповідних посадах у соціальній інфраструктурі військових частин, гарнізонів, населених пунктів, де проживають члени сімей військовослужбовців і осіб, звільнених у запас; організацію впливів на всі сторони життя і діяльності 59 військовослужбовців і членів їхніх сімей; об'єднання зусиль дошкільної і шкільної, сімейної, військової, виробничої педагогіки і педагогіки спілкування, превентивної педагогіки, педагогіки творчості і дозвілля у єдину військово-соціальну педагогіку в інтересах соціального виховання військовослужбовців і членів їхніх сімей; – принцип соціокультурної спрямованості соціально-педагогічної діяльності припускає: використання поняття «культура соціального військового середовища» як мету і критерій оцінки рівня розвитку середовища існування військовослужбовців і членів їхніх сімей у конкретних військових частинах, містечках, гарнізонах, місцях їх компактного проживання; його використання як якісної характеристики способу розв'язання завдань військової соціально-педагогічної діяльності, задоволення потреб її об'єктів; застосування його як індикатора розвитку соціального військового середовища; орієнтацію соціально-педагогічної діяльності (спільно із спеціалізованими освітньо-виховними установами) на формування різносторонньої моделі соціокультурної поведінки військовослужбовців і членів їхніх сімей як у власне військовому, так і в

цивільному соціумі. Ця модель передбачає формування культури військової праці, культури соціального спілкування і взаємодії, культури сімейного життя, побуту і поведінки, культури загального і військового етикету, культури мови і зовнішності військової людини, культури її почуттів і ін.; використання в якості одного з основних засобів військової соціально-педагогічної діяльності можливостей культурно-просвітньої діяльності, інститутів культури у військовому соціумі, культурного самовиховання і саморозвитку, культурологічного потенціалу педагогічно доцільного соціального військового середовища; – принцип наукової обґрунтованості соціально-педагогічної діяльності припускає: вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду, визначення змісту, організації і методики соціально-педагогічної діяльності з військовослужбовцями і їх сім'ями; аналіз і облік організації соціальної служби у військовому середовищі; узагальнення та адаптацію досвіду соціально-педагогічної діяльності у різних соціумах до умов військової частини, військового містечка; підготовку узагальнених методичних рекомендацій соціальним педагогам і соціальним працівникам, які діють у військовому соціумі; організацію постійних наукових досліджень в області методології, теорії, методики і практики соціально-педагогічної діяльності у військовому

середовищі з урахуванням специфіки її розвитку як сукупності різноманітних видів діяльності; соціальної педагогіки як теорії і практики з урахуванням педагогічної обумовленості усіх видів, сторін і сфер соціальнопедагогічної діяльності у військовому соціумі; підготовку військових соціальних педагогів з урахуванням передового українського і зарубіжного досвіду на основі спеціально організованих наукових досліджень; – принцип цілеспрямованості, відповідно до якого соціальний педагог повинен цілеспрямовано досягати професійної мети, впливаючи на свідомість, волю, почуття і вчинки людей; – принцип універсальності, згідно якого слід виключити дискримінацію при наданні соціальної допомоги сім'ї військовослужбовця за будь-якими ознаками: ідеологічними, політичними, релігійними, національними, расовими, віковими тощо. Сприяти кожній сім'ї потрібно лише з єдиної причини – вона потребує допомоги; – принцип соціального реагування, який передбачає усвідомлення необхідності вживати заходів до виявлених соціальних проблем сімей військовослужбовців, діяти відповідно до конкретних обставин соціальної ситуації індивідуальної сім'ї, а не обмежуватися тільки стандартним набором заходів, орієнтованих на «середню» сім'ю як споживача соціальних послуг; – принцип клієнтоцентризму, який означає

визнання пріоритету прав сімей військовослужбовців в усіх випадках, крім тих, де це суперечить правам та інтересам інших людей. Традиції тоталітарного суспільства змушують нас у багатьох випадках висувати на перший план інтереси держави й суспільства. Наприклад, при аналізі соціальної дезінтегрованості сім'ї вважається, що зниження народжуваності негативно позначиться на трудових ресурсах, якими суспільство буде розпоряджатися у наступних поколіннях, на контингенті призовників для Збройних Сил, що через певну кількість років виявиться цілком недостатнім для потреб держави. Варто пам'ятати, що всі ці, безумовно, важливі пріоритети не можуть стояти на першому місці для соціального педагога: найважливіша мета його діяльності – забезпечення спроможності його клієнта (сім'ї військовослужбовця) до соціального функціонування, створення сприятливих умов для його нормального соціального самопочуття й розвитку; – принцип опори на власні сили, що підкреслює суб'єктну роль сім'ї військовослужбовця, її активну позицію у вирішенні своїх проблем. Ніхто, крім самої людини, не може подолати її життєві труднощі, розв'язати конфліктну ситуацію, налагодити стосунки з близькими людьми. Соціальний педагог повинен консультувати сім'ю у виборі стратегій щодо виходу з кризи, надавати їй психологічну

допомогу, спонукати до самопомоги, сприяти об'єднанню людей з подібними проблемами для спільного подолання труднощів. Зрозуміло, що в цьому випадку йдеться про сім'ї, достатньо дієздатні з огляду на їх інтелектуальні, психічні та фізичні ресурси; – принцип конфіденційності, сутність якого полягає в тому, що у процесі діяльності соціальному педагогу надається певна інформація про сім'ю військовослужбовця, яка, при розголошенні, може завдати шкоди їй, дискредитувати її. Це відомості про хвороби, негативні навички, психічні захворювання, сімейні конфлікти тощо. Така інформація може бути використана лише у фахових цілях, вона не повинна розголошуватися, крім випадків, передбачених законом і пов'язаних із можливістю насильства, нанесення збитків якій-небудь особі, насамперед, дітям; – принцип толерантності, який пов'язаний з тим, що соціально-педагогічна робота ведеться з різноманітними категоріями сімей військовослужбовця, у тому числі з сім'ями, які можуть не викликати симпатії у фахівця. Політичні, релігійні й національні особливості індивідів, які потребують допомоги, їхні поведінкові стереотипи й сама зовнішність можуть виявитися незвичними для осіб, які займаються соціально-педагогічною діяльністю. Соціальні педагоги також не вільні від ілюзії вважати свою точку зору, свій стереотип поведінки, свої уявлення про гарне й погане єдино

правильними й нормативними; – принцип системності, згідно якого сім'я військовослужбовця – це органічна єдність, яка становить складну систему структурних елементів і функціональних взаємодій. Тому, відокремлюючи для розв'язання того чи іншого спеціального завдання щодо впливу на сім'ю той або інший відокремлений елемент цієї системи, варто пам'ятати, що таке відокремлення є умовним і тимчасовим та служить для конкретних цілей, згідно з визначеною потребою. Цілісність сім'ї не є статичною, вона динамічна. Активність сім'ї залежить від типу її структуроутворюючих зв'язків, що мусить знати і враховувати соціальний педагог у процесі своєї діяльності з сім'єю. Так, благополучна сім'я, яка володіє високим рівнем організації, як правило, гнучко реагує на суспільні зміни й реформується відповідно до нових вимог, не втрачаючи глибини та якості зв'язків. Дезорганізована сім'я має зв'язки «на межі розриву», які при слабкій зміні залишаються конфліктними, а при сильній – розриваються. Псевдоблагополучна сім'я відрізняється ригідною жорсткістю стосунків, за яких члени сім'ї «липнуть» одне до одного, хоча це – функціонально неефективно й психологічно болісно. Потенціал адаптивності такої сім'ї відносно невисокий; – принцип об'єктивності в широкому (соціальному) і вузькому (на рівні практики соціально-педагогічної

діяльності) значеннях. У широкому соціологічному аспекті принцип об'єктивності передбачає об'єктивний підхід до проблем сім'ї військовослужбовця на теоретичному й державно-організаційному рівнях. Сьогодні соціально-педагогічна робота в країні характеризується відсутністю об'єктивного підходу до офіційної фіксації кризи сім'ї як соціальної проблеми, що, у свою чергу, заважає мобілізації суспільно-державних ресурсів на її розв'язання. У вузькому розумінні принцип об'єктивності вимагає від фахівця, який надає допомогу сім'ї, подолання всіх проявів аберації (перекручувань у результатах соціального спостереження й технологічного вибору), що виявляються у результаті дії чинників, виявлених самим соціальним педагогом. При взаємодії з сім'єю це зробити непросто: кожен має певний досвід власної сім'ї або сім'ї своїх батьків, близьких, знайомих тощо. Саме через його соціальну первинність існує спокуса вважати цей свій досвід загальнозначущим, поширити його на життєдіяльність і спілкування усіх інших сімей. З іншого боку, щось нове, чого не було в індивідуальному досвіді соціального педагога, може викликати певну реакцію: «цього не може бути» або ще гірше – «цього не повинно бути». Таке використання власного життєвого знання у практиці соціально-педагогічної діяльності з сім'єю є серйозною методологічною помилкою, що

може спонукати соціального педагога, який не володіє навичками постійної саморефлексії, надавати своїм уявленням про сім'ю нормативної значущості й нав'язувати їх сім'ї клієнтів; – фамілієцентристський принцип (або принцип фамілієцентризму) передбачає, що у процесі організації соціально-педагогічної діяльності на всіх її рівнях права та інтереси сім'ї стоятимуть на першому місці, маючи пріоритет перед правами та інтересами держави, товариства і ін. Наслідування принципу фамілієцентризму ставить актуальне питання про співвідношення прав сім'ї і прав особистості в сім'ї. У цьому розумінні сім'я – не сукупність суверенних особистостей, а зовсім нова якість. Можна припустити, що ця нова якість характеризує шлях перетворення кожного члена сім'ї «із мети для себе» в «мету для всіх». Безпосередньо до практики соціально-педагогічної діяльності належать два конкретних тлумачення принципу фамілієцентризму. Відповідно до першого, сім'я має право охороняти своє внутрішнє життя від зовнішнього втручання, за винятком випадків, визначених законом. Друге значення цього принципу розкривається у визнанні права сім'ї погоджуватися або не погоджуватися на допомогу з боку соціального педагога, залежно від власних уявлень та оцінок стану сімейних справ, приймати або не приймати цю допомогу. Таким чином, різноманітність проблем, які існують в

сім'ях військовослужбовців, спричинює різноманітність напрямів, видів, форм і методів соціально-педагогічної діяльності. Ефективність цієї діяльності залежатиме від багатьох факторів. Одним із основних факторів є дотримання соціальним педагогом у процесі роботи з цією категорією сімей основних принципів соціально-педагогічної діяльності. Зазначені принципи соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями і їх сім'ями відображають її особливості, залежать від сфери застосування й характеру завдань, які необхідно виконати. Важливим є дотримання усіх принципів соціально-педагогічної роботи, оскільки усі вони є взаємопоєднаними та взаємодоповнюючими.

Запитання:

1. Які особливості соціально-педагогічної роботи соціального працівника із сім'ями військовослужбовців?
2. Які існують типології отримувачів послуг соціальної роботи серед військових?
3. Які напрями соціальної роботи з військово-службовцями ви знаєте?
4. Які принципи соціально-педагогічної роботи з сім'ями військослужбовців є актуальними в сучасних умовах?

Література:

1. Бриндіков Ю. Л. Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи: монографія. Хмельницький. Вид-во «Поліграфіст». 2018. 372 с.
2. Бриндіков Ю. Л. Теоретичні та практичні основи організації реабілітаційної діяльності з комбатантами: метод. посіб. Хмельницький. Вектор. 2017. 172 с.
3. Варій М. Й. Основи соціальної психології військового колективу: [навчальний посібник]. Львів. Сполум. 2000. 249 с.
4. Ліпатов І. І., Шестопалова Л. Ф., Афанасенко В. С. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності: навч. посіб. Харків. ХВУ. 1999. 148 с.
5. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної адаптації демобілізованих учасників антитерористичної операції (АТО) та їх сімей [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.google.com.ua/search?rlz=1C1GCE A_enUA806UA806&ei=V31tW8nNN6Kp6AScuKaoDQ&q=219.%09%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%
6. Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах

реформування Збройних Сил України [монографія]. Київ. Видавничий дім «Слово». 2011. 304 с.

7. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій. Методичний посібник. О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська. Київ. НДЦ ГП ЗСУ. 2015. 170 с.
8. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах. Навчально-методичний посібник. А. М. Романишин, О. В. Бойко, І. М. Гузенко. Львів. АСВ. 2014. 140 с.
9. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навч. - метод. посіб. А. М. Романишин, Т. М. Мацевко, О. С. Капінус «та ін.». Львів. НАСВ. 2017. 159 с.
10. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення. Методичний посібник. О. М.Кокун, Н. А.Агаєв, І.О.Пішко, Н.С.Лозінська, В.В.Остапчук. Київ. НДЦ ГП ЗСУ. 2017. 282 с.

МОДУЛЬ III. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Лекція 12. Соціально-психологічний портрет особистості з інвалідністю

Зміст лекції:

1. Поняття інвалідності. Характеристика видів відхилень у здоров'ї.
2. Типологія інвалідності. Причини відхилень у здоров'ї.
3. Зміст та напрямки соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю.
4. Інтеграція у суспільство дітей з інвалідністю.
5. Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю.

1. Поняття інвалідності. Характеристика видів відхилень у здоров'ї

Одним із напрямів соціально-педагогічної діяльності є надання допомоги та підтримки дітям та молоді з інвалідністю. Основним завданням при цьому є створення сприятливих умов для їх повноцінного розвитку та забезпечення їх найважливіших життєвих потреб.

Досить часто у науковій літературі зустрічаються різні терміни, щодо визначення дітей з інвалідністю. Їх називають: «аномальні діти, діти інваліди, неповносправні, діти з вадами у розвитку, діти з недоліками в розвитку».

Досить часто вживаним терміном був термін «інвалід».

Інвалід – особа, яка має порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму, обумовленими захворюваннями внаслідок травм чи дефектів, які призводять до обмеження життєдіяльності і викликають необхідність її соціального захисту.

З розвитком соціально-педагогічної практики у 90-ті роки ХХ століття поняття «інвалід» почало витіснятися з вжитку та почали поширюватись терміни «діти з порушеннями у розвитку», «діти з обмеженими можливостями», «діти з особливими потребами».

Діти з порушеннями у розвитку – це діти, які мають відставання в психофізичному розвитку внаслідок порушень діяльності окремих або декількох аналізаторів (зорового, слухового, рухового, мовного), а також унаслідок органічного ураження центральної нервової системи.

Діти з обмеженими можливостями – це діти, які мають функціональні обмеження в результаті захворювання, відхилень чи недоліків розвитку, стану здоров'я, зовнішності, внаслідок непристосованості зовнішнього (навколишнього) середовища до їх особливостей.

Діти з особливостями психофізичного розвитку – особи віком до 18 років, у яких спостерігаються різні порушення центральної

нервової системи, функціонування окремих або декількох аналізаторів чи органів.

У 2019 році в законодавство України внесено зміни та термін «інвалід» замінено на термін «особа з інвалідністю», термін «дитина інвалід» на «дитину з інвалідністю».

Дитина з інвалідністю – це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту.

Існує багато класифікацій відхилень у здоров'ї та розвитку. Поширеною є британська шкала обмежених можливостей:

недуга – втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;

обмежена дієздатність – втрата здатності (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність в межах того, що вважається нормою для людини;

недієздатність – наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів.

Розрізняють такі *види інвалідності у дітей*: діти з порушеннями зору (сліпі, слабозорі), з порушеннями інтелектуального розвитку (розумово відсталі, з затримкою психічного розвитку); з порушеннями опорно-рухового апарату; з комплексними порушеннями психофізіологічного розвитку (сліпоглухонімі, ДЦП з розумовою відсталістю та ін.); хронічними соматичними захворюваннями; психоневрологічними захворюваннями.

2. Типологія інвалідності. Причини відхилень у здоров'ї

Також досить розповсюдженою є наступна типологія інвалідності: за походженням та ступенем мобільності.

За походженням особи з інвалідністю поділяються на інвалідів з дитинства. Це інваліди, які отримали травму при народженні, або народились з певними видами відхилень у здоров'ї.

Інваліди по захворюваності – ті, які мають відхилення у здоров'ї внаслідок певних захворювань, які покликали отримання інвалідності.

Інваліди праці – особи, що отримали інвалідність внаслідок травм на виробництві або в процесі виконання трудової діяльності.

За ступенем мобільності особи з інвалідністю поділяються на мобільних – ті що можуть самостійно рухатись.

Маломобільні – ті які можуть рухатися за допомогою спеціальних засобів.

Малорухомі – ті, які не можуть рухатись без сторонньої допомоги.

На виникнення інвалідності впливають зовнішні та внутрішні причини.

До зовнішніх причин інвалідності належать: механічні (поранення, удар); фізичні (струм, температура), хімічні (отруйні речовини), біологічні (віруси, мікроби), психічні (переляк, стрес), порушення харчування.

До внутрішніх причин інвалідності належать: генетичні аномалії, клітинні метаболіти, спадкові хвороби, вроджені вади

3. Зміст та напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю

Соціально-педагогічна робота з дітьми з інвалідністю є реалізацією різних видів соціальної реабілітації. У кожному конкретному випадку вона обумовлюється особливостями фізичного та психічного стану клієнтів, кваліфікацією спеціалістів, що з ними працюють, а також різновидами соціального обслуговування, яке здійснює конкретна державна чи громадська організація.

Виокремлюють наступні загальні *напрями* соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю:

- Вивчення соціально-психологічного стану осіб з інвалідністю;
- Проведення соціально-психологічних досліджень особливостей соціалізації дітей з інвалідністю з різними типами захворювань;
- Побутова реабілітація дітей з інвалідністю (навчання елементам самообслуговування на норм елементарної поведінки в різних мікросоціумах);
- Проведення консультування дітей з інвалідністю з особистих проблем;
- Здійснення соціально-педагогічної та психолого-педагогічної реабілітаційної роботи;
- Організація консультпунктів для родичів осіб з інвалідністю з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань;
- Розвиток потенційних творчих можливостей дітей та молоді з інвалідністю;
- Формування якостей особистісної самодіяльності засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор;
- Організація культурно-дозвілєвої діяльності дітей з інвалідністю через проектування та впровадження різноманітних програм і форм роботи соціальних служб;
- Здійснення профорієнтаційної роботи серед осіб з інвалідністю;
- Вихід з конкретними пропозиціями щодо поліпшення життя осіб з інвалідністю у суспільстві;

- Координація роботи осіб з різними соціальними інститутами, що опікуються проблемами осіб з інвалідністю у суспільстві.

На сьогоднішній день існує декілька моделей соціальної підтримки осіб з інвалідністю.

У *медичній моделі* інвалідність розуміється як особиста проблема індивіда, тобто інвалідність розглядається в контексті взаємозв'язку між певною людиною та її недугою. Основним завданням даної моделі є підтримка задовільного фізичного стану індивіда шляхом надання йому різноманітних медичних послуг. Сьогодні в межах цієї моделі соціальна допомога включає: патронаж осіб з інвалідністю вдома; їх медичне обслуговування; забезпечення їх медикаментами; санаторне лікування; виплату коштів та реалізацію пільг гарантованих державою.

У другій половині ХХ століття формується новий етап ставлення до осіб з інвалідністю. Такі особи розглядаються не залежно від своєї дієздатності та корисності для суспільства як об'єкти соціальної підтримки, що потребують спеціальних умов для реалізації своїх можливостей та максимальної інтеграції у суспільство. Зростання кількості осіб з інвалідністю, а особливо дітей та молоді з інвалідністю актуалізує впровадження в практику соціальної роботи *соціальної моделі* підтримки осіб з інвалідністю. Стрижнем такої моделі є взаємозв'язок та взаємодія осіб з

інвалідністю в соціум, а не відхилення чи ігнорування їх через проблеми здоров'я та розвитку. Завданням такої моделі є: створення умов для інтеграції людей з інвалідністю в соціум. Суспільство має адаптувати існуючі в ньому стандарти до потреб осіб з інвалідністю для того, аби вони не почували себе заручниками обставин та обмеженої дієздатності.

У межах соціальної моделі допомога дітям та молоді з інвалідністю передбачає:

- Розширення сфер їх соціальних контактів;
- Створення умов для довільного переміщення;
- Забезпечення різних видів консультування;
- Навчання дітей з інвалідністю в закладах освіти різного типу;
- Допомогу в професійному самовизначенні та працевлаштуванні;
- Розвиток потенційних можливостей осіб з інвалідністю;
- Створення мережі громадських організацій соціальної реабілітації та захищають інтереси дітей з інвалідністю у суспільстві;
- Залучення волонтерів до роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю.

В останні роки сформувалась *політико-правова модель* підтримки осіб з інвалідністю. Зміст цієї моделі полягає у забезпеченні рівності прав осіб з інвалідністю на участь у всіх аспектах

життя суспільства і мають бути закріплені законодавчо та реалізовані через стандартизацію положень і правил у всіх сферах життєдіяльності людини з інвалідністю.

Також існує *модель культурного-плюралізму*, яка базується на принципах філософії незалежного життя та толерантного ставлення до осіб з інвалідністю.

4. Інтеграція у суспільство дітей з інвалідністю

Реалії сьогодення та трансформаційні процеси, які відбуваються в суспільстві сприяють інтеграції дітей з інвалідністю.

Інтеграція в суспільство дітей з інвалідністю – цілеспрямований процес передання суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб різноманітних категорій дітей, які мають інвалідність, в результаті якої відбувається їх включення в усі соціальні системи, структури, соціуми і зв'язки, призначені для здорових дітей, їх активна участь в основних сферах життя і діяльності суспільства відповідно до статі та віку.

Передача соціального досвіду, навчання соціальним нормам і способам діяльності здійснюється шляхом виховання, навчання, залучення до різних видів діяльності та впливу середовища.

Одним із видів інтеграції є *освітня інтеграція*, що є ефективним процесом включення індивіда в сучасне суспільство, під час якого відбувається передача прийнятих у суспільстві норм, цінностей, установок, що допомагає розвинути в учнів соціально схвалені форми поведінки та життєдіяльності. Освітня інтеграція передбачає надання можливості учням з інвалідністю навчатися у звичайних класах закладів загальної середньої освіти і опанувати програму.

Психолог Л. Шпіцина визначає дві форми інтеграції: соціальну і педагогічну (навчальну). На її думку, *соціальна інтеграція* (інтеграція в суспільство) передбачає соціальну адаптацію дитини з інвалідністю до загальної системи соціальних відносин і взаємодій у межах того освітнього середовища, в яке вона інтегрується; *педагогічна інтеграція* передбачає формування у дітей з інвалідністю здатності до навчання за загальноосвітньою програмою.

Українська дослідниця у галузі корекційної освіти А. Колупаєва стверджує, що інтегроване навчання дітей з інвалідністю може здійснюватись за різними формами (таблиця 6).

Таблиця 6.

Форми інтеграції

Форми інтеграції	Цільове призначення
Повна інтеграція	Рекомендована дітям з інвалідністю, які за рівнем психофізичного розвитку відповідають віковій нормі та психологічно готові до спільного навчання з однолітками
Комбінована інтеграція	Можлива для дітей з інвалідністю, у яких психофізіологічний розвиток наближений до вікової норми, але їхнє навчання в ЗЗСО має супроводжуватись корекційною допомогою відповідних фахівців
Часткова інтеграція	Передбачає перебування дітей з інвалідністю серед своїх здорових однолітків у ЗЗСО лише частину дня
Тимчасова інтеграція	Рекомендована дітям з інвалідністю спеціального класу (закладу), які не залежно від стану психофізичного розвитку об'єднуються кілька разів на місяць зі своїми здоровими однолітками у ЗЗСО для проведення спільних заходів

Українські дослідники Н. Софій та Ю. Найда визначають такі типи інтеграції:

1) Соціальна інтеграція. Діти з інвалідністю можуть брати участь разом з іншими дітьми у позакласній діяльності (харчування, ігри, екскурсії) у дошкільних та закладах загальної середньої освіти, однак не навчатися разом;

2) Функціональна інтеграція. Діти з інвалідністю та їх однолітки навчаються водному класі.

3) Зворотна інтеграція. Коли здорові діти відвідують спецшколу;

4) Спонтанна або неконтрольована інтеграція. Реалізується тоді, коли діти з інвалідністю відвідують ЗЗСО без отримання додаткової спеціальної підтримки.

Н. Першина вважає, що інтегрувати дітей з інвалідністю необхідно поступово та апробувати її можливості в таких формах навчання:

- епізодична інтеграція. Діти об'єднуються під час відвідування виставок, театрів, проведення змагань, свят;

- тимчасова інтеграція. Об'єднання дітей під час літнього відпочинку, оздоровчих заходів.

- часткова інтеграція. Передбачається спільне перебування дітей лише частину навчально-виховного процесу (під час виконання домашніх завдань, виховних заходів під час групи продовженого дня), але це явище постійне;

- комбінована інтеграція. Дитина навчається в класі, але постійно отримує допомогу фахівців;

- повна інтеграція. Дитина з інвалідністю навчається в класі закладу загальної середньої освіти за темпом та обсягом загальноосвітньої програми.

Перевагами інтегрованої освіти в межах закладу загальної середньої освіти є: дитина з інвалідністю навчається в школі, яка знаходиться поряд з будинком; не виключається із сімейного виховання, перебуваючи у позаурочний та канікулярний період вдома; включення таких дітей в мікросоціум підвищує їх досвід спілкування, розвиває комунікативні навички, міжособистісну взаємодію, що сприяє посиленню адаптаційного потенціалу дитини з інвалідністю; досвід взаємодії здорових дітей з дітьми з інвалідністю та формування емпатії, гуманності тощо.

Метою інтеграції в закладі загальної середньої освіти є створення умов для особистісного розвитку дитини з інвалідністю, її творчої самореалізації та можливості бути корисною іншим людям.

Завданнями інтеграції дитини з інвалідністю є:

- Виховання її як самодостатньої особистості;

- Забезпечення прав дитини на отримання освіти;

- Всебічний розвиток особистості шляхом активізації її особистісних ресурсів та наявного адаптаційного потенціалу;

- Формування ціннісних інтересів та потреб;

- Розвиток та формування необхідних трудових навичок.

Одним із шляхів залучення дітей з інвалідністю до середовища інститутів соціального виховання є інклюзивна освіта.

Інклюзивна освіта – система освітніх послуг в умовах закладу загальної середньої освіти, що ґрунтується на принципі забезпечення основоположного права для дітей на освіту та права виховуватись у родинному середовищі та навчатися за місцем проживання.

Принципи інклюзивної освіти:

- Рівний доступ до навчання в ЗЗСО та отримання якісної освіти кожною дитиною;

- Визнання спроможності до навчання кожної дитини та створення для цього належних умов;

- Забезпечення права дітей розвиватися в родинному оточенні та мати доступ до всіх ресурсів місцевої громади;

- Залучення батьків до навчального процесу;

- Розроблення навчальних програм, основою яких є особистісно орієнтований індивідуальний підхід і які сприяють розвитку навичок навчатися упродовж усього життя та повноцінній участі у житті громади та суспільства;

- Визнання факту, що інклюзивна освіта потребує додаткових ресурсів, необхідних для забезпечення потреб дітей з інвалідністю;
- Використання результатів сучасних досліджень і практики під час реалізації інклюзивної моделі освіти;
- Командний підхід у навчанні і вихованні дітей з інвалідністю.

Досить важливим є залучення дітей з інвалідністю до різноманітних форм виховної роботи як в межах освітньо-виховних закладів, так і поза ними. Залучати їх до дозвілєвої діяльності для реалізації її творчого потенціалу.

Ще одним із шляхів інтеграції дітей з інвалідністю є їх інтеграція в заклади дошкільної освіти. О. Завальнюк вважає дошкільний вік найбільш сприятливим для інтеграційних дій, оскільки саме в такому віці діти можуть приймати однолітків з інвалідністю такими як вони є, менше звертати уваги на дефекти, або взагалі його не помічати.

Т. Скрипник виокремлює міжособистісний та соціальні рівні процесу інтеграції, які підходять і для дітей, і для молоді з інвалідністю.

Міжособистісний рівень розглядається як домінуючий через потребу у спілкуванні та передбачає:

- Зменшення почуття ізольованості;

- Зміну установки (розширення позитивних контактів);

- Розвиток уявлень про інших людей, навички емпатії;

- Створення ситуації взаємодопомоги, спілкування, емоційної близькості.

Соціальний рівень характеризується:

- Розвитком навичок, які відповідають визнанам у суспільстві нормам поведінки;

- Формування почуття причетності до спільноти людей;

- Розвитком почуття власної потреби, корисності для інших.

На сьогоднішній день важливим аспектом інтеграції є інтеграція студентів з інвалідністю у заклади вищої освіти.

В. Церкевич розглядає інтеграцію студентів з інвалідністю у групу однокурсників закладу вищої освіти як процес їх приєднання до спільноти здорових однокласників, що детермінується позитивним емоційним самосприйняттям та взаємосприйняттям і проявляється у налагодженості комунікативних, міжособистісних зв'язків, спільній діяльності обох груп студентів на засадах толерантності, активності, партнерства.

Інтеграція студентів з інвалідністю передбачає кілька етапів: сприйняття оточенням, адаптацію у групі, позитивну міжособистісну взаємодію. Сприйняття оточенням – налагодження

контактів, що є підставою до наступної позитивної міжособистісної взаємодії. Адаптація у групі – соціальна адаптація як прагнення до взаємодії із соціальним середовищем та соціальна ідентифікація як усвідомлення своєї належності до групи. Позитивна міжособистісна взаємодія – виконання умов активності студентів з інвалідністю, толерантності здорового оточення, партнерства усіх сторін процесу.

Отже, існують різні шляхи інтеграції дітей та молоді з інвалідністю в середовище соціальних інститутів.

5. Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю

Основною умовою інтеграції дітей з інвалідністю та їх подальшого особистісного розвитку є комплексна соціальна реабілітація.

Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю – процес і результат створення умов для формування в дітей з інвалідністю здатності до самостійної родинно-побутової і суспільної діяльності.

Виокремлюють такі види реабілітації: медичну, психолого-педагогічну, психологічну, професійну, трудову, фізкультурно-спортивну, фізичну та соціальну.

Медична реабілітація спрямована на відновлення здоров'я, відновлення часткової чи повної компенсації втрачених функцій.

Психологічна реабілітація спрямована на подолання у свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини.

Педагогічна реабілітація передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток дітей з інвалідністю, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей.

Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю ґрунтується на загальних принципах соціальної реабілітації та на особливих принципах корекційно-реабілітаційної роботи:

- 1) Принцип єдності діагностики та корекції, що відображає цілісність надання дитині допомоги в умовах соціально-реабілітаційного процесу;
- 2) Принцип опори на провідну діяльність, який означає, що процес соціальної реабілітації має відповідати провідній діяльності, характерній для вікового періоду дитини (гра, навчання, спілкування), а також психологічним можливостям і обмеженням, пов'язаним з віковими особливостями (самооцінка, самосвідомість тощо);
- 3) Принцип навчання діяльності, що передбачає активізацію дітей з метою оволодіння ними

різними видами діяльності – від найпростіших предметно-практичних дій до складних дій у пізнавальній сфері;

- 4) Принцип розвитку, який передбачає з'ясування не лише основного дефекту, а й вторинних порушень, оцінювання причин їх виникнення та прогнозування наслідків; орієнтує педагогів та соціальних працівників/ соціальних педагогів на цілісний розвиток особистості дитини та підготовку її до подальшого самовдосконалення;
- 5) Принцип опори на позитивні та сильні сторони особистості дитини, що ґрунтується на тому, що кожна дитина, навіть з інвалідністю прагне до самовдосконалення;
- 6) Принцип психологічної комфортності, який передбачає створення в соціально-реабілітаційному процесі доброзичливої, довірчої, сприятливої для активності дитини атмосфери;
- 7) Принцип вивчення та збереження сімейних зв'язків, що ґрунтується на обов'язковому залученні членів сім'ї дитини з інвалідністю до реабілітаційного процесу, оскільки саме сім'я є для дитини найбільш поширеним реабілітаційним середовищем.

Основними засобами соціальної реабілітації дітей з інвалідністю є освіта, працетерапія, мистецтво, культура, фізкультура та спорт.

Ефективності соціальної реабілітації сприяє створення безбар'єрного навколишнього середовища, що передбачає забезпечення дітям з інвалідністю можливостей безперешкодного пересування та взаємодії зі здоровими дітьми та дорослими.

Реабілітація засобами освіти. Її основу становить створення для дитини спеціальних умов, які полягають у використанні спеціальних методик навчання і технічних засобів.

Соціальна реабілітація засобами освіти досягається через соціально-побутову адаптацію та соціально-середовищну орієнтацію.

Соціально-побутова адаптація – це система заходів, спрямованих на формування здатності дітей з інвалідністю до самостійної діяльності в побуті. Адаптаційне навчання дитини з інвалідністю охоплює:

- Розвиток незалежності та самостійності через формування навичок самообслуговування (особистої гігієни, користування особистими речами та підтримання їх у належному санітарно-гігієнічному стані, ведення господарства, приготування їжі тощо);

- Формування та підтримання навичок користування побутовими приладами та побутовою технікою;

- Формування та підтримування навичок соціальної поведінки;

- Психологічну підтримку дитини з інвалідністю та членів її сім'ї;

- Забезпечення дитини з інвалідністю засобами пересування, протезно-ортопедичною допомогою, тифлотехнікою, сурдотехнікою, технічними засобами для праці, побуту, навчання, дозвілля, фізкультури й спорту, духовно-морального розвитку;

- Навчання дитини з інвалідністю користуватися технічними засобами реабілітації.

Соціально-середовищна орієнтація – це процес формування готовності дитини з інвалідністю до самостійного осмислення оточення та функціонування у ньому. Програма соціально-середовищної орієнтації дитини з інвалідністю передбачає:

- Навчання дитини самоідентифікації;

- Навчання орієнтації у місці та часі;

- Формування та підтримання позитивних стереотипів поведінки;

- Формування навичок самоконтролю та саморегуляції;

- Формування та підтримання навичок використання наочної інформації (вивіски, покажчики, піктограми, знаки дорожнього руху, світлофор, годинник тощо);

- Формування та підтримання умінь користуватися об'єктами соціально-побутового призначення (магазин, поліклініка тощо);

- Формування і розвиток комунікативних умінь, за допомогою альтернативних засобів спілкування, а також з використанням при необхідності допоміжних технічних засобів реабілітації;

- Допомогу в налагодженні адекватних взаємин з однолітками та дорослими людьми;

- Формування навичок проведення дозвілля;

- Формування навичок здорового способу життя (збалансованого харчування, рухового режиму, чергування діяльності та відпочинку, занять спортом, прогулянок на природі тощо);

- Профілактику формування шкідливих звичок, адикції, ризику потрапляння у небезпечні ситуації;

- Надання консультативної допомоги у розв'язанні особистих проблем, формування навичок прийняття рішень і захисту власних прав та інтересів.

Працетерапія. Для підвищення тону організму, нормалізації обмінних процесів застосовують працетерапію – використання трудових процесів з лікувальною метою.

Мета працетерапії – корекція фізичного та психічного стану інвалідів за допомогою трудової діяльності, завдяки якій інваліди стають більш незалежними від сторонньої допомоги в усіх аспектах повсякденного життя. Праця у цьому випадку означає будь-яке заняття, на яке інвалід

витрачає свій час, починаючи з догляду за собою та закінчуючи продуктивною діяльністю і дозвіллям. Тобто, працетерапія спрямована на формування соціальних і комунікативних навичок, корекцію поведінки, формування соціального досвіду, збереження соціальних зв'язків. Працетерапія може здійснюватись в домашніх умовах, у реабілітаційному центрі, закладі загальної середньої освіти, медичних закладах.

Реабілітаційними засобами, що забезпечують розвиток різноманітних життєво важливих пізнавальних навичок, підвищення рівня самооцінки особистості, творче самовизначення, розвиток навичок спілкування, формування активної життєвої позиції, є *мистецтво і культура*. У процесі творчої діяльності в дітей з інвалідністю розвивається рухова сфера, активізується пізнавальна діяльність, відбувається корекція психічних процесів, збагачується досвід позитивних емоцій.

Фізкультура та спорт. Заняття фізкультурою й спортом для дітей з інвалідністю можуть бути засобом поліпшення самопочуття, підвищення рівня здоров'я та фізичної підготовленості, задоволення потреби в спілкуванні, розширення кола знайомств, самореалізації, а отже – ефективним засобом реабілітації та соціальної адаптації.

Реабілітаційна робота з дітьми з інвалідністю передбачає формування у неї установки на сприйняття свого захворювання та його наслідків не як обтяжуючих життєвих обставин, а особливого способу життя. Діяльність соціального педагога у цій ситуації має бути спрямована на організування самопізнання дитини та корегування її самооцінки; навчання дитини ставити перед собою конкретні цілі та завдання і використовувати внутрішні ресурси для їх досягнення; формування в дитини емоційної стійкості та навичок саморегуляції. Важливим при цьому є створення ситуації успіху, фіксування уваги на позитивних результатах, формування в дитини потреби у самовдосконаленні.

Створення безбар'єрного навколишнього середовища.

Технічні та інші засоби реабілітації осіб з інвалідністю. Це можуть бути засоби для пересування (візки, милиці); спеціальні засоби для самообслуговування (поручні); спеціальні засоби для догляду (матраци, ліжка); спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією (тростини, диктофони, годинники); спеціальні засоби для освіти і занять трудовою діяльністю; протезні і протезно-ортопедичні вироби (взуття, одяг); спеціальне фізкультурно-спортивне обладнання, спортивний інвентар.

Процес соціальної реабілітації дітей з інвалідністю має чотири етапи:

1. Соціальна діагностика. Дає змогу оцінити вид та ступінь обмеження життєдіяльності дитини з інвалідністю і є основою для визначення змісту програми її соціальної реабілітації. При цьому проводиться первинне обстеження дитини, спілкуються з її батьками або з законними представниками. На даному етапі визначається рівень дезадаптації дитини та членів її сім'ї. Здійснюється діагностика можливостей дитини, соціальний запит сім'ї до спеціалістів та очікуваний від реабілітаційних заходів результат.

2. Складання індивідуального плану соціальної реабілітації. На основі результатів спеціальної діагностики здійснюють планування реабілітаційного процесу, тобто складають план. Це система заходів, що сприяють розвитку здібностей дитини, її оздоровлення, соціально-середовищній орієнтації та соціально-побутовій адаптації. У цьому плані обов'язково передбачають заходи, щодо їхніх членів сім'ї: надання батькам спеціальних знань, психологічну підтримку сім'ї, допомогу сім'ї у організації відпочинку, відновленні сил тощо. Індивідуальний план соціальної реабілітації складає соціальний педагог/соціальний працівник разом з батьками дитини з інвалідністю. Усвідомлення батьками її проблем та спільне планування з фахівцями шляхів їх розв'язання.

При складанні індивідуального плану соціальної реабілітації необхідно брати до уваги особливі проблеми і потреби дітей з інвалідністю з різними захворюваннями, а також передбачати можливість коригування вторинних відхилень у розвитку.

В індивідуальному плані соціальної реабілітації необхідно вказати: результати проведеної діагностики; зміст та кількість реабілітаційних заходів (залежно від результатів діагностики); термін їх виконання; форми роботи з батьками дитини з інвалідністю.

3. Здійснення реабілітації відповідно до складеного плану. На цьому етапі дитині та її сім'ї надають конкретну допомогу в соціально-побутовій адаптації та соціально-середовищній орієнтації.

4. Моніторинг та оцінювання реабілітаційного плану. Реабілітаційний процес потребує постійного оцінювання його ефективності, критерієм якої є зміни, що відбуваються у розвитку, соціалізації та соціальній адаптації дитини. Про ефективність соціальної реабілітації свідчать такі показники, як набуття дитиною навичок самообслуговування, розширення кола її інтересів, формування і розвиток комунікативних навичок, активізація у проведенні дозвілля.

Запитання:

1. У чому полягає відмінність між поняттями «діти з інвалідністю», «діти з обмеженими можливостями», «діти з особливими потребами»?
2. Поясніть, чому науковці виокремлюють поряд із органічними та функціональними такі групи порушень розвитку у дітей, як психологічні та соціальні?
3. Які основні поведінкові прояви можна спостерігати у дітей з інвалідністю?
4. У чому полягає зміст поняття «освітня інтеграція»?
5. У чому полягає відмінність між повною та частковою формами інтеграції дітей з інвалідністю в закладах загальної середньої освіти?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С.119-129.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К. Академвидав. 2014. 312 с. С. 165-197.
3. Бондар В. Засенко В. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка. К. 2004. 152 с.

4. Єжова Т. Є. Соціальна реабілітація дітей-інвалідів. Навч. посібник. К. Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. 2011. 284 с.
5. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. 4-те вид. виправ. та доп. К. Центр учбової літератури. 2009. 488 с. С.292-332.
6. Кукуруза Г., Савченко О., Швалб Ю. Як організувати інноваційні соціальні послуги для дітей з особливими потребами: моделі та документи: рання інтеграція та інклюзивне навчання. К. ЛДЛ. 2007. 256 с.
7. Романова О. Діти з особливими потребами в школі: Психолого-педагогічний супровід. К. Шк. Світ. 2011. 128 с.
8. Синьов В. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. К. Знання. 2008. 359 с.
9. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я: монографія. К. НТІ «Інститут соціальної політики». 2004. 239 с.

Лекція 13. Діти, які опинились в складних життєвих обставинах

Зміст лекції:

1. Характеристика поняття «діти, які опинились в складних життєвих обставинах».
2. Соціальні послуги, які можуть надаватись даній категорії отримувачів послуг.
3. Форми та види надання соціальних послуг зазначеній категорії.

1. Характеристика поняття «діти, які опинились в складних життєвих обставинах»

У Конвенції ООН про права дитини наголошено, що на захист з боку держави мають діти, які живуть у важких умовах, тобто ті, які опинились у складних життєвих обставинах.

Складними життєвими обставинами називають несприятливі для людини події, життєву скруту, коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі від держави, громади, фахівців, найближчого оточення, щоб упоратися з проблемами і відновити свою нормальну життєдіяльність. Такі обставини можуть викликати у індивіда наступні стани: почуття незахищеності, страху перед завтрашнім днем, призводити до загострення особистісного конфлікту та конфліктів з іншими, негативно позначаються на розвитку особистості.

В законі України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 №2671-VIII в розділі I статті 15 складні життєві обставини визначено як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

Також в даному законі названо чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини:

- а) похилий вік;
- б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- г) інвалідність;
- д) бездомність;
- е) безробіття;
- є) малозабезпеченість особи;
- ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- і) жорстоке поводження з дитиною;
- ї) насильство за ознакою статі;
- й) домашнє насильство;

к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах – особи від народження до 18 років, котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їх розвитку і потребують допомоги держави, громади, фахівців, найближчого оточення, аби упоратися з життєвими негараздами і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами.

Для детальної характеристики змісту поняття «діти, які опинились в складних життєвих обставинах» ми проаналізували підходи науковців. Н. Дівіцина вважає, що основними підставами для визначення даного поняття є наступні чинники: вікові етапи розвитку дитини; сім'я дитини (благополучна чи неблагополучна); медико-біологічні чинники (об'єднання дітей у групи за різними обмеженнями); чинники потрапляння у тимчасову складну життєву обставину (діти-біженці, діти у зоні військових конфліктів).

Т. Піддубна пропонує наступні критерії, щодо визначення дітей в СЖО: віковий фактор; стан здоров'я; пріоритетність надання допомоги. На думку дослідниці допомоги в складних життєвих обставинах можуть потребувати діти, які

зазнали насильства чи жорстокого поводження; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти з багатодітних, неповних, молодих сімей; діти неповнолітніх батьків; діти сімей біженців; діти з асоціальних сімей; діти з малозабезпечених сімей; безпритульні та діти з девіантною поведінкою. Як окрему категорію дітей, які опинились в складних життєвих обставинах дослідниця визначає талановитих та обдарованих дітей; дітей, які належать до певних етнічних та релігійних груп.

Науковці Г. Штинова, М. Галагузова та Ю Галагузова стверджують, що у будь-якому суспільстві незалежно від стадії його розвитку є люди, які потребують особливої уваги, мають певні відхилення у фізичному, психічному, педагогічному чи соціальному розвитку.

Складні життєві обставини пов'язані з порушенням різних прав дітей. Дані низки досліджень, що проведені Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні довели, що найвразливішими категоріями дітей є безпритульні, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти з інвалідністю. Тому, класифікаційною ознакою для групування дітей, які опинились в складних життєвих обставинах, може бути «забезпеченість права дитини зростати в сімейному оточенні». Отже,

дітей, які опинились в складних життєвих обставинах об'єднують у дві *групи*:

- Діти, які зростають у сім'ї, зокрема, котрі проживають у сім'ях, що опинились у складних життєвих обставинах, і стосовно яких є загроза вилучення із сімейного оточення; діти-сироти та діти, позбавленні батьківського піклування, які влаштовані в сім'ї громадян (прийомні діти, вихованці ДБСТ, ті, хто перебуває під опікою);

- Діти, які зростають поза сімейним оточенням, зокрема вихованці закладів загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; бездоглядні та безпритульні діти, вихованці центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

2. Соціальні послуги, які можуть надаватись даній категорії отримувачів послуг

До *соціальних послуг*, які можуть надаватись дітям, сім'ям та особам, які опинилися в СЖО, належать:

1. Надання інформації членам сім'ї, особі про право та види матеріальних виплат або гуманітарної допомоги (якщо родина, особа має на них право відповідно до законодавства), надання контактів служб/установ, куди необхідно звернутися за відповідною допомогою, про заклади, які можуть надати послуги сім'ям з дітьми та окремим особам, умови отримання соціальних послуг.

2. Планування спільно з родиною, особою заходів та дій з отримання соціальної допомоги, моніторинг виконання запланованих дій.

3. Психологічна підтримка: обговорення проблем з членами сім'ї, особою та надання порад з розв'язання соціальних та психологічних проблем, з питань психічного здоров'я членів сім'ї та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, подальшого навчання або працевлаштування, формування вміння долати труднощі та конфлікти з оточенням, організація та координація психотерапевтичних груп та груп самодопомоги.

4. Соціально-педагогічні послуги: виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів членів родин, особи, навчання/тренінги з методів самопредставництва, захисту прав, розвиток комунікативних навичок, корекційні заняття з дітьми.

5. Організація дозвілля, спортивно-оздоровчої, творчої діяльності, залучення до спортивних змагань, художньої самодіяльності, волонтерської роботи, громадських організацій.

6. Консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я, формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок, формування сексуальної культури і навичок захищених статевих відносин, профілактики ВІЛ/СНІДу та інших інфекційних

захворювань, підтримка й охорона здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів.

7. Надання правових консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг, здійснення захисту прав та інтересів осіб – членів сім'ї (пріоритетно – дітей).

Зміст соціальних послуг – допомога дитині та членам її родини, особі в усвідомленні й розв'язанні значущих проблем та усуненні причин, які заважають самотійно подолати складну життєву ситуацію.

Завданням соціального працівника/соціального педагога є допомога у набутті членами сім'ї, особою вмінь вирішувати проблеми самотійно. Допомога надається у розв'язанні лише тих проблем сім'ї або особи, що викликали складну життєву ситуацію і з якими родина, людина не може впоратись самотійно.

Зміст соціальних послуг включає:

– *соціально-педагогічні послуги*: виявлення дітей, сімей, які опинились у СЖО, надання консультацій з питань виховання дітей у сім'ї, догляду за дитиною, виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у СЖО, посередництво між дитиною та батьками, адміністрацією школи, центральними та виконавчими органами місцевого самоврядування, органами опіки та піклування

організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб, консультації з питань чинного законодавства, сприяння оформленню документів, необхідних для розв'язання проблем клієнтів та поліпшення їхніх життєвих обставин;

– *соціально-медичні послуги*: консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я;

– *соціально-економічні*: сприяння пошуку житла, оформленню державних допомоги, пенсій, пільг, наданню гуманітарної допомоги з різних джерел не заборонених чинним законодавством, переадресація до центрів для подальшого працевлаштування;

– *інформаційні послуги*: надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);

– *психологічні послуги*: консультації з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад, психологічного заключення за потребою;

– *юридичні послуги*: надання юридичної консультації з питань чинного законодавства, представлення прав та інтересів особи, сприяння оформленню документів, необхідних для розв'язання проблем клієнтів та поліпшення їхніх життєвих обставин.

Право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, зокрема й біженці, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у СЖО.

Для отримання соціальних послуг, що надаються державними та комунальними суб'єктами, особа, яка їх потребує, має звернутися з письмовою заявою до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Для отримання соціальних послуг, що надаються недержавними суб'єктами, особа, яка їх потребує, звертається до відповідного суб'єкта, що їх надає. У випадку, якщо особа, яка потребує соціальних послуг, за віком або станом

здоров'я неспроможна самостійно прийняти рішення про необхідність їх надання, таке рішення може прийняти опікун чи піклувальник, органи опіки та піклування відповідно до законодавства.

Підставами для зміни або припинення надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді визнаються:

- досягнення дітьми 18 років та молодими громадянами 35 років;
- добровільна відмова від отримання відповідного виду соціальних послуг, якщо ця відмова або її наслідки не порушують прав і свобод інших осіб та не становлять загрози життю особи, яка відмовляється від отримання відповідного виду соціальних послуг;
- припинення наявності підстав для надання соціальних послуг;
- інші обставини, встановлені законом.

3. Форми та види надання соціальних послуг зазначеній категорії

Залежно від життєвих обставин, ступеня ризику для життя та здоров'я дитини, членів сім'ї, окремої особи *соціальні послуги надаються:*

- за такими формами: індивідуальна, групова, колективна;
- за видами: консультування, надання інформації: діагностика, тестування, тренінг, лекція, відеолекторій, семінар, круглий стіл,

фестиваль, соціальний супровід, соціальне супроводження тощо.

Надання соціальних послуг може здійснюватися на регулярній основі у спеціальних закладах чи службах, а також вдома:

- індивідуально з кожним членом родини;
- спільно з усіма членами родини;
- індивідуально чи в групі з особами, які складають значуще оточення сім'ї;
- у групі з іншими особами.

1. *Консультування* здійснюється:

- одноразово за зверненням одного з членів родин перед початком роботи з сім'єю або особи;
- регулярно у ході роботи з родиною, особою згідно з планом або за направленням соціального працівника
- координатора роботи з сім'єю, особою.

2. Консультація може бути закінченою одноразовою соціальною послугою або стати початком тривалої соціальної роботи. Одна сім'я або особа може отримати не менше 1 години консультації при кожному зверненні.

3. Консультування здійснюється соціальним або корекційним педагогом, соціальним працівником, психологом, фахівцем з правових питань або юристом, медичним працівником відповідно до індивідуальних та спільних потреб сім'ї, особи.

Для надання послуг консультування залучаються відповідні фахівці. Типовими етапами процесу надання соціальних послуг є:

1. Отримання інформації про ситуацію в сім'ї або особи від них самих чи від інших суб'єктів соціальної роботи.

2. Реєстрація інформації.

3. Надання екстреної допомоги.

4. Вивчення/розслідування ситуації, зокрема соціальне інспектування.

5. Надання соціальних послуг.

6. Переадресація до інших закладів та установ за місцем проживання (деякі питання можливо вирішувати виключно за місцем реєстрації: наприклад, захист житлових прав, облік в черзі на житло тощо).

Соціальне інспектування передбачає заходи, спрямовані на:

- з'ясування факту наявності у осіб СЖО;
- вивчення причин, що призвели до виникнення СЖО, які особи не можуть подолати самотійно;

- оцінку потреб та визначення необхідності у здійсненні соціального обслуговування осіб; з'ясування можливості та здатності осіб до самотійної життєдіяльності;

- вжиття негайних заходів для усунення реальної загрози життю і здоров'ю осіб, які не

можуть захистити себе від насильства або жорстокого поводження;

- забезпечення прав осіб на отримання своєчасної допомоги;

- контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи.

Соціальне інспектування здійснюється у разі:

- особистого звернення осіб, які перебувають у СЖО;

- звернення громадян, яким стало відомо про осіб, які перебувають у СЖО;

- надходження повідомлень від суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, закладів, підприємств, установ чи організацій різних форм власності про осіб, які перебувають у СЖО;

- необхідності здійснення оцінки результатів проведеної соціальної роботи з особами.

Соціальне інспектування здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням інших суб'єктів соціальної роботи. Під час здійснення соціального інспектування використовуються такі *методи*: обстеження, спостереження, інтерв'ю, бесіда, анкетування, тестування.

Соціальне інспектування передбачає такі *етапи*:

- відвідування осіб за місцем фактичного проживання;

- збір додаткової інформації про осіб щодо умов їх життєдіяльності, причин та факторів, які зумовили виникнення СЖО, засобів та можливостей для їх подолання;

- аналіз потреб осіб, підготовка рекомендацій щодо подальшої роботи з ними.

Усі етапи соціального інспектування здійснюються у строк до 10 робочих днів з моменту першого відвідування осіб. У разі отримання інформації про існування загрози життю і здоров'ю осіб, про прояви насильства щодо них або загрозу його вчинення, а також при виявленні зазначених фактів під час здійснення соціального інспектування центр негайно повідомляє про це відповідний орган внутрішніх справ для застосування необхідних заходів.

Зміст соціального інспектування.

Відвідування осіб за місцем фактичного проживання передбачає обстеження умов їх проживання та з'ясування наявності СЖО, про що спеціалістом центру заповнюється акт соціального інспектування. Якщо під час відвідування інформація про наявність СЖО в осіб не підтверджується, соціальне інспектування завершується, про що зазначається в акті соціального інспектування. У випадку, коли членам комісії відмовлено в доступі до жилого приміщення, про це зазначається в акті соціального інспектування, але це не є підставою для

припинення соціального інспектування. Спеціаліст центру, відповідальний за його здійснення, з'ясовує умови життєдіяльності осіб шляхом залучення до збору інформації їх близького соціального оточення та суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. Якщо в ході відвідування та аналізу зібраної інформації про осіб виявлено факти, що свідчать про наявність СЖО, працівником центру, відповідальним за здійснення соціального інспектування, з'ясовуються причини їх виникнення, надаються рекомендації щодо їх подолання, визначається необхідність залучення інших суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю до вирішення проблем осіб, надання їм соціальних послуг, здійснення соціального супроводу чи інших заходів щодо захисту їх прав. Під час здійснення соціального інспектування для збору додаткової інформації про осіб працівник центру додатково обмінюється інформацією з іншими суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, готує запити і клопотання, відвідує підприємства, установи, організації, заклади тощо. Після проведеної роботи працівником центру, відповідальним за здійснення соціального інспектування, заповнюється акт соціального інспектування. На підтвердження викладених фактів до акту соціального інспектування можуть додаватися копії відповідних документів: клопотань, довідок, листів

тощо. Під час здійснення соціального інспектування особам за їх згодою центром надаються соціальні послуги, перелік яких визначений законодавством, застосовуються заходи щодо забезпечення захисту прав осіб.

Результатами соціального інспектування можуть бути:

- здійснення соціального обслуговування, спрямованого на розв'язання проблем осіб, які перебувають у СЖО;
- винесення на розгляд дорадчого органу, створеного управлінням (відділом) у справах сім'ї, молоді та спорту районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад, питання щодо залучення суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, інших органів, юридичних або фізичних осіб до вирішення проблем осіб, здійснення їх соціального супроводу;
- взяття під соціальний супровід осіб, які перебувають у СЖО, без винесення питання на розгляд дорадчого органу у разі відповідної письмової відмови осіб;
- клопотання про направлення до закладу соціального обслуговування;
- завершення соціального обслуговування (у разі відсутності потреби у подальшій роботі);
- занесення або виведення інформації до/з загального обліку сімей, які опинилися у СЖО.

У разі підтвердження факту перебування сім'ї з дітьми у СЖО центр інформує відповідну ССД для застосування заходів щодо захисту прав та інтересів дитини. При здійсненні соціального інспектування не допускається розголошення одержаних відомостей про особисте життя осіб.

Соціальний супровід є формою соціальної підтримки та передбачає надання конкретній особі чи сім'ї комплексу соціальних послуг за результатами проведеного соціального інспектування.

Мета соціального супроводу – подолання життєвих труднощів, мінімізація негативних наслідків чи навіть повне розв'язання проблем сім'ї або особи.

Соціальний супровід передбачає:

- здійснення соціальної допомоги, надання соціальних послуг та соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру проблем;
- соціальне виховання, що включає створення умов та проведення заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій;
- психологічну, соціальну та юридичну підтримку, призначенням якої є надання

- професійної посередницької допомоги у розв'язанні різноманітних проблем;
- консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання СЖО;
 - збереження, підтримку і захист здоров'я сім'ї чи особи, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті їх внутрішнього потенціалу тощо.

До змісту соціального супроводу можуть входити наступні складові:

- фахове оцінювання ситуації та складання плану заходів для подолання основної проблеми сім'ї, особи, моніторинг його виконання ;
- допомога в оформленні документів і запитів до відповідних інстанцій;
- сприяння у працевлаштуванні та професійному навчанні дорослих членів сім'ї, особи;
- сприяння в лікуванні та реабілітації членів сім'ї, особи;
- організація догляду за інвалідом, хворим або особою похилого віку в сім'ї;
- допомога у набутті членами сім'ї, особою необхідних соціальних навичок;
- консультації соціального працівника, психолога, юриста, педагога інших фахівців;
- соціально-педагогічна, психологічна корекція;
- надання інформації;
- участь у групах самопомоги;

- переадресація до окремих спеціалістів або інших закладів;
- психологічна допомога і підтримка, зокрема за принципом «рівний – рівному»;
- сприяння в організації канікул, дозвілля, інших спільних заходів для всієї родини, особи;
- індивідуальне супроводження до служб чи закладів;
- представництво інтересів дитини або членів сім'ї, особи, зокрема недієздатних;
- сприяння в отриманні соціальних виплат, пільг, оздоровленні дітей.

Об'єктами соціального супроводу є: –сім'ї з дітьми, які опинилися у СЖО і не в змозі подолати їх за допомогою власних засобів та можливостей, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного або обох з членів сім'ї, перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, складними стосунками у родині тощо; –сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; – одинокі матері чи батьки (зокрема й неповнолітні), яким потрібна підтримка; –сім'ї, члени яких є випускниками інтернатних закладів; –сім'ї, члени яких перебували у виховних, виправних колоніях, слідчих ізоляторах та повернулися з них або були засуджені до покарань без позбавлення волі,

відбували альтернативні види покарань; –дітисироти та діти, позбавлені батьківського піклування (за потреби), та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які є випускниками інтернатних закладів; –матері (зокрема й неповнолітні), які мали або мають намір відмовитися від новонароджених дітей; –молоді особи, які перебували у виховних, виправних колоніях, слідчих ізоляторах та повернулися з них або були засуджені до покарань без позбавлення волі, відбували альтернативні види покарань.

Етапи здійснення соціального супроводу.
Початок соціального супроводу. Соціальний супровід розпочинається на підставі результатів соціального інспектування та інформації, що підтверджує наявність складної життєвої ситуації після рішення дорадчого органу про взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід. Без рішення дорадчого органу сім'ю або особу може бути взято під соціальний супровід за особистим зверненням сім'ї або особи та у випадку письмової відмови від винесення їхнього питання на розгляд дорадчого органу. Початок соціального супроводу починається після видання центром відповідного наказу, яким призначається спеціаліст, відповідальний за здійснення соціального супроводу. Обов'язковою умовою взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід центром є згода сім'ї

чи особи та укладання договору про здійснення соціального супроводу, в якому зазначаються права та обов'язки кожної із сторін. Один примірник договору зберігається у центрі, інший отримує сім'я або особа. На початку здійснення соціального супроводу соціальний працівник відвідує сім'ю або особу з метою комплексного обстеження та здійснення оцінки потреб сім'ї або особи.

Під час *комплексного обстеження* соціальний працівник вивчає: стан здоров'я, умови розвитку та виховання дитини та ставлення до неї; думки членів сім'ї або особи про проблеми і потреби, шляхи їх подолання; спільно з сім'єю або особою та найближчим її оточенням (родичами) обговорює матеріальні, соціальні та інші можливості щодо подолання СЖО тощо. За результатом комплексного обстеження сім'ї/особи оформлюється облікова картка сім'ї або особи, яка перебуває під соціальним супроводом.

Планування соціального супроводу. План соціального супроводу сім'ї або особи (далі – план) складається після здійснення оцінки потреб сім'ї або особи, яка опинилася у СЖО. У плані зазначаються конкретні заходи, спрямовані на подолання життєвих труднощів. План узгоджується та підписується усіма повнолітніми членами сім'ї, які братимуть участь у його реалізації, та соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід. План повинен

охоплювати основні сфери функціонування сім'ї, які спрямовані на забезпечення навчання та розвитку дитини, емоційного комфорту, задоволення потреб здоров'я, соціального та фізичного функціонування, дозвілля, спілкування, інтеграції тощо, та містити комплекс заходів щодо забезпечення умов для подолання складних життєвих обставин сім'ї або особи й терміни їх реалізації. План складається у двох примірниках, один з яких надається членам сім'ї, особі, інший залишається в центрі. За потреби план (але не рідше одного разу на один місяць) аналізується соціальним працівником за участю членів сім'ї або певної особи.

Здійснення та завершення соціального супроводу. Соціальний супровід здійснюється на регулярній основі протягом певного періоду. Термін здійснення соціального супроводу визначається індивідуально для кожної сім'ї або особи, але не повинен перевищувати шести місяців (загалом на практиці супровід триває від 6-12 місяців). Тривалість соціального супроводу залежить від гостроти проблем, які існують у сім'ї чи особи, рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї або особи, ступеня функціональної спроможності сім'ї або особи щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків із соціальним оточенням тощо. У разі необхідності за рішенням дорадчого органу термін здійснення

супроводу може бути продовжено до одного року. До здійснення соціального супроводу соціальний працівник може залучати при потребі інших фахівців та використовувати потенціал громади (за згодою). Після трьох місяців здійснення соціального супроводу проводиться проміжне оцінювання ситуації, на підставі якої за необхідності вносяться зміни до плану, що відображають зміни в потребах та становищі сім'ї. Коли процес соціального супроводу відповідно до термінів, вказаних у договорі, наближається до завершення, здійснюється моніторингове соціальне інспектування сім'ї або особи, на підставі якого приймається рішення про продовження або завершення соціального супроводу. Питання щодо продовження здійснення соціального супроводу або його завершення виносяться на розгляд дорадчого органу. У випадку письмової відмови сім'ї чи особи щодо винесення її питання на розгляд засідання дорадчого органу соціальний супровід може бути продовжено або припинено за рішенням центру. Після завершення соціального супроводу сім'я/особа в обов'язковому порядку інформується про способи й організації соціальної підтримки, якими вона може скористатися у майбутньому. За потреби робота із сім'єю продовжується з метою надання необхідних соціальних послуг після завершення соціального супроводу. У разі виникнення конфліктних ситуацій між соціальним

працівником і сім'єю, обставин, які призводять до невиконання плану або ускладнюють його реалізацію, та з метою попередження професійних ризиків, визначення шляхів ефективного соціального супроводу в центрі проводяться наради фахівців. До участі в нарадах запрошуюються суб'єкт(и) соціального супроводу.

Послуги, які сім'я може отримати під час соціального супроводу: інформаційні послуги: надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), а саме: про види соціальних виплат (якщо сім'я або особа має на них право відповідно до чинного законодавства); надання контактів служб або установ, куди необхідно звернутися за відповідною допомогою; про заклади, які можуть надати послуги, умови отримання соціальних послуг тощо; психологічні послуги: психологічна діагностика, спрямована на виявлення соціально-психологічних характеристик особистості; надання консультацій з питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин з навколишнім середовищем; обговорення проблем та надання порад з розв'язання соціальних та психологічних проблем; навчання долати труднощі та конфлікти з оточенням; сприяння в запобіганні виникненню непорозумінь та конфліктів між членами сім'ї; організація та координація психотерапевтичних груп та груп взаємодопомоги; психологічна корекція та

психологічна реабілітація; соціально-педагогічні послуги: планування спільно із сім'єю чи особою заходів та дій щодо усунення причин, які спричинили СЖО, моніторинг виконання запланованих дій; виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів членів родини; просвітницька робота щодо всебічного і гармонійного розвитку дитини; особливостей розвитку сім'ї та сімейних стосунків; навчання батьків ефективним методам виховання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем надалі; допомога батькам у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання; здійснення моніторингу захисту дитини від жорстокого поводження та насильства; педагогічне консультивання з питань розв'язання педагогічних проблем сім'ї та її членів; влаштування дитини в клуб, секцію, гурток тощо; соціально-медичні послуги: посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; формування сексуальної культури і навичок захищених статевих відносин; профілактика туберкульозу, венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу; сприяння у підтримці та охороні здоров'я тощо; юридичні послуги: надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг; здійснення захисту прав та

інтересів сім'ї чи особи; захист прав дитини; соціально-економічні послуги: допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб сімей чи осіб, які перебувають у СЖО, що реалізуються у формі сприяння у наданні натуральної допомоги (забезпечення одягом та взуттям тощо); допомога в оздоровленні, сприяння в отриманні державних соціальних виплат, у наданні грошової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій; інформування з питань працевлаштування та сприяння цьому, навчання; посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо. Порядок зберігання документів з роботи із сім'ями або особами, яким надається соціальна допомога в ході соціального супроводу. Центр в обов'язковому порядку зберігає матеріали з результатами роботи з сім'ями або особами, які перебували під соціальним супроводом, для надання довідок та використання з метою, яка не суперечить чинному законодавству. Термін зберігання документів з роботи з сім'ями або особами, які перебували під соціальним супроводом центру, становить п'ять років з дня припинення соціального супроводу. Здійснення соціального супроводу. З метою допомоги сім'ї у подоланні складної життєвої ситуації здійснюється соціальний супровід, який передбачає індивідуальну роботу з членами сім'ї,

групову і спільну роботу з усією родиною та значущим оточенням.

Підставою для завершення/припинення супровідної роботи з сім'єю є:

- відмова повнолітніх членів сім'ї від отримання соціальних послуг, яка ґрунтується на впевненості родини у спроможності самостійно подолати проблеми;

- виконання плану роботи з сім'єю і досягнення поставлених цілей (поліпшення життєвої ситуації родини, про що зроблений висновок соціального працівника і зафіксований в особовій справі сім'ї);

- недотримання членами родини умов угоди про надання соціальних послуг;

- позбавлення батьків дитини батьківських прав, вилучення її з даної сім'ї і влаштування до закладу. У цьому випадку здійснюється перенаправлення дорослих членів сім'ї до служб/закладів, які надають соціальні послуги відповідним цільовим групам.

Отже, стосовно дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, як вразливої соціальної групи можна зробити такі висновки:

- складні життєві обставини перешкоджають гармонійному розвитку, задоволенню потреб та інтересів дітей, забезпеченню їхніх прав;

- комплексною складною обставиною для дітей є відсутність сприятливого сімейного

середовища, оскільки порушується їх право на зростання в « сімейному оточенні в атмосфері щастя, любові й розуміння» (Преамбула до Конвенції ООН про права дитини; статті 5,7,8,9,10,18,21,25);

- емоційна прив'язаність дітей, які опинились в СЖО, до батьків втрачена або ослаблена;

- цінності, зміст життя таких дітей визначаються умовами проживання в сім'ї, суспільстві;

- серед цінностей у дітей, які опинились в складних життєвих обставинах, на першому місці – щаслива сім'я; далі – красиве й легке життя, свобода. Водночас ці цінності видаються недосяжними, що породжує внутрішній конфлікт, стрес, кризу;

- досвід переживання самотності мають 70% дітей, які опинились в складних життєвих обставинах;

- характерним станом дітей, які опинились в СЖО є безпорадність, спричинена неможливістю змінити стосунки з батьками, іншими дорослими й однолітками, приймати самостійні рішення чи робити вибір. Переживання безпорадності актуалізує страхи, тривожність, відмову від пошуку шляхів подолання життєвої скрути;

- діти, які опинились в складних життєвих обставинах, проявляючи «раннє дорослішання»,

нерідко продукують не лише позитивні, а й негативні деструктивні стратегії компенсаторної поведінки (бунтарські реакції, протиправні дії, вживання алкоголю тощо);

- такі діти часто потрапляють у ситуацію «вимушеної соціалізації» (за О. Петрунько), за якої мусять самотужки, без належних знань і досвіду, допомоги і підтримки з боку соціалізуючого оточення долати численні проблеми, які ставить перед ними життя, шляхом спроб і помилок вибудувати відносини з навколишнім світом, робити вибір і ухвалювати рішення, до яких вони ще не готові;

- у дітей, які опинились у складних життєвих обставинах порушуються права на: здоровий розвиток (стаття 6 Конвенції ООН про права дитини); збереження індивідуальності (статті 7,8); захист від зловживань та недбалого поводження (стаття 19); гідний рівень життя (стаття 27); захист від найгірших форм дитячої праці, різних форм експлуатації (стаття 32); недискримінацію (статті 2,30); всебічну участь у культурному і творчому житті (стаття 30) та ін.

Отже, такі діти потребують особливої уваги і турботи та покладає відповідальність на державу висуваючи нові вимоги до державної політики у сфері охорони дитинства, а також відповідної підготовленості фахівців до роботи з такими дітьми.

Запитання:

1. Які життєві обставини класифікують як складні?
2. Кого зараховують до групи дітей, які опинились у складних життєвих обставинах?
3. Які основні види соціальних послуг можуть надаватись даній категорії отримувачів послуг?
4. Які форми та види соціальних послуг надаються зазначеній категорії?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К. Академвидав. 2013. 312 с. С. 151-165.
2. Зверева І.Д., Петрочко Ж.В. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посібник. К. ВД «Калита». 2010. 376 с.
3. Зверева І.Д. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики: навч. посібник: у 2 ч. К. Радуга. 2011. Ч1. 224 с.
4. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю, які опинились у СЖО. Практичний посібник для спеціалістів соціальної сфери. Авт. кол.: С.С. Валько, Л.С. Лоріашвілі, М.С. Лоріашвілі, А.І. Павловський, Ю.А. Саранков, Я.М. Туреханов, Ю.М. Удовенко. К. ХХ. 2011. 304 с. С. 61-76.
5. Петрочко Ж.В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія. Рівне. Видавець О.Зень. 2010. 368 с.

Лекція 14. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування

Зміст лекції:

1. Соціальне сирітство в Україні
2. Система державних закладів опіки дітей в Україні
3. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

1. Соціальне сирітство в Україні

На інститут сім'ї в Україні впливають суспільні кризи та соціальні негаразди. Досить значна кількість сімей проживає за межею бідності, члени сімей мають різні види залежностей, не мають належного житла, вимушені їхати у пошуках заробітку за кордон. Все це призводить до появи дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальне сирітство – явище обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно до неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти – це особлива група дітей, батьки яких в наслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин не виконують батьківських функцій.

Причинами соціального сирітства на сьогодні переважно є: низький матеріальний рівень

життя багатьох сімей, безробіття одного чи обох батьків; надмірна зайнятість батьків, що вимагає частої та довготривалої відсутності батьків; відсутність постійного житла; асоціальний спосіб життя одного чи обох з батьків, наявність різних видів залежностей, проституція, участь у протизаконній діяльності; примушування дітей до жебрацтва з боку дорослих членів родини; різноманітні форми насильства щодо дітей тощо.

Статус дитини-сироти та дитини позбавленої батьківського піклування, - визначене відповідно до законодавства, становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отриманих передбачених законодавством пільг та підтверджується комплексом документів, що засвідчують обставини, через котрі дитина не має батьківського піклування.

Статус дитини-сироти надають дітям, у яких померли або загинули батьки, що підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них.

Статус дитини, позбавленої батьківського піклування, надаються таким дітям:

- батьки яких позбавлені батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;
- відібраним у батьків без позбавлення батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;
- батьки котрих визнанні безвісно відсутніми, що підтверджується рішенням суду;

- батьки яких оголошені судом померлими, що підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим органами реєстрації актів цивільного стану;

- батьки котрих визнанні недієздатними, що підтверджується рішенням суду;

- батьки котрих відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджується вироком суду;

- батьки яких перебувають під вартою на час слідства, що підтверджується постановою суду;

- батьки яких перебувають у розшуку органами внутрішніх справ, пов'язаному з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження;

- батьки яких не можуть виконувати своїх батьківських обов'язків у зв'язку з тривалою хворобою;

- підкинутим, батьки яких невідомі, покинутим в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яких відмовилися забрати з цих закладів батьки, інші родичі.

Також у світовому суспільстві спостерігаються такі явища як дитяча бездоглядність та безпритульність, дана соціальна проблема в першу чергу зумовлена і залежить від соціально-політичних умов та національно-культурних традицій конкретного соціуму.

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання (Закон України «Про охорону дитинства»).

Бездоглядні діти – діти, не забезпечені належними умовами для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, виховання, догляд, дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо).

Дитяча бездоглядність – це послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, розвитком, самопочуттям дитини з боку батьків чи осіб, які їх замінюють.

Основними ознаками таких дітей є: дитина певний час живе на вулиці, незалежно від того благополучна її сім'я чи ні, має вона сім'ю чи є вихованцем закладу середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; сім'я дитини асоціальна (соціально неблагополучна) незалежно живе дитина вдома чи на вулиці.

Такі діти часто проявляють девіантну поведінку, мають шкідливі звички, відчувають самотність, комплекс неповноцінності, незадоволеність власним життям тощо.

Явище бездоглядності та безпритульності пов'язане зі збільшенням кількості сімей, які

опинились в складних життєвих обставинах, їх функціонально неспроможністю. В залежності від зв'язків з родиною чи інституціями, що їх замінюють, серед бездоглядних та безпритульних дітей, можна виділити такі групи:

1) не мають батьків і живуть на вулиці: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, покинуті діти, діти – втікачі з державних установ;

2) мають батьків, пішли з дому (чи їх вигнали), постійно живуть на вулиці, зв'язки із сім'єю повністю розірвані;

3) мають батьків, але періодично живуть то в дома, то на вулиці;

4) мають батьків, на вулиці проводять весь день чи ніч (зв'язки з сім'єю напружені).

Контингент бездоглядних та безпритульних дітей поповнили діти трудових мігрантів, діти батьків, що не мають певного місця проживання, діти жінок, які займаються проституцією.

Причини бездоглядності та безпритульності дітей об'єднують у такі групи: діти, які пережили насильство, жорстоке поводження в сім'ї, були залучені до найгірших форм праці; загублені чи підкинуті діти; діти із наркотичною залежністю; діти – жертви секс –бізнесу; діти з інвалідністю (фізичні вади, психічні вади - затримка психічного розвитку, розумова відсталість, психіатричні вади); ВІЛ-інфіковані діти; діти з девіантною поведінкою;

діти, котрі переживають конфлікт з однолітками, з дорослими в навчальних закладах.

Такі діти часто недоїдають, харчуються недоїдками, взимку мерзнуть у зв'язку з відсутністю сезонного одягу, недотримуються гігієни, просять милостиню, або ведуть асоціальний спосіб життя. Такі діти часто стають жертвами насилля, пограбування, не мають постійного місця ночівлі, здоров'я таких дітей слабе, усі хвороби мають занедбану або хронічну форму, у таких дітей відсутня мотивація до збереження власного здоров'я, вони часто вживають наркотики та токсичні хімічні речовини (клей).

Крім цього *бездоглядні та безпритульні діти мають ряд психологічних та соціальних особливостей*, які призводять до деформацій особистості дитини. Таки дітям властиві:

- емоційні порушення (агресивність, конфліктність, тривожність, імпульсивність, девіації, некерованість емоцій);

- інтелектуальні порушення (низькій рівень сформованості пізнавальних процесів – нестійкість мислення, уваги, пам'яті; низький рівень навчальної мотивації);

- соціальні порушення (проблеми в стосунках з однолітками, особами протилежної статті; експлуатація інших; деформація стосунків з батьками/дорослими.

Для таких дітей характерні знижена емоційна чуйність, різка зміна настрою, який часто переходить в агресивність, ослаблення відчуття сорому. Вони байдуже ставляться до переживань інших людей, проявляють нестриманість у спілкуванні, грубість у поведінці, невірноваженість.

Права бездоглядних та безпритульних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, найчастіше порушуються через відсутність підтримки від батьків чи допомоги з боку інших дорослих;

Отже, бездоглядні та безпритульні діти характеризуються стійкими порушеннями психоемоційної сфери, відхиленнями в соціальній поведінці та спотворенням групових норм взаємодії. Однак важливо те, що не всі вони мають антисоціальну особистість, а відповідно, не можна сприймати усіх бездоглядних та безпритульних дітей як антисоціальних. Їх об'єднує лише переживання кризи, спричинене сімейними конфліктами, асоціальним способом життя родини, раптовою втратою близької людини тощо.

Після виявлення таких дітей державні організації вживають усіх необхідних заходів для покращення їх становища: влаштування у заклади соціального захисту, повернення в біологічну сім'ю, надання, в разі потреби, статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського

підкування, що гарантує повне державне утримання.

2. Система державних закладів опіки дітей в Україні

На сьогодні в Україні існує певна система закладів опіки дітей, до таких закладів належать:

Будинок дитини – дитячий заклад для утримання та виховання дітей віком від одного місяця до 3 років, від яких відмовилися батьки в пологовому будинку чи покинули їх на призволяще. Ці будинки знаходяться у відомстві Міністерства охорони здоров'я. Підставою для відмови від дитини є заява матері, завірена головним лікарем пологового будинку, з зазначенням того, що вона не буде проти, що дитина буде усиновлена. Дітям, батьки яких не відомі, присвоюють прізвище, ім'я, по-батькові і реєструють у відповідних органах на підставі акту про прийом дитину у будинок. Діти, добровільно віддані до будинку дитини, у будь-який час можуть бути повернені батькам. Якщо дитину не всиновили, то по досягненню нею трьох років її переводять у дитячий будинок.

Дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Існує три типи дитячих будинків: дошкільні- для дітей 3-7 років; шкільні – 7-17 років; змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку.

Заклад загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – державний навчально-виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують допомоги держави через хворобу батьків, втрати з ними зв'язку, позбавлення батьківських прав, в якому діти можуть виховуватися і навчатися від 7 до 17 років.

На утримання закладів загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (школи-інтернати) витрачаються значні ресурси, створене в таких закладах середовище не можна назвати сприятливим, а вихованців – захищеними.

Вихованців інтернатних закладів можна умовно об'єднати у дві групи: ті, котрі потрапили в інтернатний заклад після проживання хоча б деякий час у сім'ї, і ті, які ніколи в сім'ї не жили.

Інституційна система не може сприяти подальшому оптимальному розвитку дитини. Когнітивний розвиток вихованців інтернатних закладів нижчий, ніж у дітей, які виховуються у сім'ї. визначальним також є тривалість перебування в інституції.

Більшість дітей, які перебувають в інтернатних закладах переживають різні види депривації, тобто позбавлення чи обмеження життєво важливих потреб. Втрата батьків або їх

відсутність, особливо в ранньому віці, впливає на психічний розвиток дитини, її характер, волю, фізичний стан та інтелект. Діти, які перебувають в будинку дитини, обмежені в руховій активності, повноцінних емоційних контактах з дорослими, що призводить до зростання у них тривожності, емоційної нестабільності, розвитку неадекватних реакцій, а в особливо тяжких випадках до такого явища, як «оспіталізм» - погіршення стану фізичного і психічного здоров'я в наслідок тривалого перебування дитини в ізольованому середовищі.

Більшість таких дітей стають емоційно вразливими і потребують постійної уваги з боку дорослих; через недостатню розвиненість мовленнєвих центрів мозку в період раннього дитинства у дітей виникають труднощі в опануванні мови та засвоєнні інформації. Більшість випускників інтернатних закладів не готові на себе брати відповідальність, невпевнені в собі, через відсутність досвіду сімейного життя у них не має розуміння сім'ї як важливого соціального інституту.

Часто вихованця інтернатних закладів властиві: неврівноваженість поведінки; зниження пам'яті та соціальної активності; слабка правова захищеність, зумовлена невмінням обстоювати свої права, та ін.

Основними причинами різноманітних відхилень особистісного розвитку таких дітей є: дефіцит спілкування на рівні дитина-дорослий; специфічність системи контактів з дорослими та однолітками; емоційно-дистанційний стиль взаємодії дитини та дорослого; відсутність можливості створення власної моделі родинно-побутових стосунків; обмеженість спілкування з ровесниками із повних сімей; синдром «великого колективу», що унеможливорює або ускладнює диференційований підхід до дітей; недостатність умов для задоволення особистісних потреб, саморозвитку і самореалізації; низький рівень загальних знань та пізнавально-інформативного розвитку.

Одним із негативних чинників впливу на дитину є неспроможність інституційної опіки забезпечити атмосферу душевної теплоти й любові, значущі, тривалі й неперервні стосунки, які б дали змогу дітям гармонійно розвиватися.

В інтернатних закладах не відпрацьовано систему соціально-психологічної підготовки дитини до отримання інформації про біологічних батьків, визначення причин, з яких вона потрапила до державної системи опіки.

Негативними аспектами соціалізації вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є регламентація проведення часу, відсутність

власних заощаджень і досвіду розпоряджатися грошима, постійне перебування у вузькому комунікативному просторі, відсутність навичок розв'язання власних проблем з офіційними структурами.

У закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іноді поширені жорстокість, крадіжки, проституція тощо. Окрім цього, відносна замкнутість державних закладів опіки, перебування дитини в обмеженому комунікаційному просторі, необхідність постійного дотримання розпорядку, відсутність у вихованців закладу досвіду участі в різних сферах суспільного життя знижують адаптаційний потенціал особистості, провокують до пристосуванства, формування споживацької позиції, не створюють умов для розвитку навичок прийняття дітьми самостійних відповідальних рішень. Як наслідок, процес адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування досить тривалий та складний.

Специфічні умови утримання та проживання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, в закладах загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є причинами: неуспішної соціалізації вихованців даних закладів у майбутньому, неприйняття соціального оточення поза інтернатом; нівелювання проявів особистості;

нездатності подолати свої емоції (діти не мають стимулу до активної пізнавальної діяльності, не вміють поділитися своїми переживаннями із дорослими); відсутності реальної сімейної взаємодії, недостатнього прояву позитивних соціально-рольових орієнтирів, підвищеної агресивності, посилення почуття соціальної відчуженості, нехтування соціумом та інші.

До юридичних проблем вихованців закладів загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування належать такі: порушення вибору місця навчання, складність судових процесів з питань майна, житла та спадщини; неможливість отримати соціальні грошові виплати через відсутність реєстрації за місцем проживання; проблеми з юридичним підтвердженням фактів минулого; оформлення статусу та ін.

Негативні аспекти виховання та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в закладах загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (інтернатах) сприяли ініціативі з боку держави щодо деінституалізації. У 2017 року почалась реформа деінституалізації інтернатних закладів. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду і виховання дітей на 2017-2026 роки затверджена розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року №526-р.

Деінституалізація – повний процес планування реорганізації зі скороченням і/або закриттям закладів інтернатного типу, створення різноманітних інших послуг догляду за дитиною, які регулюються законом і стандартами, орієнтованими на результат.

Основними принципами деінституалізації є:

- сім'я є найкращим середовищем для виховання та розвитку дитини;

- збереження сім'ї для дитини є головною умовою забезпечення її благополуччя та найкращих інтересів;

- жодна дитина не повинна залишитись без уваги; потреби, думки та інтереси кожної дитини мають бути враховані.

В ході даної реформи передбачаються такі заходи: забезпечується динамічний розвиток і доступність послуг на рівні територіальної громади для дітей та сімей з дітьми, що сприятиме поетапній ліквідації інтернатних закладів; вивільнені кошти спрямовуватимуться на створення нових і розвиток існуючих послуг у громаді; інституції перепрофільовуватимуться в центри надання спеціалізованих послуг, заклади освіти та інші, які сприятимуть забезпеченню потреб мешканців громади.

3. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

На сьогоднішній день існують традиційні та інноваційні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Традиційними формами влаштування залишаються усиновлення/удочеріння, опіка та піклування.

Інноваційними формами є прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронатна сім'я.

Усиновлення (удочеріння) – є оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина або дочки.

Усиновителями можуть бути повнолітні дієздатні особи, між усиновителем та дитиною має бути різниця у віці не менше 15 років. За наявності поважних причин така різниця може бути зменшена. У разі усиновлення дітей родичами така різниця не береться до уваги.

Не можуть бути усиновителями: особи, які позбавлені батьківських прав; які подали завідома неправдиві документи щодо усиновлення; бажають оформити усиновлення з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди; вже були усиновителями і якщо з їх вини усиновлення було скасовано або визнане недійсним; перебувають на обліку у психоневрологічних та наркологічних диспансерах або лікуються в таких установах; на

час усиновлення не мають постійного заробітку або інших установлених законом доходів.

Опіка і піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які в наслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей. Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли 15 років, а піклування - віком від 15 до 18 років. Опікунами частіше стають особи близькі підопічному. На опікуна покладається відповідальність за піклування та виховання над дитиною. При призначенні опікуна враховується його бажання, готовність і спроможність здійснювати відповідні обов'язки. Як і при усиновленні встановлено ряд осіб, які не можуть бути опікунами/піклувальниками.

Прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей для виховання та спільного проживання.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Патронатна сім'я – тимчасова форма влаштування: термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати трьох місяців. Коли є обставини, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя триваліший термін, орган опіки та піклування може його продовжити, однак не більше ніж до шести місяців.

Запитання:

1. Чому державну підтримку розвитку сімейних форм виховання визначено одним із пріоритетів соціальної політики щодо дітей?
2. Чи існує система державних закладів опіки над дітьми в Україні?
3. Які форми сімейного виховання існують в Україні?
4. У чому різняться між собою форми сімейного виховання?
5. Які основні положення Національної стратегії реформування системи інституційного догляду і виховання дітей?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. заклад. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 102-116.

2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. К. «Академвидав». 2014. 309 с. С. 154-165.
3. Зверєва І.Д., Петрочко Ж.В. Запобігання інституалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: метод. посібник. К. Століття. 2008. 224 с.
4. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2000. 316 с. С. 250-263.
5. Канішевка Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. К. ХмЦНІ. 2011. 368 с.
6. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2006. С. 201-291.
7. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2009. С. 200-291.
8. Капська А.Й., Пеша І.В., Соляник М.Г., Міхеєва О.Ю. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: Навчально-методичний посібник. К. Видавничий дім «Слово». 2015. 328 с.

Лекція 15. Соціально-педагогічна робота з дітьми, що зазнали насильства

Зміст лекції:

1. Характеристика поняття «жорстоке поводження з дітьми».
2. Види та форми насильства щодо дітей.
3. Наслідки насильства щодо дітей та типові його ознаки.
4. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей

1. Характеристика поняття «жорстоке поводження з дітьми»

Проблема насильства існувала завжди. З давніх часів існували факти про дітовбивство, покарання, недбалість щодо дітей, сексуальні домагання та інші форми насильства щодо дітей.

Досить тривалий час проблема насильства щодо дітей залишалася поза сферою правового регулювання та базувалась на усталених звичаях та традицій виховання підростаючого виховання. Держава не регулювала даного питання, не обмежувала батьківську владу. На сьогодні дана ситуація змінилася, суспільство категорично заперечує жорстке поводження з дітьми, різні форми насильства.

На сьогодні жорстоке поводження з дитиною вважається порушенням прав людини та прав дитини. В українському законодавстві, а саме в

Конституції України статті 3, 21-24, 27-29, 32,51,52 описано про попередження насильства над дітьми в сім'ї або поза нею. Також в Цивільному кодексі України частині 2 стаття 289 зазначає, що фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. В статті 150 Сімейного кодексу України «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини», зазначено, що забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини; фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини (ч.7 ст. 159 Сімейного кодексу).

На сьогодні правові та організаційні основи щодо попередження насильства в сім'ї визначено в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. №2789-III.

Жорстоке поводження з дітьми – будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального, економічного характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, які порушують права та свободи дитини, завдають шкоди її фізичному чи психічному здоров'ю, а також бездіяльність батьків (усиновителів), опікунів (піклувальників), інших осіб, які їх замінюють, що перешкоджає розвитку дитини, шкодить її фізичному або психічному здоров'ю (зневажання основних потреб дитини,

відсутність умов для її нормальної життєдіяльності, розвитку тощо).

2. Види та форми насильства щодо дітей

На сьогодні розрізняють такі види насильства: фізичне, психологічне, сексуальне та економічне.

1. Фізичне насильство. Це завдання дитині батьками чи особами, які їх замінюють, вихователями, іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що шкодять здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Це може здійснюватися у вигляді побиття, катування, штовхань, ударів, ляпасів, припіканнями гарячими предметами, рідинами, запаленими сигаретами, укусів та з використанням різних предметів як знарядь знущання. Такий вид насильства майже завжди супроводжується словесними образами, психологічним тиском. Фізичним насильством також вважають залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів, що викликають стан сп'яніння.

2. Психологічне насильство. Полягає у постійному чи періодичному психологічному впливі на дитину з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів через словесні образи, погрози, приниження гідності людини. Вона може виявлятися в обвинуваченнях дитини в тому, у чому вона не винна, демонстрації не любові,

ворожості, постійних обманах дитини (внаслідок чого вона втрачає довіру до дорослого), а також у ситуаціях, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям.

Існують такі *форми* психологічного насильства:

- Ігнорування психоемоційних потреб дитини, що проявляється у: нездатності дорослих, які опікуються дитиною, виражати прив'язаність, любов і турботу щодо неї, позбавлені емпатійного ставлення, ігноруванні потреб дитини у безпечному психологічному оточенні, підтримці, спілкуванні;

- Відторгнення, яке проявляється у: публічному приниженні дитини, висуванні до неї надмірних, невідповідних віку вимог, публічній демонстрації її негативних якостей, постійному формуванню у неї почуття сорому і провини за прояви природних емоцій (страх, плач, гнів), жорстокій, невідповідній віку критиці;

- Погрози і тероризування, що проявляється у: приниженні гідності дитини, погрозах покарання, побиття, насильства щодо дитини чи щодо того, кого дитина любить (матері, батька, сестер, братів, домашньої тварини чи навіть іграшки), використання ненормативної лексики щодо дитини;

- Ізоляція, яка передбачає встановлення безпідставних обмежень на соціальні контакти дитини з однолітками, родичами чи іншими

дорослими, невмотивовану заборону залишати свій будинок, кімнату без дозволу;

- Розбещення, що полягає у формуванні мотивації до розвитку девіантної поведінки, включаючи крадіжки, заохочення самодеструктивної поведінки, залучення дитини до вживання алкоголю та наркотиків.

3. *Сексуальне насильство*. Це втягнення дитини з її згоди, а бо без такої у прямі чи непрямі дії сексуального характеру для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. Воно передбачає статеві зносини (вагінальний, анальний, оральний контакти), взаємну мастурбацію, інші маніпуляції зі статевими органами, залучення дитини до комерційного сексу та порнобізнесу. Виокремлюють контактний (статевий акт та інші тілесні контакти) і неконтактний (демонстрування еротичних і порнографічних матеріалів, здійснення статевого акту у присутності дитини чи демонстрування їй оголених геніталій, підглядання за нею) способи сексуального насильства щодо дітей.

4. *Економічне насильство* (зневага до інтересів та потреб дитини). Полягає у відсутності належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, розвитку, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких.

Зазвичай жертва страждає одночасно від кількох видів насильства. Сексуальне насильство може супроводжуватись побиттям, приниження, знущаннями над дитиною, а це поєднання і фізичного і психологічного насильства.

Будь-який вид насильства, а особливо щодо дітей призводить до тяжких наслідків та наносить збитки здоров'ю дитини, перешкоджає її повноцінному та всебічному розвитку, спричиняє негативні умови, які можуть становити загрозу життю дитини.

5. Наслідки насильства щодо дітей та типові його ознаки

На сьогодні науковці розрізняють наближені та віддалені у часі наслідки насильства щодо дітей. До наближених наслідків насильства належать: фізичні травми, ушкодження, опіки, переломи, запаморочення, втрата свідомості та навіть смерть, а також гострі психічні порушення, страх, гнів, агресія, тривога, замкнутість, відмежованість від оточення. У дітей старшого віку можливий розвиток важкої депресії з почуттям власної неповноцінності.

Серед віддалених наслідків насильства щодо дітей виокремлюють: порушення фізичного і психічного розвитку дитини, соматичні захворювання, психічні розлади, особистісні та емоційні порушення, формування девіантної поведінки, соціальні наслідки (труднощі у

встановленні контактів, соціальна занедбаність, криміналізація поведінки, алкоголізація та наркотизація, деформація загальнолюдських цінностей, реплікація насильницької поведінки).

Наслідки насильства щодо дитини можуть бути ознаками (індикаторами), що допоможуть людям, які її оточують виявити насильство, запобігти його розвитку та захистити постраждалого. Типові ознаки кожного виду насильства подано у таблиці 7.

Таблиця 7.

Типові ознаки насильства щодо дітей

Тип насильства	Ознаки
<i>Фізичне</i>	<ol style="list-style-type: none">1.Зсув суглобів, переломи кісток, гематоми; струс мозку; крововиливи в сітківку ока;2.Забиті місця на тілі або голові, які мають форму предмета (пряжки ременя, долоні, лозини); рани і синці різні за часом виникнення та/або у різних частинах тіла (на спині, і грудях одночасно) чи незрозумілого походження;3.Сліди укусів людиною;4.Незвичні опіки (цигаркою, розжареним посудом);

	<p>5. Внутрішньочеревні травми (ушкодження нирок, викликане ударами по спині; розрив селезінки; внутрішні кровотечі);</p> <p>6. Самокаліцтво (заподіяння дитиною травм самій собі).</p>
<p><i>Сексуальне</i></p>	<p>1. Висипи, інфекції, що передаються статевим шляхом, урогенітальні запалення;</p> <p>2. Наявність гематом і укусів на грудях, сідницях, ногах, нижній частині живота, стегнах;</p> <p>3. Ознаки вагінального чи анального проникнення стороннього тіла;</p> <p>4. Залучення до комерційного сексу чи порнографії;</p> <p>5. Вагітність;</p> <p>6. Синдром «брудного тіла»: постійне перебування у ванній, під душем, що має характер настирливості;</p> <p>7. Вжиття дитиною запобіжних заходів, щоб важче було знімати одяг (багато пасків, одночасно надягнені кілька пар штанів);</p> <p>8. Сексуалізована поведінка (поведінка, що виникає у наслідок психологічної травми, нанесеної через сексуальне насильство щодо дитини):</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - знання термінології та жаргону, пов'язаного з сексом та не властивих дітям такого віку; - ігри, що мають сексуальний підтекст, відповідні маніпуляції з іграшками (задирання платтячок у ляльок, імітація статевого акту за допомогою ляльок); - сексуальні злочини щодо ровесників або молодших дітей; - сексуальні домагання до інших дітей або навіть дорослих; - систематична нав'язлива мастурбація (навіть у присутності інших дітей або дорослих); - рання мастурбація (допубертатна); - безладна та/або демонстративна сексуальна поведінка (проміскуїтет)
<i>Психологічне</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1.Регресивна поведінка дитини (повернення до більш ранніх форм поведінки, які вже були подоланні у зв'язку з віком), особливо у малих дітей (смоктання пальців, нетримання сечі); 2.Комплексне відставання у розвитку (від несуттєвого до значного); 3.Низький рівень розвитку інтелекту;

	<p>4. Низький рівень розвитку соціальних навичок і навичок міжособистісного спілкування, емоційного розвитку;</p> <p>5. Уникнення контактів із ровесниками;</p> <p>6. Демонстрація страху перед появою дорослих та/або необхідністю йти до дому (до школи або до іншої установи, де дитина зазнає насильства);</p> <p>7. Вживання алкоголю або наркотиків;</p> <p>8. Суїцидальні думки, спроби суїциду;</p> <p>9. Насильство щодо тварин та слабших істот; спалахи люті, агресії (вербальної та невербальної);</p> <p>10. Почуття провини, занижена самооцінка, занурювання у себе, дистанціювання від оточення;</p> <p>11. Неохайний вигляд: брудне волосся і шкіра, поганий запах;</p> <p>12. Неадекватна поведінка: надмірна агресія, істеричний сміх, зухвалість, страх;</p> <p>13. Втечі з дому та бродяжництво.</p>
<p><i>Економічне</i></p>	<p>1. Зовнішні ознаки у дитини:</p> <ul style="list-style-type: none"> - неохайність, брудний одяг завеликого чи замалого розміру, який не відповідає віку дитини та погодним умовам, брудне волосся, поганий запах;

- ознаки недоїдання, низька вага, яка не відповідає віку дитини;
- дитина шукає недоїдки та харчується ними, збирає пляшки;
- неліковані зуби і захворювання у дитини; педикульоз, короста тощо;
- хворобливий вигляд;
- відсутність речей першої необхідності;
- постійне невідвідання шкільних занять без поважних причин, особливо в сезон сільськогосподарських робіт.

2. Особливості приміщення в якому перебуває дитина:

- брак їжі; іграшок, книжок, розваг;
- відсутність постільної білизни або вона пошматована і брудна;
- холод, безлад, антисанітарія (відкриті сміттєві баки, залишки їжі, що гниють, екскременти тварин і людей);
- наявність в будинку і його околицях місць підвищеної небезпеки (бите скло, гострі кути, відкрита електропроводка, пацюки, паразити, а також неогорожені висотні споруди, з яких дитина може впасти).

Для того щоб запобігти насильству щодо дітей необхідно знати *природу та чинники* його виникнення:

1. Високий рівень терпимості до жорстокого поводження з дитиною у суспільстві та розуміння цього явища як сукупності певних дисциплінарних заходів, спрямованих на виховання дитини.

2. Психологічні особливості агресорів: знижений рівень самооцінки, невпевненість у собі та власних силах; низький опір стресам, фрустрація потреб; агресивність, дратівливість; інфантильність у поєднанні з прагненням домінувати.

3. Проблеми зі здоров'ям, культурними та іншими особливостями батьків чи осіб, які їх замінюють:

- алкоголізм або наркоманія одного чи обох з батьків, що завдає шкоди якщо не фізичному, то психологічному стану дитини;

- порушення емоційної сфери батьків (у тому числі внаслідок психологічного розладу), за яких вони не здатні адекватно контактувати з оточенням та своєю дитиною;

- власний негативний досвід дитинства, пов'язаний з насильством;

- безробіття батьків, яке має суб'єктивні причини, тобто систематична та свідомо неспроможність чи небажання батьків працювати і

забезпечувати основні потреби дитини у їжі, одязі, медобслуговуванні;

- невиправдані батьківські очікування, пов'язані з фізичними вадами дитини, її статтю, інтелектуальними здібностями;

- педагогічна безграмотність, перекручене уявлення про виховання дітей;

- низька правова культура, недостатня обізнаність стосовно охорони прав дитини та системи санкцій за жорстоке поводження з нею.

4. Психологічні особливості самих дітей. Дорослі не можуть прийняти певні особливості дітей, «зривають» на них своє невдоволення. До таких особливостей зараховують:

- фізичні та психічні (в тому числі і вроджені) аномалії розвитку дитини, які не лише ускладнюють виховання, а й обурюють та дратують деяких батьків або інших дорослих;

- розумова відсталість або хронічні психічні захворювання;

- гіперактивність, імпульсивність, агресивність дитини, які призводять до зниження здатності підкорятися вимогам дорослих, які їх виховують;

- плаксивість або крикливість дитини, яка в низці випадків призводить до зниження прив'язаності дорослого до дитини та підвищення його дратівливості.

Дані чинники необхідно враховувати для здійснення роботи та попередження випадків насильства щодо дітей.

6. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей

Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей – вид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється уповноваженими структурами, спрямований на: попередження, усунення та подолання чинників ризику виникнення насильства щодо дітей; раннє виявлення насильства; організація системи заходів, спрямованих на надання допомоги дитині, яка постраждала від насильства, а також на роботу з агресором з метою недопущення повторних випадків насильства.

Така діяльність включає в себе первинну, вторинну та третинну профілактику насильства щодо дітей.

Первинна профілактика насильства щодо дітей – це сукупність заходів, спрямованих на запобігання розвитку чинників ризику виникнення насильства щодо дітей; формування в суспільстві ненасильницького світогляду, культури толерантності та чуйності; неприйняття насильницької моделі виховання дітей та насильницьких стосунків між людьми.

Основними формами роботи при впровадженні даної системи профілактичних дій

може бути впровадження превентивних програм, які будуть спрямовані на виконання наступних завдань:

- розроблення та впровадження освітніх та просвітницьких програм з метою змінення соціальних і культурних моделей відповідальної, ненасильницької поведінки чоловіків та жінок (дітей та дорослих); викорінення упереджень, звичаїв, інших практик, що ґрунтуються на ідеях меншовартості або зверхності, нетолерантності;

- впровадження програм підготовки молоді до сімейного життя; програм для молодого подружжя або тих хто збирається до шлюбу; формування усвідомленого батьківства; підвищення батьківської компетенції; раннього розвитку дитини тощо;

- розробка превентивних шкільних програм для позакласного виховання, спрямованих на виховання у дітей ненасильницького світогляду;

- організація та проведення громадських акцій на національному та місцевому рівнях, спрямованих на формування ненасильницького світогляду серед населення, культури толерантності та чуйності, культури миру;

- скорочення кількості зон підвищеного ризику (недостатньо освітлені або погано контрольовані зони); розташування зупинок громадського транспорту в безпечних зонах; поліпшення патрулювання вулиць;

- створення та запровадження постійно діючих програм підвищення кваліфікації для всіх категорій фахівців (поліцейських, лікарів, учителів, соціальних педагогів/працівників, психологів, працівників ювенальної юстиції), які працюють у сфері захисту дітей та попередження насильства, а також з дітьми, які зазнали насильства, та особами, які вчиняють насильство.

Вторинна профілактика насильства щодо дітей – це сукупність заходів, спрямованих на раннє виявлення ситуацій підвищеного ризику виникнення насильства щодо дітей; виявлення, усунення та подолання чинників, які сприяють скоєнню насильства щодо дитини конкретними особами.

Такий вид профілактики містить наступні завдання:

- розробка та впровадження системи раннього виявлення ситуацій підвищеного ризику виникнення насильства щодо дитини;

- виявлення та нейтралізація чинників, які сприяють скоєнню насильства щодо дитини конкретними особами;

- підтримання сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація їх соціального супроводу;

- підвищення кваліфікації педагогів, вихователів, інших фахівців, які працюють в установах для дітей (заклади загальної середньої

освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, будинки дитини, центри соціально-психологічної реабілітації тощо); щодо збагачення арсеналу методів виховання дітей, які мають девіантну поведінку, психічні відхилення тощо, що забезпечують позитивний результат та унеможливають насильство над дитиною.

Третинна профілактика насильства щодо дітей – це сукупність засобів втручання після здійснення насильства щодо дитини, спрямованих на недопущення рецидиву, реабілітацію дитини, яка зазнала насильства, та роботу з агресором.

Основними завданнями такої профілактики є:

- кризове втручання та вилучення дитини із ситуації насильства;

- надання комплексної допомоги дитині, яка зазнала насильства, та її сім'ї;

- розроблення та забезпечення ефективного функціонування реабілітаційних програм для дітей, які зазнали насильства;

- розроблення та забезпечення ефективного функціонування програм соціальної реабілітації для осіб, які вчиняють насильство з урахуванням їх статті, віку та інших особистісних характеристик.

Попередити на подолати проблему насильства щодо дітей можна за умови міжвідомчого підходу, що передбачає взаємодію

спеціалістів різних установ для захисту прав дитини.

Отже, насильство щодо дітей, має певні передумови та спричинює негативні наслідки як для особистості дитини, так і для суспільства загалом. За умови комплексного підходу до вирішення цієї проблеми, своєчасне реагування, виявлення та подолання чинників, що призводять до нього, реабілітації жертв та корекційної роботи з агресорами може мінімізувати дане явище.

Запитання:

1. Які існують види насильства щодо дітей?
2. Які основні ознаки вчинення насильства щодо дитини?
3. Які основні чинники виникнення насильства щодо дітей у сім'ї з боку батьків або осіб, які їх замінюють?
4. На які органи та установи покладається захист дітей від насильства та здійснення профілактики цього явища в Україні?
5. Які правові та організаційні основи щодо попередження насильства в сім'ї визначено в законодавчих документах України?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К. Академвидав. 2014. 312 с. С. 197-209.
2. Журавель Т.В. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. К. ТОВ «К.І.С.». 2010. 242 с.
3. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2000. 316 с. С. 274-282.
4. Цюман Т. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми. Метод. посіб. К. ВПЦ «Експрес». 2009. 328 с.

МОДУЛЬ IV. ДЕВІАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Лекція 16. Сутність та характеристика девіантної поведінки, теорії девіації

Зміст лекції:

1. Поняття норми та патології в соціальному розвитку людини
2. Поняття девіантної поведінки. Біологічні, психологічні, соціальні теорії девіації

1. Поняття норми та патології в соціальному розвитку людини

Соціальні норми - це офіційно встановлені або сформовані під впливом соціальної практики правила і прояви людини в конкретно-історичних умовах життя суспільства, а також дозволені або обов'язкові стандарти поведінки особистості в групі, дотримання яких виступає для індивіда необхідною умовою взаємодії. У них переломлюються і відображаються попередній соціальний досвід суспільства і осмислення сучасної дійсності. Вони служать критерієм оцінки соціальної ролі людини і проявляються в його повсякденному житті і діяльності.

Соціальні норми закріплюються в законодавчих актах, посадових інструкціях, правилах, статутах, інших організаційних документах, а також можуть виступати у вигляді

неписаних правил середовища. Згруповані за основними нормотворча факторів вони поділяються на правові, моральні, етичні, релігійні та ін.

Людина одночасно може виконувати кілька соціальних ролей - громадянина, фахівця, члена сім'ї, колективу. При цьому він засвоює соціальний досвід поведінки, необхідний йому для самореалізації як особистості.

Соціальне відхилення - це соціальний розвиток, виховання і поведінка людини, які не відповідають цінностям і нормам, прийнятим в суспільстві (середовищі життєдіяльності).

Виділяють дві форми соціального відхилення:

- *Асоціальна поведінка* (від грец. *A* - негативна частка «не», «без» і лат. *Socialis* - суспільний, пов'язаний з життям і відносинами людей в суспільстві) - це така поведінка людини, яка не відповідає нормам, прийнятим в суспільстві, але не містить протиправних дій;
- *Антисоціальна поведінка* (від грец. *Anti* - проти і і лат. *Socialis* - суспільний, пов'язаний з життям і відносинами людей в суспільстві) - це протиправна поведінка людини.

2. Поняття девіантної поведінки. Біологічні, психологічні, соціальні теорії девіації

Девіантна поведінка людини - це система вчинків чи окремі вчинки які суперечать

прийнятим в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, не адаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою.

Девіантна поведінка пов'язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій способів діяльності поширених в суспільстві чи групах нормам, правилам стереотипам, очікуванням, цінностям. При цьому девіантна поведінка може виступати в якості засобу досягнення мети, як спосіб психологічного розвантаження, як самоціль, що задовольняє потреби людини в самореалізації та самоствердженні.

В теорії девіантної поведінки виокремлюють такі підходи до оцінки норми і девіацій.

Соціальний підхід базується на уявленні про суспільну небезпеку чи безпеку поведінки людини. У відповідності з цим до девіантної поведінки відносять поведінку, яка може бути потенційно небезпечною для суспільства чи оточуючих людей.

Психологічний підхід розглядає девіантну поведінку у зв'язку з конфліктом, деструкцією та саморуйнівною поведінкою особистості. Девіант, у відповідності з цим підходом, свідомо чи неусвідомлено прагне зруйнувати власну самоцінність, не дозволити собі реалізувати свої нахили.

В межах *психіатричного підходу* девіантні форми поведінки розглядаються як дохворобливі особливості особистості, що сприяють формуванню психічних розладів та захворювань.

Етнокультурний підхід визначає, що девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства. Вважається, що норми поведінки, прийняті в одному соціокультурному середовищі, можуть значно відрізнитися від норм інших груп людей.

Віковий підхід розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм. Поведінка, що не відповідає віковим стандартам, може бути визнана як девіантна.

Девіантні форми поведінки поділяються на тимчасові і постійні, стійкі та нестійкі. Для *тимчасових* девіацій характерна обмежена тривалість поведінки, що суперечить певним нормам. До *постійних* девіацій відносять такі форми асоціальної поведінки, які мають тенденцію до повторення. *Стийкими* називають девіації, яким притаманний лише один вид асоціальної поведінки (наркоманія, дромоманія тощо). При *нестійких* девіаціях відмічається схильність до проявів різних видів девіантної поведінки. (алкоголізм з агресією до ближніх тощо).

Виокремлюють стихійні і сплановані, структуровані (організовані) та неструктуровані різновиди девіантної поведінки. *Стихійні* девіації

виникають під впливом зовнішніх обставин і характеризуються тимчасовим характером, їх причиною, як правило, є емоційний стан індивіда та збіг обставин. *Сплановані* девіації мають характер регламентованості та чіткої спрямованості. Людина завчасно готується до їх реалізації. *Структурована девіація* - це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників. Для *неструктурованої* різновидності групової девіантної поведінки характерна відсутність ієрархічних взаємостосунків, регламентація вчинків.

За рівнем усвідомлюваності та критичності поведінки розрізняють усвідомлені та неусвідомлені девіації. *Усвідомлені* девіації - це такий вид поведінки, при якій людина усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам, тому вона може переживати негативні емоції, бажає змінити свою поведінку. *Неусвідомлені* девіації притаманні людям з психічними розладами, які переконані, що їх поведінка носить адекватний характер в порівнянні з вчинками оточуючих, в них відсутнє бажання змін у своїй поведінці.

Розрізняють також *первинну та вторинну* девіації. *Первинна* девіація - це власне ненормативна поведінка, яка має різні причини. *Вторинні* девіації виникають у результаті свідомого чи неусвідомленого девіантом прагнення

діяти відповідно того ярлика, яким оточуючі відмітили його поведінку, що мала місце раніше.

Запитання:

1. Яка різниця між поняттями «делінквентна поведінка», «злочинна поведінка», «протиправна поведінка» підлітків?
2. Які існують детермінанти делінквентної поведінки підлітків?
3. Які відмінності поняття «норми та патології» в соціальному розвитку людини?
4. Які основні характеристики біологічних, психологічних, соціальних теорій девіації?
5. Які основні складові девіантної поведінки?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 129-151.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. К. Центр учбової літератури. 2014. 220 с. С.150-200.
3. Балакірева О.М. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді: монографія. К.УІСД ім. О. Яременка. 2007. 128 с.
4. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2006. 316 с. С.231.

5. Капської А. Й Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник. К. Центр учбової літератури. 2011. 488 с. С.123 – 140.
6. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки. К. Либідь. 2011. 520 с.

Лекція 17. Причини та види девіантної поведінки дітей та молоді

Зміст лекції:

1. Причини соціальних відхилень в поведінці неповнолітніх
2. Характеристики девіантної поведінки та її основні ознаки
3. Види девіантної поведінки підлітків

1. Причини соціальних відхилень в поведінці неповнолітніх

Причини девіантної поведінки:

- *Соціально-економічні*: зниження життєвого рівня населення; майнове розшарування суспільства; обмеження можливості соціально схвалених форм заробітку; безробіття; доступність алкоголю та тютюну для неповнолітніх; зниження рівня соціальної безпеки.

- *Соціально-педагогічні*: криза інституту сім'ї; виховання в неповній сім'ї; завищені вимоги; ворожість та конфлікти між батьками; критицизм підлітків по відношенню до школи, сім'ї, відчуженість від них; слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді.

- *Соціально-культурні*: колапс офіційної ідеології; зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; домінування культу сили; негативний вплив засобів масової інформації; лібералізація статевої моралі;

- *Психологічні*: прагнення бути незалежним від дорослих; визнанням серед однолітків; потяг до самоствердження, бажання виглядати дорослим; несформована система моральних цінностей; потреба змінити психічний стан у стресових ситуаціях; підвищена тривожність, низька самооцінка, інфантилізм; акцентуації характеру, психопатії, психопатологічні синдроми (депресія, параноя, мстивість тощо); негативні риси характеру (заздрість, лінощі, жадібність)

- *Біологічні*: порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму; наслідки спадковості; вплив різноманітних факторів середовища (рівень радіації тощо).

2. Характеристики девіантної поведінки та її основні ознаки

Девіантна поведінка має різноманітні динамічні характеристики, бути стійкою чи нестійкою, мати різну спрямованість та соціальну значимість. Девіантні форми поведінки поділяються на тимчасові, постійні, стійкі та нестійкі. Для *тимчасових* девіацій характерна обмежена тривалість, що суперечить певним нормам. Наприклад: підлітки можуть проявляти

девантні форми поведінки лише під час перебування в таборі відпочинку, бути агресивними лише в певній групі тощо. До *постійних* девіацій відносять такі форми які мають тенденцію до повторення. *Стійкими*, для яких притаманний лише один вид асоціальної поведінки наркоманія, дромоманія тощо. При *нестійких* девіаціях асоціальної поведінки, які мають тенденцію до повторення відмічається схильність до проявів різних видів девіантної поведінки (алкоголізм з агресією до ближніх тощо).

Стихійні девіації характеризуються спонтанністю та хаотичністю. Вони виникають під впливом зовнішніх обставин і характеризуються тимчасовим характером. Їх причиною, як правило, є емоційний стан індивіда та збіг обставин. Найбільш типовими стихійними девіаціями для підлітків є вербальна, фізична агресії, спроби самогубства тощо. *Сплановані* девіації мають характер регламентованості та чіткої спрямованості. Людина завчасно готується до їх реалізації, нерідко переживає радісне і водночас тривожне очікування певного виду діяльності (наприклад, стан комп'ютерної залежності у підлітків). *Структурована* (організована) девіація - це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників. Для *неструктурованої* різновидності групової девіантної поведінки характерна – відсутність

ієрархічних взаємостосунків, регламентація вчинків.

Девіантні форми поведінки щодо своєї спрямованості на себе та інших бувають експансивні, неекспансивні, егоїстичні та альтруїстичні. *Експансивні* девіації, на відміну від *неекспансивних*, характеризуються вторгненням у сфери життя і діяльності оточуючих, здійснення щодо них різних форм фізичного, психічного та сексуального насильства. При неекспансивних девіаціях індивід своєю поведінкою не зачіпає інтересів інших (наприклад, нервова анорексія – стурбованість вагою свого тіла, постійне обмеження себе в їжі). *Егоїстичні* девіації відзначаються спрямованістю на отримання задоволення чи особистого зиску. *Альтруїстичні* девіації спрямовані на задоволення інтересів інших людей, нерідко поєднуються з схильністю до самопожертви та самознищення. Альтруїстичні цілі може переслідувати самогубець, якщо він прощається з життям заради порятунку інших.

За рівнем усвідомлюваності та критичності поведінки розрізняють усвідомлена та неусвідомлені девіації. *Усвідомлені* девіації - це такий вид поведінки при якій людина усвідомлює, що вчинки суперечать певним нормам і стосовно яких вона може переживати негативні емоції, бажає змінити свою поведінку. *Неусвідомлені* девіації, як - правило, притаманні людям з психічними

розладами, які переконанні, що їх поведінка носить адекватний характер в порівнянні з вчинками оточуючих, в них відсутнє бажання змінити щонебудь у своїй поведінці.

Розрізняють також первинну та вторинну девіації. *Первинна девіація* - це власне ненормативна поведінка, яка має різні причини («бунт» підлітка проти авторитарності дорослих; бажання до самовираження, яке за певних причин не може здійснитися в межах «нормативної» поведінки). *Вторинні девіації* виникають у результаті свідомого чи неусвідомлюваного девіантом прагнення діяти відповідно до того ярлика, яким оточуючі відмітили його поведінку що мала місце раніше.

3. Види девіантної поведінки підлітків

Делінквентна поведінка - поведінка індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною. У широкому значенні делінквентна поведінка – це злочинна (кримінальна) поведінка, правопорушення некримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки та дисциплінарних вимог . У вузькому значенні делінквентною поведінкою в літературі називають некримінальні правопорушення чи протиправну поведінку дітей та підлітків. Протиправну дію, що лежить в основі делінквентної поведінки,

називають деліктом, а особу, якій властива така поведінка, - делінквентом.

До протиправних дій зараховують проступки (провини), правопорушення та злочини. Серед типових *проступків* неповнолітніх виокремлюють лихослів'я, систематичне порушення дисципліни в школі, бійки з однолітками, бешкетування (Наприклад, жбурляння з балкона в перехожих різних предметів, дзвінки телефоном до незнайомих осіб тощо). *Правопорушення* - це недотримання правил поведінки встановлених законом та іншими нормативними актами. Воно - може полягати у здійсненні забороненої дії або, навпаки, виконанні передбаченого законом обов'язку. Це порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, здирництво, викрадення автотранспортних засобів, хуліганство. *Кримінальна (злочинна) поведінка* - протиправне, суспільно-небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права (згвалтування, вбивство, нанесення значних тілесних пошкоджень).

Серед підлітків, які здійснили правопорушення, А.І. Долгова, Є.Г. Горбачовська, В.А. Шумілін виокремлюють такі типи: *послідовно-криміногенний* - криміногенний «внесок» особистості в злочинну поведінку при взаємодії із соціальним середовищем є

вирішальним, злочин впливає із звичного стилю поведінки, він обумовлюється специфічними поглядами, установками і цінностями суб'єкта; *ситуативно - криміногенний* - порушення моральних норм, правопорушення незлочинного характеру і сам злочин у значній мірі обумовлені несприятливою ситуацією; злочинна поведінка може не відповідати планам суб'єкта, бути з його точки зору ексцесом; такі підлітки здійснюють злочин часто в групі у стані алкогольного сп'яніння, не будучи ініціаторами правопорушення; *ситуативний тип* - незначна вираженість негативної поведінки; вирішальний вплив ситуації, що виникає не з вини індивіда; стиль життя таких підлітків характеризується боротьбою позитивних і негативних впливів.

Передумовою делінквентної поведінки є важковиховуваність. Термін «важкий учень», «важковиховуваний» характеризує дітей з негативним ставленням до навчання та норм моральної поведінки. З медичної психології відхилення у поведінці неповнолітніх поділяють на патологічні (хворобливі) і непатологічні. Важковиховуваними в непатологічному плані є в цілому повноцінні діти з деякими відхиленнями у фізичному здоров'ї, дещо розладною чи ослабленою нервовою системою внаслідок дій психотравмуючих факторів. В їхній поведінці можуть спостерігатися неадекватні реакції,

надмірна агресивність, лицемірство, розбещеність, озлобленість, заздрість. Найбільш характерними проявами важковиховуваності дітей є ледарство, схильність до безцільного проведення часу, безвідповідальність, неорганізованість, неуважність, емоційна нестійкість, слабка спроможність до опору негативному впливу інших.

За детермінацією поведінки виокремлюють декілька основних груп делінквентних особистостей:

- *ситуативний правопорушник* (протиправні дії якого переважно спровоковані ситуацією);
- *субкультурний правопорушник* (порушник, який ідентифікувався з груповим антисоціальними цінностями);
- *невротичний правопорушник* (асоціальні дії якого виступають наслідком інтрапсихічного конфлікту і тривоги);
- *«органічний» правопорушник*, який здійснює протиправні дії внаслідок мозкових ушкоджень з переважанням імпульсивності інтелектуальної недостатності і ефективності);
- *психотичний правопорушник* (який здійснює делікти внаслідок важкого психічного розладу - психозу, помутніння свідомості);
- *антисоціальна особистість* (антисуспільні дії якої викликані специфічним поєднанням особистісних рис: ворожістю, нерозвиненістю вищих почуттів, нездатністю до близькості).

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку підтримання інтенсивних емоцій. У результаті такої поведінки людина існує у своєрідному «віртуальному» світі. Вона не тільки не вирішує своїх проблем, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує.

Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки: *нехімічні адикції* (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна адикція, трудовголізм); *проміжні форми адикції* (анорексія - відмова від їжі, булімія - прагнення до постійного споживання їжі); *хімічні адикції* (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії).

Адиктивну поведінку неповнолітніх визначають ще як поведінку, яка передують формуванню патологічної залежності від наркогенних речовин. При цій формі поведінки негативна пристрасть людини до хімічних речовин ще не досягла стадії фізичної залежності, тобто захворювання на наркоманію, алкоголізм та токсикоманію. Розрізняють два шляхи розвитку адиктивної поведінки підлітків: *полісубстантний*

та *моносубстантний*. При полісубстантній адиктивній поведінці підлітки пробують на собі дію різних речовин. Це етап так званого пошукового «полінаркотизму», коли вживаються і алкоголь, і токсичні речовини, окремі наркотики. Поступово підліток починає надавати перевагу певній хімічній речовині, що означає перехід до етапу фонового «полінаркотизму». При моносубстантній адиктивній поведінці підлітки зловживають лише однією речовиною. Найчастіше це обумовлено доступністю для підлітків певного наркогенного засобу.

Психопатологічний тип девіантної поведінки базується на психопатологічних симптомах та синдромах, які є проявами певних психічних розладів та захворювань. Серед найбільш типових для дітей та молоді видів такої поведінки вчені виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну поведінку, гебоїдну поведінку, дророманію, патологічну сором'язливість .

Аутоагресивна поведінка проявляється в двох формах: самогубство (суїцид) та самоотравування (парасуїцид). Розрізняють три типи суїцидальної поведінки: 1) «аномічний», пов'язаний з кризовими ситуаціями в житті людини, особистими трагедіями; 2) «альтустичний», який здійснюється заради блага інших людей; 3) «егоїстичний», обумовлений конфліктом внаслідок неприйняття індивідом соціальних вимог та норм

поведінки. Суїцидальною поведінкою є внутрішні і зовнішні форми психічних актів, які спрямовуються уявленням позбавлення себе життя. Внутрішні форми суїцидальної поведінки включають суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні тенденції, які діляться на задуми і наміри. До зовнішніх форм прояву суїцидальної поведінки відносять суїцидальні спроби, завершені суїциди. Під суїцидальною спробою розуміють цілеспрямоване оперування, засобами позбавлення себе життя, яке не скінчилося смертю.

Самогубство розглядається як процес, що включає в себе сприймання людиною значення життя і смерті; відсутність психологічних та соціальних ресурсів; сімейні та фізичні обставини, які роблять акт самодеструкції можливим. Відносно категорії мети розрізняють: *справжні самогубства*, спроби та тенденції, метою яких є позбавлення себе життя; *демонстративно-шантажна суїцидальна поведінка* – мета якої є лише демонстрування цього наміру; *самотравмування*, які зовсім не стосуються уявлення щодо смерті.

Класифікація мотивів суїцидальної поведінки В.О. Тихоненка ґрунтується на категорії особистісного смислу і складається з 5 мотивів:

- 1.Протест, помста. Суб'єкт намагається негативно вплинути на ворожу та агресивну до нього

об'єктивну складову конфліктної ситуації. Вербально це може виражатися у фразах на зразок: «ніхто мене не розуміє», «Усі проти мене», «справедливості немає», «більше немає сил боротися».

2.Заклик. Вербальні показники такої поведінки: «Я нікому не потрібен», за що ви мене так мучите». Мотивація – «коли ж ви звернете на мене увагу?!», «я благаю допомоги».

3.Суцидальні «ухилення» виникають при загрозі особистісному або біологічному існуванню якому протидіє висока самоцінність. Людина не може витримати такої загрози та вибирає самоусунення: «Далі буде гірше», «Діватися нема куди», «Мені не витримати цієї ганьби».

4.«Самопокарання» відбувається при внутрішньому конфлікті двох ролей: «Я – суддя» та «Я – підсудний». Причому самогубство може бути як з точки зору «судді» (знищення ворога у собі), так і з боку «підсудного» (покутування провини), як - то «ніколи не пробачу собі».

2.При самогубстві «відмова», ціль та мотив суїциду наближуються, бо мотивом є відмова від існування, а ціллю - позбавлення себе життя. Вербально це може висловлюватися як «Ніколи не минулого», «все втрачено», «це - кінець».

Найбільш поширеними мотивами суїцидальної поведінки дітей та молоді є: переживання образи, самотності відчуженості,

неможливості бути зрозумілим іншими; переживання втрати батьківської любові, або неподільне кохання, ревності; переживання, пов'язані зі смертю, розлученням, залишенням родини кимось з батьків; почуття провини, сором, зневажене самолюбство, незадоволення собою, страх ганьби, глузування, приниження, покарання, любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність, почуття помсти, протесту; бажання привернути до себе увагу, викликати співчуття, уникнути неприємних наслідків, відійти від важкої ситуації.

Виділяють 4 типи підліткових аутоагресій: суїцидальна поведінка; суїцидальні еквіваленти (алкоголізація та наркотизація підлітків, підпорядкована бажанням забутись, відійти від неприємностей); аутодеструкції - неусвідомлена реалізація наміру причини ушкодження фізичного та психічного здоров'я (наприклад ризиковані вчинки, ігри, види спорту); несуйцидальні агресивні прояви і різноманітні форми самотравмувань (самопорізи, самоопіки хімічними речовинами, сигаретами тощо).

Суцидальну активність підлітків умовно можна поділити на три фази. *Перша фаза* - це фаза роздумів, народження свідомої ідеї щодо здійснення самогубства. З часом ці роздуми виходять з-під контролю стають імпульсивними, тобто з'являються спонтанно, поза волею людини. У першій фазі підліток стає замкненим, не

цікавиться справами родини; роздає друзям (або навіть малознайомим людям) дорогі йому речі; його більше не приваблюють заняття, які захоплювали раніше, раптово змінює свої міжособистісні стосунки (їх характер або коло друзів); стає агресивним, схильним до бійки; відокремлюється від однолітків та ізолює себе. Змінюється зовнішній вигляд: підліток, який завжди ретельно підбирав одяг, слідкував за собою, втрачає інтерес до цього і навіть, стає неохайним, змінюється маса тіла (через переїдання або навпаки, анорексію); змінюється форма поведінки, яка нагадує "втечу" (іноді підліток дійсно тікає з дому); стає неуважним, тому з ним може трапитись нещасний випадок.

Якщо до переліченого додаються додаткові стресові зовнішні фактори, настає *друга фаза - фаза амбівалентності*. Підліток може висловлювати конкретні загрози або ділитися своїми намірами з кимось із найближчого оточення, але цей «крик про допомогу» не завжди чувають і не завжди розуміють. Для другої фази характерні такі висловлювання: «Я вже не дуже довго буду з вами; Вам вже недовго мною опікуватись; життя того не варте; життя таке паршиве; я не можу більше нічому дати ради; тобі не треба буде про мене дбати; скоро ви будете вільні; я б хотів заснути і ніколи не прокидатися; я б хотів убити себе, і тоді мої батьки пожалкують про те що...».

Діти, підлітки надзвичайно амбівалентні і якщо саме протягом цієї фази надати їм своєчасну адекватну допомогу, фатальний хід подій можна перервати. Але на жаль, таку допомогу отримує далеко не кожен потенційний суїцидент. Настає час *третьої фази суїциду - фази спроби*. Відомо, що смерть можна вважати самогубством, якщо вона має принаймні дві ознаки: по-перше, скоєна своїми руками, по-друге, наміри передують спробі. У більшості випадків людина намагається якимось чином повідомити про свої наміри тих, хто її оточує. Описаний розвиток подій є найбільш характерним саме для молодих людей. Проте це лише основні тенденції, певна типологія. А індивідуальні особливості у кожному випадку унікальні. Для підлітків характерним є дуже швидке «проходження» другої фази і перехід до третьої. Тому суїцидальна спроба здійснюється досить швидко, на противагу тому, як це відбувається у випадках алкогольної та наркотичної залежності у більш зрілому віці, коли третя фаза (фаза спроби) може бути розтягнута на роки. Більшість суїцидальних підлітків (до 70 %) обмірковують і здійснюють суїцид у термін від 1 до 2 тижнів. Але підлітковий період - це період імпульсивних дій. Тому іноді тривалість усіх трьох фаз може бути дуже короткою, навіть дорівнювати одній годині.

Дисморфоманія базується на хибній впевненості підлітка про наявність у нього фізичних недоліків. Психічний стан таких підлітків характеризується комплексом неповноцінності, прагненням кардинально змінити зовнішність за допомогою радикальних засобів (пластична операція, постійне голодування, надмірні фізичні навантаження тощо). У поведінці таких підлітків спостерігається різке обмеження кола спілкування, занурення у власну проблему, постійний аналіз своєї зовнішності.

Гебоїдна поведінка підлітків характеризується інфантильним егоцентризмом, надмірним прагненням до самоствердження з грубою опозицією до оточуючих, повним ігноруванням моральних норм та цінностей, схильністю до імпульсивної агресії, відсутністю відповідальності, інтересу до продуктивної позитивної діяльності при посиленому патологічному прагненні до всього, що пов'язано з насильством, знущанням, терористичними актами.

Дромоманія характеризується втечами дитини з дому чи школи, поїздками в інші райони міста або населені пункти, прагненням до подорожування, бродяжництва.

Одним з типових для підліткового віку явищ є *гіперсором'язлива поведінка*. Вона проявляється несміливістю, страхом перед спілкуванням нездатністю ефективно діяти в присутності

незнайомих осіб, відмові від знайомства з новими людьми, страхом бути не зрозумілим іншими.

Реалії сьогодення та розвиток технологічного прогресу сприяв тому, що виникло ряд новітніх видів девіацій, а саме: селфоманія, адреналінозалежність, шопоголізм, залежність від соціальних мереж та гаджетів, геймінг (відеоігрова) залежність тощо.

Селфоманія – самофотографування та викладання фото у соціальні мережі.

Часто ради селфі підлітки готові до екстремальних вчинків (стрибати у вогонь, з висотки, під потяг тощо). Якщо підліток робить більше п'яти фото в день та викладає їх у соц мережах це свідчить про залежність.

Адреналінозалежність. Адреналін, що виділяється під час кризи, необхідний, оскільки він загострює органи чуття і готує організм до боротьби з небезпекою. Однак у деяких людей виникає звикання до цього гормону. Вони починають шукати цього почуття так само, як люди можуть шукати наслідки наркотиків та алкоголю.

Залежність від адреналіну може призвести до примусової участі в небезпечних видах діяльності, таких як екстремальні види спорту, проте є й інші, менш добре задокументовані прояви залежності від адреналіну, такі як певні полки збройних сил, військові кореспонденти,

підрозділи реагування на надзвичайні ситуації та перші заходи.

Існує багато різних способів виявлення залежності від адреналіну, проте компульсивна участь визначає процес залежності. Людей, які неодноразово та свідомо шукають такого досвіду, називають шукачами гострих відчуттів, сміливцями або наркоманами адреналіну, і хоча адреналінова залежність є видом поведінкової залежності, і немає жодних доказів участі зовнішніх речовин.

Ознаками адреналінованої залежності є: примус до участі у діяльності з високим ризиком; особа страждає такими симптомами абстиненції, як розлад, що не бере участі; втрата інтересу до інших видів діяльності; продовжуючи брати участь, незважаючи на негативні наслідки

Шопоголізм (оніоманія) - шкідлива звичка, неконтрольований потяг або постійна потреба до здійснення покупок, які здебільшого зовсім непотрібні. Шопоголіки постійно мають бажання накопичувати вдома безліч різних речей і дуже важко переживають мить, коли з якихось причин втрачають їх, так як вважають усі речі частинкою життя.

Ознаки шопоголізму:

1. Людина відчуває неконтрольоване бажання купувати, ніяк не може себе зупинити. Їй здається, що не зробивши покупки, він буде дійсно

нешасним. А ще, з'являється відчуття, що ця річ дійсно дуже потрібна. Після невеликої кількості часу стає зрозуміло, що ніякої необхідності не було. І в цей момент настає відчуття розчарування і злості.

2. Людина-шопоголік часто, нічого не може вибрати, тому бере все разом. Тобто, якщо дама несе міряти три сукні – вона купить всі три, навіть якщо у неї не залишиться грошей або доведеться розплатитися кредиткою.

3. Шопоголізм – хвороба, яка проявляється і в тому, що люди купують речі систематично. Це може бути не тільки одяг. У кожного є свої інтереси, тому людина може купляти все, що завгодно, починаючи від тарілок і закінчуючи інструментами. Але всі ці покупки систематичні і в них майже завжди немає ніякої потреби.

4. Покупки здійснюються в ті моменти, коли людина відчуває себе злою, роздратованою, їй важко. У такі моменти здається, що невелика дрібничка просто підніме настрій. Врешті, людина зупиняється тільки тоді, коли закінчуються всі гроші. І майже відразу ж обіцяє, що більше так робити не буде. Але через короткий проміжок часу все повторюється.

5. Через безглузді витрати часто відбуваються сварки з рідними і друзями, але шопоголік все одно не зупиняється, навіть ризикуючи сильно посваритися з кимось.

Залежність від соціальних мереж – залежність, що спричинена надмірним використанням соціальних мереж. Залежними від соціальних мереж можна вважати людей з нав'язливим прагненням використовувати соціальні мережі, постійно перевіряючи статус у них та публікації, приєднуючи до себе «френдів» та ін. Серед чинників, що сприяють формуванню Інтернет-залежності, дослідники називають особливості Інтернет-середовища (інтерактивність, анонімність, контрольованість, відсутність обмежень тощо), індивідуальні особливості людини (шизоїдна та нестійка акцентуації, тривожність, сором'язливість, низька комунікабельність, незадоволеність комунікативних або сексуальних потреб, занижена самооцінка тощо, орієнтація на Інтернет-субкультуру та ідеалізація Інтернету) та особливості соціальної ситуації (самотність, відсутність взаєморозуміння в родині, труднощі у взаємодії з однолітками).

Геймінг (відеоігрова) залежність - залежність від комп'ютерних ігор чи відеоігор.

Під час гри в онлайн-ігри та при роботі в Інтернеті залежні виявляють ряд специфічних поведінкових особливостей: неможливість, небажання відірватися від роботи та роздратування при необхідності відволіктися; прагнення проводити за роботою все більше часу; схильність

забувати про домашні справи, навчання, службові обов'язки; прагнення позбавитися почуття провини, безпорадності, тривоги, депресії; відчуття емоційного підйому; готовність миритися із втратою сім'ї, близьких, друзів, кола спілкування; нехтування власним здоров'ям, особистою гігієною тощо.

Комп'ютерна ігроманія - це патологічна пристрась людини до постійного проведення часу за комп'ютером з метою зміни свого психічного стану шляхом надмірної фіксації на певних видах комп'ютерних ігор.

Основні причини комп'ютерної залежності від відеоігор: – можливість забути неприємне оточуюче середовище; – можливість самостійного вибору особистісного простору; – наявність власного світогляду, який не нав'язують; – можливість виправити будь-яку помилку шляхом багатьох інших спроб; – можливість самостійно приймати рішення (в рамках гри), незалежно від того, до чого вони можуть призвести; – відсутність відповідальності за скоєні вчинки.

Запитання:

1. Які існують причини соціальних відхилень в поведінці неповнолітніх?
2. Які основні характеристики девіантної поведінки?
3. Які основні ознаки девіантної поведінки підлітків?

4. Чи існують відмінності між видами девіантної поведінки підлітків та які саме?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 129-151.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. К. Центр учбової літератури. 2014. 220 с. С.150-200.
3. Вайнола Р.Х. Лях Т.Л. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки: посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній. К. ТОВ «ДКБ «Ротекс». 2007. 190 с.
4. Воробьева Т.В. Профилактика зависимости от психоактивных веществ: руководство по разработке и внедрению программ формирования жизненных навыков у подростков группы риска. М. УНП ООН. 2008. 70 с.
5. Дивицина Н.Ф. Социальная работа с детьми группы риска. М. ВЛАДОС. 2008. 351 с.
6. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2006. 316 с. С.231.
7. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник. К. Центр учбової літератури. 2011. 488 с.С.123 – 140.

8. Холостова Е. И. Социальная работа с дезадаптированными детьми: учебник. М. Дашков и К. 2012. 346 с.

Лекція 18. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом

Зміст лекції:

1. Характеристика неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.
2. Сутність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом.
3. Вітчизняний та зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, в державних організаціях та громадських об'єднаннях.

1. Характеристика неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом

У сучасних політико-економічних умовах розвитку України простежуються тенденції до поширення насильства у сім'ї та жорстокого поводження з дітьми, це призводить не лише до руйнування стосунків у родині, а й стає передумовою розвитку певних особистісних розладів, провокує девіантну поведінку у дітей та підлітків, призводить до виникнення у

неповнолітніх конфлікту із законом. *Діти, які перебувають у конфлікті з законом* – це особи підліткового віку, які скоїли правопорушення або перебувають на профілактичному обліку у кримінальній міліції у справах дітей, або, за вироком суду, відбувають покарання (альтернативне чи ж пов'язане з позбавленням волі). Українським аналогом поняття «діти у конфлікті із законом» є терміни «неповнолітні, засуджені за скоєння злочинів», «неповнолітні, які перебувають на обліку у кримінальній міліції у справах дітей або кримінально-виконавчій інспекції», «неповнолітні, які утримуються у виховних колоніях» тощо. На сьогодні в Україні на обліку у правоохоронних органах та кримінально-виконавчій службі знаходиться досить велика кількість підлітків. Зокрема, за статистикою Державної пенітенціарної служби України на обліку лише у відділах кримінально-виконавчих інспекцій станом на 01.11.2014 року перебувало 2042 неповнолітніх. Основні труднощі, з якими пов'язано формування у підлітків протиправної поведінки, виникають внаслідок неправильних стосунків у сім'ї, адже найбільш значущим є вплив на поведінку дитини саме найближчого соціального оточення. Так, 74 % правопорушень підлітків проти особистості, скоєні дітьми, які виховувалися у родинах із насильством, 63% підлітків, засуджених за вбивство, стратили тих,

хто знущався з їх матерів. Для хлопців насильство в батьківських стосунках є однією з передумов криміналізації поведінки в ході дорослішання (зокрема, вірогідність вчинення згвалтування підвищується на 24 %). Дослідження Ю. М. Антоняна також показали, що більшість злочинців – це підлітки, якими знехтувала сім'я.

Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні є вкрай важливою та складною соціально-педагогічною проблемою. Стан злочинності неповнолітніх (осіб віком 14-18 років) на сьогодні впливає на соціальний розвиток та викликає необхідність активізації роботи з попередження протиправної поведінки, активного пошуку й реалізації профілактичних заходів, що можуть локалізувати та зменшити рівень злочинності неповнолітніх.

Досліджуючи характеристику неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом нами проаналізовано наукові дослідження, що стосуються даної проблематики. Абросімова Ю. А. в своєму дослідженні подає наступні статистичні дані, щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом: особливо тяжкі злочин становлять 67,3 % від загальної злочинності, серед яких тяжких – 63,8% та особливо тяжких злочинів – 3,5%; досить великою є кількість злочинів проти власності, що становить 75% (крадіжки – 48,6%,

грабежі – 21,1%, розбої – 5,3%, інші злочини проти власності – 2,8%).

За даними Департаменту пробації Міністерства юстиції, більшість неповнолітніх осіб, які перебувають на обліку в даній інституції (66%) було засуджено за тяжкі злочини, за злочини середньої важкості - 30%. Майже кожний п'ятий підліток вчинив правопорушення за участі дорослих, 29 вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння. 50% таких підлітків виховуються у неповних сім'ях та сім'ях, що знаходяться у складних життєвих обставинах.

За даними О. Шиян для останніх років характерною є зміна структури злочинності неповнолітніх у бік корисливих та насильницьких діянь. У структурі підліткової злочинності понад дві третини становлять тяжкі та особливо тяжкі злочини. З року в рік підліткова злочинність молодшає. Насторожують факти скоєння правопорушень і злочинів різного ступеня тяжкості дітьми віком 7–10 років, особливої гостроти набуває проблема вчинення злочинів дітьми віком від 11 до 14 років, адже кожний третій підліток учинив злочин саме в цьому віці. Дедалі частіше підлітки скоюють злочини, раніше властиві лише дорослим (крадіжки, шахрайство, торгівля наркотичними засобами, замах на життя та здоров'я громадян, сутенерство тощо). Велике занепокоєння викликають організований характер

дитячої злочинності, підпорядкування кримінальних підліткових груп дорослим рецидивістам та різноманітним організованим злочинним структурам.

Підлітковий вік - це один з етапів життя людини у якому закладені основи подальшого становлення особистості. Цей вік залежить від реалій навколишнього середовища - зовнішніх чинників, які мають вплив на підлітка. Тому підлітки переживають нові відчуття, що можуть іноді провокувати їх на негативні вчинки і провини. У той же час, своєчасна і організована профілактична робота, спрямована на усунення таких факторів і посилення ресурсів дитини, може запобігти поведінковим відхиленням.

Часто зустрічаються у підлітків прояви делінквентної поведінки. У широкому значенні делінквентна поведінка - це правопорушення некримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки і дисциплінарних вимог. З часом делінквентна поведінка може перейти в злочинну. Кримінальна (злочинна) поведінка особистості виявляється у вчинках, які суперечать нормам права та нормам кримінального законодавства.

Правопорушення підлітків, унаслідок чого вони вступають у конфлікт із законом, часто є реакцією як на специфічний спосіб життя дорослих членів сім'ї (насильство у стосунках як між

батьками, так і щодо дітей, алкоголізація чи наркотизація одного або обох батьків тощо), так і на виникнення психологічних труднощів через ряд різноманітних причин: проблеми у навчанні або у взаєминах у шкільному середовищі, розлучення батьків, переїзд до іншого місця проживання, фінансові труднощі родини, смерть одного з батьків чи братів/сестер, наявність у родині тяжко хворого та інше, що, як правило, призводить до психологічного, фізичного чи економічного насильства з боку дорослих щодо дитини. Часто причиною скоєння правопорушення є перебування у нетверезому стані унаслідок вживання різних психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків).

Досить часто протиправна поведінка підлітків пов'язана зі складними життєвими обставинами їх сімей, порушенням педагогічної позиції батьків і неадекватним стилем сімейного виховання, нехтування батьками проблем і потреб дитини, сімейним насильством. Передумови такої поведінки можуть бути не тільки в сім'ї, а й у навчальних закладах: жорсткі вимоги до успішності навчання, застосування щодо учнів надлишкових дисциплінарних санкцій, незалучення учнів, до соціальнокорисної діяльності, практика стигматизації та дискримінації тих, хто відстає в навчанні та поведінці. У результаті все вище перераховане може призвести до потрапляння на внутрішні обліки у навчальних

закладах та на профілактичний облік до КМСД, що працює з підлітками, схильними до правопорушень.

Соціально-психологічний портрет підлітка, що мають проблеми з законом формується під впливом факторів зовнішнього середовища та індивідуальних особливостей особистості підлітка. Зокрема, можна виділити такі характеристики:

1. *Специфічні психологічні особливості*, пов'язані з підлітковим віком: а) акцентуації характеру підлітків. У групі неповнолітніх правопорушників більше поширені такі акцентуації характеру, що заважають ефективній соціальній адаптації та сприяють формуванню девіантної поведінки. До останніх належать наступні типи: гіпертимний, епілептоїдний (збудливий), істероїдний (демонстративний), нестійкий; б) підліткові психологічні реакції, насамперед, реакція емансипації від виховного впливу дорослих, реакція групування з однолітками, а також реакції, пов'язані з пубертатним періодом та формуванням статевого потягу; в) амбівалентність почуттів як характеристику підліткового віку, що пов'язана з парадоксальністю характеру підлітка, різкими коливаннями настрою, зміною апатії бурхливим протиріччям, іншими протиріччями у емоціях щодо одного й того ж об'єкту чи ситуації; г) брак функції прогнозу, що перешкоджає передбачити наслідки своїх дій (соціальні, медичні,

психологічні). Більшість з неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, не володіють навичками конструктивного аналізу своєї поведінки, не прогнозують майбутнє, погано враховують свій минулий життєвий досвід, живуть сьогоденням, у них відсутні усвідомлені життєві плани; д) нестійка, занижена самооцінка, що може слугувати поштовхом для підлітків до ризикованої поведінки та вчинення правопорушень.

2. *Недостатній рівень сформованості мотиваційної та емоційно-вольової сфери*, зокрема розгальмованість, підвищена збудливість, послабленість механізмів самоконтролю, страх, інші негативні переживання, неадекватність емоційних реакцій, що впливає на вибір неадаптивних моделей поведінки.

3. *Високий рівень соціальної та педагогічної занедбаності*, а як наслідок – соціальна дезадаптація: відсутність багатьох важливих життєвих навичок, зокрема прийняття рішень, протистояння тиску, відповідальної поведінки, недостатня сформованість комунікативних навичок тощо. Особливо небезпечним є поєднання соціальної та педагогічної занедбаності з низьким рівнем інтелектуального розвитку і високим ступенем агресивності.

4. *Психічні порушення*. Серед неповнолітніх правопорушників є значна кількість осіб з відхиленнями у психічному розвитку. Звичайно,

йдеться не про хворобливі стани, а про граничні психічні аномалії, які не перешкоджають неповнолітньому нести відповідальність за свої вчинки. Найбільш поширеними психічними аномаліями є: психопатичний розвиток та психопатії (59,6%); залишкові прояви органічного ураження мозку та інтелектуальна недостатність (44%).

5. Алкоголізація та наркотизація, що впливає на вибір ризикованих моделей поведінки та на успішність процесів ресоціалізації. Як наслідок вживання ПАР – частина вихованців мають зниження інтелекту та інші проблеми, пов'язані з органічним ураженням головного мозку.

6. *Низький загальний рівень обізнаності про здоров'я та шляхи уникнення ризиків.*

Крім психологічних особливостей Журавель Т. виділяє індивідуальні особливості, які можуть впливати на формування у неповнолітніх ризикованої поведінки та до них відносять:

1. *Уявлення, переконання неповнолітніх:*

- неадекватні уявлення щодо наркотиків, їх впливу на організм, специфіки формування залежності, норм, які регулюють їх вживання;
- неадекватні уявлення щодо сексуального життя, зміни статевих партнерів тощо;
- неадекватні уявлення щодо ризику інфікування ВІЛ (іншими небезпечними інфекціями), шляхів поширення, лікування, запобігання;

- некоректні уявлення щодо властивостей власного організму, здоров'я та його складових, не усвідомлення небезпеки втрати здоров'я та наслідків цього для власної життєдіяльності.

2. Емоції, почуття, стани, які переживаються неповнолітніми і підштовхують їх до ризикованої поведінки:

- страх здаватися несправжнім чоловіком або слабкою жінкою, несучасним, сором'язливим тощо;
- роздратування через відчуття безперспективності, браку можливостей, свободи; бажання продемонструвати протест, зруйнувати перешкоди, привернути увагу до себе і своїх проблем;
- фрустрація через незадоволення потреб (зокрема, потреб у безпеці, самоствердженні тощо);
- переживання тривоги, нервова напруга;
- підвищений рівень агресивності, роздратованості.

3. Вміння, навички та стереотипи поведінки, що ведуть до збільшення ризику (у тому числі щодо інфікування ВІЛ), а також навички, яких не вистачає для безпечної життєдіяльності:

- досвід вживання наркотиків за допомогою ін'єкцій, схильність до частотої зміни статевих партнерів, незахищеного сексу; звички щодо

подібної поведінки, адиктивна поведінка або сформована залежність;

- вживання наркотиків неін'єкційним шляхом, алкогольних напоїв;
- ранній початок статевого життя;
- надання або отримання сексуальних послуг за винагороду;
- невміння використовувати засоби запобігання інфікуванню ПСШ та ВІЛ;
- невміння налагоджувати конструктивні взаємовідносини з особами протилежної статі;
- агресивне поводження щодо осіб протилежної статі;
- невміння контролювати власні бажання;
- відсутність навичок спілкування, налагодження контакту з оточуючими, подолання конфліктних ситуацій.

4. *Особистісні якості, які ускладнюють адаптацію, заважають йому обрати безпечні засоби задоволення потреб:*

- орієнтація на гедоністичні цінності, бажання отримати чуттєве задоволення, не докладаючи суттєвих зусиль;
- конформізм, нерішучість, нестійкість, невпевненість у собі, внаслідок чого ув'язнений може робити небезпечні речі під впливом групи, негативного лідера або заради самоствердження;

- імпульсивність, невірноваженість, конфліктність, запальність, впертість, агресивність та інші якості, що заважають об'єктивній оцінці ситуації, конструктивній взаємодії з іншими, можуть призвести до скоєння непродуманих вчинків, до сексуальної агресії, заважають навчанню у групі тощо;
- загальна необізнаність, неосвіченість, педагогічна занедбаність, не володіння культурою поведінки, внаслідок яких ув'язнений негативно сприймається благополучними групами однолітків, вимушений шукати підтримку в асоціальних угрупованнях.

5. Особистісні проблеми, які неповнолітній намагається вирішити або від яких «сховатися» за допомогою ризикованої поведінки:

- невирішені міжособистісні конфлікти;
- занижена самооцінка;
- низький статус у формальній або неформальній групі;
- конфлікт з другом (подругою) протилежної статі, статевим партнером;
- розрив відносин з близькою людиною, втрата близької людини;
- самотність;
- різка зміна умов життєдіяльності, звичного ходу життя;

- втрата звичного соціального статусу (в тому числі через звільнення, засудження тощо).

б. *Особливості взаємин неповнолітнього з оточуючими, негативні впливи, яких він зазнає з боку інших:*

- відсутність довірливих стосунків, конфлікти з батьками, неадекватна педагогічна позиція батьків;
- цькування, провокування, спокушання з боку однолітків;
- негативний приклад в найближчому оточенні;
- вплив норм, прийнятих у неформальній групі однолітків.

Зарубіжний дослідник Ветошкін С. виділяє наступні особливості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом:

- криміногенна активність та схильність неповнолітніх до девіантної поведінки;
- найбільш негативна та інтенсивна динаміка росту по відношенню до загальної злочинності;
- ріст злочинності неповнолітніх на фоні скорочення загальної чисельності даної вікової групи населення;
- скоєння значної частини злочинів за участю з дорослими злочинцями;
- висока латентність;
- збільшення кількості злочинів, що скоюють неповнолітні;

- психічні відхилення, в основі яких лежить алкоголізм, токсикоманія, наркоманія;
- високий відсоток корисних та корисно-насильницьких злочинів в середовищі неповнолітніх;
- підвищена агресивність та жорстокість;
- груповий характер злочинів;
- підвищений рівень рецидиву;
- омолодження вікових кордонів;
- підвищення частки особливо тяжких злочинів.

На думку Ветошкіна С. у зв'язку з віковими особливостями для підлітків характерні наступні риси, що можуть сприяти появі відхилень у поведінці та викликають протиправні дії:

- не повністю вироблена, така що склалася та закріпилася направленість особистості, невизначеність свого відношення до світу та свого місця у ньому;

- невеликий соціальний, життєвий досвід, рівень та ступінь соціалізації особистості;

- відсутність навичок обдумувати свої дії, їх наслідки, не вистачає самоконтролю, адекватності самооцінки, критичності, спостерігається підвищена емоційна збудливість, негативізм, імпульсивність, навіюваність та наслідуваність;

- невміння контролювати свою поведінку та емоції в різних, особливо складних життєвих ситуаціях;

- не сформованість стійких моральних позицій та висока схильність до групового впливу, прагнення до визнання в референтній групі;

- загострене відчуття незалежності.

Загалом особливості психіки неповнолітніх на думку Бугери О. багато в чому сприяють і їх антисуспільним діям в результаті прояву таких якостей, як:

- викривлене уявлення про істину діяльність і значення таких важливих моральних понять, як сміливість, боягузтво, вірність, дружба, зрада, героїзм, мужність, скромність;

- помилки в оцінці окремих осіб, явищ, подій, невміння оцінити людину в сукупності всіх його властивостей і якостей;

- перевага зовнішнім проявам людини без врахування його дійсних мотивів та цілей;

- емоційна не урівноваженість, нестійкість, підвищена збудливість, різка зміна настрою;

- загострене відношення до оточуючих, до всього нового, незнайомого при відсутності необхідних знань і досвіду;

- підвищена фізична активність, ініціативність, надлишок сил і енергії, обумовлене підйомом життєдіяльності;

- прагнення до самодіяльності, самовираження й самоствердження «будь-якою ціною»;

- не сприйняття «чужих порад», педагогічних сентенцій старших та інших форм виховного впливу;

- бажання показати й довести свою «зрілість», прагнення до лідерства;

- навіювання, надмірна довірливість, схильність до наслідування, конформізму.

Г. Мінковський класифікує неповнолітніх злочинців, які вчиняють злочини внаслідок:

а) випадкового збігу обставин, легковажності й невідповідності до супротиву ситуації, при загальній позитивній спрямованості особистості;

б) попадання у відповідну ситуацію внаслідок нестійкої загальної спрямованості особистості;

в) при переводі негативної спрямованості особистості, яка ще не досягла рівня стійкої переваги злочинної поведінки іншим варіантам (неповнолітні, які вже мають розвинуті негативні потреби, звички, досвід дрібних правопорушень, ті, що знаходяться на профілактичному обліку);

г) стійка, домінуюча активна антисуспільна спрямованість особистості, що обумовлює по суті всю поведінку підлітка (неповнолітні, які вчиняють злочини неодноразово, рецидивісти, організатори організованих злочинних угруповань).

Часто причини та умови злочинності неповнолітніх пов'язані з загальними причинами злочинності, але не зважаючи на це вони мають і свою специфіку. До загальних причин злочинності

належать кризові явища в економічній, соціальній, політичній, психологічній, організаційній та інших сферах життя. Так, в економічній сфері існує об'єктивне протиріччя між економічними потребами людей і можливостями суспільства. Воно проявляється в тому, що рівень життя громадян нижче забезпечення фізіологічного виживання, має місце поляризації населення за рівнем прибутків, існує безробіття, високий рівень прибутковості злочинної діяльності у порівнянні з рівнем легальних прибутків. Криза у психологічній сфері має прояв у втраті більшою частиною суспільства загальнолюдських ідеалів у сфері соціального співжиття, втрата довіри до правоохоронних органів, етнічна, релігійна нетерпимість, пияцтво, наркоманія тощо.

До причин злочинної поведінки неповнолітніх відносяться негативні впливи найближчого оточення – друзів, знайомих, однолітків, дорослих. Найбільший вплив мають однолітки. Неповнолітній, що входить до такої групи, враховує думку такої групи, а якщо така група носить криміногенну мету, відповідно і підліток може під її впливом вчиняти злочини.

Часто неповнолітні підпадають під вплив дорослих, які втягують їх у злочинну діяльність. Такі злочини мають значну латентність, оскільки неповнолітні приховують факти їх втягнення у

злочинну діяльність дорослими і беруть на себе в повному обсязі провину за вчинені діяння.

Ще однією із причин злочинності неповнолітніх називають відсутність певних занять. У таких неповнолітніх досить велика кількість вільного часу і вони проводять його беззмістовно.

Всі ці причини та особливості негативно впливають на становлення особистості неповнолітнього та можуть носити руйнівний характер.

Крім цього відомі теорії формування протиправної поведінки, що створюють основу для розуміння факторів скоєння протиправної поведінки неповнолітніх.

До таких теорій належить теорія научіння, в межах цієї теорії злочинна поведінка виробляється шляхом научіння, формується у процесі отримання винагород та покарань за свою поведінку, розвивається в результаті спостережень за поведінкою інших, є наслідком комплексної взаємодії пізнавальних, емоційних, особистісних та біологічних чинників.

Наступна теорія соціального контролю, злочинна поведінка формується у зв'язку з виробленням ставлення, цінностей, переконань, що спонукають до правопорушень, негативною динамікою сім'ї, невиконанням батьківських обов'язків, зв'язками антисоціальними

однолітками, негативними особистісними рисами, поганими навичками навчання, зловживанням психоактивними речовинами і неорганізованістю дозвілля.

Ще одна із теорій особистісна вказує на наявність особистісних характеристик і на те, що особа більше схильна до антисоціальної та кримінальної поведінки.

У дослідженнях Журавель Т. та Гейл Стідз виявлено, що на протиправну поведінку можуть впливати особистісні риси неповнолітніх та їх гендерні особливості. Було визначено, що існує дві різні моделі розвитку кримінальної поведінки підлітків чоловічої статі: перша модель, передбачає ранній початок розвитку кримінальної поведінки, при якому особа демонструє проблемну поведінку на ранньому етапі життя, часто до десятирічного віку. Хлопці, які мають проблеми з законом з самого дитинства, мають більший ризик проявів такої поведінки в дорослому житті. Проблеми у таких хлопців часто виникають через темперамент (імпульсивність, невміння керувати своїми емоціями, агресією). Ці проблеми посилюються, коли батьки не показують та неспроможні навчити дитину необхідних навичок поведінки. Ризик спостерігається у тих неповнолітніх, батьки яких мають психічні розлади, залежні, перебувають у конфлікті з законом або не мають необхідних ресурсів для того, щоб надати відповідну допомогу

і підтримку своїм дітям. Ризик можливий, якщо школа та громада неспроможна запропонувати допомогу і підтримку підліткам. Ризик розвитку кримінальної поведінки підвищується у підлітків, коли на них значно впливають її однолітки та друзі; друга модель – передбачає пізній початок, коли особа вступає в конфлікт із законом у підлітковому віці.

Чисельність скоєних злочинів жінками є дещо менша, але зустрічається, тому важливо розуміти специфіку кримінальної поведінки дівчат. Є переконання, що дівчата пізніше потрапляють до системи правосуддя через не ефективну їх ідентифікацію на ранніх етапах. Більшість дослідників переконанні, що дівчата залишаються непоміченими, коли у них виникають труднощі. Часто це відбувається з наступних причин: дівчата приховують проблему, до того часу поки їх не переповнять емоції та не станеться емоційний зрив; поведінка дівчат може не спричиняти значної шкоди іншим або громаді загалом, тому і є непоміченою; дівчата можуть страждати потайки, не привертаючи уваги і не звертаючись по допомогу.

Більшість випадків потрапляння дівчат у поле зору правоохоронців відбувається через втечу з дому та бродяжництво, в основному правопорушення пов'язані з секс-бізнесом та дрібними крадіжками, останнім часом збільшилась

кількість затримань, що стосуються сімейного насилля (переважно це самозахист).

Дослідниками визначено відмінності жіночої та чоловічої злочинності і вони різняться видом злочинної поведінки, рівнем участі у протиправній поведінці, мотивацією, що спонукає до порушення закону, факторами, які впливають на формування протиправної поведінки, рівнем спричиненої злочинної шкоди.

Виходячи з вище сказаного можемо зробити наступні висновки, що основними факторами, що впливають на формування протиправної поведінки у неповнолітніх можуть бути наступні:

- незадоволені потреби;
- загостреність певних рис темпераменту (збудливості, імпульсивності, екстраверсії, ригідності тощо);
- психофізіологічні порушення;
- особливості емоційно-вольової сфери, характеру (запальність, впертість, нерішучість, нестійкість, конформізм, несаможиттєвість, агресивність, жорстокість, тривожність тощо);
- акцентуації характеру;
- особливості пізнавальної сфери;
- педагогічна занедбаність;
- стереотипи асоціальної та дезадаптованої поведінки;
- помилкові, хибні уявлення і переконання;
- несформованість комунікативних навичок;

- адиктивна поведінка;
- невирішені особисті проблеми, міжособистісні конфлікти;
- невпевненість в собі, неадекватна самооцінка;
- екстернальний локус контролю;
- низький культурний рівень, несформованість соціальнокорисних інтересів;
- асоціальна спрямованість особистості.

Отже, на кожному віковому етапі особливості формування особистості різні, а тим паче в підлітковому віці, тому підходи, форми та методи роботи різняться. Тому для того, аби правильно підібрати соціально-педагогічні технології для зменшення ризику повторного скоєння злочину та ресоціалізації неповнолітнього одноставним стали висновки науковців про необхідність вивчення та аналізу психологічних особливостей підлітків, особливостей їх розвитку та сукупність всіх складових, що характеризують даний вік.

2. Сутність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом

На сьогодні в Україні характерним є активізація соціальної роботи з молодими людьми, схильними до правопорушень. Рядом структур та соціальними інститутами (Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, відділи кримінальної міліції у справах неповнолітніх, недержавні організації) накопичений позитивний

досвід по реабілітації та ресоціалізації молоді в конфлікті з законом. За останні роки прийнято ряд нормативно-правових законів, пов'язаних із здійсненням соціально-педагогічної роботи та програм пробації з молодими правопорушниками, а саме: Закон України "Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», Закон України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року №160 - VIII та ін. Основною ідеєю системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх на сьогодні є не позбавлення волі, а здійснення профілактичної, корекційної, реабілітаційної роботи та ресоціалізації таких осіб.

Аналіз наукової літератури з проблем соціально-педагогічної роботи та ресоціалізації молоді, що знаходиться у конфлікті з законом, дає підстави для узагальнення основних напрямів соціально-педагогічної роботи з даною категорією молоді:

- соціально-педагогічна діагностика полягає у всебічному вивченні особистості та життєвих обставин делінквентних неповнолітніх, визначенні

їх особистісного потенціалу та можливостей соціального оточення для розв'язання проблем;

- профілактика делінквентної поведінки в молодіжному середовищі, яка включає консультування та інформування молодих людей з просвітницькою та виховною метою (первинна профілактика);

- супровід і підтримку неповнолітніх та їх родин, які перебувають у складних життєвих обставинах, стимулювання до зміни поведінки, організацію змістовного дозвілля, освіти та професійну підготовку, забезпечення працевлаштуванням молоді тощо (вторинна профілактика);

- консультування та підтримка молодих правопорушників з метою їхньої соціальної інтеграції, запобігання рецидивам, стимулювання їх до зміни поведінкових моделей тощо (третинна профілактика);

- робота з умовно засудженими передбачає консультування та супровід молодих правопорушників протягом випробувального періоду, їх ресоціалізацію;

- соціально-педагогічна робота з ув'язненими неповнолітніми в закладах пенітенціарної системи, яка спрямована на підготовку молодих людей до ув'язнення, супровід протягом періоду ув'язнення, підготовку

ув'язненої молоді до звільнення та її ресоціалізацію.

Аналізуючи дослідження науковців, нами встановлено, що форми соціально-педагогічної роботи з підлітками, які перебувають у конфлікті з законом, залежать від інституції, яка здійснює цю роботу. Заклади середньої освіти здійснюють цілеспрямований вплив на мікросередовище та особистість правопорушників, усувають чинники, що негативно впливають на їх соціалізацію, залучають неповнолітнього до соціальних відносин та соціально корисної діяльності з метою формування у них особистісних якостей, які б унеможливили подальші асоціальні прояви та забезпечували реінтеграцію неповнолітнього у соціальне життя. Сьогодні соціальні педагоги в закладах середньої освіти оперативно реагують на пропуски чи протиправні дії підлітків, працюють з їх сім'ями, здійснюють соціальний патронаж сімей із групи ризику, залучаючи до роботи психологів, класних керівників, працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх. У корекційній роботі застосовуються індивідуальний та особистісний підходи, інтерактивні форми, методи, технології. З-поміж них особливого поширення набувають: конкурси, диспути, вікторини з правової тематики, рольові ігри, інтерактивні заняття, просвітницькі тренінги для підлітків та їх батьків, метод «рівний – рівному», технологія

сімейних групових нарад, створення шкільних служб подолання конфліктів.

За даними досліджень В.Н. Буркової основними напрямками соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками в закладах середньої освіти є:

1. Вивчення особистості неповнолітнього правопорушника в цілому та причини протиправної поведінки;

2. Складання та проектування плану індивідуальної роботи з ними.

Основним завданням закладів середньої освіти є попередження правопорушень, тобто здійснення соціальної профілактики. Все вище зазначене зумовлює доцільність проведення цілеспрямованої та організованої профілактичної роботи, фактори делінквентної поведінки та особливості підлітків, яким вона притаманна, впливають на завдання, зміст та форми профілактики. Під профілактикою делінквентної поведінки серед підлітків слід розуміти діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, сім'ї, підприємстві, установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання. Соціально-педагогічна профілактика

делінквентної поведінки підлітків – це система заходів соціального виховання, спрямована на створення сприятливих соціально-педагогічних умов нейтралізації негативних впливів на підлітків та попередження таких впливів з метою запобігання антисуспільних та антигромадських проявів у їх поведінці підлітків, що можуть класифікуватися як «проступок» або «правопорушення».

Загальними завданнями соціальної профілактики з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, з огляду на особливості, можуть бути:

- формування/відновлення позитивної системи цінностей, переконань, установок, просоціальної мотивації;
- формування/відновлення безконфліктного, ефективного стилю спілкування, навичок вирішення суперечливих ситуацій тощо;
- розвиток знань, умінь та навичок для проживання в громаді, зокрема, навичок самообслуговування, гігієни, догляду та підтримки стану власного здоров'я; трудових і професійних навичок й умінь; знання власних прав і обов'язків та вміння їх застосовувати;
- збільшення ступеня самостійності, відповідальності, підвищення здатності контролювати своє життя та ефективно вирішувати життєві проблеми соціально прийнятним шляхом;
- формування поваги до закону, моральних норм і цінностей суспільства тощо;
- встановлення

соціально-корисних зв'язків неповнолітніх з представниками територіальної громади за місцем проживання, формування навичок звернення за допомогою та формулювання запиту до відповідних спеціалістів задля вирішення складних життєвих обставин. Відповідно до класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я, соціальна профілактика поділяється на первинну, вторинну і третинну.

Метою первинної соціальної профілактики негативних явищ серед підлітків та молоді є формування активного, адаптивного, високо функціонального життєвого стилю, спрямованого на здоров'я та відповідальну поведінку. Зусилля первинної профілактики спрямовані не стільки на попередження негативного явища, скільки на формування здорового способу життя загалом. Первинна соціальна профілактика застосовується тоді, коли проблема/негативне явище у підлітка, молоді людини ще не сформовані. Первинна соціальна профілактика може мати наступні завдання:

- вироблення, вдосконалення активних, конструктивних поведінкових моделей та стратегій, які використовуються дітьми і молоддю;
- збільшення потенціалу особистісних ресурсів (формування позитивної, стійкої Я-концепції, розвиток емпатії, внутрішнього усвідомлення й контролю власної поведінки тощо) дітей та молоді;
- інформування про здоров'я, здоровий спосіб

життя, інфекції та шляхи їх передачі, шкідливі звички, наслідки ризикованої поведінки; • інформування дітей і молоді про спектр медичних та соціальних послуг державних та громадських організацій, медичних закладів.

Метою вторинної соціальної профілактики є зміна мало адаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну форму поведінки. Вторинна соціальна профілактика застосовується за умови наявності високого ризику розвитку проблеми/негативного явища у підлітка, молодої людини. Цільовою групою вторинної профілактики є діти і молоді люди, які є уразливими до виникнення сталих ризикованих моделей поведінки, а також ті, хто вже має досвід негативних звичок (бездоглядні та безпритульні підлітки та молодь, діти з сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, неповнолітні, які перебувають на обліку у кримінальній міліції у справах дітей та/або у кримінально-виконавчій інспекції). Вторинна соціальна профілактика може мати наступні завдання: • запобігання розвитку наслідків ризикованої поведінки (формування залежності, інфікування небезпечними для здоров'я та життя інфекціями тощо); • надання своєчасної соціально-педагогічної та психологічної підтримки; • підвищення потенціалу особистісних ресурсів та вироблення вмій протистояти тенденціям молодіжної субкультури, що шкодять

здоров'ю; • посилення середовища підтримки – розвиток мереж підтримки з числа родичів, закладів освіти, соціального забезпечення, інших служб, громадських об'єднань; • розвиток навичок асертивної, відповідальної поведінки, що допомагають подолати проблему або змінити ризиковану поведінку на більш безпечну; • мотивування до проходження тестування на ПСШ та ВІЛ, інші інфекції, що можуть мати місце через особливості способу життя та поведінки.

Метою третинної соціальної профілактики є попередження переходу сформованого явища (або захворювання) в його більш важку форму, попередження та подолання наслідків у вигляді стійкої дезадаптації. Третинна соціальна профілактика здійснюється з особами, котрі вже постраждали від проблеми та відчули на собі наслідки ризикованої поведінки. Переважно є медико-соціальною, індивідуальною. Завдання третинної соціальної профілактики: • зменшення шкоди від захворювання або залежності, які мають стійкий, системний характер; • подолання залежностей, інших проблем зі здоров'ям; • покращення якості життя ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД, туберкульоз, гепатити; • попередження рецидивів та максимальне збільшення терміну ремісії; • реабілітація, відновлення психологічного та соціального статусу особи. Реалізація програм профілактики (особливо

вторинної та третинної) повинна здійснюватися спеціально навченими професіоналами: психологами, соціальними працівниками, соціальними педагогами, інспекторами КМСД та КВІ, а також мережею непрофесіоналів – консультантами з числа рівних, зокрема спеціально підготованими інструкторами – лідерами-волонтерами .

Українські дослідниці Журавель Т. та Труш А. виділяють комплекс провідних завдань соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки підлітків, які перебувають на обліку в кримінальній міліції у справах дітей (КМСД): 1) формування/відновлення позитивної системи цінностей, переконань, установок; 2) розвиток знань, умінь та навичок для проживання в громаді, зокрема: навичок ефективного спілкування самообслуговування, підтримки стану власного здоров'я; знання власних прав і обов'язків та вміння їх застосовувати; 3) формування/відновлення якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві та засвоєння відповідних соціальних ролей; 4) збільшення ступеня самостійності підлітків, їх здатності контролювати своє життя та ефективно вирішувати життєві проблеми соціально прийнятним шляхом; 5) формування поваги до закону, моральних норм і цінностей суспільства; 6)

формування здорового способу життя та ненасильницької поведінки.

Виходячи з вище сказаного, зміст профілактики делінквентної поведінки дітей і молоді може включати: правову освіту, розповсюдження інформації щодо правових можливостей подолання проблем; надання консультативної допомоги у вирішенні проблем; надання кризової соціально-психологічної допомоги; соціально-педагогічну допомогу сім'ям таких підлітків та робота з батьками; сприяння зайнятості підлітків, особливо тих, чії сім'ї перебувають у складних життєвих обставинах; створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики); соціально-психологічні тренінги (дана форма роботи дає змогу краще пізнати себе, підвищити впевненість у собі, розвинути комунікативні якості, вміння вирішувати складні ситуації, формувати навички відповідальної поведінки); навчання на рівних (підготовка волонтерів для роботи з підлітками та молоддю, які поширюватимуть профілактичну інформацію в середовищі однолітків, зокрема під час неформального спілкування). Цей метод дає можливість подолати упередження ставлення молоді аудиторії до профілактичної інформації.

Отже, на формування та розвиток позитивних якостей підлітка та збільшення ступеня його самостійності впливає основний зміст профілактики, а її ефективність залежить від того, як виконуються поставлені завдання.

Самойлов А. профілактичні заходи групує за видами впливу на можливі відхилення поведінки від норми, а саме: правові, моральні, організаційні, технічні; або ж за стадіями (етапами) профілактичного впливу: контрольнаглядові; вплив на ситуацію, що склалася; індивідуально-профілактичні (виховні).

На думку даного науковця до напрямів профілактичних дій, засобів, форм і методів їх здійснення можуть належати: інформування школярів про нормативні вимоги, що пред'являються до них суспільством, активне використання з цією метою засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення), а також кіно, театру, художньої літератури та інших можливостей сучасної комунікативної сфери. Їх цілеспрямоване застосування може мати великий вплив на формування правосвідомості підлітків, підвищення їх морально-етичної стійкості, загального рівня культури.

Зміст здійснення профілактичних заходів може базуватись на усуненні або пом'якшенні першопричин, конкретних соціальних подразників,

що впливають на свідомість, а отже, і поведінку підлітка.

Соціально-профілактична робота має поєднуватись з освітньою роботою та передбачає систематичну роботу в освітніх установах і в сім'ї (в тому числі і роботу з батьками). Тому проводячи даний вид соціально-педагогічної роботи соціальний педагог, що працює у навчальних закладах різних типів повинен співпрацювати з іншими фахівцями, а саме: поліклінік, сімейними лікарями, іншими фахівцями, які працюють у спеціалізованих центрах і об'єднаннях.

Профілактика девіантної поведінки включає в себе не тільки роботу з особистістю, а й профілактичну роботу з середовищем життєдіяльності дитини.

Більшість науковців розглядає профілактику як роботу з особистістю, яка полягає у формуванні в людини навичок самостійного прийняття рішень; умінь вирішувати проблемні ситуації, що виникають; навичок вирішення проблем спілкування та вмінь поводитися в різних ситуаціях; вміння протистояти впливу групи, вміння розв'язувати конфліктні ситуації (Б.С. Братусь, М.І. Буянов, І.П. Крохін, Р.В. Овчарова, В.Г. Степанов і ін.).

Основними напрямками профілактики девіантної поведінки підлітків є соціальні технології, що реалізуються через наступні

підходи: «*Заборонний підхід*» зазвичай реалізується через систему моралізування з приводу того, що ті чи інші девіації – це порушення існуючих у суспільстві соціально-моральних, етичних та інших норм, або через систему репресивних заходів. Цей механізм впливу на молодь базується на ідеї залякування наслідками тих чи інших видів девіантної поведінки.

Наступний напрям - *інформаційний*. Полягає у донесенні інформації молодим людям про наслідки необдуманих протиправних дій, про шкідливість пияцтва і тютюнопаління, про наслідки вживання різних психоактивних речовин. У ході роботи з пропаганди здорового способу життя і реалізації різних програм зміцнення здоров'я заохочується розвиток позитивних звичок (заняття спортом, активне дозвілля без тютюну та алкоголю, обґрунтований і здоровий режим праці та харчування тощо), які можуть стати бар'єром, що перешкоджає поведінці, яка завдає шкоди людині, і слугувати альтернативою девіантному поводженню підлітків.

Механізм реалізації *особистісно-прикладного* напрямку націлений на те, щоб, використовуючи різні форми занять, сформувати в підлітка навички самостійного обґрунтованого прийняття рішень, вміння вирішувати складні життєві ситуації без застосування різних форм агресії, навички розв'язання проблем спілкування,

вміння поводитися в стресовій ситуації. У контексті цього напрямку реалізуються різні програми. Їх загальна мета – навчити молоду людину керувати собою й об'єктивно оцінювати свої дії і вчинки, сформувати впевненість підлітка у власних силах і можливості досягти соціально значущих результатів у житті.

Досить поширеними є технології – «зниження ризику» та «зниження шкоди». У технології «зниження ризику» використовуються жорсткі репресивно-обмежувальні соціальні технології, що включають законодавчі заходи, медичну практику, адміністративні рішення, спрямовані на боротьбу з наркотиками та їх споживачами, на боротьбу з проституцією та злочинністю неповнолітніх. Технології – «зниження шкоди» її впровадження ґрунтується на моніторингу поширення тих чи інших девіацій у молодіжному середовищі у вигляді спеціально проведених досліджень. За цим підходом не заперечується необхідність боротьби зі злочинністю силами поліції, але в той же час передбачається робота, спрямована на переконання молоді відмовитися від самої ідеї девіантних реакцій на проблеми, що виникають, реалізується система заходів за двома напрямками: з середовищем і з самою особистістю. Таким чином, відбувається нейтралізація факторів ризику і

сприяння виникненню умов позитивної самореалізації молоді.

Профілактична робота з підлітками, що мають девіантну поведінку повинні базуватись на наступних принципах: принцип персоніфікації профілактичної роботи – процес профілактики девіантної поведінки підлітків орієнтується на конкретну особистість дитини з її потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями, почуттями і настроями. Умовами реалізації даного принципу є:

- вивчення потреб, інтересів і здібностей кожної конкретної дитини;
- виявлення позитивних якостей дитини і опора на них;
- створення сприятливого емоційного фону суб'єктної взаємодії дитини і дорослого.

У практиці організації профілактичної роботи даний принцип орієнтує на дотримання таких правил:

- вивчення дитини, її особистості та індивідуальних характеристик має моніторинговий характер;
- позитивні якості, наявні у дитини, можна виявити тільки в умовах довірчої взаємодії з нею;
- позитивні емоції учня сприяють його мотивації спільної діяльності;
- розвиток творчих здібностей школяра можливий в умовах евристичного середовища, яке його оточує.

Принцип мотивації припускає наявність у дитини внутрішнього спонування до профілактичної діяльності. Умовами реалізації даного принципу є:

- усвідомлення мети і значення профілактичної діяльності;
- добровільність включення в

профілактичний процес; - послідовність і поетапність вирішуваних завдань. У практиці організації процесу профілактики даний принцип відображається в таких правилах: - усвідомлення кожною дитиною особистої значущості участі в профілактичному процесі; - профілактичний процес є органічною частиною процесу виховного; - виокремлення домінуючої мети профілактики; - стимулювання дитини до творчого вирішення поставлених завдань. Принцип обґрунтованого соціального вибору означає створення ситуацій вибору в ході профілактичного процесу, що вимагають від дитини обов'язкового вибору тієї або іншої дії, вчинку, рішення. Умовами реалізації принципу обґрунтованого соціального вибору є: - включення дітей у вирішення різних проблем суспільних відносин у реальних або імітованих ситуаціях; - створення ситуацій морального вибору; - використання морально-етичних дилем у профілактичній роботі. Правила реалізації вищенаведеного принципу на практиці: - визнання значущості групової оцінки прийнятого дитиною рішення; - не можна передбачити всі проблеми, з якими зіткнеться дитина в житті, але її треба підготувати до їх вирішення; - будь-яка ситуація передбачає вибір, і цей вибір дитина повинна зуміти обґрунтувати; - ситуація вибору супроводжується вольовим зусиллям з боку людини. Принцип позитивної реалізації підлітка в

учнівському колективі передбачає створення в ході профілактичної роботи поля самореалізації для кожного учня. Умови реалізації даного принципу: - вивчення учня, особливостей його особистості і проявів індивідуальності; - створення комфортних умов щодо взаємодії учнів; - заохочення успіхів і досягнень кожної дитини. На практиці принцип позитивної реалізації дитини в дитячій групі реалізується за таких правил: - соціальна значущість захоплень підлітка; - позитивна спрямованість інтересів особистості; - задоволення дитини від спілкування з однолітками; - наявність позитивних емоцій у кожного учня в процесі спільної діяльності. Принцип адекватної самооцінки: оцінка дитиною себе, своїх дій і вчинків повинна відповідати оцінкам найближчого оточення. Умовами реалізації даного принципу є: - розумне поєднання заохочення і покарання дитини; - використання словесних оцінок при аналізі досягнутих нею результатів; - адекватність в оцінках дитини з боку дорослих і однолітків. На практиці вищерозглянутий принцип реалізується за таких правил: - відстеження та регулярна оцінка досягнутих дитиною результатів; - колективне обговорення результатів спільної діяльності в дитячій групі; - розуміння дитиною значущості своїх дій і вчинків для оточуючих; обговорення загальноновизнаних «позитивних» і «негативних» молодіжних героїв. Принцип рефлексивної позиції

означає аналіз дитиною особливостей своїх дій і вчинків, дій і вчинків інших людей на базі сформованої у неї системи цінностей і моральних орієнтирів. Умови реалізації даного принципу: - формування позитивних ціннісних орієнтацій підлітка; - формування адекватної самооцінки; - суб'єктне занурення у профілактичний процес на основі оцінки власних можливостей і співвіднесення їх з досягнутими результатами. Цей принцип відображається у таких правилах: - набуття звички до аналізу подій, що відбулися; - прагнення до розвитку власних вольових якостей; - вміння керувати своїм емоційним станом; - уміння не тільки приймати рішення, а й вислуховувати думку дорослих і однолітків з їх приводу. Принцип інтеграції впливів різних інститутів виховання в процесі профілактики девіантної поведінки підлітків. Умовами реалізації даного принципу є: - використання можливостей конкретного інституту виховання в ході профілактичної роботи; - комплексний характер процесу профілактики; - діалогічна взаємодія суб'єктів процесу профілактики в ході рішення загальних і специфічних завдань; - суб'єктне включення підлітків у профілактичний процес. У практиці діяльності різних інститутів виховання цей принцип відображається в таких правилах: - реалізуючи спільні цілі і завдання профілактики девіантної поведінки підлітків, кожен інститут

виховання використовує свої можливості і засоби вирішення поставлених завдань і досягнення намічених цілей; - у ході профілактики девіантної поведінки дитині повинна надаватися допомога різного роду та виду: медична, педагогічна, психологічна, правова; - домагаючись змін у поведінці дитини, необхідно створювати умови для самореалізації її особистості; - активне включення дитини в процес профілактики повинно здійснюватися на основі формування установки на тривалу і взаємно збагачувану співпрацю. Принцип поєднання загальної профілактики девіантної поведінки підлітків з профілактикою конкретних видів можливих девіантних відхилень. Умовами реалізації вищезазначеного принципу виступають: - пріоритетність загальної профілактики, спрямованої на формування рефлексивної позиції дитини, перед розв'язанням часткових завдань, пов'язаних з привчанням дитини до соціально схвалених зразків поведінки; - поєднання загально профілактичних заходів, які проводяться з усіма учнями, з індивідуальною та груповою профілактичною роботою з дітьми групи ризику; - діагностика і виявлення школярів групи ризику. Правила реалізації розглянутого принципу на практиці: - інтеграція загальних та часткових цілей профілактичної роботи; - пріоритет загальної профілактики, спрямованої на формування рефлексивної позиції дитини; - моніторинг

девіантної поведінки підлітків для виявлення складових часткової профілактики конкретних девіацій; - орієнтація в профілактичній роботі на всі вікові категорії, починаючи з молодшого шкільного віку. Принцип опосередкованих впливів профілактичних заходів. Умовами реалізації принципу опосередкованих впливів профілактичних заходів ми вважаємо: - добровільність включення дитини в профілактичний процес; - формування активної життєвої позиції підлітка; - формування установок учнів на здоровий спосіб життя; - організація цікавої дозвіллевої діяльності школярів та забезпечення їх зайнятості; - будь-який профілактичний вплив має сприяти формуванню позитивних життєвих навичок у дітей; - у процесі профілактики девіантної поведінки підлітків не можна використовувати заборонно-каральні впливи; - пріоритетний вплив у профілактичній роботі на сферу саморегуляції дитини та формування її вольових якостей.

Соціальна профілактика ґрунтується на вчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що спричиняють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля у соціально-виховному середовищі

закладу середньої освіти. Значущість такого середовища визначається можливостями включення девіантного підлітка в різні види діяльності, що забезпечує умови для особистісного розвитку, соціальної мобільності і успішної соціальної інтеграції. Як педагогічна система соціально-виховне середовище самореалізації дітей здатне ефективно розв'язувати завдання соціалізації та індивідуалізації, що забезпечується культурно-освітнім простором, в якому відбувається навчально-виховний процес у закладі середньої освіти.

Основними формами організації профілактичної діяльності є профілактичні програми та профілактичні заходи. Просвітницько-профілактичні програми - спеціально розроблений комплекс заходів, спрямованих на попередження та/або подолання конкретної соціальної проблеми або декількох пов'язаних між собою проблем шляхом підвищення рівня поінформованості, а також розвитку відповідних умінь і навичок у її учасників. Профілактична робота є дійсно ефективною тоді, коли в її основу покладено саме профілактичну програму, що дозволяє в комплексі та системно підійти до такої діяльності. Для створення профілактичних програм необхідно дотримуватися принципів, на основі яких будується профілактична діяльність. Принципи впровадження профілактичних програм:

• системності • стратегічної цілісності • багатоаспектності • ситуаційної адекватності профілактичної діяльності • солідарності • максимальної диференціації • особистісно-орієнтованого підходу.

Принцип системності. Його сутність полягає в тому, що з однією групою дітей, молодих людей проводиться не одне-два заняття, а цілий комплекс (бажано, не менше 14-ти зустрічей).

Принцип стратегічної цілісності. Визначає єдину стратегію профілактичної діяльності, що обумовлює основні стратегічні напрямки і конкретні заходи й акції.

Принцип багатоаспектності. Сполучення різних аспектів профілактичної діяльності.

Принцип ситуаційної адекватності профілактичної діяльності. Відповідність профілактичних дій до реальної соціально-економічної, соціально-психологічної та наркологічної ситуації в країні.

Принцип солідарності. Міжвідомча взаємодія між державними і громадськими структурами, участь різних спеціалістів у реалізації профілактичної програми, а також розуміння внеску кожного у досягнення єдиної мети.

Принцип максимальної диференціації. Застосування в профілактичній діяльності різних підходів і методів, а не зосередження уваги тільки на одному методі чи підході.

Принцип особистісно-орієнтованого підходу. Профілактичні програми мають відповідати потребам цільових груп, враховувати вікові, гендерні та психологічні особливості, різний рівень інтелектуального та особистісного розвитку дітей, наявність та ступінь соціальної дезадаптації.

Принцип поваги до честі та гідності дитини. Жодні приниження честі та гідності є неприпустимими, так само, як і прояви жорстокого ставлення до дитини.

Просвітницько-профілактичний захід - спеціально організована взаємодія виконавців профілактичної роботи (фахівців або волонтерів) і представників цільової групи, спрямована на попередження соціальної проблеми чи подолання окремих її чинників.

Ще одним напрямом соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом є корекційна робота.

Соціально-педагогічна корекція - це система соціальних і педагогічних заходів, спрямованих на виправлення (часткове або повне) процесу і результату соціального розвитку та виховання дитини. Вона передбачає доцільне використання побутових і середовищних умов, комплексу навчально-виховних заходів, спрямованих на подолання певних відхилень у дітей, що відбиваються на їх соціальний статус, поведінку і

можливості самореалізації в середовищі життєдіяльності.

Даний напрям передбачає розробку і реалізацію корекційних програм, планування змісту занять, комплектування тренінгових груп.

Форми корекційної роботи з даної категорією неповнолітніх поділяються на:

✓ *індивідуальні*: ігротерапія, робота з малюнками, корекція через творчість дитини, індивідуальні бесіди з дитиною;

✓ *групові*: тренінги в межах програм «Рівний-рівному», «Діалог»; рольові ігри та вправи на зменшення агресивності, тривожності, гіперактивності; проведення виховних годин в формі тренінгу за сценаріями, які пропонуються програмою «Психолого-педагогічне проектування соціального розвитку особистості учня»; організація спільних позаурочних заходів з батьками (турпоходи, відвідування музеїв, вечори поезії, спортивні змагання, КВК тощо).

Головна мета корекційної роботи щодо неповнолітніх, які мають проблеми з законом – зменшення частоти прояву форм девіантної поведінки.

Методи роботи з даною категорією клієнтів можна поділити на діагностичні та методи соціальної корекції. До діагностичних методів можна віднести бесіду, спостереження,

анкетування та різноманітні методи з виявлення тих чи інших особливосте дитини.

У межах корекційної діяльності існує певний інструментарій: методи вправ, навчання, прикладу, стимулювання поведінки й діяльності девіантних підлітків тощо.

Також в роботі з даною групою клієнтів використовуються такі методи як психодрама, ігрова терапія, арт-терапія.

1. Психодрама – як метод групової психотерапії, в якій використовується рольова гра, під час якої створюються необхідні умови для спонтанного вираження підлітком почуттів, що пов'язані з важливими для нього проблемами; переосмислення ним власних проблем і конфліктів, подолання неконструктивних поведінкових стереотипів та способів емоційної реакції, формування адекватних прийомів поведінки тощо.

2. Ігрова терапія виступає як діагностичний та корекційний метод. Під час гри соціальний працівник спостерігає за поведінкою підлітка, що дає певний діагностичний матеріал для того, щоб запропонувати йому таку гру та роль у ній, яка допоможе усвідомити негативні аспекти своєї поведінки чи сформувати ті навички соціальної взаємодії, які є відсутніми або малорозвиненими.

3. Арт-терапія – метод впливу на психоемоційний та фізичний стан важковихованого підлітка за допомогою різних

видів мистецтва (малювання, живопис, музика тощо). Групові заняття з арт-терапії сприяють не тільки розвитку креативності та індивідуальності особистості, а й формуванню навичок спілкування між підлітками, що, у свою чергу, полегшує їх соціальну адаптацію в різних мікросоціумах.

4. Ще слід відмітити одну з ефективних форм – клубну роботу. Вона активно використовується як з метою профілактики, так і соціальної реабілітації і корекції. Клубна діяльність організовується на принципах добровільності об'єднання людей із спільними інтересами, а також самодіяльності і самоуправління, врахування вікових і соціокультурних особливостей.

Для підвищення ефективності корекційної роботи із неповнолітніми – є врахування гендерних особливостей, урахування гендерних відмінностей між хлопцями та дівчатами.

Підсумовуючи, слід зазначити, що методи і напрямки роботи з неповнолітніми які мають проблеми з законом визначаються і розробляються з урахуванням індивідуально-психологічних, вікових і статевих особливостей, причин відхилень у поведінці і розвитку дитини та мають за головну мету пристосувати підлітків до життя в суспільстві.

Існує ряд інших напрямів роботи з неповнолітніми які мають проблеми із законом. Одним із таких напрямів є соціально-педагогічна реабілітація.

Соціально-педагогічна реабілітація - це сукупність цілеспрямованих соціально-педагогічних заходів, форм, методів і технологій, що сприяють відновленню втрачених дитиною (людиною) соціальних зв'язків і функцій, заповненню середовища життєзабезпечення, посилення турботи про нього.

Соціально-педагогічна реабілітація спрямована на вирішення наступних *функцій*:

1. Відновлюючу, яка передбачає відродження тих позитивних якостей, які переважали у суб'єкта до появи девіантної поведінки, звернення до пам'яті індивіда і його добрих справ.
2. Компенсаторну, суть якої полягає у формуванні в підлітка чи молодій людині прагнення компенсувати той чи інший недолік завдяки виявленню зусилля в діяльності в тій галузі, яку вони люблять і в якій можуть швидко домогтися успіху (наприклад, у спорті, художній творчості, праці тощо).
3. Стимулюючу функцію, яка спрямована на активізацію позитивної суспільно-корисної діяльності підлітка. Вона реалізується завдяки використанню методів схвалення, засудження, тобто обов'язково з проявом оціночного емоційного ставлення до поведінки чи вчинків суб'єктів дії.
4. Виправну, ця функція пов'язана з виправленням негативних якостей підлітків і передбачає застосування різноманітних методів заохочення, переконання,

навіювання, прикладу, які сприяють успішній корекції поведінки.

Зміст соціальної реабілітації дітей, підлітків і молоді завбачає: створення виховного розвиваючого середовища для об'єкта реабілітації; відновлення і підтримка соціально значущих умінь, установок, навичок і звичок; регулювання соціально несприйнятливих форм поведінки, інтеграція особистості в суспільство. Організаційний аспект соціальної реабілітації неповнолітніх і молоді, схильних до девіантної поведінки передбачає: проведення соціально-медико-психолого-педагогічної діагностики клієнта; складання індивідуальної комплексної програми реабілітації; реалізацію індивідуальної комплексної програми реабілітації; збереження і зміцнення отриманих соціально значущих результатів корекції особистості. Ефективність соціальної реабілітації у неповнолітніх і молоді залежить, насамперед, від того, наскільки є адекватним створене соціально-педагогічне середовище і чи спроможне воно надати їм соціальну допомогу і підтримку та сприяти реабілітаційному процесу.

Коваль В. основними завданнями соціальної реабілітації неповнолітніх визначає: встановлення причин девіантної поведінки підлітка, умов, що сприяють її виникненню; усунення особистісних якостей, що зумовлюють делінквентну поведінку

або заважають соціальній адаптації; виявлення та попередження чинників соціального середовища, що ускладнюють соціальну адаптацію підлітка або негативно впливають на формування його особистості та поведінки; допомога у розвитку позитивних особистісних якостей, оволодінні вміннями, необхідними для подолання проблем і задоволення потреб; сприяння закріпленню у неповнолітнього мотивації до нормативної поведінки; інтегрування його до соціально-позитивного середовища; визначення соціальних умов, необхідних для повноцінної життєдіяльності неповнолітнього. Етапами соціальної реабілітації означеної категорії осіб визначено: встановлення контакту з проблемним підлітком, його сім'єю; дослідження чинників соціального середовища, що негативно впливають на неповнолітнього, заважають його соціальній адаптації; планування реабілітаційних заходів; координація спільних дій з навчально-виховними закладами, правоохоронними установами, громадськими організаціями та забезпечення індивідуального педагогічного підходу до підлітка; корекція особистісних рис, які сприяють соціальній дезадаптації; корекція негативного впливу соціального оточення; створення умов для повноцінного розвитку творчих здібностей неповнолітнього, самореалізації у творчій діяльності, праці; включення до соціальних груп

однolіткiв з повною соціально-позитивною спрямованістю; психологічна підтримка і зворотний зв'язок; оцінка процесу та результату реабілітації.

Соціально-реабілітаційна робота з індивідами, схильними до дезадаптивної поведінки, має спрямовуватись, насамперед, на усунення психо-травмуючих комплексів, вироблення адекватних форм поведінки, подолання труднощів у спілкуванні. На нашу думку, ефективним у цьому випадку є використання бесіди, інтеракційно-комунікативних, імітаційно-ігрових, невербальних методів із елементами музикотерапії, хореографії, пантоміміки, групової поведінкової психокорекції, навіювання, стимулювання та ін.

Не слід відкидати ще один із напрямів соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які мають проблеми з законом – це ресоціалізацію.

Главацька О. визначає ресоціалізацію як процес відновлення втрачених «форм зрілої соціальності», причому процес цей здійснюється в спеціально організованих умовах, у системі нових зв'язків і відносин.

Словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників даний термін трактується як: «відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві; засвоєння нових цінностей, ролей,

навичок замість попередніх; комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх у нові, позитивно орієнтовані відношення й види діяльності».

Лютий В. ресоціалізацію визначає як процес повторної інтеграції (реінтеграції) в суспільство індивіда, який певний час знаходився в стані соціальної дезадаптації, під час якого відбувається набуття індивідом нового соціального статусу, поновлення соціальних зв'язків, інтеграція в основні соціальні інститути (навчання, виховання, трудова та культурно-дозвільна діяльність тощо).

Даний дослідник вважає, що основою успішної ресоціалізації неповнолітніх засуджених та подальшої їх позитивної соціалізації у суспільстві є певні моральні якості особистості, відповідний рівень правової культури та свідома готовність до ресоціалізації. Ці складові формуються за допомогою морального, правового виховання та самовиховання, що розглядаються нами як основні стратегічні напрями соціалізуючого процесу в пенітенціарній установі.

Аналізуючи дослідження ресоціалізації (Коваль В., Лютий В., Карман О.) як *процесу* дозволив нам виділити ряд органічно пов'язаних етапів, що складають його структуру:

допенітенціарна, пенітенціарна та постпенітенціарна ресоціалізація. У свою чергу, кожен етап складається з більш конкретних періодів і механізмів.

Перший етап ресоціалізації – *допенітенціарний* – період, який починається з моменту скоєння злочину («кульмінації» десоціалізації особистості) та арешту, продовжується в ході досудового слідства (перебування в слідчому ізоляторі) та судового процесу. Основними соціально-психологічними механізмами на цьому етапі виступають усвідомлення вини та нанесення шкоди суспільству, каяття та засудження власної злочинної поведінки. Основним змістом соціально-педагогічної (соціально-виховної) та психологічної роботи – просвітницька та виховна робота, спрямована на попередження рецидивів; загальноосвітнє навчання; заняття спортом; психологічна підтримка усвідомлення вини.

Другий, основний, етап процесу ресоціалізації – *пенітенціарний* – відбувається з моменту прибуття засудженого в колонію й закінчується звільненням.

Механізмами основного етапу ресоціалізації виступають адаптація до умов позбавлення волі, виховання, перевиховання, виправлення та самовиховання, підготовка засуджених до звільнення, що відбуваються у процесі соціально-

педагогічної (соціально-виховної) та психологічної роботи за наступними напрямками: всебічне (моральне, розумове, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне, статеве) виховання; загальна середня, професійно технічна та вища освіта; участь у самодіяльних організаціях та самоврядуванні; звернення до релігії як засобу виправлення; суспільно корисна праця; дотримання режиму й самодисципліна; психологічна допомога (корекція негативних і девіантних якостей особистості, нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ у концентрованому середовищу правопорушників, надмірного звикання до умов ізоляції від суспільства тощо); підтримка соціально корисних зв'язків із сім'єю, друзями, колегами тощо; залучення громадськості та формування з її числа піклувальних рад та батьківських комітетів; попередня підготовка засуджених до звільнення (забезпечення контролю і зворотного зв'язку між установою виконання покарань та сім'єю, місцевими органами влади, регіональними центрами зайнятості населення, навчальними закладами щодо побутового та працевлаштування на волі) та ін.

I, нарешті, *третій, поступенітенціарний*, етап ресоціалізації неповнолітніх засуджених починається, коли неповнолітній уже потрапляє на волю. Провідними механізмами процесу ресоціалізації на цьому етапі виступають *соціальна*

реабілітація та *соціальна адаптація*, які відбуваються разом або з відносною послідовністю. Основним змістом соціально-педагогічної роботи на цьому етапі виступає соціально-педагогічний патронаж неповнолітніх, звільнених із колонії, спрямований на відновлення або ж встановлення соціально корисних відносин і статусу; вирішення проблем забезпечення житлом, продовження освіти, професійного навчання, працевлаштування; корекцію індивідуальних рис, що заважають соціальній адаптації; захист прав і представлення інтересів звільненого; нейтралізацію негативного впливу соціального середовища; здійснення психологічної підтримки; закріплення досягнутих у процесі виконання покарання позитивних результатів і досягнення цілей ресоціалізаційного процесу.

Це етап повної й остаточної ресоціалізації, *результатом* якої повинна стати реінтеграція (повторна інтеграція в суспільство) з метою подальшої соціалізації неповнолітнього, перерваною злочином і відбуванням покарання в місцях позбавлення волі.

В науковій літературі виділяють наступні профілактичні форми й методи роботи з даною категорією: форми і методи первинної профілактики: методи діагностики девіантної поведінки (тести; анкетування; метод вивчення документів з особистої справи підлітка; бесіда;

спостереження); форми й методи непрямого профілактичного впливу (психологічний тренінг; тренінг комунікативних умінь; тренінг формування впевненості в собі та вміння виходу зі стресових ситуацій; тренінг профілактики девіантної поведінки з основами правових знань підлітків).
Форми й методи вторинної профілактики: методи превентивного виховання (створення ситуації психологічного комфорту; установлення довірливих відносин з підлітком; формування у підлітків позитивної самооцінки; розробка правильних навичок спілкування і поведінки; формування пізнавальних інтересів тощо) й прямого (бесіди із запрошеними на виховні години працівниками медичних, соціально-реабілітаційних, правоохоронних закладів, педагогами-валеологами, соціальними педагогами; конкурси плакатів і стіннівок), і непрямого профілактичного впливу (соціальнопсихологічні тренінги з профілактики девіантної поведінки; рольові ігри; дискусії в класі).
Форми й методи третинної профілактики: методи корекції девіантної поведінки (методи руйнування негативного типу характеру – метод «вибуху» і метод реконструкції характеру; метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості; переконання; перебудови життєвого досвіду: обмеження; перенавчання; переключення; регламентації способу життя; попередження

негативної та стимулювання позитивної поведінки; змагання; індивідуальна робота; зустрічі підлітків «групи ризику» із психологом) та реабілітація девіантних підлітків (методи поведінкової (практичної) корекції, «Групова психотерапія підлітків девіантної поведінки», методикогнітивної терапії, технологія переосмислення проблемної ситуації, методи гештальттерапії тощо).

Отже, все вище сказане дає нам можливість стверджувати, що для мінімізації або усунення тих чи інших проявів девіацій у підлітків необхідно не лише застосування визначених форм і методів (тематичні дні, інтерактивні заняття, соціально-психологічні, просвітницькі тренінги, медіація тощо), а й: по-перше, проводити профілактику одночасно всіх видів девіантної поведінки, які є актуальними у підлітковому середовищі; по-друге, об'єднати у профілактичному напрямку зусилля педагогів, батьків і громадськості.

3. Вітчизняний та зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, в державних організаціях та громадських об'єднаннях

Соціально-психологічні особливості, спосіб життя та специфіка виховання підлітків суттєво впливають на поведінку та сприяють їх дезорганізації, девіантності. Тому часто неповнолітні не орієнтуються у тому, як вирішити

свої навіть елементарні проблеми, задовольнити потреби, куди та до кого можна звернутися, щоб отримати допомогу. Все це у подальшому може слугувати причиною повторного скоєння правопорушення. Найчастіше у кожному регіоні України послуги неповнолітнім, які знаходяться у конфлікті з законом надаються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, дружніми клініками для молоді, громадськими організаціями.

Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді реалізується ряд соціальних програм по роботі з даною категорією неповнолітніх. Київським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з ВГЦ «Волонтер» організовано та втілено соціальну програму «Центр соціалізації дітей, які знаходяться у конфлікті з законом». Мета даної програми – здійснення профілактичних та корекційних заходів для дітей та підлітків, які знаходяться у конфлікті з законом та перебувають у групі ризику. В рамках даної програми для підлітків, які перебувають на обліку у кримінально-виконавчій інспекції та відділах ювенальної превенції проводяться групові профілактично-корекційні заняття за програмою профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді «Будуємо майбутнє разом». Крім цього учасники програми залучались до дозвілєвої діяльності (походи в арт кафе, участь в майстер-

класах) та до лідерських занять за методом «рівний-рівному».

Крім цього Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді таким особам надається ряд послуг, серед яких можна виділити наступні:

- медичні/медико-соціальні;
- юридичні;
- інформаційно-просвітницькі;
- психологічні;
- соціально-економічні;
- дозвілєві.

Медичні послуги – послідовно визначені дії або комплекс дій медичних працівників, спрямовані на профілактику, діагностику, лікування захворювань та реабілітацію. Соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія. У нашій країні існують певні особливості отримання медичної допомоги дітьми та підлітками. Так, діти віком до досягнення 14 років (у тому числі від 10 до досягнення 14 років) можуть отримати медичні послуги лише з дозволу батьків (або їх законних представників), які мають право бути присутніми при проведенні такого огляду. Надання медичних та інших послуг дітям до 14 років, які не мають встановленого статусу та законних представників, має здійснюватися за клопотанням відповідної служби у справах дітей та за погодженням органів опіки та піклування. Якщо питання термінове, то

дозвіл органи опіки мають надати за 1 день. Досягнувши чотирнадцяти років, особа має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій (частина 2 статті 284 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV). Надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, проводиться за її згодою (частина 3 статті 284 Цивільного кодексу України). Варто пам'ятати, навіть коли підлітки віком від 14 до досягнення 18 років отримали медичні послуги без дозволу батьків (інших законних представників), медичні працівники зобов'язані надати батькам відповідну інформацію про стан здоров'я їх дитини. До того ж діти та молодь з власної волі можуть отримати анонімні та конфіденційні медичні послуги в клініках, дружніх до молоді, які створюються з метою надання медико-соціальної допомоги дітям віком 10–18 років і молоді віком 18–24 роки, а також молоді віком до 35 років. У нашій країні надається неспеціалізована, спеціалізована та високоспеціалізована медична допомога. Неспеціалізована медична допомога: підліток може звертатися до лікарів-фахівців самостійно, без направлення дільничного лікаря. Це найдоступніший вид медичної допомоги. Він включає лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь тощо, а також проведення різних організаційних заходів, пов'язаних з охороною

здоров'я людей (наприклад, щеплення і медичні огляди). Спеціалізована медична допомога: допомога надається людям при станах, що вимагають термінового медичного втручання (нещасні випадки, травми, гострі отруєння тощо). Медичну допомогу зобов'язані надавати всі медичні працівники та особи, які це мають робити за законом, а також всі лікувально-профілактичні установи незалежно від того, де вони знаходяться, кому підпорядковуються тощо. Високваліфійована медична допомога: спеціалізована медична допомога потрібна людям при захворюваннях, що потребують спеціальних методів діагностики (визначення хвороби), лікування та використання складних медичних технологій. Спеціалізована медична допомога надається в лікувально-профілактичних закладах, які мають ліцензію на медичну діяльність. Цей вид допомоги можна отримувати як безкоштовно, так і в платних медичних установах.

Ще одна установа, де може отримати медичні послуги неповнолітній - це клініка, дружня до молоді (КДМ). КДМ обслуговує дітей та молодих людей віком від 10 до 24 років. Це медичний заклад, в якому діти та молоді люди можуть отримати комплексну медичну допомогу, отримати консультації з питань збереження здоров'я. Основні принципи КДМ: • дружній підхід та доброзичливість; • конфіденційність: молода

людина може без побоювань поговорити на будь-яку тему (вживання наркотиків та наслідки, безпечна сексуальна поведінка, ПСШ, ВІЛ, СНІД та тестування на ВІЛ тощо); • анонімність (клієнту не обов'язково мати при собі документи, що засвідчують особу); • неупередженість підходу до відвідувача. Отримати допомогу у КДМ може будь-хто незалежно від статі, соціального статусу, етнічної належності без документів або фінансового забезпечення. У КДМ підліток може звертатися без дорослих – самостійно. Усі послуги у КДМ безкоштовні або мають мінімальну вартість.

Юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, інша правова допомога.

Підлітку та молодій людині найпростіше допомогу юриста отримати в соціальних службах (ЦСССДМ), службах у справах дітей, спеціальних юридичних клініках і громадських організаціях. Діти (особи до 18 років), за потреби, можуть звернутись до Служби у справах дітей. Працівники цієї установи допоможуть із: • захистом прав (майнових, тудових, інших) у разі їх порушення з боку фізичних чи юридичних осіб; • захистом у разі вчинення насильства щодо дитини, її братів чи сестер, друзів чи знайомих; • представленням інтересів дитини в організаціях, суді тощо; • оформленням необхідних документів, запитів від

Служби на відповідні інстанції; • оздоровленням. Якщо підліток має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, звільнений (а) з місць позбавлення волі, окрім вищезазначеного, можна звертатись до Служби з таких питань: • щодо довідок, які підтверджують відповідний правовий статус і необхідні для вступу у навчальний заклад, на лікування, оздоровлення тощо; • щодо оздоровлення за пільговими програмами; • щодо додаткового медичного обстеження; • щодо отримання усіх необхідних соціальних виплат (пенсія по втраті годувальника, одноразова соціальна допомога, стипендія тощо); • щодо отримання документа, який підтверджує відповідний статус дитини – єдиний квиток; • щодо вирішення питання з місцем проживання, за необхідністю постановки на квартирний облік; • щодо допомоги у знаходженні братів сестер або біологічних родичів та інші питання щодо соціально-правового захисту.

Також юридичну допомогу можна отримати у фахівців Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Зазвичай вони надають консультації з питань чинного законодавства, здійснюють захист прав та інтересів осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах. Юрист ЦСССДМ не лише проконсультує підлітка, але й може допомогти у оформленні документів, отриманні освітніх послуг та працевлаштуванні, захисті прав та інтересів,

вирішенні житлових питань, прописки, оформленні групи інвалідності, субсидій, отриманні матеріальної допомоги, оформленні виплат (якщо дитина належить до категорії тих, хто може її отримати) тощо. Метою діяльності юридичної клініки є надання безкоштовної правової допомоги населенню. Отже, підліток також може скористатися послугами юристів такої клініки. Як правило, консультації надають студенти-юристи під керуванням викладачів та юристів-практиків. У юридичній клініці можуть надавати консультації і збирати необхідні документи для суду, брати участь у засіданнях. Співробітники юридичних клінік консультують переважно з питань розподілу майна, виплати аліментів, поновлення на роботі. Крім цього, в Україні є велика кількість громадських організацій, центрів по роботі з жінками, куди можна звернутися як з юридичних, так і з психологічних питань, і отримати необхідну консультацію юриста. У цих центрах можна отримати інформацію про умови роботи за кордоном, консультації з питань сімейного та трудового права, психологічну підтримку в ситуації сімейного або трудового конфлікту. Інформацію про них підліток може отримати в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або пошукати в Інтернеті, наприклад, на сайті міської державної адміністрації.

Інформаційні послуги – це надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про різні явища, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги). Це послуги, що переважно надають соціальні працівники, соціальні педагоги, фахівці соціальної роботи, педагоги та інші фахівці соціальних служб та громадських організацій.

Психологічні послуги – це надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин підлітка з оточуючими людьми, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад.

Звернувшись до Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, підліток може розраховувати як на інформаційні, так і на психологічні послуги. Психологічне консультування – це бесіда із психологом-консультантом, спрямована на вирішення особистих проблем людини у формі індивідуальних консультацій. Психолог допомагає знайти шляхи

вирішення проблем, готує підлітка у разі потреби до самостійного вирішення подібних проблем у майбутньому. Зазвичай для успішного консультування необхідні декілька регулярних зустрічей (від 5 до 10) з психологом-консультантом. У ЦСССДМ підліток може отримати консультації психолога з широкого кола питань, зокрема: міжособистісні, внутрішньоособистісні проблеми, взаємини у сім'ї (з рідними та близькими людьми, насильство), стосунки з дорослими і однолітками, друзями та коханою людиною, особистий розвиток, життєве та професійне самовизначення, подолання тривог та страхів, алкогольної чи наркотичної залежностей, соціально-економічні проблеми та інші види проблем. У КДМ також серед послуг клієнтам (підлітки та молодь віком від 14 до 24 років) пропонується безкоштовна, кваліфікована консультація психолога. Також у КДМ можна отримати інформаційні послуги (довідкову інформацію, консультації, соціальну рекламу: буклети, брошури тощо) щодо:

- формування здорового способу життя;
- збереження репродуктивного здоров'я та підготовки до усвідомленого батьківства;
- формування відповідальної поведінки в статевих та міжособистісних відносинах; попередження виникнення ризикової поведінки та зменшення впливу її наслідків (тютюнопаління, вживання

алкоголю, наркотичних речовин, ранні статеві стосунки); • профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ/СНІДу; • збереження психічного здоров'я, в тому числі у складних життєвих обставинах; • формування навичок, які сприяють збереженню здоров'я, підвищенню рівня інформованості з питань здорового способу життя.

Соціально-економічні послуги – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових виплат і компенсацій, консультацій і допомоги у відновленні чи початку економічної діяльності, або надання інформації щодо таких можливостей (навчання, перенавчання, інформація тощо).

Соціально-економічні послуги надаються як державними, так і громадськими організаціями, і включають в себе вивчення матеріальних потреб, пошук та надання додаткових ресурсів для покращення якості життя людини, котра звернулася за допомогою. Для цього фахівці допомагають отримати належні пільги, пенсії, матеріальну допомогу та інші виплати, мотивують та сприяють працевлаштуванню, допомагають продуктами харчування, інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами,

соціально-побутовим супроводом/патронажем (за потребою та згідно з результатами інспектування), надають послуги за місцем проживання з прання, прибирання, сприяють отриманню гуманітарної допомоги (медикаментів, вітамінів, продуктових наборів, гігієнічних наборів, одягу, взуття, білизни, інших предметів першої необхідності).

Дозвіллєві послуги – це послуги, спрямовані на організацію змістовного дозвілля, раціонального використання вільного часу, створення адекватного потребам дітей та молоді рекреаційного, культурного та оздоровчого середовища.

У центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді традиційним є проведення щорічних фестивалів творчості, святкування новорічних свят, проведення літніх наметових таборів, шкіл волонтерів, які спрямовують підлітків до суспільно корисної діяльності. Для сімей, які опинились в складних життєвих обставинах, спільно з громадськими та благодійними організаціями проводяться культурно-масові заходи до державних та календарних свят. Також при центрах діють підліткові дозвіллєві клуби. Інформацію про такі організації, зокрема клуби за місцем проживання, у вашому регіоні, можна отримати на сайті міської або районної державної адміністрації.

Якщо фахівець, працюючий з неповнолітнім, який перебуває у конфлікті із законом (у першу чергу, мова йде про співробітників КВІ або КМСД),

виявив, що підліток знаходиться у складних життєвих обставинах, має ряд психолого-педагогічних або медико-соціальних проблем (чи загрозу їх виникнення), він має переадресувати підлітка до спеціалістів інших організацій, компетентних у наданні допомоги дитині та, у разі необхідності, її родині.

Крім цього в Україні діють консультаційні пункти, що працюють в рамках програми «Соціальна підтримка неповнолітніх, які перебувають у СІЗО», відбувають покарання або повертаються з місць позбавлення волі». В рамках даної програми надаються психологічні, юридичні, інформаційні послуги, проводяться групові заняття з питань підвищення правової обізнаності, тренінгові заняття, спрямовані на профілактику суїцидальної поведінки, зниження рівня тривожності, зняття емоційної напруги.

Ще однією програмою є «Консультаційний пункт інформаційно-соціальної підтримки киян, які знаходяться та повернулися з місць позбавлення волі. Основними послугами, які надаються в рамках даної програми є: психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні.

На сьогодні здійснюється ряд соціальних програм, для неповнолітніх, які мають проблеми з законом: «Управління гнівом», «Будь незалежним», «Зупинись-посміхнись», «Вчимося

керувати емоціями», «Сходинок до здоров'я», «Вибір до змін», «Будуємо майбутнє разом». Дані програми спрямовані на формування мотивації до ведення здорового способу життя та стійкої позиції щодо відмови від вживання ПАР; підвищення рівня обізнаності щодо природи гніву; формування усвідомленого ставлення до почуття гніву; розвиток навичок саморегуляції та управління гнівом у конфліктних ситуаціях; мотивація до позитивних змін поведінки; формування у підлітків усвідомленого ставлення до свого здоров'я та життя, а також знань та вмінь, що дозволять уникати ризиків у своїй поведінці та відповідально робити свій життєвий вибір; формування та розвиток навичок саморегуляції психоемоційних станів, попередження проявів агресії, сприяння позитивним змінам у поведінці; формування та розвиток навичок конструктивного та позитивного мислення, саморегуляції, рефлексії, цілепокладання і планування, а також сприяння позитивним змінам у поведінці; попередження стигми та дискримінації серед підлітків і молоді, формування толерантності та запобігання конфліктам і злочинам на ґрунті інакшості.

Майже по всій Україні діють Центри ювенальної пробації. Перевагою пробації відносно неповнолітніх є те, що їх ресоціалізація і виправлення проводиться в громаді, без ізоляції від суспільства, відриву від сім'ї, що дозволяє

запобігти травматичного впливу як в умовах перебування в місцях позбавлення волі.

Основною ідеєю таких центрів для дітей є надання послуг комплексної допомоги відповідно до криміногенних потреб неповнолітніх, які перебувають в конфлікті із законом. Тобто виявлення проблемних питань у всіх сферах життя (сім'я, освіта, дозвілля, стосунки з друзями, особисті якості, ставлення до вживання ПАР, готовність до змін у способі життя) та вжиття відповідних заходів у рамках індивідуальної соціально-виховної роботи.

У рамках цієї моделі неповнолітнім клієнтам пробації також надано можливість безкоштовно вивчати англійську мову.

Завдяки застосуванню індивідуального підходу до вирішення проблем неповнолітніх та усуненню факторів, що сприяли скоєнню ним правопорушення, можна сприяти зменшенню ризиків повторної злочинності та ув'язнення таких осіб. Спеціально для роботи з неповнолітніми з урахуванням вікових особливостей розроблено спеціальні інструменти пробації: оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, досудову доповідь, пробаційні програми.

Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та

зкладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Також до суспільно-виховної роботи з такими особами можуть залучатися їхні батьки або законні представники.

Робота з важкими дітьми й підлітками є обов'язковим компонентом загальної соціальної роботи в багатьох країнах. Робота з дітьми «групи ризику» за кордоном базується на основі цілого ряду програм, більшість із них носить превентивний характер.

Досить цікавий досвід роботи з неповнолітніми, які мають проблеми з законом у Голандії. Соціальна робота в даній країні з такими дітьми та підлітками здійснюється по декількох програмах. Проект *Thuislozen Team* - спрямований на роботу з бездомною молоддю та бродяжництвом підлітків. В проект включені молоді люди у віці до 25 років, що не мають протягом трьох місяців постійного місця проживання, які не вчинили злочинів, але помічені органами правопорядку. Проект *Yoorkoming Thuisloosheid* – робота з запобігання втеч із інтернатів, зменшення виникнення конфліктних ситуацій між співробітниками інтернатів та його вихованців. Проект *Halt* – робота з підлітками, що вчинили дрібні крадіжки або акти вандалізму. Підліткам, які вчинили такі дії пропонується відшкодувати матеріальний або моральний збиток власною працею. При цьому враховуються наступні

критерії: збиток не повинен перевищувати визначеної суми (1000\$), якщо це друге правопорушення, то воно повинно бути вчинене не раніше, ніж через рік після першого; третє правопорушення виключає підлітка із проекту. Проект Stichting psychologisch pedagogisch instituut – робота з учнями, що кинули або збираються кинути школу. Дана програма орієнтована на осіб, які навчаються в школі, але втратили з нею зв'язок; на осіб, які навчаються в школі, але наявні ознаки дезадаптації (відставання у навчанні) та високий рівень конфліктності; спеціальна школа для підлітків, які в наслідок різних причин не можуть навчатися у звичайній школі. Ще один із проектів, що реалізується в Голландії – це Family First – робота з неблагополучними родинами, щодо яких органами влади вирішується питання про позбавлення батьківських прав. В основному включають в роботу неповні родини, що веде асоціальний спосіб життя. Проект Home Video Training – робота з поліпшення взаємин між членами сім'ї, допомога у вирішенні проблем, що пов'язані з вихованням дітей. Пропонувати участь у програмі можуть адміністрація школи, органи правопорядку, або ж самі батьки можуть звернутися за допомогою. Соціальний працівник проводить відео зйомку звичайного життя сім'ї, після чого здійснюється спільний перегляд та проводиться обговорення. Цікавим є проект Nieuwe

Perspectieven – робота з підлітками засудженими умовно. Під увагу даного проекту підпадають підлітки 14-25 років, що мають проблеми з органами правопорядку. Їх можуть направляти органи поліції, школи та інші соціальні установи. Участь у проекті сягає 4-6 місяців. Всі ці проекти фінансуються та підтримуються недержавними організаціями.

Отже, всі соціальні проекти в Голландії, щодо неповнолітніх, що мають проблеми із законом спрямовані на вивчення ситуації підлітка, його особистісних властивостей, налагодження співпраці між фахівцями різних установ для спільної допомоги підліткам, робота з його соціальним оточенням.

Не менш цікавим є досвід роботи з неповнолітніми, що мають проблеми з законом у США. У США виділяють три типи програм: базові програми поліції, базові програми шкіл, базові програми судів по справах неповнолітніх.

Базові програми поліції включають організацію різних клубів для підлітків, програми по боротьбі з наркоманією серед молоді, навчання техніці особистої безпеки в місцевих школах.

Шкільні програми поділяються на дві групи: програми для звичайних шкіл і для спеціалізованих, що розраховані на важких та засуджених підлітків. І ті, і інші програми беруть на себе відповідальність за надання допомоги

підліткам, яких правоохоронні органи або соціальні служби направляють у ці школи. Це допомагає уникнути ізоляції підлітків та дозволяють відвідувати в школі заняття, що спрямовані на профілактику злочинності. Крім цього існує система судів по справах неповнолітніх, діяльність яких спрямована на реабілітацію неповнолітніх злочинців. Система таких судів концентрує свою увагу не на покаранні, а на їх соціалізацію. В юрисдикцію таких судів підпадають: неповнолітні, які зробили карне діяння, які б були визнанні злочином у випадку здійснення їх дорослою людиною; неповнолітні, що зробили карне діяння, яке не було б визнане злочином у випадку здійснення їх дорослою людиною; неповнолітні, що занедбані батьками або з якими жорстоко поводитись батьки.

У Німеччині на відміну від США допомога та програми підліткам, які мають проблеми з законом носить превентивний характер та включають в себе: позашкільне навчання, залучення в спортивні організації, стимуляція розвитку в денний час, педагогічне консультування, соціальну роботу із групами, педагогічний захист, соціально-педагогічну допомогу родині.

Отже, виходячи з вище сказаного, у зарубіжних країнах простежуються спільні риси, що характеризують соціальну роботу з неповнолітніми, які мають проблеми з законом і до

них можна зарахувати: соціально-педагогічна робота має профілактичну спрямованість; робота здійснюється за місцем проживання підлітків (у громаді); робота здійснюється на основі програм, які спрямовані на певну групу підлітків; робота здійснюється різними фахівцями, що координують свою діяльність; професіною базою, на яку опираються соціальні працівники, є розгалужена мережа соціальних служб, розташованих у громаді.

Запитання:

1. Які характеристика неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом?
2. У чому полягають особливості соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом?
3. Яка відмінності вітчизняного та зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом?
4. Які види соціальних послуг надаються неповнолітнім, які перебувають у конфлікті з законом?
5. У чому полягає специфіка соціальної профілактики з неповнолітнім, які перебувають у конфлікті з законом?

Література:

1. Журавель Т.В. Профілактика ВІЛ та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом: навч.-метод. посібник. К. ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ». 2015. 184 с.
2. Луценко Ю.А., Шиян О.П. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : метод. посіб. К. ПЦ «Фоліант». 2009. 136 с.
3. Лях Т.Л. Методичні рекомендації щодо організації просвітницької роботи з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед підлітків та молоді в установах Державної кримінально-виконавчої служби. К. ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ». 2013. 36 с.
4. Максимова Н.Ю., Мороз Л.І., Яковенко С.І. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки, шляхи запобігання: навч. посіб. К. Вид. А. В. 2006. 260 с.
5. Полякова О.М. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів. Суми. Університетська книга. 2009. 346 с.

Лекція 19. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи

Зміст лекції:

1. Характеристика поняття пенітенціарна система та генеза системи виконання покарань.
2. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими. Ресоціалізація неповнолітніх як один із напрямів соціальної роботи.
3. Функції та етапи роботи з неповнолітніми засудженими.
4. Завдання та принципи соціально-педагогічної роботи в умовах пенітенціарних установ для неповнолітніх

1. Характеристика поняття пенітенціарна система та генеза системи виконання покарань

Важливим аспектом соціально-педагогічної роботи є ресоціалізація та реабілітація неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі. Зміст та функції соціально-педагогічної роботи в установах пенітенціарної системи є актуальними для теорії та практики соціально-педагогічної та соціальної роботи.

Пенітенціарна система – система норм, органів та установ, що організує відбування покарання особами, які отримали судовий вирок у вигляді позбавлення волі.

Така система залежить від ряду умов, а саме: історичних традицій, соціально-психологічних особливостей суспільства, економічних можливостей держави та може передбачати різні умови для утримання засуджених.

Гене́за становлення системи покарань дає можливість зрозуміти зміни які відбувалися у ставленні держави та суспільства до позбавлення волі від каральної та репресивної до виправної та соціально-виховної.

Виокремлюють чотири таких періоди (Г. Радов, І Резник, С. Фаренюк):

- допенітенціарний (каральний);
- пенітенціарний (філантропічний);
- виправно-трудоий;
- реформаторський.

Допенітенціарний (каральний) період.

Характеризується повною байдужістю державних структур і суспільства до засуджених та жорстокістю карних заходів.

У «Руській правді» (звід законів Ярослава Мудрого) йдеться переважно про кровну помсту та грошові стягнення. Також описано покарання, що обмежують свободу («у погріб» чи «поруб» - земляна тюрма, «у заліза» - кайдани, «у дибу» - дерев'яну колоду); покарання, що завдають шкоду здоров'я (побиття різками, кнутом, відсікання частин тіла); смертну кару (повішання, втоплення тощо).

У Литовсько-Руську добу переважали публічні покарання, що сприяли публічному залякуванню та формуванню думки у суспільстві про невідворотність кари. Також почали визначати мету покарання, як виправлення злочинця (той хто мав провину, обіцяв, уникати у майбутньому таких вчинків).

У козаків на Запорозькій Січі метою покарання було залякування: «на страх іншим злодіям» через мученицькі кари (повішення за ребро на гак, четвертування, спалення, закопування живцем). Ще одним із видів покарань за часів козацтва стало позбавлення волі.

Щодо неповнолітніх то вони відбували покарання на рівні з дорослими. Скасування і пом'якшення покарання для дітей почалося в XVII столітті під впливом візантійських законів. У 1669 році неосудними вважались та офіційно це було затверджено у законах особи до 7 років.

Пенітенціарний (філантропічний) період. Характеризується певними змінами у законодавстві та пенітенціарній практиці, а також активною філантропічною діяльністю приватних осіб, які співчували засудженим. Саме в цей час сформувалася система органів і установ виконання покарань.

1742 року Сенат встановив термін малолітства до 17 років і запропонував за злочини таких осіб карати батогами і засилати в монастирі,

а батьки повинні були відшкодувати завдані збитки. У 1765 році визначено, що кримінальну відповідальність будуть нести особи, які досягли 17 років. У 1767 році було заборонено застосовувати тілесні покарання до дітей.

У 1778 році Катериною II затверджено «Проект статуту про тюрми», де йшлося про устрій в'язниць, удосконалення системи тюремних установ, гуманізацію умов утримання ув'язнених.

В Україні в даний період було запроваджено робітничі та упокорювальні будинки, тюремні замки (перші виправні заклади). У них відбувався розподіл в'язнів за місцем та умовами утримання залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину.

У 1819 році створено «Товариство піклувальне про тюрми», що дбало про моральне виправлення злочинців та покращення матеріального забезпечення місць ув'язнення. Це стало першими кроками для ресоціалізації злочинців. В цей час у зв'язку з переповненими тюрмами дітей тримали разом з дорослими. Це негативно позначалося на їх психологічному стані та поведінці.

1845 року створений документ «уложення про покарання кримінальні та виправні», де диференціюється система покарань, особливо щодо неповнолітніх. Діти віком до семи років не підлягали відповідальності за злочини; діти до 10 років не підлягали суду, їх передавали батькам чи

родичам для «суворого нагляду, виправлення та повчання». Особи від 10 до 14 років, якщо встановлено судом, що вони діяли «без розуміння» мали таку ж форму покарання, якщо встановлено, що злочин вчинявся навмисно то вони підлягали покаранню, але менш суворошому, ніж дорослі. Повнолітні (21 рік) відбували покарання на рівні з дорослими. Існувала диференціація системи покарань для хлопців та дівчат.

1866 році впроваджено в дію закон «Про заснування притулків та колоній для морального виправлення неповнолітніх злочинців», він передбачав створення системи закладів для відбування покарань неповнолітніми ув'язненими у вигляді позбавлення волі, умови, порядок здійснення таких покарань та роздільне утримання осіб жіночої та чоловічої статі. В цей період почали створюватись досить активно землеробські колонії та ремісничі притулки. Перебування або направлення у притулок розглядалось не як покарання, а як засіб примусового виховання.

У 1879 році організовано Головне тюремне управління, яке опікувалось всіма місцями ув'язнення, притулками для неповнолітніх.

1897 році прийнято Закон «Про зміну форм і обрядів про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх, а також законоположень про їх покарання» для усунення недоліків у роботі з неповнолітніми засудженими. Для осіб, які не

досягли 17 років переважно здійснювали індивідуальну та виховну роботу, направляли їх до притулків, монастирів та віддавали на виховання благодійним особам. Не зважаючи на це, до неповнолітніх від 17 до 21 року застосовували смертну кару, каторгу чи поселення.

Наприкінці XIX століття поступово скасовують тілесні покарання, почали впроваджувати нові стандарти ставлення до злочинців, почалася диференціація тюремних установ.

У 70-90 роки XIX століття почалася хвиля реформування підходів до виправлення неповнолітніх злочинців засобами перевиховання та на засадах поваги до особистості.

Виправно-трудоий період (1917-1991).
Даний період почався з ліквідації тюремних інституцій.

1918 року Декретом НРК «Про комісії для неповнолітніх» скасував суди і тюремне ув'язнення для малолітніх і неповнолітніх. Спеціальна комісія могла відправляти неповнолітніх в притулки комісаріату громадського піклування.

Виховні притулки і колонії передано у відання Народного комісаріату соціального забезпечення, пізніше – Народного комісаріату освіти. Для таких категорій, як важковиховувані діти, підлітки, неповнолітні правопорушники було сформовано наступні установи: реформаторії,

трудо́ві комуни, землеробські трудо́ві колонії. Економічні труднощі в цих закладах, відсутність професійних педагогів та вихователів призвело до їх закриття.

У 1919 році прийнято Керівні начала кримінального права у яких прописано було, що неповнолітні до 14 років не підлягають суду та покаранню, а підлягають виховним заходам. Такі самі заходи застосовувались до осіб 14-17 років, які діяли без злого умислу.

1920 році з'явилися трудо́ві будинки, де неповнолітніх об'єднували в групи по 15-25 осіб. Строк перебування у таких закладах визначався судом та за ними наглядали вихователі. Основою виховання в таких закладах була праця. Умов для трудо́вого виховання в даних закладах не було та перевиховання деяких категорій засуджених (рецидивісти) було не можливим. Трудо́ві будинки реформували у школи фабрично-заводського навчання.

У 1924 році у кримінальне законодавство внесено поняття «малолітні» (особи до 12 років, згодом до 14 років) і «неповнолітні» (до 18 років) правопорушники. до малолітніх можна застосовувати лише заходи медико-педагогічного характеру.

У 1935 році ухвалено постанову «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності і визнано за необхідне

організовувати трудові колонії для утримання неповнолітніх засуджених до позбавлення волі.

Керівником таких трудових колоній став А. Макаренко. У таких колоніях перебували неповнолітні злочинці у віці від 12 до 16 років і безпритульні у віці від 14 до 18 років, неповнолітні старшого віку (16-18 років) підлягали направленню в загальні місця ув'язнення для дорослих злочинців.

З 1969 року було затверджено Основи виправно-трудового законодавства, що передбачало діяльність таких виправно-трудових закладів: виправно-трудова колонія (загального, посиленого, суворого, особливого режимів і колонії-поселення); тюрми (загального і суворого режимів); виховно-трудова колонія (загального і посиленого режимів) для неповнолітніх злочинців.

З 70-х років поширилося шефство над такими закладами промислових підприємств, освітніх, культурних та просвітницьких організацій. Така співпраця дозволяла розширити заходи соціально-виховної роботи та напрями соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх засуджених. Впроваджувались тематичні вечори, вечори зустрічей, конкурси, свята, було запроваджене індивідуальне шефство над засудженими.

Реформаторський період. Характеризується процесами гуманізації кримінально-виконавчої системи, а саме тієї, що стосується неповнолітніх.

У 1991 році Кабінет Міністрів України затвердив Постанову «Про основні напрямки формування кримінально-виконавчої системи України», 2002 році - Постанову «Про затвердження Програми реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002-2005 роки». Було проведено ряд реформ для приведення української системи покарань у відповідність до міжнародних норм і стандартів. У 2004 році було прийнято кримінально-виконавчий кодекс, за яким виховно-трудові колонії для неповнолітніх перейменовано на виховні колонії (ВК), які є спеціальними виховними установами, в яких відбувають покарання неповнолітні (особи віком від 14-до 18 років), засуджені до позбавлення волі.

Україна відмовилась від смертної кари, заслання, висилання та почала гуманізацію системи покарань та забезпечення відповідності пенітенціарного процесу міжнародним стандартам. Збільшилася кількість впроваджених заходів та програм, спрямованих на ресоціалізацію засуджених, удосконалено соціально-педагогічну роботу з ними.

2. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими

Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими – вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на надання

соціальної підтримки, допомоги та здійснення соціальної реабілітації засуджених з метою їх успішної комплексної ресоціалізації і попередження рецидиву.

Метою соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими є їх ресоціалізація.

Ресоціалізація неповнолітніх – комплекс дій, спрямованих на повторне засвоєння культури відносин у соціумі, формування (або відновлення) і закріплення у вихованців певних соціальних норм та ролей, стійкої просоціальної мотивації для усвідомленої відмови від норм кримінального середовища на користь загальноприйнятих цінностей; здобуття умінь і навичок, необхідних для їх успішного повернення в суспільство.

Об'єктом соціально-педагогічної роботи у виховній колонії (ВК) є 14-18 річні неповнолітні (у виняткових випадках 18-22 річні повнолітні), засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк (максимальним для неповнолітніх є строк у 15 років).

Після досягнення 18 років засуджених, строк покарання у яких продовжується, переводять у виправні колонії. Згідно вимог ч.1 ст. 148 Кримінально-виконавчого кодексу у виховних колоніях з метою закріплення результатів виправлення, закінчення закладу загальної середньої освіти, закладу професійно-технічної

освіти дозволено утримувати вихованців до досягнення ними 22 річного віку.

Структурними підрозділами виховної колонії є: керівний відділ, чергова служба, відділ соціально-виховної та психологічної роботи, заклад загальної середньої освіти, заклад професійно-технічної освіти, оперативний відділ, відділ режиму й охорони, група з контролю за виконанням судових рішень, група з роботи з особовим складом, відділ інтендантського та господарського забезпечення, група з мобілізаційної роботи та цивільної оборони.

3. Функції та етапи роботи з неповнолітніми засудженими

До основних функцій соціально-педагогічної роботи у ВК належать:

- діагностична: визначення особливостей неповнолітнього, його розвитку, соціальних зв'язків, комплексне оцінювання потреб для подальшого планування роботи;
- прогностична: розроблення індивідуальних планів роботи із засудженим на основі результатів діагностики та оцінки потреб;
- виховна: створення умов для всебічного правового, морального, трудового, художньо-естетичного, фізичного розвитку вихованців колонії;
- освітня: задоволення пізнавальних та професійно спрямованих потреб засудженого;

- трудова: залучення вихованця до суспільно-корисної праці та корисної зайнятості, формування професійних навичок, що знадобляться у подальшому житті;
- правозахисна: захист прав засудженого, сприяння у відновленні документів, дотриманні прав на житло та освіту;
- соціально-медична: створення умов щодо збереження й охорони здоров'я, його зміцнення, профілактики алко та наркозалежності; а також робота із залежними від психоактивних речовин;
- профілактична: реалізація профілактичних програм, спрямованих на формування відповідальної поведінки, здорового способу життя, запобігання правопорушенням;
- соціально-побутова: створення на базі пенітенціарного закладу побутових умов для засуджених, що відповідають вимогам кримінально-виконавчого законодавства;
- координаційна: координування цілей і змісту діяльності всіх рівнів, підрозділів і ланок колонії, колонії і громади, персоналу і засуджених, засуджених між собою.

Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими у ВК має такі етапи: діагностичний та адаптаційний (прибуття засудженого в установу); ресоціалізації (під час відбування покарання); соціальної адаптації (у період підготовки засудженого до звільнення. Їх реалізують у

відповідних структурних дільницях ВК: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; соціальної адаптації.

У дільниці карантину, діагностики та розподілу новоприбулі вихованці перебувають протягом 14 діб. Основним завданням є їх адаптація до умов позбавлення волі та ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку. При цьому є повне медичне обстеження для виявлення інфекційних, соматичних, психічних захворювань та первинне психолого-педагогічне та соціально-педагогічне вивчення (початкове оцінювання потреб засудженого).

Таке оцінювання здійснює міждисциплінарна команда фахівців ВК до якої входять психолог, медик, вихователь дільниці КДІР, учителі ЗЗСО, майстри виробничого навчання.

Основними методами оцінювання потреб виступають: аналіз документів (матеріалів особової справи засудженого, характеристик, що надійшли із СІЗО, місць попереднього навчання або роботи); інтерв'ю (бесіда) із засудженим; опитування з використанням стандартизованих форм (анкет, програм інтерв'ю); психологічні діагностичні методики (проективні, тестові); спостереження за поведінкою.

Вході оцінки потреб необхідно:

1) Отримання основної інформації про засудженого за такими категоріями:

- соціально-демографічні дані (відомості про особу засудженого);
- відомості про судимість, скоєний злочин, а також попередні судимості у разі їх наявності;
- інформація про перебування у слідчому ізоляторі;
- відомості про найближче соціальне оточення засудженого та спосіб життя до ув'язнення;
- дані про психологічні особливості: спрямованість особистості, особливості психічних процесів (пам'ять, мислення, уява), психологічні/психічні проблеми, ступінь конфліктності та агресивності, наявність лідерських якостей, рівень загального світогляду, наявність творчих здібностей, готовність до самовиховання;
- рівень освіти і професійної підготовки;
- стан здоров'я;

2) рішення за результатами отриманих даних про:

- спрямування засудженого до відділення дільниці ресоціалізації;
- зарахування до закладів загальної середньої освіти (за її наявності в установі) та визначення класу;
- зарахування до закладу професійно-технічної освіти (визначення групи);
- визначення місця працевлаштування в умовах ВК.

Дільницю ресоціалізації створюють для забезпечення оптимальних умов відбування

покарань та проведення із засудженими соціально-виховної та психологічної роботи для досягнення мети їх виховання і ресоціалізації. Таку діяльність здійснює служба соціально-виховної та психологічної роботи. Тут відбувається перший етап комплексного оцінювання потреб, під час якого уточнюють та поглиблюють дані, отримані на попередньому етапі.

На даному етапі визначають:

- 1) уточнюють основні потреби, проблемні зони, ресурси засудженого за такими напрямками:
 - психологічні особливості (спрямованість особистості, особливості психічних процесів (пам'ять, мислення, уява), психологічні/психічні проблеми, ступінь конфліктності та агресивності, наявність лідерських якостей, рівень загального світогляду, наявність творчих здібностей, готовність до самовиховання);
 - освітній рівень (ставлення до навчання, готовність вчитися, наявність повної загальної середньої та професійно-технічної освіти або вищої освіти);
 - професія (наявність досвіду роботи, навичок роботи за професією, мотивація до роботи);
 - стан здоров'я (необхідна засудженому діагностика, лікування хронічних захворювань, реабілітація від алко або наркозалежності);
 - відновлення, зміцнення або формування корисних зв'язків із найближчим соціальним оточенням на

волі (на основі оцінювання позитивної соціальної мережі засудженого);

2) визначення рівня загальносоціальних цінностей та просоціальних установок як підґрунтя ефективної ресоціалізації:

- достатня сформованість цінності здоров'я, сім'ї, освіти та професії;
- наявність установок щодо особистісного зростання, самовиховання та самовдосконалення;
- розуміння необхідності дотримання правислухняної поведінки;

3) визначення рівнів знань, розвитку просоціальних вмінь та навичок, необхідних для запобігання скоєнню рецидиву злочину та успішної соціальної адаптації після звільнення та у соціум:

- знання, вміння та навички управління почуттями та емоціями;
- знання основ ефективного безконфліктного спілкування та володіння відповідними вміннями та навичками;
- знання основ прийняття рішення та володіння відповідними вміннями та навичками;
- знання сутності сім'ї, її основних функцій, розвиток вмінь та навичок моделювання власної сім'ї та позитивних взаємин у ній;
- знання, вміння та навички планування майбутнього (короткострокові та довгострокові плани);

- знання законодавчої бази, шляхів, умов вирішення соціально-побутових проблем та відповідні вміння та навички (розв'язання господарсько-побутових проблем, планування бюджету);
- знання, вміння та навички щодо самопредставництва (подолання власних проблем та обстоювання інтересів, комунікації із соціальними інституціями);
- знання про здоров'я, методи його збереження та зміцнення, а також розвиток умінь та навичок ведення здорового способу життя та дотримання безпечної поведінки;

4) визначення чинників ризику, що можуть спричинити проблеми у ресоціалізації засудженого та призвести до рецидиву злочину;

5) розроблення адекватної потребам та ресурсам засудженого й установи індивідуальної програми соціально-виховної роботи з ним. Програма має містити заходи, що допоможуть забезпечити потреби засудженого, визначені на етапі оцінювання, та сприятимуть його успішній ресоціалізації.

Постійно потрібно проводити моніторинг та оцінювання результатів соціально-виховної роботи із засудженими, що відображаються у ступені його виправлення, зміні ціннісних пріоритетів, планів. На основі результатів моніторингу вносяться корективи до індивідуальної програми роботи із засудженими.

Завданнями соціально-виховної роботи із засудженими можуть бути:

- забезпечення стабільності оперативної обстановки, дисципліни та порядку серед засуджених групи;
- допомогу новоприбулим в адаптуванні у колективі;
- проведення індивідуально-виховної роботи з вихованцями, котрі перебувають на профілактичному обліку як схильні до різного роду порушень;
- проведення правового, трудового, морально-естетичного, патріотичного, санітарно-гігієнічного, спортивно-оздоровчого, духовного виховання засуджених;
- залучення представників громадськості, державних органів влади, релігійних конфесій, родичів до процесу виправлення та перевиховання неповнолітніх засуджених;
- сприяння роботі самодіяльних організацій засуджених (рада колективу засуджених);
- формування у засуджених позитивних рис характеру, мовної культури, національної свідомості тощо.

До дільниці соціальної адаптації переводять вихованців, яким до звільнення залишилось шість або менше місяців і котрі своєю поведінкою заслужили умовно-дострокове звільнення або звільнятимуться за відбуттям усього терміну

покарання, призначеного судом. На цій ділянці відбувається другий етап комплексного оцінювання потреб, результатом якого мають стати:

1. Уточнення рівня сформованості загальносоціальних цінностей та просоціальних установок як підґрунтя ефективної ресоціалізації на момент переведення до ділянці соціальної адаптації (категорії для оцінювання такі самі, як і на першому етапі комплексного оцінювання);

2. Уточнення рівнів знань, розвитку просоціальних умінь та навичок, необхідних для запобігання скоєнню рецидиву злочину та успішної соціальної адаптації після звільнення на момент переведення до ділянці соціальної адаптації;

3. Визначення та уточнення намірів та планів засудженого щодо влаштування після звільнення: реєстрація, визначення місця проживання, спілкування з найближчим соціальним оточенням, набуття та підвищення рівнів освіти, працевлаштування;

4. Визначення чинників ризику, що можуть спричинити проблеми у ресоціалізації засудженого та призвести до рецидиву злочину;

5. Розроблення адекватної потребам та ресурсам засудженого і установи індивідуальної програми підготовки засудженого до звільнення. Така програма реалізується в умовах спеціально організованої школи з підготовки до звільнення,

заняття в якій відбуваються один або два рази на тиждень протягом трьох місяців.

Засуджені, які перебувають у дільниці соціальної адаптації, працевлаштовуються на окремих виробничих об'єктах колонії або за її межами з дотриманням вимог безпеки і постійного контролю.

При роботі з неповнолітніми засудженими важливим є врахування їх *особливостей*, а саме:

1. Специфічні психологічні особливості, що пов'язані з підлітковим віком: акцентуації характеру (переважно це такі, які заважають ефективній соціальній адаптації та сприяють формуванню девіантної поведінки (гіпертимна, епілептоїдна (збудлива), істероїдна (демонстративна), нестійка; підліткові психологічні реакції (емансипації від ігнорування виховного впливу дорослих, групування з однолітками, реакції пов'язані з пубертатним періодом та формуванням сексуального потягу); амбівалентність почуттів (різке коливання настрою, зміна апатії на бурхливе протиборство); брак функції прогнозу, що перешкоджає передбачити наслідки своїх дій (не володіють навичками конструктивного аналізу своєї поведінки, не прогнозує майбутнє, відсутні життєві плани); нестійка, неадекватна самооцінка.

2. Недостатній рівень сформованості мотиваційної та емоційно-вольової сфер

(розгальмованість, підвищена збудливість, послабленість механізмів контролю, страх, пригніченість).

3. Соціальна та педагогічна занедбаність, а як їх наслідок – соціальна дезадаптація: відсутність багатьох важливих життєвих навичок, що пов'язані з прийняттям рішень, протистояння тиску, відповідальної поведінки, недостатньо сформовані комунікативні навички).

4. Психічні порушення.

5. Алкоголізація та наркотизація, що впливають на вибір ризикованих моделей поведінки та успішність процесів ресоціалізації.

4. Завдання та принципи соціально-педагогічної роботи в умовах пенітенціарних установ для неповнолітніх

Основними завданнями соціально-педагогічної роботи в умовах пенітенціарних установ для неповнолітніх є:

- Формування (відновлення) позитивної системи цінностей, переконань, установок, просоціальної мотивації у неповнолітніх;

- Формування (відновлення) позитивних навичок, умінь, стилю спілкування;

- Розвиток знань, умінь та навичок для проживання в громаді (навичок самообслуговування, гігієни, догляду та підтримання стану власного здоров'я, трудових та

професійних навичок і умінь, знання власних прав та обов'язків, уміння їх застосовувати;

- Формування (відновлення) якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, засвоєння відповідних соціальних ролей, сприяння розуміння засудженими засад громадської моральності та взаємної відповідальності;

- Збільшення ступеня самостійності вихованців, їх здатності контролювати своє життя та ефективно розв'язувати життєві проблеми соціально прийнятним шляхом;

- Формування поваги до закону і трудового влаштування з метою запобігання рецидиву злочину;

- Відновлення соціально-корисних зв'язків засуджених із родичами та представниками територіальної громади за місцем їх проживання після звільнення;

Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими ґрунтується на таких специфічних принципах:

1. Принцип побудови індивідуальних програм соціально-виховної роботи із засудженими на основі оцінки його потреб, визначає адресний, конкретний характер надання йому допомоги на основі результатів оцінювання потреб, особливостей та ресурсів як самого неповнолітнього, так і його найближчого

соціального оточення; передбачає врахування зони актуального й найближчого розвитку підлітка та орієнтування в роботі з ним на перспективу;

2. Принцип максималізації особистісних ресурсів, що передбачає виявлення та розвиток потенціалу вихованця (здібностей, якостей, інтересів) для свідомого перевиховання, самостійного розв'язання життєвих проблем, особистісного розвитку і побудови позитивної життєвої перспективи;

3. Принцип активного, усвідомленого залучення засудженого до соціально-педагогічної роботи дає змогу створити передумови для суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адекватного поділу із підлітком відповідальності за результат його ресоціалізації та підготовки до виходу з місць позбавлення волі;

4. Принцип залучення найближчого соціального оточення засудженого до його ресоціалізації допоможе комплексно підійти до цього процесу, а також сприятиме використанню потенціалу як найближчого оточення, так і територіальної громади за місцем проживання неповнолітнього. Це сприяє на побудову активної мережі підтримки вихованця після звільнення;

5. Принцип різнобічності та комплексності заходів, спрямованих на ресоціалізацію, передбачає реалізацію сукупності реабілітаційних впливів різного характеру, що ґрунтуються на результатах

оцінювання потреб, ресурсів засудженого і його найближчого соціального оточення. Розрізняють такі сфери реабілітації, які обумовлюють сфери впливів: сімейну, соціальну, освітню, виробничу-трудова, медичну, правову;

6. Принцип системності та наступності передбачає, що всі заходи необхідно реалізовувати у межах індивідуальної програми та підпорядковувати єдиній меті, при цьому необхідний поступовий перехід від одного реабілітаційного заходу до іншого враховуючи при цьому актуальні потреби, строк покарання, ставлення до нього засудженого, характер скоєного злочину, ступень його ваги, рівень усвідомлення провини, стан організму та психосоціальні особливості особистості;

7. Принцип партнерства - створення партнерської мережі у підготовці засуджених до звільнення, розподіл повноважень, функцій та відповідальності фахівців різних відомств, установ та організацій (вихователь відділення, психолог, інспектор з підготовки до звільнення, соціальний працівник, дільничний, лікар, священник тощо) у реалізації програм ресоціалізації засуджених. Важлива роль громадських та благодійних організацій, які надають допомогу особам, звільненим з місць позбавлення волі.

Запитання:

1. Які основні етапи розвитку системи виконання покарань?
2. У чому полягає зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими?
3. Які основні функції та етапи роботи з неповнолітніми засудженими?
4. У чому полягає суть завдань та принципів соціально-педагогічної роботи в умовах пенітенціарних установ для неповнолітніх?
5. Які особливості процесу ресоціалізації неповнолітніх як одного із напрямів соціальної роботи?
6. Які функції соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми у виховній колонії?
7. Які основні соціально-психологічні особливості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі?

Література:

1. Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців служби пробації. Методичні рекомендації. Автор. колектив: І. Яковець, А. Волік, М. Демченко, Р. Дрозд, О. Янчук. МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні». 2015. 134 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К. Академвидав. 2014. 312 с. С. 217-237.
3. Журавель Т.В. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник. К. «Версо-04». 2012. 168 с.

МОДУЛЬ V. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Лекція 20. Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості

Зміст лекції:

1. Характеристика поняття «громада», її види та ознаки.
2. Функції громади, види соціальних послуг, які надаються в громаді.
3. Принципи та механізми соціально-педагогічної роботи територіальних громадах.

1. Характеристика поняття «громада», її види та ознаки

Ефективне становлення особистості та її соціальний розвиток відбувається за умови участі особистості в діяльності різних соціальних інститутів та спільнот, а саме громади.

Громада – соціальна спільнота, члени якої мають спільні географічні та соціокультурні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

Виокремлюють резидентні (географічні), ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та громади за інтересами.

У *резидентній громаді* люди взаємодіють випадково. Ознака цих громад, що вони утворені за місцем проживання. Видами таких громад є територіальна та місцева.

Територіальна громада – це жителі об'єднанні постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільно об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Місцева громада – спільнота людей, які проживають на визначеній території й об'єднанні певними економічними, соціальними, культурними зв'язками та самоусвідомлюють себе як цілісність й одноосібність.

В *ідентифікаційних громадах* формується певна система взаємозв'язків між людьми, яка ґрунтується на значущих для них спільних цінностях або характеристиках, а проживання людей на різних територіях може не відігравати суттєвої ролі.

Громади за інтересами – це групи людей, які поділяють зацікавлення певною проблемою (об'єднання батьків дітей з інвалідністю, молодих матерів, групи самодопомоги людей з ВІЛ-позитивним статусом тощо).

Люди можуть бути одночасно членами резидентних, ідентифікаційних громад, а іноді громад за інтересами.

В соціально-педагогічній науці та практиці розглядають громаду як соціальне середовище, як соціум, де проходить процес соціалізації особистості. Чим більш є розвиненою громада в усіх аспектах (моральному, інтелектуальному, культурному, матеріальному) тим більше можливостей має кожний її член для свого розвитку. Цей процес взаємообумовлений, тому що і розвиток громади залежить від рівня розвитку її членів.

Залежно від типу поселення визначають сільську, міську та громади мікрорайону великого міста, які виступають мезорівнями соціального середовища.

Параметрами таких громад є: природно-економічні особливості території; соціокультурні традиції населення; гендерно-вікові характеристики; заклади соціальної інфраструктури (навчальні, позанавчальні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо); органи місцевого самоврядування та місцевої виконавчої влади; неурядові організації.

Всі ці параметри вказують на особливості та відмінності між громадами, що і впливає на процес

соціалізації особистостей, яка проживають на її території.

Громада виступає певною соціальною системою та має свої характеристики та ознаки (таблиця 8).

Таблиця 8.

**Характеристики та ознаки громади як соціальної системи
(за Безпалько О. В.)**

Базові характеристики громади	Ознаки громади
Спільні географічні та соціокультурні ознаки	Територія Інтереси Віросповідання Цінності Етнічне походження
Стосунки членів громади	Члени громади взаємодіють між собою на різних рівнях: політичному, професійному, побутовому, дозвіллевому
Спільність дій	Члени громади усвідомлюють свої потреби та проблеми й об'єднуються для їх задоволення і розв'язання

2. Функції громади, види послуг, які надаються в громаді

Територіальна громада є соціальним середовищем проживання дітей та сімей з дітьми. Відповідно до засад децентралізації саме об'єднані територіальні громади (ОТГ) мають забезпечувати безпеку та соціальну підтримку кожного її члена.

До повноважень районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих органів міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад згідно з статтею 11 Закону належать:

1) визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах, у тому числі із залученням надавачів соціальних послуг недержавного сектору, оприлюднення відповідних результатів;

2) інформування населення про перелік соціальних послуг, їх зміст і порядок надання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я;

3) здійснення заходів для виявлення вразливих груп населення та осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

4) забезпечення за результатами оцінювання потреб особи/сім'ї надання базових соціальних послуг особам/сім'ям відповідно до їхніх потреб, вжиття заходів з надання інших соціальних послуг

таким особам/сім'ям шляхом створення мережі надавачів соціальних послуг державного/комунального сектору та/або залучення надавачів соціальних послуг недержавного сектору (шляхом соціального замовлення, державноприватного партнерства, конкурсу соціальних проектів, соціальних програм тощо), та/або на умовах договору з уповноваженими органами, передбаченими пунктами 2 і 3 частини першої цієї статті;

5) затвердження, забезпечення фінансування та виконання регіональних програм в частині забезпечення потреб осіб/сімей у соціальних послугах, розроблених за результатами визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах;

6) забезпечення підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників надавачів соціальних послуг, утворених ними;

7) координація діяльності суб'єктів системи надання соціальних послуг на місцевому рівні;

8) забезпечення взаємодії надавачів соціальних послуг та органів, установ, закладів, фізичних осіб - підприємців, які в межах своєї компетенції надають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади допомогу вразливим групам населення та особам/сім'ям, які

перебувають у складних життєвих обставинах, та/або здійснюють їх захист;

9) збір, аналіз та поширення відповідно до законодавства інформації щодо надання соціальних послуг, сприяння впровадженню кращого досвіду надання соціальних послуг;

10) забезпечення ведення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг на місцевому рівні;

11) здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінки їх якості, оприлюднення відповідних результатів

Основними *функціями громади* є: виробництво-споживання, соціалізація, соціальний контроль, соціальна участь, взаємопідтримка. Дані функції спрямовані на підтримку самої громади та кожної особистості в ній. Дані функції дають можливість у межах громади реалізувати всі життєво важливі потреби людини в соціумі: визначають патерни соціально необхідної поведінки; здійснюється контроль за соціальним функціонуванням індивіда в соціумі через систему формальних принципів; реалізується підтримка індивіда через різні типи організацій (релігійні, громадські, спеціалізовані формування тощо).

Так як громада є різновидом соціального середовища, відповідно вона виконує ряд *соціалізуючих функцій*:

1. Ціннісно-орієнтована функція, що забезпечує прийняття членом громади суспільних цінностей, на основі яких формується особистісна система цінностей.

2. Культурологічна функція, яка передбачає формування особистісної культури на основі практичного й вибіркового засвоєнням кожним членом громади соціокультурних традицій спільноти.

3. Нормативно-правова функція, що ґрунтується на закріпленні в поведінці особистості соціальних норм (зразків), схвалених спільнотою.

4. Функція соціального контролю, яка полягає у виробленні системи групових реакцій на поведінку члена громади у вигляді санкцій (покарання чи заохочення), адекватних соціальним цінностям суспільства.

5. Інтегративна функція – полягає у згуртуванні людей шляхом опанування ними моделей поведінки, основою яких є усвідомлення потреб та поважання прав інших людей, об'єднання їхніх зусиль для суспільно-корисної діяльності.

Оцінювання потреб громади у соціальних послугах обґрунтовано у новому Законі України «Про соціальні послуги» (2019 р.):

1. Визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах здійснюється щороку шляхом збирання,

узагальнення та аналізу інформації, у тому числі з урахуванням статі, віку, місця проживання відповідних категорій осіб/сімей;

2. Визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах здійснюється на підставі, але не виключно: соціально-демографічних даних про вразливі групи населення та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; результатів оцінювання потреб особи/ сім'ї у соціальних послугах; інформації про надавачів соціальних послуг та їхні можливості.

3. Порядок визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Робота в територіальній громаді має бути спрямована на надання необхідних *соціальних послуг*, впровадження соціально-педагогічних технологій та форм роботи, які зможуть забезпечити в умовах кожної громади:

- Соціально-правовий захист (забезпечення прав дітей згідно Конвенції ООН про права дитини та національними законодавчими документами, створення умов для гендерної рівності дітей;

рівності у правах здорових дітей та дітей з інвалідністю; забезпечення соціального захисту дітей та молоді, які проживають в сім'ях та позбавленні родинного оточення);

- Соціальну профілактику (профілактику бездоглядності та безпритульності, насилля та жорстокого поводження з дітьми, різних видів залежностей, ВІЛ/СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом);

- Соціальну реабілітацію (реабілітацію дітей та молоді з інвалідністю; осіб, які мають різні види залежностей або засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі);

- Соціокультурну анімацію (організацію змістового дозвілля дітей та молоді; забезпечення їм доступу до культурних цінностей, закладів, підприємств та організацій культури, закладів позашкільної освіти);

- Соціально-педагогічну підтримку дітей та молоді, які або сім'ї, яких перебувають у складних життєвих обставинах.

Державною гарантовано розвиток в усіх громадах таких базових соціальних послуг (догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція; надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультування; соціальний супровід; представництво інтересів; посередництво (медіація); соціальна профілактика; натуральна

допомога; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору; переклад жестовою мовою; догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; супровід під час інклюзивного навчання; інформування).

3. Принципи та механізми соціально-педагогічної роботи територіальних громадах

Організація та здійснення соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах має ґрунтуватись на таких принципах:

1. Соціально-політичні принципи, що визначають основні вимоги до реалізації соціальної політики держави щодо дітей та молоді на місцевому рівні:

- гуманізму та соціальної справедливості (визнання цінності дитини як особистості; здійснення соціально-педагогічної діяльності щодо дітей та молоді на засадах альтруїзму, емпатії, толерантності);

- індивідуального підходу в реалізації прав дітей та молоді, гарантованих міжнародними та вітчизняними законодавчими документами (визнання дитини суб'єктом права; організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в громаді з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та інтересів на основі базових положень законодавчих документів);

- зв'язку змісту та форм соціально-педагогічної роботи з конкретними умовами життєдіяльності дітей, сімей та молоді в громаді (адресне спрямування допомоги та підтримки, які обумовлені соціально-економічними, соціально-політичними та соціально-культурними умовами макро та мікросередовища).

2. Організаційно-управлінські принципи, які забезпечують практичне втілення соціально-політичних принципів у системі соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді:

- територіальності (розташування закладів та організацій соціально-педагогічного спрямування, надання ними соціальних послуг безпосередньо на території, де проживає більшість дітей та молоді, чи в максимальній близькості до неї);

- максималізації ресурсів місцевої громади (визначення пріоритетних соціальних проблем дітей та молоді місцевої громади з метою оптимального використання бюджетних коштів, інших ресурсів громади для їх подолання);

- активізації членів громади (залучення різних представників громади до планування змін в інтересах дітей, сімей та молоді, їх впровадження на місцевому рівні);

- використання якісних параметрів життєдіяльності дітей та молоді як соціальних груп місцевої громади (організація та проведення соціально-психологічних досліджень з метою

визначення особливостей життєдіяльності, пріоритетних проблем і потреб дітей, сімей та молоді, їх урахування при плануванні роботи, розроблені соціальних програм);

- оптимального поєднання інтересів, потреб, можливостей та проблем дітей і молоді в соціокультурній адаптації та самореалізації в умовах громади (організація соціально-педагогічної роботи на основі запитів і можливостей дітей та молоді місцевої громади; стимулювання їх до творчості, прийняття відповідальних рішень та формування навичок поведінки в складних життєвих ситуаціях);

- міжвідомчої взаємодії (координація зусиль різних організацій, що функціонують в територіальній громаді та розв'язують близькі за змістом соціально-педагогічні завдання в інтересах дітей, молоді та сімей);

- партнерства (залучення до соціально-педагогічної роботи представників різних організацій, соціальних та професійних груп, мультидисциплінарних команд спеціалістів, які можуть сприяти подоланню соціальних проблем дітей та молоді місцевої громади);

3. Діяльнісно-функціональні принципи, що визначають сукупність вимог до технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи на місцевому рівні:

- вчасного соціального реагування на потреби і проблеми дітей, молоді та сімей (забезпечення виконання необхідних соціально-педагогічних заходів для розв'язання соціальних проблем дітей і молоді територіальної громади в потрібний момент з урахуванням наявних ресурсів, неприпустимість відстрочення намічених заходів через нестачу коштів, фахівців);

- пріоритетності соціальних проблем (визначення пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з метою акумуляції ресурсів територіальної громади та вирішення нагальних питань щодо організації життєдіяльності дітей і молоді місцевої спільноти);

- переадресування клієнтів до тих організацій територіальної громади, у яких вони зможуть отримати необхідні послуги чи ефективніше розв'язати свої проблеми;

- інформування членів місцевої громади про якісні характеристики, особливості життєдіяльності дітей, молоді та сімей (поширення інформації про потреби та потреби дітей та молоді в засобах масової інформації, рекламних матеріалах соціальних служб та неурядових організацій з метою формування певної громадської думки та залучення членів громади до процесів прийняття рішень і позитивних змін в інтересах дітей та молоді);

- забезпечення участі всіх членів громади у подоланні проблем дітей, молоді та сімей (залучення до соціально-педагогічної роботи різних представників громади, які можуть та прагнуть розв'язувати місцеві проблеми в інтересах дітей, молоді, сімей незалежно від їхнього соціального статусу, майнового стану, віку, національності, політичних та релігійних організацій);

- різноманітності методів та форм соціально-педагогічної роботи (впровадження в закладах та організаціях територіальної громади широкого спектра технологій соціально-педагогічної діяльності, що забезпечить добір оптимальних методів і форм роботи відповідно до запитів дітей та молоді кожної цільової групи, дасть змогу розробити адекватні програми соціально-педагогічної підтримки);

- пріоритетності профілактичних заходів у соціально-педагогічній роботі з дітьми й молоддю (широке впровадження превентивних форм роботи з метою запобігання факторам ризику, конфліктним і кризовим ситуаціям у дитячому та молодіжному середовищах).

Соціально-педагогічна робота в територіальній громаді забезпечується через ряд механізмів:

Адміністративно-політичні механізми, які реалізуються через:

- розроблення та виконання в кожній територіальній громаді комплексної програми соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю, сім'ями на основі визначення їхніх потреб і проблем з урахуванням державних пріоритетів соціальної політики;

- визначення видів участі всіх суб'єктів соціально-педагогічної роботи в громаді та їх залучення до подолання проблем дітей, молоді, сімей;

- відпрацювання та впровадження технологій залучення членів громади до розв'язання проблем;

- відкриття чи відновлення роботи закладів соціальної інфраструктури для дітей та молоді, виходячи з потреб територіальних громад;

- розроблення та впровадження системи моніторингу соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями в територіальній громаді.

Організаційний механізм реалізується через:

- системного підходу до організації соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді;

- оцінювання ситуації щодо забезпечення необхідних умов для соціального становлення та розвитку дітей та молоді;

- планування роботи та впровадження соціальних послуг у закладах соціально-

педагогічного спрямування з урахуванням проблем і потреб дітей, молоді, та сімей місцевої громади;

- запровадження різних форм активізації громади (громадські слухання чи збори, опитування, рекламно-інформаційні кампанії);

- забезпечення умов для участі дітей, молоді, а також дорослих членів громади в прийнятті рішень та їх реалізації;

- організація та проведення конкурсу соціальних проектів серед неурядових організацій, які спрямованні на подолання проблем дітей та молоді, з метою підтримання місцевих ініціатив;

- створення однієї чи кількох координаційних рад (залежно від типу громади) за різними напрямками соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями;

- координація роботи та взаємодії державних та неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей та молоді в територіальній громаді;

- забезпечення умов для функціонування в кожній територіальній громаді ініціативних груп, громадських організацій, які планують і впроваджують заходи, спрямованих на покращення становища дітей, молоді, сімей.

Нормативно-правовий механізм реалізується на державному рівні та реалізується в законодавчих актах шляхом визначення правового поля участі громади у розв'язання проблем дітей, молоді, сімей

як необхідного складника соціально-педагогічної роботи.

Науково-методичний механізм реалізується в територіальній громаді через:

- наукові дослідження у сфері різних напрямів соціально-педагогічної роботи в громаді;

- розроблення інформаційно-методичних матеріалів для фахівців соціальної сфери з питань організації соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями в територіальній громаді;

- запровадження навчального курсу з підготовки фахівців до роботи в територіальній громаді у закладах вищої освіти та інститутах післядипломної освіти;

- навчання соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, представників органів виконавчої влади з метою підвищення рівня їхньої професійної компетентності у сфері соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями в територіальній громаді.

Економічний механізм реалізується через:

- посилення ролі органів місцевого самоврядування щодо фінансування місцевих соціальних проектів та програм для дітей та молоді;

- використання бюджетних коштів для розв'язання пріоритетних проблем дітей та молоді територіальної громади;

- планування статей місцевого бюджету для реалізації громадських ініціатив;

- створення умов для діяльності незалежних комісій за участю членів громади та громадського моніторингу використання бюджетних коштів на цільові програми для дітей, молоді та сімей;

- пошук суб'єктів соціально-педагогічної роботи в територіальних громадах недержавних джерел фінансування.

Всі ці положення та їх реалізація забезпечать системно-комплексний підхід у соціально-педагогічній роботі у територіальній громаді, активізацію та мобілізацію її ресурсного потенціалу, вчасне виявлення та попередження виникнення соціальних проблем, планування соціальних послуг та форм соціально-педагогічної роботи враховуючи інтереси, потреби і проблеми членів громади, підвищення рівня відповідальності членів громади за майбутнє дітей та молоді.

Запитання:

1. У чому полягають соціалізуючі функції громади?
2. Які основні характеристики громади?
3. Які принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді?
4. У чому зміст механізмів соціально-педагогічної роботи територіальних громад?
5. Які критерії результативності соціально-педагогічної роботи в громаді?

Література:

1. Аналітична записка про організацію виконання функцій у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей у 548 ОТГ , визначених наказами Мінсоцполітики від 14.06.2018 р. №890 (40 ОТГ), від 20.07.2018 р. №1051 (234 ОТГ), від 11.04.2019 р.№551 (274 ОТГ) станом на 1 липня 2019 р./
<https://www.msp.gov.ua/timeline/Decentralizaciya-vladi-.html>.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. заклад. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 151-155.
3. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико методичні основи: монографія. К. Науковий світ. 2006. 363с.
4. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. К. «Академвидав». 2014. 309 с. С. 237-246.
5. Про соціальні послуги: Закон України: прийнятий 17.01.2019 № 2671-VIII // Відом. Верховної Ради України. - 2019. - № 18. – ст. 73
6. Про організацію надання соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 р. № 587 // Урядовий кур'єр. – 2020.

- № 132. Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

7. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога. Навчальний посібник. Київ. Кондор. 2005. 198 с.
8. Шульга В.В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі. Методичні рекомендації. Київ. Ніка-Центр. 2004. 124 с.

Тема 21. Організація соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти та соціальних службах територіальної громади

Зміст лекції:

1. Основні функції та завдання соціального педагога в закладі загальної середньої освіти.
2. Напрями професійної діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти
3. Обов'язки та види діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти.
4. Характеристика Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
5. Напрями та форми діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

1. Основні функції та завдання соціального педагога в закладі загальної середньої освіти

В соціально-педагогічній теорії та практиці заклад загальної середньої освіти розглядають як соціокультурне середовище, соціальний інститут, соціально-педагогічну систему. Заклади загальної середньої освіти на сьогодні виступають провідними інститутами соціального виховання у макросередовищі. В умовах сьогодення заклади загальної середньої освіти мають виконувати нові соціально-педагогічні функції, що зумовлено змінами в соціумі, необхідністю впливати на соціокультурну ситуацію поза ними. У зв'язку з виникненням таких негативних тенденцій у суспільстві, як сімейне неблагополуччя, агресивності, соціальної невлаштованості частини населення закладам загальної середньої освіти необхідно розширити та активізувати наступні соціально-педагогічні *функції*:

- соціально-адаптивну та соціально-стабілізуючу, що забезпечить включення дитини в реальні соціальні відносини та пом'якшить соціальну напруженість та соціальні конфлікти;

- соціально-перетворювальну, яка сприятиме підготовці молодих людей до життя в умовах активних змін;

- соціально-захисну, пов'язану з турботою про дітей, яким сім'я та суспільство не змогли створити необхідних умов для розвитку та життя;

- здоров'язберігаючу, спрямовану на формування усвідомлення, що здоров'я є базовою життєвою цінністю.

Соціально-педагогічна робота в закладах загальної середньої освіти направлена на здійснення посередництва між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовувати їх взаємодію для створення умов для всебічного розвитку дітей та підлітків; сприяти участі вихованців у різних видах творчості (художній, науковій, спортивній тощо), суспільно корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей та талантів, професійному самовизначенню та соціальній адаптації учнівської молоді; залучати до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, організації, громадян; впливати на подолання особистісних, міжособистісних та внутрішньосімейних конфліктів, надавати необхідну соціальну допомогу та підтримки дітям і підліткам, групам соціального ризику

Діяльність соціальних педагогів закладів загальної середньої освіти регламентують наступні документи: лист МОН України «Про атестацію практичних психологів (соціальних педагогів)

закладів загальної середньої освіти та центрів практичної психології і соціальної роботи» №1/9-439 від 13.12.2001 р., «Про планування діяльності соціального педагога психологічної служби закладу загальної середньої освіти» №337 від 15.09.2003 р., «Про внесення змін і доповнень до нормативів чисельності практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти» №1/9-324 від 15.06.2004 р., Наказ МОН «Про затвердження положення про психологічну службу у системі освіти України» від 22.05. 2018 р. № 509, «Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України» № 1/9-477 від 24 липня 2019 року та ін.

Соціальний педагог у закладі загальної середньої освіти впроваджує наступні види соціально-педагогічної діяльності:

- допомагає в адаптації дітей при вступі до школи, переході з одного ступеня навчального закладу до іншого та при випуску з навчального закладу;
- попереджає конфлікти, допомагає у подоланні конфліктних ситуацій на ранній стадії та запобігає розвитку складніших проблем у формуванні навичок позбавлення від кризових станів, навчає соціальних навичок;
- діє як посередник між батьками та вчительським колективом, спонукає батьків до

активної участі в житті навчального закладу, повідомляє адміністрації і педколективу необхідну інформацію про становище в сім'ях учнів, які потребують соціально-педагогічної підтримки;

- слідує за відвідуваннями учнями навчального закладу, допомагає їм у подоланні причин, що призводять до пропусків занять;

- попереджує та знижує негативний вплив факторів ризику на дітей.

Л. Артющкіна, М. Бітянова, Ф. Мустаєва, Л. Нікітіна, Р. Овчарова виокремлюють наступні *функції соціального педагога у закладі загальної середньої освіти:*

1. Діагностична – вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу загалом, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил у громаді та джерел негативного впливу на дітей та підлітків.

2. Прогностичну – прогнозування на основі спостережень та досліджень динаміки розвитку негативних чи позитивних аспектів соціальної ситуації, що впливає на особистість чи групу.

3. Консультативну – надання порад, рекомендацій учням, батькам, учителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога;

4. Захисну – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їх інтересів у різноманітних інституціях (відділах у справах неповнолітніх, судді тощо).

5. Профілактичну – переконання учнів у доцільності дотримання норм та правил поведінки стосовно здоров'я та здорового способу життя;

6. Організаторську – забезпечення змістовного дозвілля дітей і підлітків у закладі загальної середньої освіти та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в навчальному закладі;

7. Координаційно-посередницьку – налагодження взаємодії між різними соціальними інститутами територіальної громади (медичними, культурними, спортивними закладами, неурядовими організаціями, поліцією у справах неповнолітніх тощо), колективом педагогів та учнів з метою спільного подолання проблем соціального становлення та розвитку особистості.

8. Фандрайзенгу – пошук додаткових ресурсів для розв'язання соціально-педагогічних завдань.

2. Напрями професійної діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти

Попередньо визначені функції дають можливість визначити зміст та напрями діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти:

- вивчення соціально-психологічних особливостей дітей та соціально-педагогічного впливу мікросередовища навчального закладу на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів;

- організація соціально-педагогічної взаємодії з учнями, які потребують допомоги, що забезпечується підтримкою дітей із проблемних сімей, спонуканням учнів до самоорганізації та самостійності, сприянням у вирішенні проблем;

- захист прав та інтересів дітей, що здійснюється через дотримання положень міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документів в умовах закладу загальної середньої освіти та сім'ї; турбота про дітей, які за певних причин виключені зі школи; захист прав дітей, які є представниками національних меншин; виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі в початковий час, допомога їм в освіті; сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг;

- соціально-психологічна допомога та підтримка дітей в кризових ситуаціях шляхом з'ясування проблеми, обговорення шляхів її розв'язання, розроблення плану дій, організування

виходу з проблеми, координації зусиль найближчого оточення, створення груп підтримки;

- виявлення дезадаптованих дітей, встановлення причин дезадаптації та надання їм необхідної допомоги;

- забезпечення однакових можливостей для дітей з інвалідністю, які отримують загальну середню освіту на базі закладів загальної середньої освіти;

- корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво у творчому розвитку особи та групи, що сприятиме оволодінню підлітками новим досвідом, розблокуванню позитивних емоцій, створенню ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє Я, підтримці ініціатив учня чи групи, створенню умов для творчості;

- стимулювання соціально значущої діяльності дітей: залучення до діяльності дитячих та молодіжних організацій; волонтерської роботи в різних соціальних службах, акціях із благоустрою, екологічних акціях; підтримки соціальних ініціатив;

- вивчення особливостей життєдіяльності дітей в умовах сім'ї шляхом соціального інспектування та забезпечення за необхідності соціального патронажу та соціального супроводу сім'ї;

- організація внутрішньошкільного моніторингу з метою своєчасного виявлення та

розв'язання соціально-педагогічних проблем дітей, батьків, педагогічного колективу;

- соціально-педагогічне дослідження мікрорайону школи з метою його соціальної паспортизації, що дає змогу отримати інформацію про інші соціальні інститути, які надають послуги дітям та молоді; організація потенційних спонсорів; місця стихійного групування підлітків; проблемні зони мікрорайону, громади.

3. Обов'язки та види діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти

Соціальний педагог в закладах загальної середньої освіти виконує такі завдання та обов'язки:

1. Вивчення, узагальнення та впровадження в роботу нових методик із соціальної реабілітації дітей;
2. Ведення статистичної та іншої документації щодо дітей, які потребують соціальної реабілітації: особових справ підопічних, листування з органами виконавчої влади, суб'єктами профілактично-виховної та лікувальної реабілітації, батьками;
3. Складання планів виховної та реабілітаційної роботи;
4. Посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організування їх взаємодії,

об'єднання зусиль з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку дітей, підлітків як особистостей, їх благополуччя в мікросоціумі;

5. Проведення соціально необхідної роботи щодо організації спілкування дітей, молоді, дорослих у громаді за місцем проживання, мікрорайоні, сімейно-сусідських спільнотах;
6. Сприяння участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів;
7. Піклування про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді;
8. Залучення до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різних установ, громадських організацій, творчих спілок, окремих громадян;
9. Сприяння подоланню особистих, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів;
10. Надання необхідної консультативної психолого-педагогічної допомоги дитячим, молодіжним об'єднанням, угрупованням соціального ризику, дітям, підліткам, які потребують піклування;

11. Утвердження настановами й особистим прикладом поваги до принципів загальнолюдської моралі, правди, справедливості, гуманізму, доброти, працелюбства, інших добродійностей;
12. Виховання поваги до батьків, жінки, культурно-національних, духовних, історичних цінностей України, країн світу, дбайливого ставлення до навколишнього середовища;
13. Підготовка дітей, підлітків до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
14. Дотримання педагогічної етики, виявлення поваги до гідності особистості дитини, захист її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, профілактика вживання дітьми та підлітками алкоголю, наркотиків, запобігання іншим шкідливим звичкам, пропаганда здорового способу життя;
15. Профілактика правопорушень неповнолітніх, дитячого побутового, дорожньо-транспортного травматизму, пожеж;
16. Постійне вдосконалення власного професійного рівня, педагогічної майстерності, загальної культури;
17. Ефективне застосування професійних знань у практичній діяльності.

Соціальний педагог закладу загальної середньої освіти виконує діагностичну, консультативну, корекційно-розвивальну, профілактичну, реабілітаційну роботу. При цьому соціальний педагог з'ясовує рівень розвитку особистості учня та його соціальні зв'язки у закладі шляхом індивідуального та групового соціально-педагогічного діагностування. Воно використовується для проникнення в сутність конкретних проблем, притаманних об'єкту, опис їх у системі показників і визначення кінцевого результату.

Соціально-педагогічна діагностика – збирання інформації про учня, його соціальне оточення та про вплив на них різних чинників; вивчення соціальних мотивів і причин поведінки дитини, сім'ї, групи; дослідження сутності соціальних проблем, які створюють скрутну життєву ситуацію; виявлення дітей, підлітків та молоді групи ризику, вивчення соціальної адаптації дітей, професійної спрямованості.

Виокремлюють такі напрями діагностичної роботи соціального педагога: діагностування особистісних рис, які впливають на реакцію при впровадженні освітньо-виховних компонентів; особливостей стосунків у родині учнів та їх впливу на навчання і виховання; ставлення учнів, педагогів, батьків до певних аспектів навчально-виховного процесу; діагностування та облік учнів,

схильних до паління, вживання алкоголю чи наркотичних речовин; фіксування особливостей молодших школярів для конструктивної побудови адаптаційних і корекційних програм; обстеження житлових умов сімей, де проживають сироти, діти без батьківської опіки.

Основними методами діагностики можуть бути: збирання первинної інформації (аналіз документів, знайомство з статистичними даними), методи соціометрії, діагностичні бесіди, спостереження, метод самооцінювання, біографічний метод, методи незалежних характеристик, експертні оцінки, опитування, інтерв'ювання, анкетування, тестування.

4. Характеристика Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Центри соціальних служб для сімей, дітей та молоді – спеціальні заклади, уповноваженні державою реалізувати соціальну політику шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю.

Центри соціальних служб для сімей, дітей та молоді належать до соціальних служб територіального охоплення, що дає можливість залучити до соціальної роботи фахівців відповідного профілю та кваліфікації; створити можливості для отримувачів послуг певної територіальної одиниці користуватися послугами спеціалістів; виокремити соціальні проблеми дітей,

молоді та сімей певної громади та об'єднати її ресурси для їх вирішення.

Центри створюються відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, належать до сфери їх управління та підпорядковуються органам виконавчої влади чи виконавчому органу сільської, селищної, міської ради.

У мережу центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) входить Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (КМЦСССДМ), районні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (РЦСССДМ) та міські, селищні, сільські та районні у містах ЦСССДМ. Система центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді подано на рис. 3.

Діяльність центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді здійснюється відповідно до Законів України та загальнодержавних програм щодо соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, а саме:

1. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»;
2. Закон України «Про соціальні послуги»;
3. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»;
4. Закон України «Про охорону дитинства»;

5. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»;

6. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»;

7. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» та інші.

Мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді *надає послуги*, а саме:

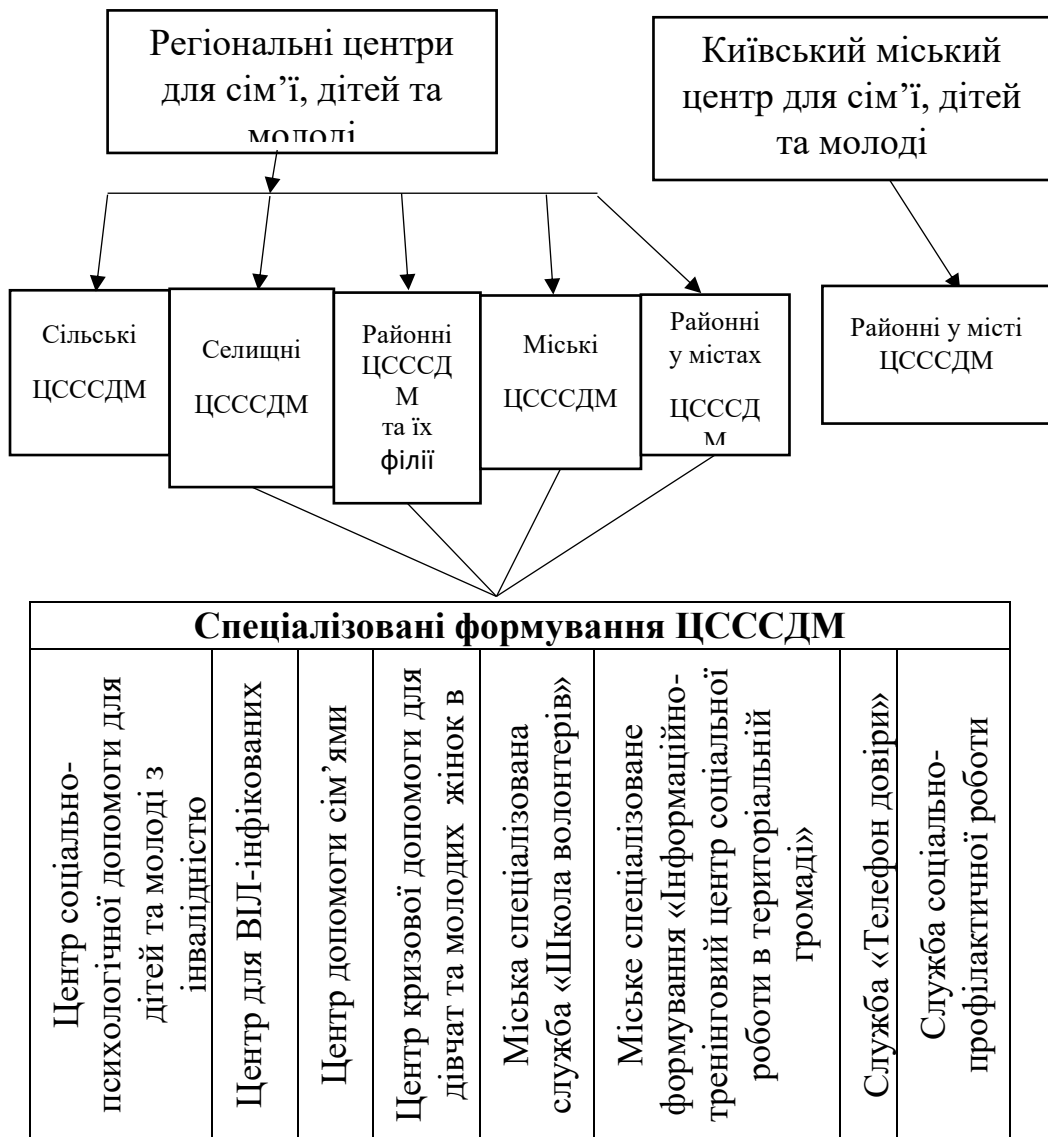
- сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- членам сімей учасників АТО/ООС та демобілізованим учасникам АТО/ООС;
- сім'ям внутрішньо переміщених осіб з дітьми;
- особам, які постраждали від домашнього насильства та торгівлі людьми;
- сім'ям, які виховують дітей та молоді з інвалідністю;
- людям із залежностями та членам їх родин, групи взаємодопомоги;
- особам, які мають соціально небезпечні хвороби (в тому числі ВІЛ/СНІД);
- дітям та молоді, які перебувають у конфлікті з законом;
- потенційним кандидатам у прийомні батьки, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, опікуни та піклувальники, усиновителі, а

також у наставники, патронатні вихователі проводить навчальну підготовку.

Основними завданнями Центрів є:

1. Забезпечення участі районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у виконанні загальнодержавних та інших соціальних програм з питань соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю;
2. Здійснення організаційно-правового, методичного та інформаційного забезпечення діяльності районних центрів; центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів для Віл-інфікованих дітей та молоді, центрів ресоціалізації наркозалежної молоді, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю;
3. Організація та проведення семінарів і тренінгів;
4. Забезпечення впровадження нових соціальних технологій, спрямованих на раннє виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;
5. Формування відповідального батьківства;
6. Запобігання випадкам відбирання дитини в батьків;

Рис. 3. Система центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді

7. Створення умов для повернення дитини з інтернатного закладу на виховання батьків;
8. Здійснення моніторингу за дотриманням державних стандартів соціальних послуг під час проведення районними центрами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

5. Напрями та форми діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді організують надання соціальних послуг за такими напрямками:

- кризова допомога для дівчат та молодих жінок в складних життєвих обставинах;

- соціальна робота з особами з проблемами хімічних залежностей та ВІЛ/СНІД;

- соціальна робота з дітьми та молоддю з інвалідністю;

- соціальна робота з сім'ями в складних життєвих обставинах;

- соціальна робота з сім'ями з проблемою насильства, торгівлі людьми;

- напрям соціальної роботи з сімейними формами виховання (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, опіка/піклування; кандидати);

- соціальна робота з дітьми-сиротами, дітьми з числа дітей-сиріт;

- соціальна робота з дітьми, які знаходяться у конфлікті з законом;

- організація літнього оздоровлення дітей;
- соціально-психологічна допомога учасникам АТО/ООС та членам їх родин;
- інформаційно-методичне забезпечення соціальної роботи;
- організаційно-правової роботи;
- соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами (ВПО);

Основними формами соціально-педагогічної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є: консультації, тренінги, лекторії, семінари, круглі столи, ігротеки, фестивалі, тематичні тижні, свята, конкурси, шоу-програми, виставки, екскурсії, інтерактивні театри, благодійні акції, клуби, ярмарки.

Запитання:

1. У чому полягає мета та функції соціально-педагогічної роботи фахівця у закладі загальної середньої освіти?
2. У чому полягає зміст соціально-реабілітаційної роботи соціального педагога?
3. Які напрями професійної діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти?
4. Які види соціальних послуг можуть надаватись фахівцями Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді?
5. Які напрями та форми діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. заклад]. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 156-165.
2. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. За ред. Безпалько О.В. К.. «Академвидав». 2014. 309 с. С. 246-259.
3. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник. За ред. І.Д.Зверевої. К. Центр навчальної літератури. 2000. 316 с. С. 84-111.
4. Соціальна педагогіка. Підручник. За ред. А.Й Капської. К. Центр навчальної літератури. 2006. С. 138-145.

Лекція 22. Заклади соціального обслуговування дітей та молоді

Зміст лекції:

1. Характеристика та типологія закладів соціального обслуговування дітей та молоді.
2. Характеристика та напрями діяльності Центру соціально-психологічної реабілітації
3. Характеристика та напрями діяльності Центру соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з інвалідністю
4. Характеристика та напрями діяльності соціального центру матері та дитини, Центру кризової допомоги дівчатам та молодим жінкам в СЖО та соціальна квартира

5. Характеристика та напрями діяльності центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді
6. Характеристика та напрями діяльності соціального гуртожитку та Центру соціально-психологічної допомоги
7. Притулок для дітей та Центр соціальної підтримки дітей та сімей: завдання та напрями діяльності

1. Характеристика та типологія закладів соціального обслуговування дітей та молоді

На сьогодні з стрімким розвитком суспільства удосконалюються та впроваджуються і нові технології соціально-педагогічної роботи, відповідно відбувається розширення мережі закладів соціального обслуговування. Така ситуація зумовлена появою великої кількості дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (ВІЛ-інфікованих дітей, неповнолітніх, які мають девіантну поведінку та різні види залежностей, бездоглядних та безпритульних дітей, дітей, які зазнали різних видів насилля, дітей з інвалідністю тощо). Перераховані категорії дітей потребують соціальної допомоги та підтримки у спеціальних закладах, які спеціалізуються на роботі з даними категоріями.

До закладів соціального обслуговування дітей та молоді зараховують:

1. Центр соціально-психологічної реабілітації дітей;
2. Центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;
3. Соціальний центр матері та дитини;
4. Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді;
5. Соціальний гуртожиток;
6. Центр соціально-психологічної допомоги;
8. Центр допомоги дівчатам та молодим жінкам в СЖО;
9. Соціальна квартира;
10. Центр соціальної підтримки дітей та сімей;
11. Притулок для дітей.

Перераховані заклади соціального обслуговування дітей та молоді та їх діяльність спрямована в першу чергу на захист прав та інтересів дітей, а також на створення і забезпечення сприятливих умов для ефективної їх соціалізації та всебічного розвитку особистості.

2. Характеристика та напрями діяльності Центру соціально-психологічної реабілітації

Центр соціально-психологічної реабілітації – це заклад у якому надаються соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Такі Центри створюють місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Основне завдання центру –

надання невідкладних психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних та юридичних послуг, послуг із працевлаштування особам у складних життєвих обставинах для сприяння їх поверненню до нормальних умов життєдіяльності.

Такі центри приймають неповнолітніх, які опинились в складних життєвих обставинах, це можуть бути діти, які залишились без піклування батьків, постійного місця проживання, засобів для існування; дітей із кризових сімей; неповнолітніх, які стали жертвами сімейного насилля; неповнолітніх, які втратили сімейні, родинні та інші соціальні зв'язки. Такий центр приймає неповнолітніх на підставі направлення служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини, за клопотанням органів опіки та піклування, управління освітою, у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальної поліції у справах неповнолітніх, притулків, батьків. До такого центру дитина може звернутися і самостійно цілодобово та може перебувати не більше 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців у разі денного перебування. Строк перебування дитини визначають фахівці, які входять до психолого-медико-педагогічної комісії та погоджують його з відповідними службами у

справах неповнолітніх. Перед влаштуванням дитини до центру здійснюється її медичний огляд, проводяться санітарно-гігієнічні процедури, за необхідності надається медична допомога.

У центрі групою спеціалістів до якої входить і соціальний педагог розробляють індивідуальний план реабілітації дитини, в якому вказуються причини виникнення складних життєвих обставин дитини та визначають види допомоги і форми психокорекційної роботи. Такий індивідуальний план враховує вікові та особистісні особливості дитини, ступінь її дезадаптації та містить основні реабілітаційні завдання та заходи. Індивідуальний план реабілітації дитини будується та повинен містити наступні *напрями*:

- надання соціальної допомоги та захист прав дитини (подальше влаштування дитини; розв'язання правових та житлових питань; здійснення соціального патронажу); побутова реабілітація дитини; організація медичного обстеження та за необхідності лікування; інтеграція в соціум дитини та її соціалізація (відновлення та встановлення нових соціальних зв'язків); психологічна реабілітація та корекція (формування позитивної установки на працю та навчання, подолання конфліктів та деформацій поведінки);

- реабілітація у сфері навчальної діяльності (включення дитини в систему навчання в заклад загальної середньої освіти чи спеціалізованого

спрямування; надання допомоги під час виконання та підготовки домашніх завдань; навчання за індивідуальними програмами);

- відновлення зв'язків дитини з сім'єю (пошук батьків дитини чи осіб, які їх замінюють, родичів; допомога у відновленні внутрісімейних зв'язків; підготовка дитини до повернення в сім'ю чи влаштування в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу чи патронатну сім'ю).

ті спеціалісти, які відповідають за складання та реалізацію плану індивідуальної реабілітації, забезпечують долучення неповнолітніх до процесу самообслуговування, ігрової, навчальної, трудової, дозвіллевої, пізнавальної та інших видів діяльності в умовах центру та поза його межами.

В ході здійснення реабілітації спеціалістами центру повинні вирішуватись наступні завдання: вивчення психічного та фізичного стану дитини, особливостей її поведінки; визначення ступеня дезадаптації, робота з наслідками стресів та психотравм; з'ясування місця проживання рідних та дитини; повідомлення осіб, які займаються вихованням дитини про місце її перебування; відновлення та збирання необхідних документів дитини; розроблення рекомендацій щодо організації процесу взаємодії дитини із сім'єю чи її соціальним оточенням. Рішення про вибуття неповнолітнього з центру приймається службою у справах дітей на підставі висновку психолого-

медико-педагогічної комісії. Після вибуття дитини з центру служба у справах дітей інформує центр у місячний термін про подальше її влаштування та необхідність здійснення соціального супроводу дитини чи її сім'ї.

3. Характеристика та напрями діяльності Центру соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з інвалідністю

Допомоги потребують і діти з інвалідністю. Зазвичай таким особам надається допомога у центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

Центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями – заклад денного перебування для дітей та молоді з інвалідністю віком від 7 до 35 років, мета діяльності якого – відновлення та підтримання їхнього фізичного та психологічного стану, адаптація та інтеграція в суспільство.

У центрах такого типу переважно реалізуються такі *напрями* діяльності:

- діагностика та корекція соціально-психологічного стану дітей та молоді з інвалідністю;
- лікувально-оздоровча робота;
- соціально-побутове обстеження родин, що виховують дітей з інвалідністю;
- формування в дітей та молоді з інвалідністю навичок соціальної компетентності;

- розвиток потенційних творчих можливостей дітей та молоді з інвалідністю;
- профорієнтаційна робота;
- організація культурно-дозвіллевої діяльності дітей та молоді з інвалідністю;
- соціально-педагогічна робота з їх батьками та родичами.

Часто такі центри укомплектовані фахівцями різного профілю (медичними працівниками, психологами, соціальними педагогами, реабілітологами, дефектологами, логопедами, соціальними працівниками), до роботи фахівці також залучають волонтерів з числа школярів та студентів. Вони допомагають працівникам центрів у підготовці та проведенні організаційних форм роботи, можуть працювати у змішаних групах, супроводжувати під час поїздок на концерти, екскурсії дітей з інвалідністю, брати участь у клубах спілкування.

Центри працюють та їх діяльність направлена на створення умов для взаємодії дітей і молоді з інвалідністю та їх фізично здоровими ровесниками.

В таких центрах забезпечується мультидисциплінарний підхід, що сприяє наданню комплексу соціальних послуг та здійсненню різних форм соціально-педагогічної роботи, а саме: побутова реабілітація дітей та молоді з інвалідністю; психологічне консультування з особистісних проблем; психологічну корекцію;

лікувально-оздоровчі заняття; консультування батьків та родичів з правових, юридичних, психолого-педагогічних питань; соціально-психологічні тренінги; навчальні програми; ігротеки; гуртки та творчі майстерні; групи тимчасового перебування; прокат реабілітаційного обладнання; групи психологічної підтримки; культурно-масові заходи; виставки творчих робіт; екскурсії, свята, фестивалі, конкурси; клуби спілкування та клуби за інтересами; спільні оздоровчі зміни для дітей та молоді з інвалідністю та їх ровесниками.

Діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями ґрунтується на принципах: дитина з інвалідністю є рівноправним членом суспільства; вона має рівні права та можливості з іншими, а суспільство і сім'я мають їх забезпечити; вона має жити і розвиватися в природному для неї середовищі, у своїй сім'ї; реабілітаційні послуги повинні надаватись за місцем проживання, в її громаді; формування життєвої компетентності осіб з інвалідністю неможливе без відповідного суспільного оточення, спілкування з колективом та однолітками.

Кожний такий центр самостійно визначає необхідні види соціальних послуг та форми роботи, при цьому обов'язково враховуючи особливості дітей та молоді, які в ньому перебувають.

4. Характеристика та напрями діяльності соціального центру матері та дитини, Центру кризової допомоги дівчатам та молодим жінкам в СЖО та соціальна квартира

Закладом соціального обслуговування є і центр матері та дитини.

Соціальний центр матері та дитини – заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинились в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

Мета діяльності такого центру полягає у запровадженні нових форм соціальної підтримки жінок та запобігання відмові батьків від новонароджених дітей.

Зарахування в центр здійснюють на підставі письмової заяви вагітної жінки (матері) після попередньої її співбесіди з психологом за рішенням директора центру.

Основними технологіями, які використовуються в центрі матері та дитини є: ведення випадку, оцінювання потреб дитини та її сім'ї, соціальний супровід, сімейні групові наради.

Фахівці, які реалізують технологію ведення випадку, діють як міждисциплінарна команда, які взаємодіють при необхідності з представниками інших соціальних інститутів. Координацією

діяльністю міждисциплінарної команди може психолог або соціальний педагог. Ведення випадку має етапи діагностики, проектування, реалізації та оцінювальний.

Соціальний педагог у такому центрі спрямовує свою діяльність на формування в матері відповідного ставлення до догляду за дитиною, її розвитку, формуванню необхідних санітарно-гігієнічних навичок; прищеплюванні матері необхідних побутових та соціальних умінь, підготовці матері до самостійного життя після закінчення перебування в центрі; допомога у налагодженні взаємостосунків з біологічною сім'єю, батьком дитини та його родиною, іншими родичами; допомога у здобутті освіти, професії, пошуку роботи; наданню психологічних та юридичних послуг.

Досить актуальним та важливим є оцінювання потреб дитини та матері, що сприяє визначенню основних потреб отримувача послуг та чи здатне його найближче оточення їх забезпечити; складні життєві обставини, які матір не може подолати самостійно; межі втручання соціальних працівників; перелік необхідних послуг. Крім цього досить актуальним є визначення потенціалу матері, її найближчого оточення, ресурсів громади для відновлення чи створення можливостей дитини зростати в сімейному оточенні. Такі данні дають можливість та враховуються при розробці

індивідуального плану роботи з отримувачем послуг. План складає міждисциплінарна команда, яка кожного місяця проводить обговорення щодо результатів його виконання. Головною метою такого плану є повернення матері здатність діяти самостійно.

Основною метою соціально-педагогічної роботи в центрі матері та дитини є розвиток прихильності між ними, формування в жінки мотивації та навичок усвідомленого материнства. Простір закладу облаштовують так, щоб стимулювати матір бути разом з дитиною, стежити за її розвитком і станом здоров'я, нести за неї відповідальність.

Крім індивідуальної роботи, здійснюється групова робота з вагітними та матерями: тренінгові заняття за програмою «Розвиток дитини раннього віку: разом до гармонії». При цьому важливим напрямом соціально-педагогічної роботи з жінками в центрі є формування у них навичок та вмінь життєвої компетентності.

З мешканцями центру, зазвичай їх відсоток це юні матері, проводять профорієнтаційну роботу. Психолог проводить профдіагностику, надає профконсультацію, обговорює шляхи отримання професії, сприяє у здобутті чи завершені освіти.

Термін перебування в центрі – 18 місяців, за цей час молода мати набуває навичок самостійного життя, а соціальний працівник допомагає

влаштуватися на роботу та вирішити питання з житлом. Після перебування в центрі подальше соціальне супроводження матері та дитини здійснює центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Центр кризової допомоги дівчатам та молодим жінкам в СЖО – це заклад денного перебування для молодих дівчат та жінок, сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, в тому числі через насильство, збройний конфлікт, безпритульність, ризиковану поведінку, ВІЛ-інфекцію та для молоді та підлітків, які перебувають у конфлікті з законом, та їх батьків; учасників АТО, потерпілих від тортур та членів їх родин, сімей з числа ВПО.

У Центрі дівчатам надають як базові послуги (їжа, душ, гуманітарна допомога, організація проведення вільного часу), так і комплексну допомогу (послуги юриста, психолога, соціального працівника, оформлення документів, доступ до медичних послуг, тощо) задля виходу зі складної життєвої ситуації.

Також у Центрі можна безкоштовно і анонімно пройти тестування на ВІЛ, ІПСШ, гепатити. Регулярно функціонують тренінгові заняття з профілактики ВІЛ та формування здорового способу життя, групи взаємодопомоги для підлітків, майстер-класи для дітей.

Також центром надаються комплексні послуги соціального супроводу (ведення випадку): допомога влаштування у кризові центри, притулки для тимчасового вирішення проблем із житлом; допомога в отриманні медичних послуг (направлення на медичне обстеження, супровід до профільних лікарів, допомога в постановці на облік по вагітності в організації лікування); направлення та підтримка під час проходження детоксикаційної терапії та/чи реабілітації від наркотичної чи алкогольної залежності; допомога в реєстрації дитини, оформленні державної соціальної допомоги при народженні дитини; допомога при оформленні необхідних документів (свідоцтво про народження, паспорт, довідка про ідентифікаційний код); допомога у реєстрації в Центрі профілактики та боротьби зі СНІДом (супровід для постановки на облік, допомога у проходженні обстеження, в організації лікування); консультування з питань прихильності до прийому АРТ-терапії; допомога при працевлаштуванні.

Послуги з питань попередження насильства: консультації психолога та юриста; психокорекційна робота з дівчатами та жінками, які пережили насильство, та їхніми партнерами, які вчиняють насильство (в тому числі робота з парою); тренінги з питань попередження насильства для дівчат і жінок та їхніх партнерів; перенаправлення до організацій та закладів для

отримання спеціалізованих послуг, щодо вирішення ситуації, пов'язаної з насильством.

Додаткові послуги для дітей, які надаються у центрі: розвиваючі заняття, проведення групових форм роботи (свята, ігрові заняття спільно з батьками); допомога в отриманні медичних послуг.

Центр надає додаткові послуги для партнерів, хлопців та молодих людей з оточення клієнток Центру: гуманітарна допомога (одяг); до- та після тестове консультування щодо ВІЛ; тестування на ВІЛ; консультації психолога, юриста, соціального працівника; допомога в отриманні медичних послуг (направлення на медичне обстеження, допомога в організації лікування); залучення до групових заходів; залучення до участі у тренінговій програмі за просвітницько-профілактичною програмою «Сходинки».

Соціальна квартира для вагітних та матерів з дітьми раннього віку - заклад для тимчасового перебування вагітних дівчат і жінок з дітьми раннього віку, складні життєві обставини яких створюють реальну небезпеку відмови від новонароджених дітей, або позбавлення батьківських прав, який створено з метою профілактики раннього соціального сирітства.

Завданнями такого закладу є забезпечення доступу дівчат та молодих матерів, які перебувають у СЖО до тимчасового проживання,

життєвонеобхідних соціальних, медичних та юридичних послуг.

В соціальній квартирі одночасно може перебувати до 6 отримувачів послуг з дітьми.

До соціальної квартири можуть бути зараховані вагітні дівчата і молоді матері, які перебувають у СЖО, що створюють реальну небезпеку відмови від новонародженої дитини, або позбавлення батьківських прав, а саме:

- молоді матері з дітьми раннього віку з моменту народження до 24 місяців, жінки на п'ятому-дев'ятому місяці вагітності (жінки віком 18-26 років);

- матері, які мають ризик, або виявили намір відмовитись від новонародженої дитини в пологовому будинку чи іншому закладі охорони здоров'я;

У певних випадках з матір'ю може проживати одна дитина у віці до п'яти років.

У соціальній квартирі фахівцями надаються наступний комплекс послуг: правова, соціальна та психологічна допомога з метою подолання жінкою складних життєвих обставин в індивідуальній та груповій формах роботи; медичний нагляд за дитиною дільничним лікарем; діагностика та лікування вагітної жінки, матері у відповідних медичних закладах; постановка дітей в чергу до закладу дошкільної освіти за можливою адресою майбутнього проживання матері.

Соціально-побутові послуги: проживання в обладнаних кімнатах для мам з дитиною; забезпечення предметами першої необхідності (продукти харчування, засоби гігієни, душ, пральна машина), користування обладнаною кухнею.

Протягом перебування жінки у соціальній квартирі вживаються заходи щодо її подальшого влаштування в громаді, а саме: за відсутності безпечного місця для проживання з дитиною – ремонт житла, чи купівля нового житла за кошти, отримані у вигляді допомоги при народженні дитини, оренда житла; за відсутності необхідної освіти – навчання жінки і отримання спеціальності, профорієнтація, працевлаштування; за відсутності навичок догляду та виховання дитини – розвиток необхідних навичок та материнського потенціалу, навчання самій вирішувати свої побутові та інші проблеми.

Влаштування до соціальної квартири відбувається у співпраці фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, фахівців служб у справах дітей, спеціалістів пологових будинків, медичних закладів тощо.

5. Характеристика та напрями діяльності центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді

Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді – спеціалізований заклад, що проводить роботу із соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді.

Центри створюють обласні, Київська міська держадміністрація і органи місцевого самоврядування за наявності необхідної матеріально-технічної бази, приміщень, що відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки. Фінансування таких закладів здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Завданням центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді - є створення умов для соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, розроблення та впровадження форм роботи щодо соціальної підтримки й супроводу таких дітей та молоді, що спрямовані на їх інтеграцію в суспільство

В центрі надаються різні види соціальних послуг (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, юридичні та інформаційні); здійснюються лікувально-оздоровчі заходи, надається при необхідності перша невідкладна допомога; здійснюється організація клубів за інтересами, проводять конкурси; відбувається залучення батьків або осіб, які їх замінюють, до співпраці, надаються їм методичні поради; організують роботу груп взаємодопомоги для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді та батьків, або осіб, які їх замінюють; забезпечують харчування дітей та молоді, які в ньому перебувають; співпрацюють із

зкладами охорони здоров'я, закладами освіти та іншими організаціями, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим; направляють в разі необхідності осіб, які звернулися до центру, до установ та закладів, які можуть забезпечити їх потреби.

Значна частина соціальних послуг та форм роботи спрямовані на соціальну підтримку дітей та молоді, які живуть з ВІЛ, та їхніх сімей. Це можуть бути консультації юриста, психолога, соціального працівника, підтримувальне консультування (кауселінг) – арт-терапевтичні заняття, індивідуальні та групові розвиваючі заняття для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, організація дозвілля дітей в ігрових кімнатах, курси та заняття для батьків, або осіб, що їх замінюють з питань розвитку, виховання та догляду за дітьми, які живуть із ВІЛ, клуби вихідного дня тощо.

6. Характеристика та напрями діяльності соціального гуртожитку та Центру соціально-психологічної допомоги

Соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком 18-23 роки.

Гуртожиток такого типу може бути сформований за наявності матеріально-технічної бази, приміщень, які відповідають санітарним і

гігієнічним вимогам та за рішенням місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевого бюджету.

Створення умов для соціальної адаптації осіб, які в них проживають та підготовка їх до сімейного життя є метою діяльності соціального гуртожитку.

Основними завданнями таких закладів можуть бути:

- оволодіння навичками самостійного ведення господарства;
- влаштування на навчання з метою здобуття професії;
- допомога в працевлаштуванні;
- формування навичок ефективної взаємодії з оточенням;
- формування навичок самостійного прийняття відповідальних рішень;
- планування молодими людьми своїх життєвих перспектив та їх реалізація.

Перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в соціальному гуртожитку забезпечує їм можливість здобути адаптаційний потенціал для самостійного життя, професійні уміння і навички для подальшого влаштування у соціумі.

Центр соціально-психологічної допомоги - є закладом, що надає соціальні послуги особам, які

опинилися в складних життєвих обставинах, і утворюється місцевим органом виконавчої влади.

Центр може бути утворено за наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки.

Основним завданням центру є надання невідкладних психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних і юридичних послуг, послуг з працевлаштування осіб, які перебувають в кризовому стані, для сприяння їх якнайшвидшому поверненню до нормальних умов життєдіяльності.

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) надає допомогу особам (у тому числі з дітьми), які перебувають у кризовому стані (зокрема спричиненому стихійним лихом, учиненням стосовно них злочину, насильством в сім'ї);

- 2) надає особам, які прийняті до центру, тимчасовий притулок та забезпечує їх харчування;

- 3) надає методичні поради, проводить психодіагностику з метою психологічної реабілітації та адаптації;

- 4) забезпечує реалізацію прав дітей, молоді, сім'ї у суспільстві, надає консультації з питань

виховання дітей, сприяє гармонійному розвитку осіб, їх соціальному патронажу;

5) здійснює лікувально-оздоровчі заходи, подає першу невідкладну допомогу в разі нещасного випадку;

6) забезпечує пошук донорів для надання гуманітарної допомоги;

7) забезпечує захист прав та інтересів особи, подає допомогу в оформленні правових документів;

8) надає інформацію про режим роботи закладів соціального спрямування, охорони здоров'я, освіти, центру зайнятості, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

9) направляє у разі потреби осіб, які звернулися до центру, до інших закладів та установ, що можуть повніше забезпечити задоволення їх запитів;

10) сприяє разом з іншими установами та організаціями виведенню з кризового стану осіб, які звернулися до центру.

Діяльність центру координує управління (відділ) у справах сім'ї та молоді.

Організаційно-методичне забезпечення діяльності центру здійснює центр соціальних служб сім'ї, дітей для молоді.

Центр у своїй діяльності взаємодіє із структурними підрозділами місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування у сфері соціального захисту,

охорони здоров'я, освіти, службою у справах неповнолітніх, центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, його спеціалізованими формуваннями, підприємствами, установами та організаціями незалежно від їх підпорядкування та форми власності, громадськими організаціями.

Зарахування до центру осіб, які перебувають у кризовому стані, провадиться на підставі їх заяви або за письмовим направленням будь-якого структурного підрозділу місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування за наявності паспорта або іншого документа, що посвідчує особу.

Прийняття осіб та подання їм необхідної допомоги здійснюється центром цілодобово. Максимальний строк перебування особи у центрі становить 90 діб.

До центру не приймаються особи: які перебувають в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; із симптомами хвороби в гострому періоді або в період загострення хронічних захворювань; психічно хворі.

Відрахування особи з центру здійснюється згідно з наказом директора центру, який видається на підставі: заяви особи; закінчення встановленого строку перебування у центрі; систематичного або одноразового грубого порушення Правил внутрішнього розпорядку центру, затверджених його директором.

Видатки на утримання центру здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, передбачених для виконання програм стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, а також за рахунок інших джерел.

7. Притулок для дітей та Центр соціальної підтримки дітей та сімей: завдання та напрями діяльності

Притулок для дітей – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування в ньому дітей віком від 3 до 18 років.

Даний заклад створюється службою у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації та їй підпорядковується.

Завданнями такого закладу є:

- встановлення особи дитини, місця її проживання, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють;

- виявлення та усунення конкретних причин і умов перебування дитини без батьківського догляду;

- соціально-психологічна реабілітація дітей;

- здійснення заходів із захисту прав та інтересів дітей (житлові, майнові права);

- сприяння органам опіки та піклування в подальшому влаштуванні дитини;

- сприяння створенню належних умов для життєдіяльності дітей у сім'ї, закладах освіти.

До притулку приймають дітей, які: заблукали; були покинуті батьками або піклувальниками; жебракують і місце знаходження їх батьків не встановлено; залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників); залишили сім'ю чи освітній заклад; вилучені кримінальною поліцією у справах дітей органів внутрішніх справ із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю; втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій; не мають постійного місця проживання і засобів до життя; підкинуті та безпритульні діти; самі звернулися за допомогою до адміністрації притулку; відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Підставою для прийняття дітей до притулку є: звернення дитини до адміністрації притулку за допомогою; направлення служби у справах дітей відповідної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради; поліції у справах дітей органів внутрішніх справ про доставлення до притулку покинутої дитини або дитини, яка заблукала; письмове звернення керівника органу управління освітою відповідальної державної адміністрації чи виконавчого комітету ради; звернення органу, установи чи організації, на які покладено здійснення заходів соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у

виді позбавлення волі на певний строк; письмове звернення керівника лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я.

Прийняття дітей здійснюється цілодобово протягом календарного року. Всіх прийнятих дітей до притулку реєструють у журналі обліку з заповненням обліково-статистичних карток установленої форми. На кожну дитину прийняту до притулку, заводять особові справи, у яких знаходяться відомості про вік дитини, дані про їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), або осіб, які їх замінюють, довідку про стан здоров'я, психолого-педагогічні спостереження, матеріали про проведену індивідуально-виховну роботу тощо.

У притулку діти можуть перебувати не більше 90 діб.

Діти прийняті до притулку обов'язково підлягають обсервації, у разі потреби лікар притулку направляє їх на медичне обстеження та госпіталізацію. Дітей об'єднують у групи залежно від віку чисельністю не більше як 10 осіб у кожній та розміщують в окремих кімнатах; забезпечують харчуванням, спальними місцями, одягом, а також комунально-побутовими послугами. Діти у притулку перебувають під цілодобовим наглядом педагогічних працівників, навчаються в закладах загальної середньої освіти або за індивідуальними навчальними програмами.

У притулку здійснюють профілактичну та корекційно-виховну роботу на основі індивідуального підходу з урахуванням віку та розвитку кожного вихованця; забезпечують психологічний супровід; захист прав та інтересів дітей, їх правового захисту.

Для забезпечення соціально-психологічної реабілітації дітей, виявлення й усунення причини умов їх дискомфорту, у притулку проводиться психолого-педагогічні обстеження дітей, вивчають їх психологічний стан, умови життя і виховання в сім'ї, індивідуальні особливості розвитку, особисті якості, інтереси, причини самовільного залишення ними закладу освіти чи місця роботи, втечі з сім'ї.

Вони вживають заходів для встановлення особи дитини, якщо через вік або інших причин цього не можна з'ясувати. Протягом доби після встановлення її особи надсилають про відомості її перебування батькам (усиновителям) або опікунам (піклувальникам), органам внутрішніх справ, а також закладам освіти, підприємствам, установам та організація, де навчалась або працювала дитина. Вони також інформують служби у справах дітей про батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) чи посадових осіб, які зневажають права та інтереси дітей, провокують їх асоціальну поведінку, самовільне залишення сім'ї, закладів освіти, створюють загрозу їх здоров'ю та розвитку. Працівники притулку у разі потреби порушують

клопотання про застосування до батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) заходів громадського впливу, притягнення їх до кримінальної, адміністративної чи цивільно-правової відповідальності; проводять індивідуальні та групові виховні заходи, психотерапевтичні заняття, на яких особливу увагу приділяють розвитку позитивних нахилів та інтересів, усунення недоліків у поведінці дітей, встановленню нормальних взаємовідносин з дорослими та однолітками.

Центр соціальної підтримки дітей та сімей - заклад соціального захисту дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, що утворюється відповідно до потреб територіальної громади.

Центр утворюється, реорганізується та ліквідується районною, районною у м. Києві держадміністрацією або органами місцевого самоврядування за погодженням з обласною, Київською міською держадміністрацією і підпорядковується службі у справах дітей.

Центр провадить свою діяльність на принципах додержання та захисту прав людини; пріоритетності сімейного виховання дітей; адресності та індивідуального підходу; доступності та відкритості; законності; соціальної справедливості; гуманності; комплексності; забезпечення конфіденційності.

Метою діяльності центру є забезпечення прав дітей на виховання в сім'ї або умовах, наближених до сімейних, прав дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, на захист і допомогу з боку держави; запобігання соціальному сирітству; сприяння розвитку і зміцненню сім'ї, покращенню соціального благополуччя дітей та сімей з дітьми.

Основними завданнями центру є:

1) забезпечення: надання дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та їх сім'ям, дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям з обмеженням життєдіяльності (з порушеннями психічного та фізичного розвитку, в тому числі з інвалідністю), особам з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; вагітним жінкам і жінкам, які мають намір чи стосовно яких є ризик відмови від новонароджених дітей, комплексу соціальних послуг в умовах стаціонарного та/або денного перебування; утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах, наближених до сімейних;

2) сприяння: соціальній інтеграції та реінтеграції дітей до біологічної сім'ї; влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейні форми виховання; соціальній адаптації, інтеграції та реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, та осіб з їх числа у віці до 23 років у суспільство; своєчасному наданню медичної допомоги та у разі потреби направленню на стаціонарне лікування;

3) соціальна підтримка батьків з дітьми з метою запобігання відмові від новонароджених дітей та вилученню дітей із сімей;

4) здійснення соціального захисту дітей та батьків, які перебувають або проживають у центрі.

Соціальний захист, що здійснюється центром, спрямований на такі категорії отримувачів послуг:

1) дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, які обліковуються в установленому Мінсоцполітики порядку;

2) дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

3) осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

4) дітей з інвалідністю (з порушеннями психічного та фізичного розвитку);

5) сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах;

6) вагітних жінок (останній триместр вагітності) та батьків, які мають намір чи стосовно яких є ризик відмови від новонароджених дітей.

Відповідно до покладених завдань центр провадить свою діяльність за *напрямами*: надання притулку дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітям-сиротам та дітям,

позбавленим батьківського піклування; соціальна реінтеграція дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у їх біологічні сім'ї; соціальна підтримка батьків з дітьми і вагітних жінок (останній триместр вагітності), які перебувають у складних життєвих обставинах, осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; сприяння влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейних форм виховання; представництво інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності; консультування сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, родичів дітей-сиріт, біологічних батьків та інших родичів дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальний захист у центрі здійснюється в умовах стаціонарного та денного перебування.

У структурі центру можуть створюватися такі структурні підрозділи:

- 1) стаціонарного перебування: відділення термінового влаштування дітей; відділення для батьків з дітьми; малий груповий будиночок;

соціальна квартира; відділення невідкладної допомоги сім'ї;

2) відділення денного перебування сімей з дітьми з інвалідністю.

Робота структурних підрозділів центру проводиться відповідно до положень про такі структурні підрозділи, які затверджуються директором центру та погоджуються відповідною службою у справах дітей. Структурні підрозділи центру можуть розміщуватися в одному або в різних приміщеннях.

Відділення термінового влаштування дітей призначене для тимчасового проживання та соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, віком від народження до 18 років, зокрема дітей, які проживають у сім'ях, де батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, самовільно залишили місце проживання; постраждали від жорстокого поводження з ними, вилучені із середовища, в якому існувала загроза їх життю і здоров'ю, знайдені, підкинуті.

Строк перебування дитини у відділенні становить до трьох місяців. За необхідності завершення курсу соціальної реабілітації, адаптації, інтеграції та реінтеграції за погодженням із службою у справах дітей, якій підпорядковується центр, строк перебування дитини у відділенні може

бути продовжений, але не більш як на дев'ять місяців загального строку.

У відділенні надаються такі соціальні послуги: надання тимчасового притулку дітям; соціально-психологічна реабілітація дітей; робота з батьками дітей або особами, які їх замінюють, які перебувають у центрі, спрямована на повернення дитини до сім'ї; соціальна адаптація дітей у суспільство; соціальна профілактика.

Організація роботи у відділенні, зокрема, передбачає: створення умов для безпечного, комфортного проживання дітей; вивчення умов перебування дитини в сім'ї та можливостей її соціальної інтеграції та реінтеграції в сім'ю; сприяння влаштуванню вихованців відділення, які мають статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, до сімейних форм виховання; індивідуальний підхід до визначення потреб дитини, врахування потреб, а також особистої думки дитини під час планування та здійснення виховного процесу, під час вирішення питання її подальшого влаштування до сімейних форм виховання чи повернення в біологічну сім'ю; розроблення та організацію поетапного виконання індивідуальних планів соціально-психологічної реабілітації дітей з метою забезпечення відновлення соціальних контактів із сім'єю, гармонізації стосунків у сім'ї, закладах освіти, з однолітками, надання допомоги дітям у

професійній орієнтації, отриманні спеціальності; організацію обстеження дитини для встановлення медичних показань з метою отримання державної соціальної допомоги по інвалідності, сприяння у складенні індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю, контроль за її виконанням; організацію проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини в інклюзивно-ресурсному центрі з метою визначення її особливих освітніх потреб (за потреби); інші заходи відповідно до основних завдань центру.

На кожну дитину, зараховану до відділення, формується особова справа, в якій зберігаються такі документи: направлення, видане службою у справах дітей, якій підпорядковується центр; свідоцтво про народження дитини або паспорт громадянина України (за наявності); відомості про батьків або осіб, які їх замінюють; документ про освіту дитини, інформація із закладів освіти (за наявності); висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою; висновок про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, виданий інклюзивно-ресурсним центром (за наявності).

Особам, які супроводжують дитину після її вибуття з відділення термінового влаштування дітей, видаються на вимогу оригінали документів дитини, які зберігалися в центрі, та психолого-

педагогічна характеристика дитини з відповідними рекомендаціями.

Відділення для батьків з дітьми призначене для тимчасового проживання одного з батьків з дитиною, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема батьків, які мають намір чи стосовно яких є ризик відмови від новонароджених дітей, вагітних жінок (останній триместр вагітності).

Мати чи батько з дитиною, вагітна жінка, породілля з новонародженою дитиною може перебувати у центрі протягом часу, необхідного для її соціально-психологічної реабілітації, подолання складних життєвих обставин та визначення подальшого плану дій центру, але не більш як дванадцять місяців.

У разі необхідності до відділення можуть бути направлені мати чи батько з дитиною, життю і здоров'ю яких загрожує небезпека.

У відділенні надаються такі соціальні послуги: підтримане проживання; екстрене втручання в ситуацію; соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція у суспільство.

Організація роботи у відділенні, зокрема, передбачає: сприяння покращенню стосунків у сім'ї, стосунків з другим з батьків дитини, іншими родичами, створенню підтримуючого середовища; зміцнення стосунків батько - дитина, розвиток у батьків почуття відповідальності за здоров'я

дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, формування навичок по догляду за дитиною; інші заходи відповідно до основних завдань центру.

На кожну особу, зараховану до відділення, формується особова справа, в якій зберігаються: письмова заява вагітної жінки, одного з батьків дитини; копія документа, що посвідчує особу вагітної жінки, одного з батьків дитини; копія свідоцтва про народження дитини або документ, що підтверджує факт її народження; лікарський професійно-консультативний висновок або виписка з медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого за формою, встановленою МОЗ, а у разі прийому одного з батьків з дитиною - висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою.

В окремих випадках допускається зарахування осіб до відділення за відсутності документів, що посвідчують особу матері (батька) чи дитини, на час встановлення особи матері (батька) чи дитини органами внутрішніх справ та оформлення відповідних документів.

Малий груповий будиночок призначений для проживання та виховання до досягнення 18-річного віку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах, наближених до сімейних. Малий груповий будиночок може бути

розташований як в приміщенні центру, так і в окремому від центру приміщенні.

Створення житлово-побутових умов, наближених до сімейних, для проживання та виховання дітей забезпечується шляхом: індивідуальної роботи педагога, закріпленого за двома, трьома вихованцями; здійснення дітьми самообслуговування, взяття участі у веденні домашнього господарства; розміщення дітей у кімнатах по дві, три особи відповідно до психологічної сумісності дітей та їх бажань з урахуванням родинних зв'язків, віку, статі. Гранична чисельність дітей у малому груповому будиночку не може перевищувати 15 осіб.

У малому груповому будиночку надаються такі соціальні послуги: соціально-психологічна реабілітація; соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція дітей, позбавлених батьківського піклування, у їх біологічні сім'ї; сприяння влаштуванню до сімейних форм виховання; консультування; представництво інтересів у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності; соціальна профілактика.

Організація роботи у малому груповому будиночку, зокрема, передбачає: забезпечення підтримки та укріплення тривалих зв'язків дітей з біологічними родинами; створення умов для

об'єднання дітей, які мають родинні зв'язки; підготовку дітей до самостійного життя; інші заходи відповідно до основних завдань центру.

На кожну дитину, влаштовану до малого групового будиночку, формується особова справа, в якій зберігаються такі документи: направлення служби у справах дітей, якій підпорядковується центр, на підставі клопотання служби у справах дітей та рішення місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування за місцем проживання (перебування) дитини; свідоцтво про народження дитини або паспорт (за наявності); реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності), крім фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідному контролюючому органу і мають відмітку у паспорті; відомості про батьків, братів, сестер і близьких родичів дитини з метою сприяння подальшому її влаштуванню у сімейні форми виховання та налагодженню родинних стосунків (за наявності); документ, що підтверджує право власності (користування) дитини на нерухомість (за наявності); опис майна дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування; копія рішення органів опіки та піклування про встановлення опіки над майном дитини (за

наявності); документ, що підтверджує взяття дитини на квартирний облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, після досягнення нею 16-річного віку (за відсутності у дитини житла); висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою; копія медичного висновку на дитину з інвалідністю; документ про освіту дитини, інформація з закладів освіти (за наявності); копія обліково-статистичної картки дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування; довідка про призначення та виплату пенсії, державної соціальної допомоги, аліментів (за наявності); ощадна книжка дитини або договір про відкриття рахунка в установі банку (за наявності); копії документів, що підтверджують статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; рішення органу опіки та піклування про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; висновок про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, виданий інклюзивно-ресурсним центром (за наявності).

Після завершення строку перебування дитини в малому груповому будиночку їй видаються документи.

Відділення невідкладної допомоги сім'ї призначене для забезпечення патронату над дітьми, надання термінової комплексної допомоги

(соціально-педагогічної, психологічної, юридичної) сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі членам сімей, які стали жертвами фізичного, сексуального, психологічного та/або економічного насильства або стосовно яких є ризик вчинення насильства.

Відділення невідкладної допомоги сім'ї повинно бути розташоване окремо від інших відділень центру.

Сім'я може отримувати соціальні послуги у відділенні протягом часу, необхідного для подолання складних життєвих обставин, але не більше шести місяців.

У відділенні надаються такі соціальні послуги: екстрене втручання; соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція в суспільство; консультування; представництво інтересів сімей у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності.

Організація роботи у відділенні, зокрема, передбачає: сприяння подоланню складних життєвих обставин сім'ями з дітьми, які не в змозі зробити цього самостійно; групову роботу з батьками, навчання батьківським навичкам; проведення групових, розвиваючих занять з дітьми в умовах денного стаціонару; інші заходи відповідно до основних завдань центру.

На кожну особу, зараховану до відділення, формується особова справа, в якій зберігаються: письмова заява матері/батька; копія документа, що посвідчує особу матері/батька, дитини.

Відділення денного перебування сімей з дітьми з інвалідністю призначене для соціально-педагогічної, психологічної, юридичної допомоги і підтримки сімей з дітьми з обмеженням життєдіяльності (дітьми з порушеннями психічного та фізичного розвитку) у віці від народження до 18 років.

Сім'я може перебувати у центрі протягом робочого дня відповідно до графіка роботи центру, необхідного для соціальної реабілітації, інтеграції, реінтеграції чи соціальної адаптації, але не більше шести місяців.

Відділенням надаються такі соціальні послуги: екстрене втручання; соціальна адаптація, інтеграція та реінтеграція в суспільство; консультування; соціальна реабілітація; представництво інтересів сімей у державних органах, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності.

Організація роботи відділення, зокрема, передбачає: розвиток психолого-педагогічної компетентності батьків, сприяння навчанням батьків, членів родини з питань розвитку дитини та можливостей її реабілітації; створення для сімей

індивідуальних програм роботи з дітьми; реалізація потенційних можливостей розвитку кожної дитини; проведення індивідуальних та групових занять з дітьми та батьками; інші заходи відповідно до основних завдань центру.

Зарахування до центру здійснюється за наявності однієї з таких підстав: особисте звернення (заява) потенційного отримувача послуг до адміністрації центру; акт уповноваженого підрозділу органів внутрішніх справ про доставлення дитини до центру; направлення служби у справах дітей, якій підпорядковується центр.

Для влаштування вагітних жінок, осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, необхідне клопотання центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем розташування центру до відповідної служби у справах дітей.

Зарахування до центру здійснюється згідно з наказом директора центру. Особа, яка зараховується до центру, повинна бути ознайомлена з правилами внутрішнього розпорядку центру, затвердженими директором центру. У центрі отримувачі послуг обов'язково реєструються в журналі обліку, на них заповнюються обліково-статистичні картки за формою, встановленою Мінсоцполітики.

Інформація, що міститься в особових справах дітей та сімей, є конфіденційною.

Центр не надає соціальні послуги особам у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, психічно хворим із симптомами хвороби в гострому періоді або в період загострення хронічних захворювань.

Відрахування з центру здійснюється згідно з наказом директора центру. Рішення про вибуття дитини з центру приймається за погодженням із службою у справах дітей, якій підпорядковується центр.

Підставою для вибуття дитини з центру є: завершення курсу реабілітації дитини; повернення дитини на виховання до батьків (одного з них) або осіб, що їх замінюють, після завершення курсу реабілітації дитини; усиновлення дитини; влаштування дитини під опіку, піклування; влаштування дитини до прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу; досягнення дитиною повноліття або повної цивільної дієздатності до досягнення повноліття у передбачених законодавством випадках, якщо дитина забезпечена житлом або подальшим влаштуванням (з відділення термінового влаштування дітей, малого групового будиночку); смерть дитини.

Підставою для вибуття вагітної жінки, особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, з центру є: завершення курсу соціальної реабілітації чи соціальної адаптації; закінчення встановленого строку перебування у центрі; відмова особи від послуг; одноразове грубе або систематичне (більше одного разу) порушення правил внутрішнього розпорядку центру, затверджених директором центру; досягнення особою з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, 23-річного віку.

Рішення про вибуття з центру сім'ї з дитиною приймається за погодженням із службою у справах дітей, якій підпорядковується центр.

Підставою для вибуття сім'ї з дитиною з центру є: завершення курсу соціальної реабілітації чи соціальної адаптації; закінчення встановленого строку перебування у центрі; відмова сім'ї від послуг.

За наявності інформації про ймовірну загрозу життю чи здоров'ю дитини за місцем її вибуття проводиться оцінка безпеки дитини, за результатами якої складається акт за формою.

Режим роботи центру визначається правилами внутрішнього розпорядку. Харчування осіб, які перебувають/проживають у центрі, організовується за нормами, встановленими законодавством. Відповідальність за організацію харчування покладається на засновника та директора центру.

Надання стаціонарної та амбулаторної медичної допомоги особам, які перебувають/проживають у центрі, забезпечується державними та комунальними закладами охорони здоров'я.

Матеріальне та фінансове забезпечення осіб, які перебувають або проживають у центрі, здійснюється за нормами та нормативами, встановленими законодавством.

На підставі письмової заяви осіб, які систематично підтримують контакти з дітьми та беруть участь у їх вихованні, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, - вихованці центру можуть виїжджати до родичів, знайомих у їх супроводі на святкові (вихідні) дні або під час канікул відповідно до наказу директора центру за погодженням із службою у справах дітей, якій підпорядковується центр, на підставі акта обстеження умов проживання родичів, знайомих, складеного службою у справах дітей за місцем їх проживання (перебування), якщо це не шкодить фізичному і психічному здоров'ю дітей.

Здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти - колишні вихованці центру, які є дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, або особами з їх числа, під час своїх канікул мають право перебувати у центрі з безоплатним проживанням і харчуванням на підставі рішення,

що приймається службою у справах дітей, якій підпорядкований центр.

Діти, які перебувають/проживають у центрі, можуть здобувати дошкільну, загальну середню освіту в закладах освіти (їх філіях), що найбільш доступні та наближені до їх місця перебування/проживання, зокрема у закладах загальної середньої освіти, за якими закріплена територія обслуговування, на якій розташований центр, відповідно до законодавства. Здобуття дітьми, які перебувають/проживають у центрі, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої та позашкільної освіти забезпечується відповідно до законодавства.

Перебування дитини в центрі не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, стипендії та інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа перебувають у центрі на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Для виконання покладених на нього завдань центр взаємодіє з державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності.

Контроль за діяльністю центру здійснюється його засновником та відповідною службою у справах дітей, якій підпорядкований центр. Координація та організаційно-методичне забезпечення здійснюється службою у справах дітей, якій підпорядкований центр.

Фінансування центру здійснюється за рахунок коштів засновників та інших джерел, не заборонених законодавством.

Запитання:

1. Які заклади соціального обслуговування існують в Україні?
2. Що таке соціальний гуртожиток?
3. Яка соціально-педагогічна робота проводиться у центрі соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з інвалідністю?
4. Яка специфіка соціально-педагогічної роботи в центрі матері та дитини?
5. Які основні напрями діяльності соціального педагога у центрі соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. заклад. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 166-174.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. К. «Академвидав». 2014. 309 с. С. 259-269.

3. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник. – К. Центр навчальної літератури. 2000. 316 с. С. 225 – 299.

Лекція 23. Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій

Зміст лекції:

1. Поняття «неурядові організації» та їх характерні ознаки в соціально-педагогічній діяльності.
2. Класифікації неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей та молоді.
3. Соціально-педагогічні напрями діяльності неурядових організацій.
4. Дитячі громадські організації: їх особливості, завдання, функції, принципи.

1. Поняття «неурядові організації» та їх характерні ознаки в соціально-педагогічній роботі

В соціально-педагогічній роботі значна частка роботи з дітьми та молоддю припадає на неурядові організації. Останнім часом спостерігається їх активна участь у соціально-педагогічній діяльності та спрямовується їх діяльність на розв'язання важливих соціальних завдань, а саме: підтримка дітей групи ризику; захист їх прав, профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, розробка та

впровадження нових освітніх та соціально-педагогічних технологій, організація дозвілля тощо.

Неурядові організації – громадські, благодійні фонди, сформовані на принципі добровільності, що не мають на меті отримання прибутку, незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси певних груп людей відповідно до статуту.

Характерними *ознаками* неурядових організацій є: некомерційний характер діяльності, самоуправління, відсутність жорсткої ієрархії, багатоканальні джерела фінансування, надання допомоги своїм членам та іншим особам, які її потребують. Зазвичай такі організації створюються для забезпечення різних нематеріальних потреб громадян, захисту прав певної групи населення, об'єднання спільних зусиль для вирішення та реалізації соціальних завдань та проблем, втілення різноманітних ініціатив та ідей, підтримка талановитих та обдарованих осіб.

Існує думка, що неурядові організації відрізняються формально від державних установ та бізнесових структур наступними *особливостями*: їх створюють не для отримання чи розподілу певних прибутків; вони повинні існувати в певних законодавчих межах та мають створюватись на основі самостійної добровільної ініціативи людей для реалізації спільних інтересів та завдань;

незалежні від державних органів, так як засновані на приватній ініціативі; мають бути офіційно зареєстровані не зважаючи на самостійну організацію своєї діяльності; звітність перед суспільством.

2. Класифікації неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей та молоді

В Україні спостерігається тенденція збільшення кількості неурядових організацій у соціальній сфері, які різняться за джерелами фінансування, принципами діяльності та завданнями.

Існує значна кількість класифікацій таких організацій. О.В. Безпалько пропонує наступну їх *класифікацію*:

1. За територіальним розташуванням: міжнародні організації та їх представництва, всеукраїнські, регіональні, обласні, районні, місцеві;

2. За гендерною ознакою: жіночі, чоловічі, змішані;

3. За віковим складом: дитячі, молодіжні, різновікові, організації дорослих;

4. За спрямованістю: благодійні, діяльність, яких спрямована на те, щоб допомогти іншим; організації, діяльність яких спрямована на захист власних групових інтересів;

5. За сферою діяльності: політичні, культурно-освітні, екологічні, соціальні, спортивні тощо;

6. За юридичним статусом: громадські організації, благодійні фонди, асоціації, спілки.

Крім даної класифікації існує ще класифікація, що розподіляє організації за їх соціальною спрямованістю, так звані сервісні організації, тобто організації, що працюють в інтересах дітей та молоді:

- організації, які основною метою своєї діяльності визначають соціальну підтримку та допомогу різним категоріям дітей і це відображено у назві. Таких організацій є два типи:

а) представництва міжнародних організацій (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Благодійна організація «Приятелі дітей», Міжнародна благодійна організація «Надія і житло для дітей» тощо;

б) вітчизняні громадські організації (Український фонд «Благополуччя дітей», Дніпропетровський Дитячий фонд «Манго» та ін.

- організації, створенні для підтримки дітей з інвалідністю та їх сімей:

а) громадські організації, які створенні батьками, які мають та виховують дітей з інвалідністю як організації самопомоги: Київська громадська організація «Школа життя»,

Тернопільська громадська організація родин дітей з інвалідністю «Дитина» та ін.;

б) громадські організації, створенні для соціального захисту осіб з інвалідністю: Київське Благодійне товариство «Джерела», Всеукраїнський фонд дітей з інвалідністю «Квіти долини» та інші;

- організації, діяльність яких спрямована на профілактику негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі: Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ, Запорізький Благодійний фонд «Сподівання»;

- організації, створенні для підтримки сім'ї та дітей, що позбавлені батьківського піклування: Полтавське міське товариство одиноких матерів «Мальва», Громадська організація «Екологія сім'ї» м. Києва, Львівський Благодійний дитячий фонд «Сирітська доля» та ін.;

- громадські організації та благодійні фонди, які створенні та працюють під патронатом релігійних конфесій: Асоціація християнської молоді, Благодійний фонд «Карітас України» та інші.

Більшість організацій такого спрямування (сервісні неурядові організації) розміщена у великих містах та обласних центрах, у невеликих містах таке явище спостерігається досить рідко, а у селищах та селах взагалі такі організації відсутні.

В соціально-педагогічній діяльності спостерігається активна співпраця між

недержавними організаціями соціального спрямування та різними державними організаціями, а саме: закладами загальної середньої освіти, соціальними службами різного типу, закладами позашкільної освіти. Така взаємодія зумовлена рядом причин: неурядові організації часто не мають спеціально обладнаного приміщення для здійснення діяльності; часто у громадських організацій є кошти для реалізації програм чи проектів, але вони не мають досвіду організації в напрямі соціально-педагогічної роботи; оскільки сервісні громадські організації орієнтовані на надання послуг великій кількості клієнтів, вони зацікавлені розвивати свою активність у тих державних установах, де переважно перебувають діти та молодь.

3. Соціально-педагогічні напрями діяльності неурядових організацій

В Україні соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій здійснюється за такими *напрямами*:

- соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді, які знаходяться в СЖО;
- гуманітарна допомога (забезпечення одягом, ліками, подарунками до свят, продуктами харчування та ін.);
- організація та здійснення профілактичної роботи для попередження негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі;

- організація дозвілля дітей та молоді;
- реалізація соціальних проектів та програм у співпраці з державними організаціями;
- оздоровлення дітей у канікулярний період;
- підтримка дитячих та молодіжних ініціатив;
- проведення навчання та підготовчих тренінгів, семінарів, курсів для фахівців соціальної сфери;
- залучення громадськості та використання рекламно-інформаційних технологій для розв'язання соціальних проблем дітей та молоді.

На думку дослідниці Ж. Петрочко саме через участь дітей у різних громадських дитячих організаціях відбувається реалізація їх права на участь у житті суспільства та саме такі організації створюють сприятливі умови для цього.

Участь дітей у житті суспільства – це добровільні, спільні з ровесниками та дорослими дії осіб до 18 років відповідно до їхньої соціальної зрілості, результатом яких є: опанування демократичних норм, правил та процедур, культури діалогу; умінь сприяти покращенню суспільного життя; навичок спільного прийняття рішень; формування громадської відповідальності тощо.

Ж. Петрочко констатує, «що це своєрідна відкрита соціально-педагогічна система, в якій здійснюється соціальне виховання через різні

форми залучення дитини до взаємодії із соціальним середовищем та її перетворення. Через участь у громадському об'єднанні дитина долучається до життя суспільства та результатами такої діяльності стають вибір нею майбутньої професії, визначення власних планів подальшої життєтворчості».

Дитячі громадські організації свою діяльність щодо забезпечення дитини участі у житті суспільства зосереджують на:

- залучення та привернення уваги органів виконавчої влади та місцевого самоврядування до проблем дітей та дитячих об'єднань;

- залучення дітей та молоді до реалізації соціальних проектів та через їх реалізацію вирішення питань, що їх стосуються;

- виявлення порушених чи нереалізованих прав дітей;

- залучення дітей та підлітків до організації та здійснення допомоги одноліткам, які потрапили в СЖО;

- розроблені стратегій дій, що дають змогу дітям вимагати здійснення своїх прав і знаходити розв'язання проблем;

- участь у моніторингу дій дорослих в інтересах дітей;

- підготовка дітей до самопредставництва тощо.

Виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що дитячі громадські об'єднання

дозволяють та допомагають формувати уміння у дітей необхідні для участі в житті суспільства, а також забезпечують можливість впровадження інструментів впливу політики стосовно дітей та молоді (подання офіційних листів та звернень; участь у дорадчо-консультаційних органах; створення позитивного іміджу громадських організацій; робота із ЗМІ; впровадження соціально-педагогічних інновацій).

В Україні громадські дитячі організації виступають як чинники соціалізації особистості та інститути соціального виховання.

4. Дитячі громадські організації: їх особливості, завдання, функції, принципи

Дитяча громадська організація – добровільне, закріплене формальним членством об'єднання дітей і підлітків, яке побудоване на принципах самодіяльності та організаційної самостійності, має своїм завданням сприяти природному прагненню дітей до самореалізації і самоорганізації на основі здійснення багатопланової діяльності, спрямованої на задоволення різноманітних інтересів членів організації, захист їх прав і потреб, а також соціальне становлення підростаючого покоління.

Сучасні дитячі громадські організації можуть створюватись та функціонувати при закладах загальної середньої освіти, закладах позашкільної освіти різного типу, центрах соціальних служб для

сім'ї, дітей та молоді, закладах культури, неурядових організаціях, релігійних конфесіях тощо.

А. Алієва, А. Волохов, Б. Купріянов, Р. Литвак вважають, що особливостями дитячих громадських організацій є: вікові, соціально-педагогічні, виховні, суспільні та організаційні. Детально охарактеризуємо кожну з них.

Вікова особливість дитячої громадської організації обумовлюється належністю її членів до одного віку, для якого характерні спільні орієнтації, очікування, настрої, субкультурні тенденції. На думку вище названих науковців саме дана особливість та врахування світосприйняття дітей повинно бути основою діяльності таких організацій.

Соціально-педагогічна особливість дитячої громадської організації полягає у забезпеченні соціального розвитку дітей та їх соціального функціонування, а також дитяча організація виступає чинником соціального виховання та сприяє організованій роботі дорослих з дітьми щодо оформлення корпоративної культури дитячої організації у педагогічно доцільному напрямі.

Виховний компонент дитячої громадської організації спрямований на: рефлексію, самовдосконалення та засвоєння соціально важливих цінностей через представлення результатів своєї діяльності та соціальну взаємодію

(напряма «Я-Я»); самоорганізацію добровільної сумісної взаємодії з іншими (напряма «Я – інші»); перетворення навколишньої дійсності, розв'язання актуальних проблем (напряма «Я – навколишній світ»).

Суспільний компонент представлений через виконання дитячими громадськими організаціями завдань соціального виховання, а саме:

- ті, що орієнтовані на особистість (адаптація підлітків до нових умов соціуму та сприяння переходу у дорослий світ, соціальній ідентифікації, засвоєння ними нових соціальних ролей);

- ті, що орієнтовані на групу учасників: отримання інформації, яку підлітки та молодь не можуть отримати в інший спосіб, отримання досвіду соціальної взаємодії та умінь узгодження своїх інтересів з інтересами групи;

- ті, що орієнтовані на громаду: заохочення до суспільно корисної та благодійної діяльності, соціальних ініціатив, формування належності до певної спільноти.

Організаційний аспект полягає в наявності керівних органів, символіки, цінностей, традицій.

Дитячі громадські організації як соціальні інститути виконують ряд *завдань*: залучення дітей до суспільно корисних справ; формування активної життєвої позиції, гуманної особистості, свідомого громадянина; збереження довкілля, історично-культурної спадщини; забезпечення всебічного та

гармонійного інтелектуального, фізичного, духовного розвитку особистості; створення умов для самореалізації та захист прав дітей; формування здорового способу життя; профілактика негативних явищ у дитячому середовищі; організація змістовного дозвілля.

А. Волохова, Б. Купріянова вважають, що дитячі громадські організації є суб'єктами соціального виховання та виконують наступні соціально-педагогічні *функції*:

1. Аксіологічна, що полягає у створенні умов в організації, які будуть сприяти розумінню особистістю важливості її переконань, поглядів та самореалізації у групі; формування активної громадської позиції, розуміння цінності іншого, креативності;

2. Орієнтаційну, яка дозволяє члену організації сформувати уявлення про себе та визначити свої організаторські, комунікативні та лідерські якості;

3. Операційна функція спрямована на засвоєння соціальних установок, формування позиції дитини, її відповідальності, корпоративної культури, умінь організації сумісної діяльності та самодіяльності.

Основними *принципами* діяльності дитячих громадських організацій є:

- принцип гуманізації: врахування інтересів і потреб дітей, виховання на ідеях гуманізму, любові, доброти;

- принцип свободи вибору: добровільність вступу і виходу з організації; визнання особистості дитини найвищою цінністю, яка знаходиться в центрі соціального виховання; повага гідності та потенційних можливостей дитини; спрямованість діяльності організації на потреби та інтереси дитини; формування адекватного ставлення дитини до себе і світу та її самосвідомості; сприяння вибору дітьми видів та змісту діяльності; можливість вільно висловлювати свої думки; можливість кожного члена організації користуватись матеріальною базою; повага до інших організацій та її членів, які здійснюють соціальну діяльність;

- принцип самореалізації: стимулювання творчості; створення умов для її розвитку та забезпечення реалізації інтересів і потреб; розвиток ціннісно-орієнтовних умінь і навичок; розвиток мислення, інтелекту, внутрішньої культури, соціального досвіду; забезпечення безперервної діяльності дитини в соціальній сфері; стимулювання і заохочення різноманітної соціально значущої діяльності дітей;

- принцип взаємодії дітей та дорослих: взаємоповага, довіра і культура; організація спільної діяльності для засвоєння дітьми спільного

досвіду; надання соціально-педагогічної допомоги, сприяння активній участі дитини в житті суспільстві;

- принцип соціально-педагогічної захищеності дітей: підтримка позитивних емоцій, оптимізму, подолання негативних переживань; розвиток психологічної стійкості особистості; формування позитивної Я-концепції; запобігання міжособистісним конфліктам; захист прав дитини;

- принцип романтики та гри в діяльності: емоційна насиченість творчих та суспільно-корисних справ; використання символіки, атрибутики; використання ігрових форм і прийомів діяльності; розвиток фантазії.

Досить важливим є взаємодія закладів загальної середньої освіти та дитячих громадських організацій. Взаємодія діяльності цих інститутів має бути спрямована на організацію, узгодження та взаємообумовленість їх дій як рівноправних партнерів, які прагнуть досягнути спільної мети та створити умови для ефективного розвитку особистості яка перебуває в них.

У зв'язку з цим, існує дві моделі взаємодії між закладами загальної середньої освіти та дитячими громадськими організаціями.

Перша модель передбачає взаємодію двох цих інститутів на умовах рівного партнерства та на основі договору, угоди. Така взаємодія може бути реалізована через впровадження різноманітних

програм, а саме: освітніх, соціальних, культурних, природоохоронних тощо). При цьому заклад загальної середньої освіти сам обирає собі партнера серед дитячих громадських організацій, таких партнерів може бути декілька. Така діяльність може сприяти створенню на базі закладів загальної середньої освіти осередків дитячих громадських організацій, членами яких будуть здобувачі освіти закладу («Пласт», «Всеукраїнська організація скаутської організації» та інші).

Друга модель полягає у налагоджені взаємодії між закладом загальної середньої освіти та дитячою громадською організацією на засадах демократизму та самоуправління. У багатьох закладах загальної середньої освіти поширеним є створення та функціонування різних учнівських громадських структур (органи учнівського самоврядування, самодіяльні об'єднання, тимчасові об'єднання для проведення суспільно-корисних заходів).

Дитячі громадські організації співпрацюють також з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і їх напрямками діяльності можуть бути профілактична, просвітницько-правова, соціально-культурна, спортивно-оздоровча робота.

Співпраця дитячих організацій профільного спрямування з відповідними структурами та соціальними інституціями (дитяче екологічне товариство «Чорний голуб» (м. Львів) – з

Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді).

Дитячі громадські організації допомагають реалізувати власні можливості, сприяють розвитку творчих та потенційних можливостей особистості, знайти сферу особистісного розвитку та оволодіти механізмами регулювання соціальної поведінки.

Запитання:

1. Яка основна класифікація неурядових організацій існує на сьогодні в Україні?
2. За якими напрямками здійснюється соціально-педагогічна робота в неурядових організаціях?
3. Яка роль дитячих та молодіжних організацій у соціалізації особистості?

Література:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. заклад. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с. С. 174-183.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. К. «Академвидав». 2014. 309 с. С. 269-279.
3. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник. К. Центр навчальної літератури. 2000. 316 с. С. 120 – 130.
4. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. 4-те видання виправлене та доповнене. Київ. Центр учбової літератури. 2009. 488 с. С. 445-465.
5. Лісовець О.В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України. Навчальний посібник. Київ. Академія. 2011. 256 с.
6. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні. Монографія. Тернопіль. ТНПУ. 2005. 432 с.

ЗАВДАННЯ НА ПРАКТИЧНІ РОБОТИ

Плани практичних занять

Модуль I. Теоретичні основи соціальної педагогіки та характеристика соціально-педагогічної діяльності

Практична робота 1. Соціальна педагогіка як галузь інтегративних знань

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати соціальну педагогіку в системі людинознавчих дисциплін.
2. Характеристика підходів до визначення сутності соціальної педагогіки як науки.
3. Визначити предмет та завдання соціальної педагогіки.
4. Охарактеризувати сутність соціального виховання як одного із понять соціальної педагогіки.
5. Виявити особливості розвитку соціальної педагогіки як науки в сучасних умовах.

Практичні завдання:

1. Виписати 12 визначень соціальної роботи

Визначення	Автор

2. Виписати 20 визначень "соціального виховання" та "соціальна педагогіка" з зазначенням джерела та автора.

3. Створити таблицю: «Основні підходи до соціальної роботи»

Назва підходу	Автори	Зміст підходу

4. Обґрунтувати взаємозв'язок соціальної роботи та соціального виховання.
5. Довести необхідність розвитку соціальної роботи та підготовки фахівців даної сфери в сучасних умовах.

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5.

Практична робота 2. Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної теорії та практики

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати історичні передумови виникнення соціально-педагогічної роботи: основні форми допомоги та взаємодопомоги у слов'янських громадах. Проаналізувати започаткування допомоги нужденним в

Київській Русі. Охарактеризувати основні тенденції доброчинності в давньоруській державі (княжа доброчинність, монастирсько-церковна допомога).

2. Визначити соціальну спрямованість діяльності церковних, козацьких та братських громад. Охарактеризувати філантропічні функції братств в Україні. Охарактеризувати роль братських шкіл у соціальному вихованні дітей. Здійснити аналіз виховання гуманізму і милосердя як одного з основних завдань козацької педагогіки. Проаналізувати соціальну допомогу нужденним за часів козацтва.
3. Охарактеризувати соціальну спрямованість діяльності земських установ у сфері громадської опіки. Визначити вплив земської реформи на становлення соціальної підтримки та захисту незахищених категорій населення. Охарактеризувати соціально-педагогічну підтримку дітей в освітній діяльності земств. Визначити діяльність земських установ щодо опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
4. Проаналізувати практику соціального виховання на початку ХХ ст. Визначити соціально-педагогічної діяльності Ліги спасіння дітей В. Короленка. Охарактеризувати досвід роботи Ради соціальної допомоги при консультаційних центрах та школах. Здійснити аналіз змісту та

напрямів соціально-педагогічної роботи Ради захисту дітей. Визначити нормативне регулювання соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками на початку ХХ ст.

5. Охарактеризувати здійснення соціального захисту вразливих груп в період Великої Вітчизняної війни. Визначити напрями роботи державних органів щодо соціальної підтримки неповнолітніх. Проаналізувати діяльність благодійних товариств, громадських організацій щодо соціального захисту та підтримки незахищених категорій населення.
6. Проаналізувати розвиток соціально-педагогічної роботи у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Визначити напрями соціально-педагогічної роботи загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних установ у 70-80-х рр. ХХ ст. Охарактеризувати генезу державної системи соціального захисту населення у 70-90-х рр. ХХ ст. Визначити становлення та розвиток системи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Проаналізувати соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми із делінквентною поведінкою в різних соціальних інститутах (загальноосвітні навчальні заклади, школи соціальної реабілітації, служби у справах дітей, притулки для неповнолітніх, приймальники-розподільники). Визначити особливості

соціальної підтримки інвалідів.
Охарактеризувати соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Практичні завдання:

1. Підготувати інформацію про діяльність у сфері соціального захисту (Іван Вишенський, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Іов Борецький, Павло Беринда) (заповнити у вигляді таблиці).

Прізвище діяча	Вклад в сферу соціального захисту

2. Визначити розвиток ідей соціальної справедливості у писемних пам'ятках Київської Русі.
3. Охарактеризувати освітньо-виховну діяльність громадських організацій в Україні у другій половині XIX ст.

Назва громадської організації	Зміст освітньо-виховної діяльності

4. Скласти таблицю: «Основні історичні періоди становлення соціальної роботи в Україні»
5. Скласти таблицю «Основні історичні етапи становлення соціальної роботи у світі».

6. Здійснити порівняння та виявити відмінності в розвитку та становленні соціальної роботи в Україні та за кордоном.
7. Описати основні види соціальної допомоги в Київській Русі.
8. Охарактеризувати основні види соціального захисту радянського періоду.

Рекомендовані інформаційні джерела:6.

Практична робота 3. Парадигми та теорії соціальної педагогіки

1. Охарактеризувати основні парадигми соціальної педагогіки (когнітивно-інформаційна; особистісна; особистісно-соціальна; компетентісна).
2. Розкрити зміст основних теорій соціальної педагогіки та здійснити їх характеристику.
3. Охарактеризувати мотиваційно-потребову теорія А. Маслоу.
4. Охарактеризувати теорію наuczіння.
5. Проаналізувати теорію діяльності.
6. Охарактеризувати культурно-історичну теорію Л. Виготського.
7. Визначити зміст теорії розвитку.
8. Охарактеризувати теорію соціальної компетентності.
9. Визначити зміст особистісно-орієнтовані теорії.

Практичні завдання:

1. Охарактеризувати основні теорії соціальної роботи

Назва теорії	Автор	Зміст теорії

2. Охарактеризувати соціально-педагогічну діяльність С.Т. Шацького.
3. Визначити основні ідеї «педагогіки середовища» в працях С.Т. Шацького.
4. Охарактеризувати соціально-педагогічної діяльності А.С. Макаренка.
5. Визначити сильні та слабкі сторони соціально-педагогічної системи А.С. Макаренка.

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5.

Практична робота 4. Основні поняття соціальної педагогіки

Теоретичні питання:

1. Визначити особливості первинної та вторинної соціалізації.
2. Визначити види адаптації та охарактеризувати їх.
3. Охарактеризувати соціальне виховання та його принципи.
4. Здійснити характеристику поняття соціальна профілактика та її види.
5. Охарактеризувати суть поняття соціальна реабілітація та її видів.

6. Здійснити всебічну характеристику поняття ресоціалізації.
7. Дати характеристику поняття соціальна допомога та соціальні послуги в структурі соціального обслуговування.
8. Охарактеризувати соціально-педагогічну підтримку дітей та молоді.

Практичні завдання:

1. Охарактеризувати роль різних агентів соціалізації у соціальному розвитку людини.
2. Здійснити характеристику соціального середовища як необхідної умови соціалізації особистості.
3. Визначити роль соціальної адаптації в соціалізуючому процесі.
4. Користуючись Законом «Про соціальні послуги» заповнити таблицю

<i>Види послуг</i>	<i>Приклади послуг</i>	<i>Де і ким вони можуть надаватися</i>

5. Здійснити аналіз мети і завдань соціально-педагогічної підтримки.
6. Охарактеризувати види соціально-педагогічної підтримки.

Рекомендовані інформаційні джерела:
1,2,4,5,6.

Практична робота 5. Зміст, структура, принципи та методи соціально-педагогічної діяльності

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати сутність поняття «соціально-педагогічна діяльність».
2. Визначити структуру соціально-педагогічної діяльності.
3. Визначити та охарактеризувати мету і завдання соціально-педагогічної діяльності.
4. Здійснити характеристику її суб'єктів та об'єктів.
5. Визначити ресурси соціально-педагогічної діяльності як умову забезпечення діяльності.
6. Проаналізувати внутрішні ресурси соціально-педагогічної діяльності.
7. Охарактеризувати види зовнішніх ресурсів (матеріальні, людські, технологічні, інституційні, інформаційні).

Практичні завдання:

1. Проаналізувати сучасні підходи до розуміння соціально-педагогічної діяльності.
2. Охарактеризувати структуру соціально-педагогічної діяльності.
3. Охарактеризувати функції соціально-педагогічної діяльності.
4. Проаналізувати класифікацію методів соціально-педагогічної діяльності та здійснити їх характеристику.

5. Охарактеризувати сім'ю як ресурс соціально-педагогічної роботи.
6. Заповнити таблицю

Назва методу	Характеристика методу	Сфера застосування в соціально-педагогічній практиці

7. Визначити переваги та слабкі місця методу «рівний-рівному» оформити у вигляді таблиці.

Переваги методу	Недоліки методу

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5, 6.

Практична робота 6. Характеристика волонтерства в соціально-педагогічній діяльності

Теоретичні питання:

1. Визначити основні характеристики волонтерства.
2. Охарактеризувати волонтерський рух в Україні: причини появи та розвитку волонтерства на сучасному етапі розвитку суспільства, його особливості.
3. Здійснити характеристику основних груп волонтерів.
4. Охарактеризувати напрями волонтерської діяльності.

5. Визначити принципи волонтерської діяльності.
6. Проаналізувати напрями соціально-педагогічної роботи, що потребують волонтерства.

Практичні завдання:

1. Здійснити характеристику понять «волонтер», «волонтерська діяльність», «волонтерський рух».
2. Визначити особливості мотивації волонтерів до соціально-педагогічної діяльності.
3. Визначити переваги волонтерської діяльності.
4. Здійснити порівняльний аналіз професійної соціально-педагогічної діяльності та волонтерської роботи (заповнити у вигляді таблиці).

Соціально-педагогічна діяльність	Волонтерська діяльність
Спільне	
Відмінне	

Рекомендовані інформаційні джерела: 5, 6.

Модуль II. Соціально-педагогічна робота з сім'єю

Практична робота 7. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати поняття сім'я та її складові.
2. Визначити загальні та соціалізуючі функції сім'ї.
3. Здійснити характеристику параметрів сім'ї.
4. Охарактеризувати типологію сімей.
5. Здійснити всебічну характеристику поняття батьківства та батьківської позиції.
6. Визначити існуючі стилі батьківства, їх вплив на формування особистості дитини.

Практичні завдання:

1. Заповнити таблицю «Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей» (2 типи сім'ї за вибором студента).

№	Тип сім'ї	Особливості соціалізації ди

2. Підготувати конспект основних положень роботи Чепмена Г., Кемпбелла Р. «П'ять шляхів до серця дитини».

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 2, 4, 5.

Практична робота 8. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей

Теоретичні питання:

1. Визначити напрями соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
2. Охарактеризувати типологію форм соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
3. Охарактеризувати сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах.
4. Визначити технологію підготовки та створення прийомної сім'ї.
5. Охарактеризувати особливості адаптації дитини в прийомній сім'ї.
6. Визначити особливості створення та функціонування дитячих будинків сімейного типу.
7. Здійснити характеристику патронатної сім'ї та визначити особливості її функціонування.
8. Охарактеризувати соціально-педагогічну роботу з даними типами сімей.

Практичні завдання:

1. Здійснити аналіз соціальної підтримки молодих сімей.
2. Визначити специфіку соціально-педагогічної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах.
3. Проаналізувати форми та методи роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

4. Здійснити характеристику соціального супроводу прийомної сім'ї
5. Проаналізувати досвід роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, прийомною сім'єю, патронажною сім'єю.
6. Зробити порівняльну характеристику прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, патронажної сім'ї (спільне та відмінне).

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5, 6.

Практична робота 9. Соціально-правова підтримка сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб

1. Охарактеризувати поняття «соціально-правова підтримка».
2. Визначити основні характеристики соціально-правової підтримки сімей.
3. Охарактеризувати поняття «сім'ї з дітьми, що мають статус вимушених переселенців».
4. Визначити основні потреби внутрішньо переміщених осіб.
5. Проаналізувати типологію сімей, що мають статус внутрішньо переміщених осіб.
6. Проаналізувати особливості соціально-правової підтримки сімей вимушених переселенців.
7. Охарактеризувати технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями вимушених переселенців.

8. Визначити стратегії втручання, що застосовують у роботі з сім'ями вимушених переселенців.

Практичні завдання:

1. Визначити суть та засади соціально-правової допомоги сім'ям з дітьми.
2. Визначити функції та механізми соціально-правової підтримки сімей з дітьми.
3. Охарактеризувати основні напрями діяльності державних соціальних служб щодо соціальної підтримки сімей вимушених переселенців.
4. Проаналізувати особливості соціально-правової підтримки сімей вимушених переселенців.
5. Охарактеризувати основні етапи надання допомоги сім'ям з дітьми, що мають статус вимушених переселенців.

Рекомендовані інформаційні джерела:4.

Практична робота 10. Соціальна робота з учасниками ОС (АТО) та їх сім'ями

Теоретичні питання:

1. Визначити права учасників ОС та їх сімей.
2. Охарактеризувати пільги учасникам ОС (АТО).
3. Охарактеризувати особливості та напрями соціально-психологічного супроводу в кризових ситуаціях.
4. Проаналізувати напрями роботи соціального педагога з дітьми, батьки яких є учасниками АТО.

5. Визначити специфіку роботи соціально-психологічної служби з батьками в контексті супроводу дітей учасників АТО.
6. Визначити основні проблеми соціального захисту учасників ОС (АТО).

Практичні завдання:

1. Проаналізувати основні види соціальної допомоги та підтримки, які надаються учасникам бойових дій та їх сім'ям різними соціальними структурами.
2. Проаналізувати досвід реабілітаційної роботи з учасниками бойових дій центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді.
3. Описати основні технології, що використовуються соціальними працівниками різних соціальних структур для роботи з учасниками бойових дій та їх сім'ями.
4. Проаналізувати досвід інших країн, щодо соціальної роботи з даною категорією населення.

Рекомендовані інформаційні джерела:4.

Практична робота 11. Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців

Теоретичні питання:

1. Визначити особливості соціально-педагогічної роботи соціального працівника із сім'ями військовослужбовців.

2. Охарактеризувати типологію клієнтів соціальної роботи серед військових.
3. Проаналізувати напрями соціальної роботи з військовослужбовцями.
4. Охарактеризувати принципи соціально-педагогічної роботи з сім'ями військослужбовців.

Практичні завдання:

1. Визначити та проаналізувати технології соціальної роботи, які використовують соціальні працівники при роботі з військовослужбовцями.
2. Проаналізувати досвід соціальної роботи з військовослужбовцями різних соціальних інститутів
3. Визначити перспективні напрями соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями на сучасному етапі в Україні.
4. Проаналізувати категорії військовослужбовців, яким може надаватись різні види соціальної допомоги.

Рекомендовані інформаційні джерела: 6.

Модуль III. Соціально-педагогічна робота з різними категоріями дітей та молоді

Практична робота 12. Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженими функціональними можливостями

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати поняття інвалідності.
2. Здійснити характеристику видів відхилень у здоров'ї.
3. Здійснити аналіз типології інвалідності.
4. Проаналізувати причини відхилень у здоров'ї.
5. Охарактеризувати соціально-педагогічну підтримку дітей з інвалідністю.

Практичні завдання:

1. Охарактеризувати сегрегаційний та інтеграційний підходів щодо вирішення проблем людей з інвалідністю.
2. Проаналізувати особливості медичної, політико-правової та соціальної моделей підтримки осіб з інвалідністю.
3. Проаналізувати зміст та форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю.
4. Здійснити аналіз корекційно-освітньої діяльності соціального педагога з розвитку, виховання та навчання дітей з інвалідністю.

5. Визначити зміст діяльності соціального педагога/соціального працівника в центрі соціальної реабілітації осіб з інвалідністю.

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 3, 5.

Практична робота 13. Інтеграція в соціум дітей з інвалідністю

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати поняття «інтеграція» та «інтеграція в соціум дітей з інвалідністю».
2. Охарактеризувати освітньої інтеграції дітей з інвалідністю.
3. Здійснити аналіз форм та типів інтеграції дітей з інвалідністю.
4. Здійснити характеристику мети та шляхів інтеграції дітей з інвалідністю в заклади загальної середньої освіти.
5. Визначити рівні інтеграції осіб з інвалідністю.
6. Охарактеризувати поняття «інклюзивна освіта».
7. Визначити мету та принципи інклюзивної освіти.

Практичні завдання:

1. Визначити моделі залучення дітей з особливостями психофізичного розвитку до інститутів соціального виховання.
2. Визначити переваги інтегрованої освіти в межах закладів загальної середньої освіти.
3. Заповнити таблицю

Діагноз дитини	Характеристика фізичного та соціально-психологічного стану дитини	Можливі форми соціально-педагогічної підтримки

4. Заповнити таблицю (5 клієнтів):

Категорія клієнтів	Шляхи формування толерантного ставлення

Рекомендовані інформаційні джерела: 5.

Практична робота 14. Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю

Теоретичні питання:

1. Визначити зміст поняття «соціальна реабілітація дітей з інвалідністю».
2. Визначити види реабілітації та здійснити їх характеристику.
3. Визначити загальні принципи соціальної реабілітації дітей з інвалідністю.
4. Охарактеризувати соціальну реабілітацію засобами освіти.

Практичні завдання:

1. Здійснити характеристику працетерапії, як одного із способів реабілітації інвалідів.
2. Охарактеризувати реабілітаційні засоби в соціально-педагогічній діяльності та соціальній роботі.

3. Здійснити характеристику етапів соціальної реабілітації інвалідів.

Рекомендовані інформаційні джерела:5.

Практична робота 15. Діти, які опинились в складних життєвих обставинах

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати поняття «складні життєві обставини».
2. Визначити категорію дітей, які відносяться до таких, які опинилися в складних життєвих обставинах.
3. Проаналізувати основні теоретичні підходи до класифікації цієї категорії дітей.
4. Визначити права та обов'язки таких дітей.
5. Охарактеризувати причини появи даної категорії дітей.

Практичні завдання:

1. Створити перелік фільмів/мультфільмів, у яких піднімається питання порушення прав дітей/молодих людей, вказати які саме права порушено.
2. Створити рекламну листівку для абітурієнтів спеціальності “Соціальна робота”.
3. Проаналізувати основні форми роботи різних соціальних установ з дітьми, які перебувають у сім'ях, що потрапили в СЖО.

Рекомендовані інформаційні джерела:5.

Практична робота 16. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати поняття соціального сирітства та особливості соціально-педагогічної роботи з ними.
2. Описати неповнолітніх, що відносяться до «дітей вулиці».
3. Визначити причини бездоглядності та безпритульності дітей в Україні.
4. Охарактеризувати соціально-психологічний портрет вихованців закладів загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
5. Охарактеризувати особливості соціалізації дітей у закладах загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
6. Визначити зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми в закладах загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
7. Охарактеризувати соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми в центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей.
8. Проаналізувати наставництво як одну із форм соціально-педагогічної роботи з різними типами дітей.

Практичні завдання:

1. Здійснити характеристику державної системи опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Проаналізувати інноваційні форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування
3. Визначити напрями та форми роботи з дітьми сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування в різних соціальних інститутах.
4. Здійснити порівняльну характеристику соціально-педагогічної роботи в закладі середньої освіти та в закладі середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 2, 5, 6.

Практична робота 17. Соціально-педагогічна робота з дітьми що зазнали насильства

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати поняття «жорстоке поводження з дітьми».
2. Проаналізувати види та форми насильства щодо дітей.
3. Здійснити аналіз основних наслідків насильства щодо дітей.

4. Проаналізувати основні чинники виникнення насильства.
5. Охарактеризувати ознаки насильства щодо дітей.
6. Визначити види профілактики насильства та основні її форми.

Практичні завдання:

1. Проаналізувати соціально-педагогічну роботу з профілактики насильства щодо дітей.
2. Охарактеризувати завдання та функції різних соціальних інститутів щодо захисту дітей від насильства (служби у справах дітей, заклади освіти).
3. Заповнити таблицю:

Види насильства	Ознаки насильства	Види соціальної допомоги постраждалому від насильства

4. Проаналізувати нормативно-правові документи, що регулюють захист постраждалих від насильства та жорстокого поводження.

Рекомендовані інформаційні джерела: 5.

Модуль IV. Девіації як соціально-педагогічна проблема

Практична робота 18. Сутність та характеристика девіантної поведінки, теорії девіації

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати сутність та поняття девіантної поведінки. Визначити біологічні, психологічні, соціологічні теорії девіації.
2. Проаналізувати поняття дезадаптації у соціальному розвитку особистості.
3. Охарактеризувати соціальні, психологічні та педагогічні передумови дезадаптації неповнолітніх.
4. Здійснити аналіз форм прояву «важковиховуваності» та особливості соціально-педагогічної роботи з ними.

Практичні завдання:

1. Проаналізувати програму профілактики девіантної поведінки серед дітей та молоді, яка реалізується соціальною службою для дітей, сім'ї та молоді (назва програми, мета програми, ким реалізується, основні етапи програми).
2. Розробити перелік форм роботи з профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі.
3. Заповнити таблицю

<i>Вид девіантної поведінки</i>	<i>Загальна характеристика та прояви поведінки в підлітків</i>
Адиктивна	
Протиправна (делінквентна)	
Наркозалежна	
Суїцидальна	
Дромоманія	
Токсикоманія	

Рекомендовані інформаційні джерела: 1,2,4,5.

Практична робота 19. Причини та види девіантної поведінки дітей та молоді

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати кримінальну поведінку неповнолітніх: причини та наслідки.
2. Визначити види та особливості нехімічних адикцій у неповнолітніх.
3. Здійснити аналіз видів психопатологічної поведінки.
4. Охарактеризувати сучасні підходи до профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі.
5. Здійснити аналіз профілактичних моделей.

Практичні завдання:

1. Визначити форми профілактичної роботи з дітьми та молоддю.
2. Охарактеризувати формування здорового способу життя як напрям соціально-педагогічної роботи.
3. Здійснити характеристику програм з формування здорового способу життя в Україні.

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5, 6.

Практична робота 20. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати зміст поняття «неповнолітні, які перебувають у конфлікті з законом».
2. Визначити психолого-педагогічний портрет неповнолітніх, що перебувають у конфлікті з законом.
3. Здійснити аналіз причин протиправної поведінки неповнолітніх.
4. Охарактеризувати особистісних (індивідуальних) рис, що можуть сприяти появі відхилень у поведінці та викликають протиправні дії серед неповнолітніх.
5. Охарактеризувати гендерні характеристики неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

6. Визначити сутність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом.
7. Визначити основні напрями соціально-педагогічної роботи з даною категорією.

Практичні завдання:

1. Проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, в державних організаціях та громадських об'єднаннях.
2. Охарактеризувати зміст, форми та методи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, у центрах пробації, підрозділах національної ювенальної поліції, громадських об'єднаннях.

Рекомендовані інформаційні джерела:5.

Практична робота 21. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи

Теоретичні питання:

1. Здійснити характеристику поняття «пенітенціарна система».
2. Охарактеризувати генезу системи покарань та основні її періоди.
3. Здійснити характеристику соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми засудженими.

4. Визначити основні функції установ пенітенціарної системи.
5. Охарактеризувати основні етапи та методи соціально-педагогічної роботи у пенітенціарних закладах.
6. Визначити особливості неповнолітніх засуджених.

Практичні завдання:

1. Проаналізувати ресоціалізацію неповнолітніх як одну із умов соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими.
2. Проаналізувати завдання соціально-педагогічної роботи в умовах пенітенціарних установ.
3. Проаналізувати основні форми соціальної роботи з неповнолітніми в пенітенціарній системі.

Рекомендовані інформаційні джерела:5.

Модуль V. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в територіальній громаді

Практична робота 22. Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості

Теоретичні питання:

1. Охарактеризувати поняття «громада», «територіальна громада», «місцева громада».
2. Охарактеризувати підходи до розуміння громади.
3. Визначити та охарактеризувати види громад.
4. Визначити та проаналізувати основні характеристики громади.
5. Визначити основні соціалізуючі функції громади.

Практичні завдання:

Складання соціальної карти громади:

Викладач об'єднує студентів у три групи. Кожна група отримує аркуш ватману, фломастери, кольоровий папір, клей. За запропонованою схемою одна група розробляє карту конкретної сільської громади, інша - територіальної громади певного районного центру; остання – громади мікрорайону великого міста.

Групам потрібно створити опис громади певного типу, зобразити її на ватмані за допомогою малюнку, схеми, колажу тощо.

Сфера	Показники
Географічна	Площа, природні особливості, екологічний стан
Демографічна	Чисельність населення, його віковий та гендерний склад
Історія	Коли створена, визначні історичні події, персони
Економічна	Характеристика виробництва, зайнятості населення
Політична	Політична структура, недержавні організації
Соціальна	Види соціальних служб, заклади охорони здоров'я, освітні та культурно-дозвіллеві заклади, спортивні заклади, релігійні заклади, служби зайнятості, органи охорони правопорядку
Ризики	Проблеми, небезпеки, що існують у певних сферах життєдіяльності членів громади

По закінченні роботи кожна група представляє свої напрацювання. Після цього проходить обговорення за такими питаннями:

- чим різняться між собою карти цих громад;
- що в них є спільного;
- як у своїй майбутній професійній діяльності ви можете використовувати карту громади, в якій працюватимете?

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5.

Практична робота 23. Організація соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти та соціальних службах територіальної громади

1. Визначити функціональні обов'язки соціального педагога закладів загальної середньої освіти.
2. Проаналізувати основні напрями роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти.
3. Охарактеризувати взаємодію соціального педагога з представниками різних соціальних інституцій.
4. Визначити структуру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
5. Охарактеризувати основні напрями та форми їх роботи.

Практичні завдання:

1. Описати досвід роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу чи соціальної служби.
2. Охарактеризувати організацію соціально-педагогічної роботи в клубах за місцем проживання.

*Рекомендовані інформаційні джерела:
1,2,4,5.*

Практична робота 24. Заклади соціального обслуговування дітей та молоді

1. Проаналізувати діяльність центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями
2. Проаналізувати діяльність соціальних гуртожитків.
3. Проаналізувати діяльність соціальних центрів матері і дитини.
4. Проаналізувати діяльність центрів соціально-психологічної допомоги.
5. Проаналізувати діяльність центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді.
6. Проаналізувати діяльність центрів медико-соціальної реабілітації для неповнолітніх.

Практичні завдання:

Заняття проходить у формі групової роботи. Кожна група презентує свій заклад за такою схемою.

1. Назва закладу.
2. Мета діяльності закладу.
3. Перелік фахівців, які працюють у закладі.
4. Яким категоріям осіб надаються послуги.
5. Напрямки роботи закладу.
6. Форми роботи фахівців у закладі.

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5.

Практична робота 25. Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій

Теоретичні питання:

1. Визначити типологію неурядових організацій.
2. Проаналізувати роль неурядових організацій у вирішенні соціальних проблем дітей та молоді на локальному рівні.
3. Охарактеризувати форми співпраці державних та неурядових організацій в інтересах дітей та молоді в умовах територіальної громади.
4. Охарактеризувати діяльність дитячих та молодіжних організацій.
5. Охарактеризувати зміст соціально-педагогічної роботи місцевих громадських організацій

Практичні завдання:

1. Скласти банк неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей, сімей, молоді у вашому регіоні (20 неурядових організацій).
2. Описати досвід роботи однієї дитячої чи молодіжної організації за такою схемою:
 1. Назва організації.
 2. Тривалість діяльності
 3. Напрямки діяльності
 4. Зміст діяльності
 5. Особливості організації
3. Визначити напрями роботи міжнародних організацій, які працюють в інтересах дітей.

Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5, 6.

**Список рекомендованої літератури для
підготовки до практичних занять:**

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. К. Центр учбової літератури. 2009. 208 с.
2. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К. Видавничий Дім «Слово». 2011. 240 с.
3. Єжова Т. Є. Соціальна реабілітація дітей-інвалідів: навч. посіб. К. Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. 2011. 284 с.
4. Иванов А. В. Социальная педагогика: Учебное пособие. М. Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°». 2010. 424 с.
6. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К. Академвидав. 2013. 312 с.
7. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. 4-те вид. виправ. та доп. К. Центр учбової літератури. 2009. 488 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Модуль I. Теоретичні основи соціальної педагогіки та характеристика соціально-педагогічної діяльності

1. Скласти таблицю тезаурусу соціальної роботи: соціальна політика, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальний супровід, соціальне обслуговування, соціальні послуги, соціальна допомога, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний працівник, використовуючи не менше трьох джерел на кожне визначення.

Автор поняття	Визначення	Джерело

2. Підготувати інформацію про діяльність у сфері соціального захисту (Іван Вишенський, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Іов Борецький, Павло Беринда) (заповнити у вигляді таблиці).

Прізвище діяча	Вклад в сферу соціального захисту

3. Користуючись Законом «Про соціальні послуги» заповнити таблицю

Види послуг	Приклади послуг	Де і ким вони можуть надаватися

4. Заповнити таблицю

Назва методу	Характеристика методу	Сфера застосування в соціально-педагогічній практиці
--------------	-----------------------	--

5. Визначити переваги та слабкі місця методу «рівний-рівному» оформити у вигляді таблиці.

Переваги методу	Недоліки методу

6. Здійснити порівняльний аналіз професійної соціально-педагогічної діяльності та волонтерської роботи (заповнити у вигляді таблиці).

Соціально-педагогічна діяльність	Волонтерська діяльність
Спільне	
Відмінне	

Модуль II. Соціально-педагогічна робота з сім'єю

1. Заповнити таблицю «Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей» (2 типи сім'ї за вибором студента).

№	Тип сім'ї	Особливості соціалізації дитини в даній сім'ї

2. Підготувати конспект основних положень роботи Чепмена Г., Кемпбелла Р. «П'ять шляхів до серця дитини».

3. Зробити порівняльну характеристику прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, патронажної сім'ї (спільне та відмінне).

Модуль III. Соціально-педагогічна робота з різними категоріями дітей та молоді

1. Створити перелік фільмів/мультфільмів, у яких піднімається питання порушення прав дітей/молодих людей, вказати які саме права порушено.

2. Створити рекламну листівку для абітурієнтів спеціальності «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»

3. Заповнити таблицю

Діагноз дитини	Характеристика фізичного та соціально-психологічного стану дитини	Можливі форми соціально-педагогічної підтримки

4. Заповнити таблицю (5 клієнтів):

Категорія клієнтів	Шляхи формування толерантного ставлення

Модуль IV. Девіації як соціально-педагогічна проблема

1. Проаналізувати програму профілактики девіантної поведінки серед дітей та молоді, яка реалізується соціальною службою для дітей, сім'ї та молоді (назва програми, мета програми, ким реалізується, основні етапи програми).

2. Розробити перелік форм роботи з профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі.

3. Заповнити таблицю

Вид девіантної поведінки	Загальна характеристика та прояви поведінки в підлітків
Адиктивна	
Протиправна (делінквентна)	
Наркозалежна	
Суїцидальна	
Дромоманія	
Токсикоманія	

3. Виписати визначення понять «маргіналізовані верстви», «соціально виключені люди», «соціальні сироти» (по п'ять визначень із зазначенням джерела та автора).

Модуль V. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в територіальній громаді

1. Розробити буклет однієї із соціальних агенцій, професійна діяльність якою спрямована на надання послуг різним категоріям клієнтів.

2. Описати досвід роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу чи соціальної служби.

3. Скласти банк неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей, сімей, молоді у вашому регіоні (20 неурядових організацій).

4. Описати досвід роботи однієї дитячої чи молодіжної організації за такою схемою:

1. Назва організації.
2. Тривалість діяльності
3. Напрямки діяльності
4. Зміст діяльності
5. Особливості організації.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Соціальна педагогіка – це

- А) наука про соціалізацію особистості
- В) галузь педагогічної науки, яка вивчає особливості соціального виховання, виховні можливості соціального середовища й умови соціалізації особистості, розглядає закономірності взаємодії та взаємозв'язку особистості у мікро та макросоціумі
- С) наука, яка вивчає особливості соціального становлення та розвитку особистості
- Д) галузь педагогіки, предметом вивчення якої є соціально-педагогічні проблеми
- Є) розділ педагогіки, що вивчає особливості організації соціального виховання та оптимальні умови соціалізації особистості

2. Серед запропонованих оберіть види інституційних ресурсів соціально-педагогічної діяльності

- А) медичні заклади
- Б) соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді
- В) релігійні організації
- Г) заклади освіти
- Д) громадські організації

3. Оберіть найбільш повне визначення сім'ї

- А) суспільна формація, клас, група,
- Б) результат взаємодії історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людини, сукупність

повторюваних якостей людини як істоти соціальної

- В) динамічна мала група людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю
- Г) мала соціальна група, заснована на офіційному чи громадському шлюбі
- Д) різновид соціального інституту

4. Вкажіть найбільш поширені дефініції щодо дітей, які мають порушення розвитку:

- А) діти-сироти
- Б) діти позбавлені батьківського піклування
- В) діти з інвалідністю
- Г) обдаровані діти
- Д) діти з обмеженими можливостями здоров'я

5. Як називається людина, яка здійснює соціально-педагогічну роботу на добровільних засадах ?

6. Об'єкт соціальної педагогіки

- А) процес соціалізації особистості
- Б) процес набуття людиною соціальності під впливом сукупності соціальних явищ, процесів та відносин

В) вплив соціальних інститутів на формування особистості

Г) соціально-виховний вплив на особистість

Д) соціальне становлення особистості

7. Оберіть правильні види соціальної профілактики

А) індивідуальна

Б) третинна

В) первинна

Г) галузева

Д) національна

Е) вторинна

8. Яке визначення насильства щодо дитини є найбільш повним

А) умисне нанесення дитині побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до захворювань, завдання шкоди її честі та гідності.

Б) будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального або економічного характеру (або ж бездіяльність) щодо дитини з боку іншої людини (дитини або дорослого) в сім'ї або поза нею, які порушують права та свободи дитини, наносять шкоду її фізичному або психічному здоров'ю.

В) прояви агресивної поведінки дорослого щодо дитини, якщо вони порушують конституційні права і свободи дитини як людини та громадянина.

Г) негативний вплив на дитину з боку іншої людини, що змушує її переривати значиму діяльність і виконувати іншу, шкідливу для її розвитку.

Д) пониження гідності дитини

9. Як називається поведінка, яка суперечить загальноприйнятим суспільним нормам

10. Предмет соціальної педагогіки:

А) соціальне виховання особистості

В) соціальний розвиток людини

С) допомога особистості, яка перебуває у складних життєвих обставинах

Д) людина як член соціуму

11. Соціально-педагогічна діяльність - це

А) забезпечення освітньо-виховними засобами спрямованої соціалізації особистості, у передачі індивіду (та освоєнні ним) соціального досвіду людства, набутті чи відновленні соціальної орієнтації, соціального функціонування;

Б) допомога в позитивній соціалізації особистості

В) різновид професійної діяльності, що спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи

відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Г) діяльність, спрямована на соціальне виховання особистості

Д) попередження соціальної дезадаптації особистості

12. Визначте характеристики батьківства

А) ціннісні орієнтації подружжя

Б) батьківські установки та сподівання

В) батьківські почуття та батьківська позиція

Д) батьківська відповідальність

Є) стиль сімейного виховання

13. Виберіть найбільш точне визначення делінквентної поведінки

А) сукупність дій та вчинків, які характеризуються порушеннями правил поведінки, дисциплінарних вимог, соціальних норм та правопорушеннями некримінального характеру;

Б) дії і вчинки людей, соціальних груп, що суперечать моральним та правовим нормам або визнаним у суспільстві стандартам поведінки;

В) прояв негативного в поведінці дитини, конфліктний стан, який слідує із неприйняття запропонованих іншими установок

Г) порушення правових норм

Д) поведінка, що загрожує інтересам інших людей

14. Як називається поведінка, пов'язана з вживанням хімічних речовин з метою зміни свідомості

15. Базовими поняттями соціальної педагогіки є (можливо декілька відповідей):

- А) соціальний захист
- Б) соціалізація
- В) соціальне забезпечення
- Г) соціальне виховання
- Д) соціальне середовище

16. Визначте функції, які виконує сім'я як соціальний інститут

- А) репродуктивна
- Б) побутова
- В) виховна
- Г) соціальна
- Д) комунікативна

17. Виберіть найбільш точне визначення поняття «підліток із делінквентною поведінкою»

- А) особа віком 11–15 років, яка вимагає особливого ставлення, пильної уваги педагога і колективу, підліток, до якого необхідний індивідуальний підхід у вихованні;
- Б) особа віком 11–15 років, яка порушує норми громадського правопорядку, що за певних

обставин може загрозувати благополуччю інших людей

В) дитина, яка порушує дисциплінарні норми

Г) особа віком 11–15 років, яка порушує норми кримінального права, що за певних обставин може загрозувати благополуччю інших людей

Д) важковиховувана дитини.

18. Як називається сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей для виховання і спільного проживання?

19. Оберіть найбільш повне визначення соціального виховання

А) створення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій

Б) цілеспрямований вплив на дітей з метою формування в них певних якостей

В) забезпечення умов у певних соціальних інститутах для розвитку цілісної особистості у результаті чого вона стає повноправним членом суспільства

Г) включення дитини у різні види соціальних відносин

Д) формування цілісної особистості

20. Визначте ресурси соціально-педагогічної діяльності

А) технічні

В) людські

С) психологічні

Д) технологічні

Є) управлінські

21. Соціальний супровід – це

А) форма соціально-педагогічної роботи;

Б) метод соціально-педагогічної роботи;

В) різновид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу осіб та сімей які перебувають у складних життєвих обставинах

Г) надання необхідних соціальних послуг

Д) галузь соціальної роботи.

22. Центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з інвалідністю - це

А) заклад денного перебування для дітей та молоді з функціональними обмеженнями

Б) заклад для соціальної інтеграції дітей з інвалідністю

В) заклад денного перебування для дітей та молоді з інвалідністю віком від 7 до 35 років, мета діяльності якого – відновлення та

- підтримка їхнього фізичного та психічного стану, адаптація та інтеграція в суспільство
- Г) заклад соціального обслуговування
- Д) заклад для дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах

23. Як називається особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту?

24. Оберіть найбільш точне визначення соціального середовища:

- А) види інтеракцій на різних етапах соціалізації;
- Б) створення необхідних соціальних умов (фінансових, матеріальних, професійних, побутових) для нормальної життєдіяльності особистості
- В) сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, факторів, відносин тощо, в яких існує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку і діяльність
- Г) сукупність умов життєдіяльності особистості
- Д) суспільне оточення людини

25. Серед запропонованих оберіть види інституційних ресурсів соціально-педагогічної діяльності

- А) медичні заклади
- Б) соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді
- В) релігійні організації
- Г) заклади освіти
- Д) громадські організації

26. Зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю складають

- А) соціальне обслуговування
- Б) профілактична робота
- В) матеріальна підтримка;
- Г) соціальне інспектування;
- Д) соціальний супровід

27. Провідними напрямками роботи соціального педагога у закладі загальної середньої освіти є:

- А) організація логопедичних занять серед дітей
- Б) вивчення особливостей життєдіяльності дітей в сім'ї
- В) пошук оптимальних шляхів підвищення ефективності уроку
- Г) стимулювання соціально-значимої діяльності дітей
- Д) захист прав та інтересів дітей

28. Як називають процес послідовного входження індивіда в суспільне життя, що супроводжується засвоєнням та відтворенням соціального досвіду, внаслідок взаємодії людини

зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах?

29. Оберіть правильне визначення соціальності

- А) результат взаємодії історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людини, сукупність повторюваних якостей людини як істоти соціальної;
- Б) люди, об'єднані в різні групи, з якими кожен індивід знаходиться в специфічних відносинах, у складній і різноманітній системі спілкування
- В) сукупність набутих людиною якостей, що забезпечує їй можливість існувати в суспільстві, виконувати у ньому різні соціальні ролі та функції
- Г) сукупність соціальних ролей, які виконує людина
- Д) сукупність соціальних норм і цінностей, якими людина керується в процесі практичної діяльності.

30. Визначте соціалізуючі функції сім'ї

- А) індивідуальний розвиток
- Б) формування статевої ідентифікації дитини
- В) формування ціннісних орієнтацій особистості
- Г) розумове виховання
- Д) виховання цілісної особистості

31. Вкажіть посадові обов'язки соціального педагога в закладі загальної середньої освіти:

- А) пропаганда здорового способу життя
- Б) обстеження учнів, які мають порушення мовлення
- В) здійснення превентивного виховання учнів
- Г) організація медичних оглядів школярів
- Д) підвищення соціально-правових знань учнів та їх батьків

32. Як називається динамічна мала група людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю?

33. Визначте види соціалізації

- А) стихійна
- Б) соціально-виховна
- В) соціально-контрольована
- Г) розвивальна
- Д) адаптивна

34. Яка сім'я обов'язково підлягає соціальному супроводу?

35. Яка максимальна кількість дітей може бути взята у прийомну сім'ю

- А) 7;
- Б) 4;
- В) 3

36. Соціальна адаптація – це

- А) пристосування до умов середовища
- Б) процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища
- В) прийняття особистістю певних правил та норм поведінки
- Г) узгодженість оцінок, особистих можливостей і прагнень індивіда з цілями, цінностями соціального середовища
- Д) рівень можливостей особистості увійти в нові умови соціального середовища

37. При якій мінімальній кількості дітей може бути створений дитячий будинок сімейного типу

- А) 14;
- Б) 3;
- С) 5

38. Оберіть найбільш повне визначення девіантної поведінки

- А) поведінка, що носить характер відхилення від загальноприйнятих, соціально схвалюваних,

найбільш поширених і усталених норм в певних спільнотах в певний період їх розвитку

Б) результат взаємодії історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людини, сукупність повторюваних якостей людини як істоти соціальної

В) стиль сімейного виховання

Г) відхилення в розвитку, функціонуванні, параметрах або якостях людини

Д) поведінка, що наносить реальну шкоду безпосередньо людині та (або) оточуючим

39. Виберіть найбільш повне визначення суб'єктів соціально-педагогічної діяльності

А) соціальні педагоги, волонтери, психологи

Б) соціальні служби різного типу, які здійснюють соціально-педагогічну діяльність з дітьми, сім'ями та молоддю

В) державні, громадські організації, фізичні особи, що реалізують соціальну політику

Г) державні, громадські організації, фізичні особи, що здійснюють соціальне виховання та надають соціальну допомогу різним категоріям дітей та молоді

Д) фахівці, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з різними категоріями дітей та молоді

40. Вкажіть групові форми роботи із сім'єю

А) консультування

Б) листування

- В) лекції;
- Г) тренінги;
- Д) школа молодих батьків

41. Оберіть найбільш точну характеристику дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах

- А) дитина, у якої є проблеми
- Б) дитина, яка перебуває у несприятливому соціальному оточенні
- В) особи від народження до 18 років, котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їх розвитку, й потребують допомоги з боку держави, громади, фахівців, найближчого оточення, аби упоратися з життєвими негараздами і відновити свою повноцінну життєдіяльність згідно із власними інтересами й потребами

42. До групи дітей з інвалідністю зараховують

- А) дітей з порушеннями опорно-рухового апарату
- Б) дітей із сенсорними порушеннями
- В) гіпоактивних дітей
- Г) дітей з інтелектуальними порушеннями
- Д) дітей «індиго»

43. Оберіть найбільш повне визначення неблагополучної сім'ї

- А) сім'я, члени якої перебувають у складних життєвих обставинах
- Б) сім'я, яка потребує допомоги та підтримки

В) сім'я, яка має комплекс складних життєвих обставин, які не може самостійно вирішити, приймає обставини власного життя як "норму", немає або на доволі низькому рівні має розуміння проблем і мотивацію щодо їхнього вирішення

44. Оберіть найбільш точне визначення дромоманії

- А) втеча дитини з дому чи школи
- Б) поїздка в інші райони міста або населені пункти
- В) прагненням до подорожування, бродяжництва
- Г) постійне перебування дитини на вулиці
- Д) проживання поза домом

45. Серед варіантів оберіть характеристики батьківської позиції

- А) терпимість
- Б) адекватність
- В) сміливість
- Г) перспективність
- Д) гнучкість

46. Як називають процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами?

47. Що є необхідною та обов'язковою умовою соціалізації особистості?

48. Процес засвоєння та активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій, зразків поведінки, визнаних у суспільстві), внаслідок чого відбувається її становлення та розвиток як соціального індивіда називається

49. Притулок для дітей - це

- А) установа, де перебувають бездоглядні діти
- Б) заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років
- В) заклад для дітей, позбавлених батьківського піклування
- Г) заклад соціального обслуговування
- Д) заклад для дітей з обмеженими можливостями

50. Соціальна педагогіка ґрунтується на теоріях та концепціях:

- А) історії;
- Б) педагогіки;
- В) біології;
- Г) психології;
- Д) соціології.

51. Функціями соціальної педагогіки є:

- А) перетворююча;
- Б) теоретико-пізнавальна;
- В) розвиваюча;
- Г) діагностична;
- Д) прикладна.

52. Провідні завдання соціальної педагогіки:

- А) розвиток особистості;
- Б) вивчення виховних можливостей різних соціальних інституцій у формуванні компонентів соціальності особистості;
- В) визначення шляхів попередження соціальної дезадаптації особистості у різних мікросоціумах;
- Г) розвиток виховного потенціалу сім'ї;
- Д) розроблення технологій соціально-педагогічного захисту та підтримки представників різних груп дітей та молоді в процесі соціального виховання.

53. Оберіть правильне тлумачення поняття «мікрорівень»:

- А) загальні умови для кожної людини, однакові для всіх;
- Б) конкретні умови життя особистості (сім'я, сусідство) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання);
- В) сукупність соціальних інститутів;
- Г) найближче оточення людини.

54. Визначте макрофактори соціалізації:

- А) країна;
- Б) етнос;
- В) космос;
- Г) суспільство;
- Д) держава.

55. Укажіть мезофактори соціалізації:

- А) країна;
- Б) космос;
- В) тип поселення;
- Г) засоби масової інформації;
- Д) субкультури.

56. Визначте мікрофактори соціалізації:

- А) ти поселення;
- Б) сім'я;
- В) субкультури;
- Г) групи однолітків;
- Д) мікросоціум.

57. Оберіть найточніше визначення поняття «адиктивна поведінка»:

- А) вживання алкоголю, тютюну, наркотичних речовин;
- Б) поведінка, яка передує формуванню стійкої залежності від психоактивних речовин;
- В) наркозалежна поведінка;
- Г) поведінка людини, для якої притаманне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи

постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку чи підтримання інтенсивних емоцій;

Д) протиправна поведінка та некримінальні порушення.

58. Оберіть найточніше визначення поняття соціальний педагог:

А) фахівець, який надає різні види соціальних послуг;

Б) спеціаліст, який організовує взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості;

В) спеціаліст, який організовує соціально-педагогічну діяльність з дітьми, молоддю та дорослими в різних соціокультурних середовищах;

Г) фахівець соціальної сфери;

Д) спеціаліст, який працює в закладах соціального обслуговування.

59. Визначте рівні соціальної профілактики:

А) загальний та індивідуальний;

Б) первинний, вторинний, третинний;

В) макро, мікро та індивідуальний рівень;

Г) державний та груповий;

Д) індивідуальний і сімейний.

60. Соціальна реабілітація – це:

А) комплекс заходів, спрямованих на відновлення фізичного стану організму;

- Б) повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання;
- В) відновлення втрачених соціальних зв'язків;
- Г) комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок стану здоров'я, зміни соціальної ролі чи соціального статусу;
- Д) відновлення фізичного та психологічного стану.

61. Оберіть найповніше визначення поняття «соціально-педагогічна підтримка»:

- А) активізація життєвих зусиль і можливостей у подоланні життєвих криз особистості;
- Б) створення необхідних соціальних умов (фінансових, матеріальних, професійних, побутових) для нормальної життєдіяльності особистості;
- В) надання допомоги дитині фахівцями та суспільством у здійсненні процесів соціальної адаптації, соціальної автоматизації та соціальної інтеграції з метою розкриття індивідуальних здібностей і талантів за умови прийняття суб'єктом інтересів та норм суспільства для участі в подальшому активному перетворенні;
- Г) надання необхідних соціальних послуг;
- Д) забезпечення умов життєдіяльності особистості.

62. Визначте основні функції соціально-педагогічної підтримки:

- А) розвиваюча;
- Б) стабілізуюча;
- В) діагностична;
- Г) корегуюча;
- Д) нормативна.

63. Волонтер – це:

- А) фізична або юридична особа, яка потребує і отримує благодійну допомогу;
- Б) фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що носить суспільно корисний характер;
- В) фізична особа, яка безкорисно підтримує ту діяльність, яка її цікавить особисто;
- Г) фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану, неприбуткову діяльність шляхом надання допомоги;
- Д) людина, яка займається благодійництвом.

64. Волонтерська діяльність – це:

- А) комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у СЖО та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя;

Б) добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги;

В) комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на залучення різноманітних ресурсів, необхідних для реалізації її місії;

Г) громадський рух, який ґрунтується на добровільному об'єднанні волонтерів з метою провадження будь-якої соціальної, добровільної, неприбуткової діяльності, що має суспільний характер;

Д) благодійна діяльність, яку здійснюють фізичні особи на засадах неприбуткової діяльності.

65. Визначте особливості волонтерської діяльності:

А) неприбутковість;

Б) вигода для організацій, на базі яких працюють волонтери;

В) добровільність;

Г) періодичність;

Д) суспільна корисність.

66. Укажіть функції соціального педагога в закладі загальної середньої освіти:

А) логічна;

Б) діагностична;

В) психотерапевтична;

Г) консультативна;

Д) профілактична.

67. Провідними напрямками роботи соціального педагога в закладі загальної середньої освіти є:

- А) організація творчих уроків;
- Б) вивчення особливостей життєдіяльності дітей в сім'ї;
- В) пошук шляхів ефективності уроку;
- Г) стимулювання соціально значимої діяльності дітей;
- Д) захист прав та інтересів дітей.

68. Укажіть хто може перебувати в соціальному центрі матері та дитини:

- А) вагітні, які не мають постійного місця проживання;
- Б) матері з дітьми від народження до 18 місяців;
- В) безробітні молоді жінки;
- Г) випускниці шкіл-інтернатів;
- Д) жінки на сьомому-дев'ятому місяці вагітності.

69. Укажіть хто може перебувати в соціальному гуртожитку:

- А) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування від 15 до 18 років;
- Б) діти-сироти від 18 до 20 років;
- В) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування віком від 18 до 23 років;
- Г) бездоглядні діти;

Д) підлітки без постійного місця проживання.

70. Центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з інвалідністю - це:

А) заклад денного перебування для дітей та молоді з інвалідністю;

Б) заклад для соціальної інтеграції дітей з інвалідністю;

В) заклад денного перебування для дітей та молоді з інвалідністю віком від 7 до 35 років, метою якого є підтримка фізичного здоров'я, адаптація та інтеграція;

Г) заклад соціального обслуговування;

Д) заклад для дітей в СЖО.

71. Укажіть основні завдання дитячих громадських організацій:

А) формування активної життєвої позиції особистості;

Б) забезпечення гармонії фізичного, духовного та інтелектуального розвитку підростаючого покоління;

В) допомога у навчанні;

Г) організація змістовного дозвілля;

Д) робота з батьками.

72. Визначте напрями соціально-педагогічної діяльності неурядових організацій:

А) соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді, які перебувають в СЖО;

Б) освіта дітей;

В) організація профілактичної роботи щодо попередження та локалізації негативних явищ у молодіжному середовищі;

Г) пошук спонсорів;

Д) оздоровлення дітей та учнівської молоді в канікулярний період.

73. Оберіть найбільш точне визначення соціалізації:

А) процес засвоєння та активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій, зразків поведінки визнаних у суспільстві), внаслідок чого відбувається її становлення та розвиток як соціального індивіда;

Б) процес перетворення індивіда на особистість;

В) процес засвоєння індивідом під час життєдіяльності норм та цінностей суспільства;

Г) розвиток особистості у соціумі;

Д) процес створення у суспільстві сприятливих умов для всебічного розвитку особистості.

74. Основними факторами соціалізації є:

А) політичні, економічні та мікрофактори;

Б) мегафактори, економічні, матеріальні, моральні та психологічні;

В) мегафактори, макрофактори, мезофактори, мікрофактори;

Г) мегафактори, макрофактори, політичні та економічні;

Д) мікрофактори, економічні, політичні, ЗМІ.

75. До соціально-психологічних механізмів соціалізації зараховують:

А) імпритинг, спостереження, діагностику;

Б) ідентифікацію, імпритинг, наслідування;

В) рефлексія, інтеріоризація, екстеріоризація;

Г) рефлексія, імпритинг, спостереження, наслідування;

Д) імпритинг, спостереження, ідентифікація, наслідування.

76. До соціально-педагогічних механізмів соціалізації належать:

А) стилізований, традиційний, економічний, психологічний;

Б) психологічний, стилізований, міжособистісний, традиційний, екстеріоризації;

В) традиційний, інституціональний, стилізований, міжособистісний, рефлексивний;

Г) психологічний, економічний, традиційний, стилізований, міжособистісний, рефлексивний;

Д) економічний, інституціональний, міжособистісний, рефлексивний.

77. Виберіть основні форми соціальної адаптації:

А) первинна, вторинна, стихійна, активна, пасивна;

Б) акомодация, конформізм, стихійна, активна, пасивна;

- В) асиміляція, активна, пасивна, стихійна;
- Г) стихійна, акомодация, конформізм, асиміляція;
- Д) акомодация, конформізм, асиміляція.

78. Соціальні послуги – це:

- А) забезпечення продуктами харчування, інвентарем, транспортом, засобами малої механізації, здійснення патронажу, придбання медикаментів, допомога в самообслуговуванні;
- Б) послуги, що надаються державними та комунальними суб'єктами в обсягах, визначених державними стандартами соціального обслуговування;
- В) дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають.
- Г) надання допомоги особистості фахівцями та суспільством у здійсненні процесу соціальної адаптації, соціальної автоматизації і соціальної інтеграції з метою розкриття індивідуально заданих здібностей та талантів за умови прийняття суб'єктом інтересів та норм суспільства для участі у подальшому активному перетворенні;
- Д) допомога в опануванні способів виявлення та розв'язання власних проблем.

79. Соціально-педагогічна підтримка – це:

А) систему заходів, спрямовану на подолання проблем людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних соціальних послуг;

Б) надання допомоги особистості фахівцями та суспільством у здійсненні процесу соціальної адаптації, соціальної автоматизації і соціальної інтеграції з метою розкриття індивідуально заданих здібностей та талантів за умови прийняття суб'єктом інтересів та норм суспільства для участі у подальшому активному перетворенні;

В) складний комплексний процес взаємодії особистісних, суб'єктивних потенцій та умов соціального середовища;

Г) різноманітні види та форми діяльності, що дає змогу особистості розкрити власні індивідуальні здібності, потреби, цілі;

Д) надання допомоги особистості у встановленні дружніх контактів, засвоєння безконфліктних способів взаємодії.

80. Основними видами соціально-педагогічної підтримки є:

А) фізична, інтелектуальна, розумова;

Б) інтелектуальна, психологічна, економічна;

В) психологічна, інтелектуальна, матеріальна;

Г) матеріальна, фізична, психологічна, інтелектуальна;

Д) матеріальна, психологічна, фізична.

81. Групами принципів соціально-педагогічної діяльності є:

- А) соціально-політичні, психолого-педагогічні, організаційні, специфічні;
- Б) психолого-педагогічні, гуманістичні, природовідповідності, культуровідповідності;
- В) організаційні, психолого-педагогічні, гуманізму, конфіденційності;
- Г) соціально-політичні, природовідповідності, культуровідповідності;
- Д) специфічні, гуманізму, природовідповідності.

82. До ресурсів соціально-педагогічної діяльності зараховують:

- А) політичні, матеріальні, психологічні, людські;
- Б) внутрішні, зовнішні, інформаційні, людські;
- В) фінансові, людські, інституційні, технологічні, інформаційні;
- Г) внутрішня, фінансові, технологічні, інформаційні;
- Д) технологічні, інституційні, фінансові.

83. Групами методів соціально-педагогічної роботи визначають:

- А) педагогічні, психологічні, соціологічні, соціально-педагогічні;
- Б) вулична соціальна робота, психологічні, соціологічні;
- В) соціологічні, педагогічні, рівний-рівному;

Г) педагогічні, соціологічні, вулична соціальна робота, рівний-рівному;

Д) психологічні, соціально-педагогічні, соціологічні.

84. Основними параметрами сім'ї є:

А) економічний, освітній, демографічний, соціалізаційний;

Б) демографічний, соціокультурний, санітарно-гігієнічний;

В) соціокультурний, соціально-економічний, техніко-гігієнічним, демографічним;

Г) соціально-економічний, соціалізуючий, культурний, політичний;

Д) соціокультуриний, демографічний, економічний, політичний, релігійний;

85. Основними стилями виховання в сім'ї можуть бути:

А) авторитарний, демократичний, ліберальний;

Б) авторитарний, потураючий, конструктивний;

В) потураючий, ліберальний, демократичний;

Г) авторитарний, демократичний, принижуючий;

Д) потураючий, демократичний, гіпоопіки.

86. Напрямами соціальної роботи з сім'ями є:

А) обслуговування, соціальний супровід, профілактика;

Б) соціальне обслуговування, реабілітація, профілактика, соціальне інспектування, соціальний супровід;

В) соціальне інспектування, оцінка потреб сім'ї, реабілітація, профілактика;

Г) соціальний супровід, соціальне обслуговування, реабілітація;

Д) реабілітація, профілактика, соціальний супровід.

87. Оберіть найбільш точне визначення «дитини з інвалідністю»:

А) особа, що має втрату чи аномалію психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;

Б) особа, яка втратила здатність (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність в межах того, що вважається нормою для людини;

В) особа, яка наслідок дефекту чи обмежених можливостей, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів;

Г) особи віком до 18 років, у яких спостерігаються різні порушення центральної нервової системи, функціонування окремих або декількох аналізаторів чи органів;

Д) це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють

обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту.

88. Основними моделями соціальної підтримки осіб з інвалідністю визначають:

- А) медична, плюрастична, психологічна, соціалізаційна;
- Б) медична, соціальна, психологічна, соціально-правова;
- В) медична, соціальна, соціально-правова, культурного-плюралізму;
- Г) медична, соціальна, психологічна, реабілітаційна;
- Д) соціальна, соціально-правова, культурного-плюралізму.

89. Інтеграція дітей з інвалідністю – це:

- А) процес, що передбачає формування у дітей з інвалідністю здатності до навчання за загальноосвітньою програмою
- Б) процесом включення індивіда в сучасне суспільство, під час якого відбувається передача прийнятих у суспільстві норм, цінностей, установок, що допомагає розвинути в учнів соціально схвалені форми поведінки та життєдіяльності;
- В) передбачає соціальну адаптацію дитини з інвалідністю до загальної системи соціальних відносин і взаємодій у межах того освітнього середовища, в яке вона інтегрується

Г) створення умов для особистісного розвитку дитини з інвалідністю, її творчої самореалізації та можливості бути корисною іншим людям

Д) цілеспрямований процес передання суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб різноманітних категорій дітей, які мають інвалідність, в результаті якої відбувається їх включення в усі соціальні системи, структури, соціуми і зв'язки, призначені для здорових дітей, їх активна участь в основних сферах життя і діяльності суспільства відповідно до статі та віку.

90. Інклюзивна освіта – це:

А) залучення дітей з інвалідністю до середовища інститутів соціального виховання;

Б) Розроблення навчальних програм, основою яких є особистісно орієнтований індивідуальний підхід і які сприяють розвитку навичок навчатися упродовж усього життя та повноцінній участі у житті громади та суспільства;

В) система освітніх послуг в умовах закладу загальної середньої освіти, що ґрунтується на принципі забезпечення основоположного права для дітей на освіту та права виховуватись у родинному середовищі та навчатися за місцем проживання;

Г) залучення дітей з інвалідністю до різноманітних форм виховної роботи як в межах освітньо-виховних закладів, так і поза ними;

Д) створення умов для особистісного розвитку дитини з інвалідністю, її творчої самореалізації та можливості бути корисною іншим людям.

91. Соціальна-реабілітація дітей з інвалідністю – це:

А) відновлення здоров'я, відновлення часткової чи повної компенсації втрачених функцій;

Б) подолання у свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини;

В) процес і результат створення умов для формування в дітей з інвалідністю здатності до самостійної родинно-побутової і суспільної діяльності;

Г) передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток дітей з інвалідністю, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей

Д) ґрунтується на загальних принципах соціальної реабілітації та на особливих принципах корекційно-реабілітаційної роботи.

92. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах:

А) діти, які потребують особливої уваги, мають певні відхилення у фізичному, психічному, педагогічному чи соціальному розвитку;

Б) особи від народження до 18 років, котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їх розвитку і потребують допомоги держави, громади, фахівців, найближчого оточення, аби упоратися з життєвими негараздами і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами;

В) діти, які живуть у важких умовах;

Г) діти, які мають несприятливі для життя події, життєву скруту, коли вони об'єктивно потребують сторонньої допомоги, в тому числі від держави, громади, фахівців, найближчого оточення, щоб упоратися з проблемами і відновити свою нормальну життєдіяльність;

Д) діти, які мають обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

93. Соціальні сироти – це:

А) діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання;

Б) діти, не забезпечені належними умовами для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, виховання, догляд, дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо);

В) діти, які мають послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, розвитком, самопочуттям дитини з боку батьків чи осіб, які їх замінюють;

Г) це особлива група дітей, батьки яких в наслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин не виконують батьківських функцій;

Д) діти, які часто проявляють девіантну поведінку, мають шкідливі звички, відчувають самотність, комплекс неповноцінності, незадоволеність власним життям.

94. Будинок дитини це:

А) державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

Б) державний навчально-виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують допомоги держави через хворобу батьків, втрати з ними зв'язку, позбавлення батьківських прав, в якому діти можуть виховуватися і навчатися від 7 до 17 років;

В) заклад загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

Г) заклад інтернатного типу для дітей віком від народження до 7 років;

Д) дитячий заклад для утримання та виховання дітей віком від одного місяця до 3 років, від

яких відмовилися батьки в пологовому будинку чи покинули їх на призволяще;

95. Деінституалізація – це:

А) процес планування реорганізації зі скороченням і/або закриттям закладів інтернатного типу, створення різноманітних інших послуг догляду за дитиною, які регулюються законом і стандартами, орієнтованими на результат;

Б) забезпечення динамічного розвитку і доступності послуг на рівні територіальної громади для дітей та сімей з дітьми, що сприятиме поетапній ліквідації інтернатних закладів;

В) перепрофілювання та надання спеціалізованих послуг, закладів освіти та інших закладів, які сприятимуть забезпеченню потреб мешканців громади;

Г) утримання та проживання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, в закладах загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

Д) неуспішна соціалізація вихованців закладів загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

96. Визначити існуючі види насильства щодо дітей:

А) фізичне, сексуальне, психічне;

- Б) психологічне, економічне, сексуальне;
- В) фізичне, сексуальне, психологічне, економічне;
- Г) економічне, фізичне, сексуальне;
- Д) фізичне, психологічне, сексуальне

97. Основними причинами девіації є:

- А) економічні, педагогічні, соціальні;
- Б) економічні, психологічні, соціальні;
- В) соціальні, біологічні, соціально-педагогічні;
- Г) соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні;
- Д) соціально-економічні, педагогічні, соціальні, культурні.

98. Діти, які перебувають у конфлікті з законом – це:

- А) це особи підліткового віку, які скоїли правопорушення або перебувають на профілактичному обліку у кримінальній міліції у справах дітей, або, за вироком суду, відбувають покарання (альтернативне чи ж пов'язане з позбавленням волі);
- Б) неповнолітні, засуджені за скоєння злочинів;
- В) неповнолітні, які перебувають на обліку у кримінальній міліції у справах дітей або кримінально-виконавчій інспекції;
- Г) неповнолітні, які вчинили правопорушення некримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки і дисциплінарних вимог;

Д) особи, що здійснили вчинки, які суперечать нормам права та нормам кримінального законодавства.

99. Громада – це:

А) особи, що взаємодіють випадково та мають спільне місце проживання;

Б) це жителі об'єднанні постійним проживанням у межах села, селища, міста;

В) спільнота людей, які проживають на визначеній території й об'єднанні певними зв'язками;

Г) система взаємозв'язків між людьми, яка ґрунтується на значущих для них спільних цінностях або характеристиках;

Д) соціальна спільнота, члени якої мають спільні географічні та соціокультурні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

100. Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

А) заклади, які надають соціальну допомогу;

Б) державні установи, які здійснюють реабілітаційну та профілактичну роботу;

В) спеціалізовані заклади, уповноважені державою реалізовувати соціальну політику держави шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями;

Г) державні заклади соціального обслуговування населення;

Д) державні та приватні установи соціального спрямування.

КЛЮЧ: 1-в; 2-б,г,д; 3-в; 4-в; 5-волонтер; 6-б; 7-б,в,е; 8-б; 9-девіантна; 10-а; 11-в; 12-б,в; 13-а; 14- адиктивна; 15-б,г,д; 16-а,д; 17-б; 18-приймна; 19-а; 20-в,д; 21-в; 22-в; 23-особа з інвалідністю; 24-в,г,д; 25-б,г,д; 26-а,б,г,д; 27-б,г,д; 28-соціалізація; 29-в; 30-б,в; 31-а,в,д; 32-сім'я; 33-а,в; 34-приймна; 35-б; 36-б; 37-б; 38-а; 39-г; 40-в,г,д; 41-в; 42-а,б,г; 43-в; 44-в; 45-б,г; 46-адаптація; 47-соціальне середовище; 48-соціалізація; 49-б; 50-б,г,д; 51-б,д; 52-б,в,д; 53-б; 54-а,б,д; 55-в,г,д; 56-б,г; 57-г; 58-в; 59-б; 60-г; 61-в; 62-а,б; 63-г; 64-б; 65-а,в; 66-б,г,д; 67-б,г,д; 68-б,д; 69-в; 70-в; 71-а,б,г; 72-а,в,д; 73-а; 74-в; 75-б,в; 76-в; 77-д; 78-в; 79-б; 80-д; 81-а; 82-в; 83-а; 84-в; 85-а; 86-б; 87-д; 88-в; 89-д; 90-в; 91-в; 92-б; 93-г; 94-д; 95-а; 96-в; 97-г; 98-а; 99-д; 100-в.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Агенти соціалізації – діючі соціальні суб'єкти (установи, організації, люди) за допомогою яких людина соціалізується у процесі навчання, виховання, комунікації, прилучення до культури.

Адиктивна поведінка – поведінка особи, якій притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних предметах чи видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій.

Батьківство – процес забезпечення батьками (прийомними чи рідними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей.

Бездоглядність – 1) стан особистості, для якого характерна відсутність мінімальної пристосованості до вимог, яке висуває суспільство до її поведінки, і який базується на неуспішній соціалізації; 2) стан особистості, пов'язаний із розірванням стосунків дитини та батьків.

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання.

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціальну спрямовану, неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерський рух – благодійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на неприбуткових засадах, без заробітної платні, просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства загалом; гуманістична діяльність, спрямована на соціальну допомогу певним верствам населення.

Громада – соціальна спільнота, члени якої мають спільні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

Девіантна поведінка – поведінка, що має характер відхилення від загальноприйнятих, соціально схвалених, найбільш поширених і усталених норм у певних спільнотах у визначений період їх розвитку.

Девіація – відхилення в розвитку, функціонуванні, параметрах або якостях об'єкта (процесу, явища чи системи) від визначених для них норм.

Дезадаптація – стан індивіда, за якого він виявляється неспроможним задовольнити власні потреби, самоствердитись і самореалізуватись прийнятним для даного середовища засобом і тому або зазнає страждань, або порушує встановлені норми та правила поведінки та задовольняє свої потреби таким способом, що завдає шкоди йому, природному середовищу або суспільству.

Делінквентна поведінка – дії особи, що порушують норми громадського правопорядку, загрожують благополуччю інших людей або суспільству загалом та можуть бути правомірно покарані.

Депривація – відсутність можливості чи її недостатність для задоволення людиною якої-небудь життєвоважливої психічної потреби.

Дитяча громадська організація – добровільне, закріплене формальним членством об'єднання дітей і підлітків, яке побудоване на принципах самодіяльності та організаційної самостійності, з метою сприяння природному прагненню дітей до самореалізації і самоорганізації на основі здійснення багатопланової діяльності, спрямованої на задоволення різноманітних інтересів членів організації, захист їх прав і потреб, а також соціальне становлення підростаючого покоління.

Діти з інвалідністю – особи віком до 18 років, у яких спостерігаються різні порушення

центральної нервової системи, функціонування одного або кількох аналізаторів чи органів.

Діти, які опинились в складних життєвих обставинах – особи від народження до 18 років, котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їх розвитку, і потребують допомоги держави, громади, фахівців, найближчого оточення, аби упоратися з життєвими негараздами і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами.

Жорстоке поводження з дітьми – будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального, економічного характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, які порушують права та свободи дитини, завдають шкоди її фізичному чи психічному здоров'ю, а також бездіяльність батьків (усиновителів, опікунів, піклувальників) інших осіб, що їх замінюють, що перешкоджає розвитку дитини, заважає її фізичному або психічному здоров'ю (зневажання основних потреб дитини, відсутність умов для її нормальної життєдіяльності, розвитку тощо).

Здоровий спосіб життя – це спосіб життєдіяльності людини, який вона свідомо обирає та відповідально відтворює в повсякденному бутті з метою збереження та зміцнення здоров'я.

Інклюзивна освіта – система освітніх послуг в умовах закладів загальної середньої освіти, що ґрунтується на принципі забезпечення

основоположного права для дітей на освіту та права виховуватись у родинному середовищі та навчатись за місцем проживання.

Інститут соціалізації – відносно стійкі типи і форми соціальної практики, завдяки, яким організовується процес соціалізації особистості в межах соціальної системи суспільства.

Інтеграція в суспільство дітей з інвалідністю - цілеспрямований процес передачі суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб різноманітних категорій дітей, які мають інвалідність, в результаті якого відбувається їх залучення до усіх соціальних систем, структур, соціумів і зв'язків, призначених для здорових дітей, їх активна участь в основних сферах життя і діяльності суспільства відповідно до статті та віку.

Кримінальна (злочинна поведінка) – протиправне суспільно небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права.

Методи соціально-педагогічної роботи – сукупність прийомів та способів, які використовуються для стимулювання і розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем отримувача послуг та досягнення

різноманітних професійних завдань соціального педагога.

Надавачі соціальних послуг - юридичні та фізичні особи, фізичні особи - підприємці, включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг;

Насильство - дії однієї або декількох осіб стосовно іншої, людини, які порушують її громадські права та свободи або які призводять до фізичного, психічного чи морального страждання.

Неурядові організації – громадські організації, благодійні фонди, сформовані на принципах добровільності, що не мають на меті отримання прибутку, незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси певних груп людей відповідно до статуту.

Опіка/піклування – форма охорони особистих, майнових прав та інтересів недієздатних громадян, а також форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з метою забезпечення умов для їх утримання, виховання, розвитку, захисту їхніх прав.

Особистість – індивід як суб'єкт соціальних відносин і соціальної діяльності; соціалізований індивід, який утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості, посідає певне місце в суспільстві та виконує певну роль.

Отримувачі соціальних послуг - особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги;

Патронаж соціальний (лат. patronus - покровитель, оборонець) – вид соціального обслуговування (переважно за місцем проживання) індивідуальних клієнтів і груп ризику, який полягає у постійному соціальному нагляді, регулярному відвідуванні їх житла соціальним працівником, наданні їм необхідної економічної, матеріально-побутової, лікувально-профілактичної допомоги.

Правопорушення – недотримання правил поведінки, встановлених законом та іншими нормативними актами.

Прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Притулок для дітей – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування в ньому дітей віком від 3 до 18 років.

Ресоціалізація неповнолітніх – комплекс дій, спрямованих на повторне засвоєння культури відносин у соціумі, формування (або відновлення) і закріплення у вихованців певних соціальних норм та ролей, стійкої просоціальної мотивації для усвідомленої відмови від норм кримінального

середовища на користь загальноприйнятих цінностей; здобуття умінь та навичок, необхідних для їх успішного повернення в суспільство.

Середовище – все те, що оточує річ, рослину, тварину або людину і впливає на них безпосередньо чи опосередковано.

Сім'я – динамічна соціальна група людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними відносинами (шлюбу, кровнородинної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю, виконання певних функцій у суспільстві тощо.

Складні життєві обставини – несприятливі для людини події, життєва скрута, коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, від держави, громади, фахівця, найближчого оточення, щоб упоратися з проблемами і відновити свою нормальну життєдіяльність.

Соціалізація – процес засвоєння та активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій, зразків поведінки, визнаних у суспільстві), внаслідок чого відбувається її становлення та розвиток як соціального індивіда.

Соціальна адаптація – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи

відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища.

Соціальна дезадаптація – процес, що характеризується порушенням взаємодії індивідуума з середовищем, невідповідністю соціопсихологічного або психофізіологічного статусу (можливостей) вимогам ситуації життєдіяльності, оволодіння якою за певних причин ускладнюється або стає неможливим, нездатністю чи неможливістю здійснення індивідом в конкретних мікросоціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі.

Соціальна педагогіка – галузь педагогічної науки, яка вивчає особливості соціального виховання, виховні можливості соціального середовища й умови соціалізації особистості, розглядає закономірності взаємодії та взаємозв'язку особистості у мікро та макросоціумі.

Соціальна підтримка – система заходів, спрямованих на розв'язання проблем людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних соціальних послуг.

Соціальна профілактика – напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних

заходів, спрямованих на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів для відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин у наслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність), зміни соціального статусу спрямований (люди похилого віку, безробітні, біженці).

Соціальне виховання – забезпечення умов у певних соціальних інститутах для розвитку цілісної особистості, внаслідок чого вона стає повноправним членом суспільства.

Соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо захисту прав і свобод дітей та молоді шляхом з'ясування причин, які призвели до виникнення складних життєвих обставин, та забезпечення права на отримання своєчасної допомоги, у т.ч. вжиття негайних заходів для подолання складних життєвих обставин.

Соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів,

підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

Соціальне середовище – складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних відносин, що мають місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що впливають на її свідомість і поведінку.

Соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, віком 18-23 роки.

Соціальний супровід (соціальне супроводження) – різновид соціально-педагогічної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного (іноді досить тривалого) терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним педагогом/працівником, а також у разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками) з різних установ та організацій.

Соціальний центр матері та дитини – заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми

віком від народження до 18 місяців, які опинились в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

Соціальні інституції – групи, установи, організації, що мають певні людські, матеріальні, духовні та інші ресурси і реалізують покладені на них суспільством функції.

Соціальність – сукупність набутих людиною якостей, що забезпечує їй можливість існувати в суспільстві, виконувати у ньому різні соціальні ролі та функції.

Соціально-педагогічна діагностика – спеціально-організований процес пізнання, під час якого відбувається збирання інформації про особистість, соціум та про вплив на них різних факторів.

Соціально-педагогічна діяльність – різновид професійної діяльності, спрямованої на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Соціально-педагогічна корекція – здійснення соціально-педагогічних заходів для усунення відхилень в індивідуальному розвитку, поведінці дітей та молоді.

Соціально-педагогічна робота – різновид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на

визначений об'єкт впливу, що здійснюється в певній соціальній інституції.

Соціально-педагогічне консультування – професійна допомога здобувачам освіти, учителям, адміністрації, батькам (особам, які займаються вихованням дитини) з метою відновлення та оптимізації соціальних функцій і умов життєдіяльності, розв'язання проблемних ситуацій.

Соціум – специфічна стабільна системна організація соціальних зв'язків і соціальної взаємодії, яка поєднує матеріальне й духовне виробництво, різні форми суспільних відносин, соціальних взаємодій і зв'язків.

Теорії соціальної педагогіки – учення, концепції, системи наукових принципів, ідей, що узагальнюють практичний досвід і відображають закономірності розвитку людини, закономірності її поведінки, засвоєння суспільного досвіду.

Форми соціально-педагогічної роботи – варіанти організації взаємодії соціального педагога з отримувачами послуг, спрямовані на створення умов для позитивної активності дітей і молоді, вирішення відповідних завдань соціалізації, надання допомоги та підтримки.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальні заклади, уповноважені державою реалізувати соціальну політику шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т.Ф. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Курс тренінгів для спеціалістів соціальної сфери. Київ. Основа-Принт. 2007. 128 с.
2. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики (соціально-педагогічний аспект). Ін-т проблем виховання АПН України. Київ. 2007. 151 с.
3. Алексеєнко Т.Ф. Соціальна педагогіка: словник-довідник. Вінниця. Планер. 2009. 542 с.
4. Балакірева О.М. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді: монографія. Київ. УІСД ім. О. Яременка. 2007. 128 с.
5. Басов Н.Ф. Соціальний педагог: вступ до професії: навч. посібник для студ. высш. учеб. заведений. Москва. ИЦ «Академия». 2006. 256 с.
6. Бевз Г.М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри. Монографія. Київ. ВД «Слово». 2010. 352 с.
7. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навч. посібник. Київ. Академвидав. 2013. 312 с.
8. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико методичні

основи. Монографія. Київ. Науковий світ. 2006. 363 с.

9. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. Київ. Центр учбової літератури. 2009. 208 с.
10. Бондар В. Засенко В. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Київ. 2004. 152 с.
11. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рекомендації. Київ. МЖПЦ «Ла Страда-Україна». 2014. 84 с.
12. Бриндіков Ю. Л. Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи. Монографія. Хмельницький. Вид-во «Поліграфіст». 2018. 372 с.
13. Бриндіков Ю. Л. Теоретичні та практичні основи організації реабілітаційної діяльності з комбатантами: метод. посіб. Хмельницький. Вектор. 2017. 172 с.
14. Вайнола Р.Х. Лях Т.Л. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки: посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній. Київ. ТОВ «ДКБ «Ротекс». 2007. 190 с.

15. Варій М. Й. Основи соціальної психології військового колективу: навчальний посібник. Львів. Сполом. 2000. 249 с.
16. Василькова Т.А. Социальная педагогика: учеб. пособие. Москва. КНОРУС. 2010. 240 с.
17. Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців служби пробації: Методичні рекомендації. Автор. колектив: І. Яковець, А. Волік, М. Демченко, Р. Дрозд, О. Янчук. МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні». 2015. 134 с.
18. Волинець Л.С. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери. Київ. ТОВ «Видавничий дім «Калита». 2015. 72 с.
19. Воробьева Т.В. Профилактика зависимости от психоактивных веществ: руководство по разработке и внедрению программ формирования жизненных навыков у подростков группы риска. М. УНП ООН. 2008. 70 с.
20. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи. Навчальний посібник. Тернопіль. Видавництво Астон. 2004. 174 с.
21. Григоренко І.О., Савельєва Н.М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. для студ. і

- магістр. спеціальностей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка». Полтава. ПНПУ. 2017.100 с.
22. Дивицина Н.Ф. Соціальна робота с детьми групи риска. М. ВЛАДОС. 2008. 351 с.
 23. Єжова Т. Є. Соціальна реабілітація дітей-інвалідів: навч. посібник. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2011. 284 с.
 24. Журавель Т.В. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник. К. «Версо-04». 2012.168 с.
 25. Журавель Т.В. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. Київ. ТОВ «К.І.С.». 2010. 242 с.
 26. Журавель Т.В. Профілактика ВІЛ та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом: навч.-метод. посібник. Київ. ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ». 2015. 184 с.
 27. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ. Видавничий Дім «Слово». 2011. 240 с.
 28. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка: навч. посібник. Київ. Основа. 2011. 286 с.
 29. Зверєва І.Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Київ-Сімферополь. Універсум. 2013. 536 с.

30. Зверєва І.Д. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики: навч. посібник. У 2 ч. Київ. Радуга. 2011. Ч1. 224 с.
31. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. Київ. Центр учбової літератури. 2008. 336 с.
32. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник. Київ. Центр навчальної літератури. 2000. 316 с.
33. Зверєва І.Д., Петрочко Ж.В. Запобігання інституалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: метод. посібник. Київ. Століття. 2008. 224 с.
34. Зверєва І.Д., Петрочко Ж.В. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посібник. Київ. ВД «Калита». 2010. 376 с.
35. Иванов А.В. Социальная педагогика: Учебное пособие. Москва. Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°». 2010. 424 с.
36. Иванов А.В. Социальная педагогика: учеб. пособие. Москва. Издательско-торговая корпорация «Дашков и К ». 2010. 424 с.
37. Іванченко А.В. Соціалізація і соціальне виховання: навч. посібник. Житомир. Полісся. 2006. 216 с.

38. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. О.О. Кравченко, О.О. Матрос. Умань. РВЦ «Візаві». 2017. 117 с.
39. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. А. В. Фурман, М.В. Підгурська. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014 – 174 с.
40. Канішевка Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ. ХмЦНП. 2011. 368 с.
41. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ. Академвидав. 2013. 312 с.
42. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник. Київ. Центр учбової літератури. 2011. 488 с.
43. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. Київ. Центр навчальної літератури. 2006. 459 с.
44. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К. Центр навчальної літератури. 2009. 487 с.
45. Капська А.Й., Пеша І.В., Соляник М.Г., Міхеєва О.Ю. Технології соціально-педагогічної роботи сім'ями: Навчально-методичний посібник. Київ. Видавничий дім «Слово». 2015. 328 с.
46. Кукуруза Г., Савченко О., Швалб Ю. Як організувати інноваційні соціальні послуги для дітей з особливими потребами: моделі та документи: рання інтеграція та інклюзивне навчання. Київ. ЛДЛ. 2007. 256 с.

47. Лактіонова Г.М. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу: навч.-метод. комплекс. Київ. Науковий світ. 2006. 270 с.
48. Ліпатов І. І., Шестопалова Л. Ф., Афанасенко В. С. Психологічна адаптація військовослужбовців до бойової діяльності: навч. посіб. Харків. ХВУ. 1999. 148 с.
49. Лісовець О.В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України. Навчальний посібник. Київ. Академія. 2011. 256 с.
50. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посібник. Київ. ІЗМН. 1998. 112 с.
51. Луценко Ю.А., Шиян О.П. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації: метод. посіб. Київ. ПЦ «Фоліант». 2009. 136 с.
52. Лях Т.Л. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навчально-методичний посібник. Київ. Версо-04. 2012. 288 с.
53. Лях Т.Л. Методика організації волонтерських груп: навчальний посібник. Київ. Київський ун-т Б. Грінченка. 2010. 160 с.
54. Лях Т.Л. Методичні рекомендації щодо організації просвітницької роботи з

- профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед підлітків та молоді в установах Державної кримінально-виконавчої служби. Київ. ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ». 2013. 36 с.
55. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки. Київ. Либідь. 2011. 520 с.
56. Максимова Н.Ю., Мороз Л.І., Яковенко С.І. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки, шляхи запобігання: навч. посіб. Київ. Вид. А. В. 2006. 260 с.
57. Марущенко С. Правова допомога внутрішньо переміщеним особам. Національна практика. Приклади правових консультацій. Практичний посібник. Київ. Логос. 2017. 110 с.
58. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної адаптації демобілізованих учасників антитерористичної операції (АТО) та їх сімей [Електронний ресурс]. Режим доступу :https://www.google.com.ua/search?rlz=1C1GCE_A_enUA806UA806&ei=V31tW8nNN6Kp6AScuKaoDQ&q=219.%09%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%
59. Олексюк Н. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України. Монографія. Київ. Видавничий дім «Слово». 2011. 304 с.
60. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю, які опинились у СЖО. Практичний

посібник для спеціалістів соціальної сфери.
Авт. кол.: С.С. Валько, Л.С. Лоріашвілі, М.С.
Лоріашвілі, А.І. Павловський, Ю.А. Саранков,
Я.М. Туреханов, Ю.М. Удовенко. Київ. ХХ.
2011. 304 с.

61. Основи психологічної допомоги
військовослужбовцям в умовах бойових дій.
Методичний посібник. О.М. Кокун, Н.А. Агаєв,
І.О. Пішко, Н.С. Лозінська. Київ. НДЦ ГП ЗСУ.
2015. 170 с.
62. Первинна психологічна допомога і реабілітація
в бойових умовах: Навчально-методичний
посібник. А.М. Романишин, О.В. Бойко, І.М.
Гузенко. Львів. АСВ. 2014. 140 с.
63. Петрович Ж.В. Дитина у складних життєвих
обставинах: соціально-педагогічне
забезпечення прав. Монографія. Рівне.
Видавець О.Зень. 2010. 368 с.
64. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна
діяльність сучасних громадських молодіжних
об'єднань в Україні. Монографія. Тернопіль.
ТНПУ. 2005. 432 с.
65. Полякова О.М. Важковиховуваність: сутність,
причини, реабілітація: навчальний посібник для
соціальних педагогів та практичних психологів
освітніх закладів. Суми. Університетська книга.
2009. 346 с.
66. Профілактика відхильної поведінки у
військовослужбовців: навч.- метод. посіб. А.М.

- Романишин, Т.М. Мацевко, О.С. Капінус та ін. Львів. НАСВ. 2017. 159 с.
67. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. О. М.Коқун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук. Київ. НДЦ ГП ЗСУ. 2017. 282 с.
68. Романова О. Діти з особливими потребами в школі: Психолого-педагогічний супровід. Київ. Шк. Світ. 2011. 128 с.
69. Синьов В. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. Київ. Знання. 2008. 359 с.
70. Ситняківська С.М. Актуальні проблеми соціальної педагогіки: навч.-метод. посібник. Житомир. вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2012. 165 с.
71. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога. Навчальний посібник. Київ. Кондор. 2005. 198 с.
72. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. Київ. Агентство «Україна». 2015. 175 с.
73. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сімєю в Україні: теорія і практика. Монографія. Харків. Нове слово. 2007. 395 с.
74. Холостова Е.И. Социальная работа с дезадаптированными детьми: учебник. Москва. Дашков и К. 2012. 346 с.

75. Цюман Т. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. Київ. ВПЦ «Експрес». 2009. 328 с.
76. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я. Монографія. К. НТІ «Інститут соціальної політики». 2004. 239 с.
77. Шибутані Т. Соціальна психологія. Пер. з англ. В.Б. Ольшанського. Ростов-на-Дону. Фенікс. 2002. 236 с.
78. Шульга В.В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі. Методичні рекомендації. Київ. Ніка-Центр. 2004. 124 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА»

I. Опис дисципліни

Шифр дисципліни ПП 1.03

Загальна характеристика дисципліни	Навчальне навантаження з дисципліни		Методи навчання та форми контролю
Галузь знань 23 Соціальна робота	Кількість кредитів: 9		Методи навчання: За джерелом інформації: Словесні: лекція, семінари, пояснення, розповідь, бесіда. Наочні: спостереження, ілюстрація, демонстрація
Спеціальність 231 Соціальна робота	Загальна кількість годин - 270		
	Денна	Заочна	
Освітній рівень бакалавр	Лекції		
	60	18	
Нормативна	Практичні заняття:		
	76	16	
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом:	Самостійна робота		Форми поточного контролю:
	134	236	

2-й			модульний контроль
Семестр: II, III, IV	Співвідношення аудиторних годин і годин СРС:1/2		
Тижневе навантаження (год): - аудиторне: 3 - самостійна робота:2			Форма підсумкового контролю: залік, екзамен
Мова навчання: українська			

Предмет вивчення навчальної дисципліни: У кожній державі, як і в кожному житті людини є такі періоди, коли їй потрібна допомога іншої людини, групи людей, цілого суспільства. І в цій ситуації особливу роль можуть відіграти як окремі соціальні інститути, так і окремі спеціалісти, серед яких соціальний педагог і соціальний працівник посідають особливе місце. Суспільна потреба у таких фахівцях сьогодні вкрай необхідна.

Тому лише професійно грамотний спеціаліст може вирішувати ті складні, суперечливі й болючі проблеми, які назріли у молодій державі, що

переживає кризовий період свого становлення. Саме з цією метою навчальна дисципліна «Соціальна педагогіка» впроваджується для майбутніх спеціалістів, котрі будуть працювати з різними соціальними групами людей. Дана дисципліна спрямована на те як допомогти кризовій сім'ї, дітям сиротам, дітям та молоді, схильними до наркоманії, тютюно-паління, правопорушень, дітям та молоді з особливими потребами, що може сприяти підвищенню професійного рівня студентів й ефективності їх соціально-педагогічної діяльності.

Міждисциплінарні

зв'язки:

«Етнопедагогіка», «Вступ до спеціальності», «Історія соціальної роботи», «Теорія соціальної роботи», «Стратегії особистісного розвитку» та ін.

Мета і завдання навчальної дисципліни:

Мета курсу – розкриття теоретичних основ соціальної педагогіки як науки та обґрунтуванні змісту провідних напрямів професійної соціально-педагогічної діяльності з представниками різних соціальних груп.

Завдання курсу: ознайомити студентів з генезою соціально-педагогічної роботи; показати якісні зміни соціально-педагогічних ідей в практиці соціально-педагогічної роботи на різних історичних етапах; сформувати усвідомлення важливості етичних принципів та норм у сфері соціальних послуг; необхідності оволодіння

професійно-етичними якостями майбутніми соціальними педагогами та навчити регулювати власну поведінку у різноманітних ситуаціях професійної діяльності.

II. Основні результати навчання та компетентності, які вони формують:

Результати навчання	Компетентності
Здатність визначати теорії і практики соціально-педагогічної роботи, виникнення, становлення і розвитку соціальної педагогіки як галузі інтегрованих знань; Володіти знаннями про предмет соціальної педагогіки і її головні функції; визначати специфіку соціалізації як соціально-педагогічного явища, особливості її чинників; добирати різні форми соціально-педагогічного впливу на особистість; бачити специфіку формування відносин в	Дослідницькі: Уміння визначати пріоритетні напрями, планувати основні етапи соціально-педагогічної діяльності; Здатність здійснювати моніторинг та оцінку результативності власної діяльності та діяльності в межах реалізації соціально-виховних технологій; Порівнювати реальний стан справ із запланованими діями; Здійснювати спостереження за виконанням запланованих дій і заходів;

<p>соціально-виховному середовищі; добирати методи, засоби і організаційні форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, основні методики соціального виховання; представляти вітчизняний та світовий досвід соціально-педагогічної діяльності. забезпечувати доцільне соціально-педагогічне втручання в процес соціалізації дітей, підлітків, молоді; надавати допомогу сім'ї і традиційним інститутам виховання, виконуючи роль посередницької ланки між ними та особистістю; збирати, аналізувати, систематизувати інформацію про соціальні проблеми дітей, молоді,</p>	<p>Вносити корективи з метою мінімізації негативних наслідків, непередбачуваних ситуацій;</p> <p>Фахові:</p> <p>Обґрунтовані знання понять теорії соціально-педагогічної діяльності; Знання сутності соціальної педагогіки як науки; Знання принципів та методів соціально педагогічної діяльності; Визначати особливості соціалізації особистості в різних мікросоціумах; Знання шляхів попередження негативного впливу факторів соціального середовища на особистість; Уміння аналізувати різні фактори впливу на соціалізацію особистості;</p>
---	--

<p>прогнозувати напрям їх продуктивної діяльності; здійснювати педагогічне керівництво процесом соціального виховання у сім'ї, за місцем проживання, у виховних організаціях; здійснювати корекційний вплив на дітей та молодь, які знаходяться у кризових станах та конфліктних ситуаціях</p> <p>Здатність визначати пріоритетні напрями, планувати основні етапи соціально-педагогічної діяльності, створювати безпечне сприятливе середовище, координувати та коригувати діяльність учасників соціально-педагогічного процесу, налагоджувати співпрацю та партнерство з різними суб'єктами соціально-</p>	<p>Здатність диференціювати зміст діяльності відповідно до різних об'єктів, суб'єктів та напрямів соціально-педагогічної роботи; Уміння добирати адекватні форми та методи соціально-виховної діяльності; Здатність володіти знаннями щодо забезпечення прав дитини, нормативно-правової бази України, правового регулювання та правового виховання особистості; Здатність аналізувати та узагальнювати досвід соціально-педагогічного захисту особистості, використовувати положення нормативних документів у сфері захисту прав дітей та їх сімей;</p>
--	--

<p>педагогічної роботи, виступати посередником між об'єктами та суб'єктами соціально-педагогічної діяльності, працювати у мультидисциплінарній команді.</p> <p>Знати соціальне забезпечення, функції працівників соціальної сфери у сфері соціально-правового захисту населення тощо; основні тенденції розвитку соціально-педагогічної роботи; особливості розвитку соціально-педагогічних ідей в різні історичні періоди; основні ідеї та погляди класиків педагогічної та соціально-педагогічної думки з проблеми соціально-педагогічної діяльності; основні напрями розвитку теорії і практики соціально-</p>	<p>Володіння знаннями щодо організації соціально-правової діяльності у різних інститутах соціального виховання; Координувати та коригувати діяльність учасників соціально-педагогічного процесу, налагоджувати співпрацю та партнерство з різними суб'єктами соціально-педагогічної роботи, працювати у мультидисциплінарній команді;</p> <p>Технологічні: Знання видів, характеристики та особливостей технологій соціально-виховної роботи; Здатність добирати відповідно до мети, особливостей об'єктів соціально-виховної діяльності ефективні соціально-педагогічні</p>
---	---

<p>педагогічної роботи від найдавніших часів до XXI століття;</p> <p>періодизацію становлення і розвитку соціальної педагогіки;</p> <p>основні етичні концепції;</p> <p>визначення етичних проблем і дилем;</p> <p>кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності соціального педагога;</p> <p>моделі прийняття етичних рішень;</p> <p>цінності, принципи, ролі фахівців соціальної сфери; існуючі кодекси етики соціальних працівників;</p> <p>розвиток ідей щодо процесу соціального розвитку в соціумі;</p> <p>основні вікові періоди соціального розвитку особистості;</p> <p>особливості засвоєння соціальних ролей у процесі соціалізації;</p>	<p>технології, методи та прийоми реалізації завдань соціально-виховної роботи;</p> <p>Здатність впроваджувати у професійній діяльності повний цикл технологічних операцій: прогнозування, діагностику, планування, організацію, проведення, визначення та оцінка результатів;</p> <p>Володіння знаннями про різні інститути соціального виховання у територіальній громаді;</p> <p>Знання особливостей організації та здійснення соціально-педагогічної роботи в різних інститутах соціального виховання, різновидів та механізмів їх взаємодії;</p> <p>здатність до формування соціальної активності дітей та молоді;</p>
---	--

<p>Вміти: самостійно організувати навчальну діяльність; працювати з інформацією; використовувати в навчальній діяльності різні форми й види усного та писемного мовлення; працювати в команді; визначати актуальні проблеми соціально-виховної діяльності і шляхи їх вирішення; визначати сфери діяльності соціального педагога, характеризувати його професійний портрет; використовувати принципи соціального виховання в щоденній діяльності.</p> <p>Вміти аналізувати державну політику України щодо захисту прав особистості; виокремлювати</p>	<p>Здатність здійснювати громадянське виховання дітей та молоді; стимулювання та підтримка дитячих та молодіжних соціальних ініціатив; залучення вихованців до благодійної діяльності; організація дитячих та молодіжних організацій, волонтерських груп; здатність забезпечувати інклюзивні процеси; Володіння знаннями теоретичних та нормативно-правових засад інклюзивної освіти; Здатність виявляти особливості та шляхи покращення життєдіяльності дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку у соціальному середовищі; Забезпечувати сприятливі умови для їхнього</p>
--	---

<p>принципи побудови системи соціально-правового захисту особистості на різних рівнях; з'ясувати сутність напрямів соціально-педагогічної діяльності у сфері соціально-правового захисту особистості; досліджувати пріоритетні напрями захисту прав дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах; аналізувати чинне законодавство України на предмет механізмів та форм соціально-правового захисту різних категорій клієнтів; опрацювати наукову літературу про методи соціально-правового захисту особистості; аналізувати міжнародний досвід соціального захисту</p>	<p>розвитку та соціалізації в різних інститутах соціального виховання; Вміння застосовувати ефективні технології, методики та прийоми у роботі з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, їхніми батьками, налагоджувати взаємодію з фахівцями, які працюють з такими дітьми; Здатність до створення сприятливого середовища; Вміння організовувати соціально-педагогічну діяльність на засадах гуманізму, демократизму, дитиноцентризму, врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості, факторів, від яких залежить якість міжособистісної взаємодії</p>
--	--

<p>людини, використовувати його у практичній діяльності; добирати матеріал для підготовки вправ, тренінгових занять з питань соціально- правового захисту дітей, молоді та сімей з дітьми, формування їхньої правової культури; опрацювати інформаційні джерела з метою ознайомлення з технологіями соціально- правового захисту особистості; аналізувати тенденції еволюції української соціально- педагогічної роботи; основні положення першоджерел (соціально- педагогічних творів, статей, виступів) та зміст наукової літератури; аналізувати питання реального стану соціальної та соціально-</p>	<p>у різних соціальних інституціях; Уміння запобігати можливим ризикам і небезпекам для благополуччя і здоров'я дітей та молоді; Етичні: Здатність дотримуватися етичних принципів як з погляду професійної етики, так і з погляду розуміння можливого впливу соціального виховання на особистість, соціальну групу, соціальну ситуацію; Здатність аналізувати соціально-педагогічні ситуації й визначати оптимальні морально - етичні шляхи її вирішення;</p>
--	---

педагогічної роботи;
користуватись
елементами критичного
мислення у практичній
діяльності з клієнтами;
керуватись моделями
прийняття рішень
конкретних етичних
проблем;
використовувати
категоріально-
понятійний апарат етики
соціальної роботи та
деонтології; формувати
особисте бачення
соціально-педагогічної
ситуації й самостійно
визначати морально-
етичні шляхи її
вирішення; розрізняти та
застосовувати критерії
професійності
соціального педагога;
добирати та аналізувати
інформацію про моделі
та стадії соціалізації;
визначати і аналізувати
фактори та складові

<p>соціалізації; конкретизувати та систематизувати механізми соціалізації; виявляти умови, що детермінують поведінку людини; визначати елементи традиційності та етнізації, що впливають на процес соціалізації особистості; приймати професійні рішення щодо корегування впливу змін на поведінку людини за допомогою моделювання соціально-педагогічної роботи.</p>	
---	--

III. Тематичний план дисципліни

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 9 кредитів ICTS 270 годин.

№ п/п	Назва модулів і тем	Кількість годин (денна форма навчання)					Кількість годин (заочна форма навчання)				
		Аудиторні	Лекції	Практичні	Лабораторні	СРС	Аудиторні	Лекції	Практичні	Лабораторні	СРС
Модуль I. Теоретичні основи соціальної педагогіки та характеристика соціально-педагогічної діяльності											
1.	Предмет та завдання соціальної педагогіки		2	2		5					
2.	Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної практики		4	6							
3.	Парадигми та теорії соціальної педагогіки		2	2		5					
4.	Основні поняття соціальної педагогіки		4	4		5					
5.	Зміст, структура та методи соціально-		4			5					

	педагогічної діяльності										
6.	Характеристика волонтерства в соціально-педагогічній діяльності		2	2							
Модуль II. Соціально-педагогічна робота з сім'єю											
7.	Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості		2	2		5					
8.	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей		2	4		5					
9.	Соціально-правова підтримка сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб		2	4							
10.	Соціальна робота з учасниками ОС (АТО) та їх сім'ями		2	2							
11.	Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців		2	2							

Модуль III. Соціально-педагогічна робота з різними категоріями дітей та молоді

12.	Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженими функціональним и можливостями		4	2		5					
13.	Інтеграція в соціум дітей з особливостями психофізичного розвитку			4							
14.	Соціальна реабілітація дітей з особливостями психофізичного розвитку			4							
15.	Діти, які опинились в складних життєвих обставинах		2	2		5					
16.	Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування		4	4		5					
17.	Соціально-педагогічна робота з дітьми		2	2							

	що зазнали насильства									
Модуль IV. Девіації як соціально-педагогічна проблема										
18.	Сутність та характеристика девіантної поведінки, теорії девіації		4	2		5				
19.	Причини та види девіантної поведінки дітей та молоді		2	2		5				
20.	Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом		4	4						
21.	Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи		2	4		5				
Модуль V. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в територіальній громаді										
22.	Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості		2	2		5				
23.	Організація соціально-		2	4		5				

	педагогічної роботи в закладах середньої освіти та соціальних службах територіальної громади										
24.	Заклади соціального обслуговування дітей та молоді		2	4		5					
25.	Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій		2	2		5					
Разом:			60	76		134					

IV. Зміст дисципліни

№ п\п	3.1. Назва модулів, тем та їх зміст	Кількість годин	
		Всього	В т.ч. лекцій
1.	Модуль I. Теоретичні основи соціальної педагогіки та характеристика соціально-педагогічної діяльності	18	18
1.1	Тема 1. Предмет та завдання соціальної педагогіки	2	2

	<p><i>Зміст теми:</i> Сутність соціальної педагогіки як науки. Предмет та завдання соціальної педагогіки. Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та галузями суспільної практики. Місце соціальної педагогіки в системі педагогічних наук.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> 1,2,5,6.</p>		
1.2	<p>Тема 2. Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної практики</p> <p><i>Зміст теми:</i> Історичні передумови виникнення соціально-педагогічної роботи: основні форми допомоги та взаємодопомоги у слов'янських громадах. Започаткування допомоги нужденним в Київській Русі. Соціальна спрямованість діяльності церковних, козацьких та братських громад.</p> <p>Соціальна спрямованість діяльності земських установ у сфері громадської опіки. Практика соціального виховання на початку ХХ ст. Розвиток соціально-педагогічної роботи у другій половині ХХ – на початку ХХІ</p>	4	4

	<p>ст. Сучасний стан розвитку соціально-педагогічної науки.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела: 2,4.</i></p>		
1.3	<p>Тема 3. Парадигми та теорії соціальної педагогіки</p> <p><i>Зміст теми:</i> Характеристика основних парадигм соціальної педагогіки (когнітивно-інформаційна; особистісна; особистісно-соціальна; компетентнісна). Зміст основних теорій соціальної педагогіки та їх характеристика.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела: 1,5.</i></p>	2	2
1.4	<p>Тема 4. Основні поняття соціальної педагогіки</p> <p><i>Зміст теми:</i> Поняття тезаурусу соціальної педагогіки. Соціалізація – базова категорія соціальної педагогіки. Характеристика соціального виховання. Соціальне середовища як необхідна умова соціалізації особистості. Соціальна адаптація, її види. Зміст та види соціальної профілактики. Сутність соціальної реабілітації. Характеристика ресоціалізації.</p>	4	4

	Соціальна допомога та соціальні послуги в структурі соціального обслуговування. <i>Рекомендовані інформаційні джерела: 1,2,5,6.</i>		
1.5	Тема 5. Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності <i>Зміст теми:</i> Сутність поняття «соціально-педагогічна діяльність». Основні наукові підходи до поняття соціально-педагогічної діяльності. Структура соціально-педагогічної діяльності. Характеристика її суб'єктів та об'єктів. Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності. <i>Рекомендовані інформаційні джерела: 1,2,5,6.</i>	4	4
1.6	Тема 6: Характеристика волонтерства в соціально-педагогічній діяльності <i>Зміст теми:</i> Характеристика понять «волонтер», «волонтерська діяльність», «волонтерський рух». Характеристики волонтерства. Волонтерський рух в Україні: причини появи та розвитку волонтерства на сучасному етапі	2	2

	<p>розвитку суспільства, його особливості. Характеристика основних груп волонтерів. Особливості мотивації волонтерів до соціально-педагогічної діяльності. Напрями волонтерської діяльності. Принципи волонтерської діяльності. Напрями соціально-педагогічної роботи, що потребують волонтерства. Переваги волонтерської діяльності.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела: 1,5.</i></p>		
2.	<p>Модуль II. Соціально-педагогічна робота з сім'єю</p>	10	10
2.1	<p>Тема 7. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості</p> <p><i>Зміст теми:</i> Сім'я як мала група та соціальний інститут. Соціалізуючі функції сім'ї. Параметри сім'ї. Функції сім'ї як соціального інституту. Типологія сімей. Поняття батьківства та батьківської позиції. Стили батьківства, їх вплив на формування особистості дитини.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела: 1,5,6.</i></p>	2	2

2.2	<p>Тема 8. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей</p> <p><i>Зміст теми:</i> Напрями соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Типологія форм соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Соціальна підтримка молодих сімей. Особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> 1,5,6.</p>	2	2
2.3	<p>Тема 9. Соціально-правова підтримка сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб</p> <p><i>Зміст теми:</i> Поняття внутрішньо переміщеної особи: міжнародний та національний аспекти. Характеристика сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб. Категорії дітей та сімей, що мають статус внутрішньо переміщених осіб. Особливості процедури обліку внутрішньо</p>	2	2

	<p>переміщених осіб. Сутність і специфіка соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, що є внутрішньо переміщеними особами. Форми роботи для надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Адаптація внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. Зміст соціально-педагогічної роботи закладів середньої освіти в умовах військового конфлікту. Організація роботи соціального педагога щодо захисту прав дітей вимушених переселенців</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела: 2,5.</i></p>		
2.4	<p>Тема 10. Соціальна робота з учасниками ОС (АТО) та їх сім'ями <i>Зміст теми:</i> Права учасників ОС та їх сімей. Пільги учасникам ОС (АТО). Особливості та напрямки соціально-психологічного супроводу в кризових ситуаціях. Напрямки роботи соціального педагога з дітьми, батьки яких є учасниками АТО. Робота соціально-психологічної служби з</p>	2	2

	<p>батьками в контексті супроводу дітей учасників АТО. Основні проблеми соціального захисту учасників ОС (АТО).</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:2,5.</i></p>		
2.5	<p>Тема 11. Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців</p> <p><i>Зміст теми:</i> Особливості соціально-педагогічної роботи соціального працівника із сім'ями військовослужбовців. Типологія клієнтів соціальної роботи серед військових. Напрями соціальної роботи з військово службовцями. Принципи соціально-педагогічної роботи з сім'ями військослужбовців.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:6.</i></p>	2	2
3.	<p>Модуль III. Соціально-педагогічна робота з різними категоріями дітей та молоді</p>	12	12
3.1	<p>Тема 12. Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженими функціональними можливостями</p> <p><i>Зміст теми:</i> Поняття інвалідності. Характеристика видів відхилень у здоров'ї. Типологія інвалідності.</p>	4	4

	<p>Причини відхилень у здоров'ї. Зміст та напрямки соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями. Інтеграція у суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку. Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела: 1,3,5,6.</i></p>		
3.2	<p>Тема 13. Діти, які опинились в складних життєвих обставинах</p> <p><i>Зміст теми:</i> Охарактеризувати поняття «складні життєві обставини». Визначити категорію дітей, які відносяться до таких, які опинилися в складних життєвих обставинах. Проаналізувати основні теоретичні підходи до класифікації цієї категорії дітей. права та обов'язки таких дітей. Причини появи даної категорії дітей.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:5.</i></p>	2	2
3.3	<p>Тема 14. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування</p>	4	4

	<p><i>Зміст теми:</i> Поняття соціального сирітства та особливості соціально-педагогічної роботи з ними. Характеристика неповнолітніх, що відносяться до «дітей вулиці». Причини бездоглядності та безпритульності дітей в Україні. Характеристика державної системи опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціально-психологічний портрет вихованців шкіл-інтернатів. Особливості соціалізації дітей у закладах інтернатного типу. Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми в закладах державної системи опіки. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей. Наставництво як одна із форм соціально-педагогічної роботи з різними типами дітей.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела: 1, 5, 6.</i></p>		
3.4	<p>Тема 15. Соціально-педагогічна робота з дітьми що зазнали насильства</p>	2	2

	<p><i>Зміст теми:</i> Характеристика поняття "Жорстоке поводження з дітьми". Види та форми насильства щодо дітей. основні наслідки насильства щодо дітей. Основні чинники виникнення насильства. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей. Види профілактики насильства та основні її форми.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i>5.</p>		
4.	Модуль IV. Девіації як соціально-педагогічна проблема	12	12
4.1	<p>Тема 16. Сутність та характеристика девіантної поведінки, теорії девіації</p> <p><i>Зміст теми:</i> Поняття норми і патології в соціальному розвитку людини. Сутність та поняття девіантної поведінки. Біологічні, психологічні, соціологічні теорії девіації. Характеристики девіантної поведінки.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i>1,5,6.</p>	4	4

4.2	<p>Тема 17. Причини та види девіантної поведінки дітей та молоді</p> <p><i>Зміст теми:</i> Причини соціальних відхилень в поведінці неповнолітніх. Види девіантної поведінки неповнолітніх (адиктивна, делінквентна, психопатологічна. Поняття «важковиховуваний» в соціальній педагогіці. Типові групи «важковиховуваних» підлітків. Делінквентна поведінка та її види. Особливості адиктивної поведінки неповнолітніх. Наркоманія, токсикоманія, алкоголізм як різновиди хімічної залежності. Ознаки узалежненої поведінки. Поняття співзалежності. Стадії залежності. Характеристика суїцидальної поведінки. Мотиви та стадії суїцидальної поведінки неповнолітніх та шляхи її попередження. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з підлітками із девіантною поведінкою.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:</i> 1, 2, 5, 6.</p>	2	2
-----	--	---	---

4.3	<p>Тема 18. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом</p> <p><i>Зміст теми:</i> Зміст поняття «неповнолітні, які перебувають у конфлікті з законом». Психолого-педагогічний портрет неповнолітніх, що перебувають у конфлікті з законом. Причини протиправної поведінки неповнолітніх. Характеристика особистісних (індивідуальних) рис, що можуть сприяти появі відхилень у поведінці та викликають протиправні дії серед неповнолітніх. Гендерні характеристики неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Сутність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з даною категорією. Вітчизняний та зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, в державних організаціях та громадських об'єднаннях. Зміст,</p>	4	4
-----	---	---	---

	<p>форми та методи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом, у центрах пробації, підрозділах національної ювенальної поліції, громадських об'єднаннях</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:5.</i></p>		
4.4	<p>Тема 19. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи</p> <p><i>Зміст теми:</i> Характеристика поняття «пенітенціарна система». Генеза системи покарань та основні її періоди. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими. Ресоціалізація неповнолітніх як одна із умов соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими. Основні функції установ пенітенціарної системи. Основні етапи та методи соціально-педагогічної роботи у пенітенціарних закладах. Особливості неповнолітніх засуджених. Завдання соціально-педагогічної роботи в умовах пенітенціарних установ.</p>	2	2

	<i>Рекомендовані інформаційні джерела:5.</i>		
5.	Модуль V. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в територіальній громаді	8	8
5.1	<p>Тема 20. Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості</p> <p><i>Зміст теми:</i> Сучасні підходи до розуміння громади. Громада як мезорівень соціального середовища. Основні характеристики територіальної громади. Територіальна громада як поле соціально-педагогічної діяльності державних та неурядових організацій.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:5.</i></p>	2	2
5.2	<p>Тема 21. Організація соціально-педагогічної роботи в закладах середньої освіти та соціальних службах територіальної громади</p> <p><i>Зміст теми:</i> Зміст та форми соціально-педагогічної діяльності в школі. Функціональні обов'язки соціального педагога в загальноосвітніх закладах. Структура</p>	2	2

	<p>соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Основні напрямки та форми їх роботи. Діяльність спеціалізованих служб в умовах територіальної громади (центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, соціальний гуртожиток, соціальний центр матері і дитини, центр соціально-психологічної допомоги, центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центр медико-соціальної реабілітації для неповнолітніх). Організація соціально - педагогічної роботи в клубах за місцем проживання.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:4,5.</i></p>		
5.3	<p>Тема 22. Заклади соціального обслуговування дітей та молоді</p> <p><i>Зміст теми:</i> Характеристика закладів соціального обслуговування дітей та молоді. Класифікація закладів соціального обслуговування дітей та молоді. Види послуг дітям та молоді, що надаються закладами соціального обслуговування.</p>	2	2

	<i>Рекомендовані інформаційні джерела:5.</i>		
5.4	<p>Тема 23. Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій</p> <p><i>Зміст теми:</i> Типологія неурядових організацій. Роль неурядових організацій у вирішенні соціальних проблем дітей та молоді на локальному рівні. Форми співпраці державних та неурядових організацій в інтересах дітей та молоді в умовах територіальної громади.</p> <p>Характеристика діяльності дитячих та молодіжних організацій. Напрями роботи міжнародних організацій, які працюють в інтересах дітей.</p> <p>Характеристика соціально-педагогічної роботи місцевих громадських організацій.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела:1,5,6.</i></p>	2	2

V. Контроль якості знань студентів

5.1. Форми і методи поточного контролю

Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування.

Методи письмового контролю: модульні письмові роботи; контрольні роботи.

5.2. Форми і методи підсумкового контролю

Підсумковий контроль здійснюється у вигляді **екзамену**.

1. Охарактеризувати соціально-педагогічну діяльність як нагальну необхідність розвитку українського суспільства.
2. Визначити зміст комунікативної функції у діяльності соціального педагога.
3. Охарактеризувати основні сфери діяльності соціального педагога.
4. Проаналізувати роль психолого-педагогічних принципів у встановленні пріоритету особистості в соціально-педагогічній діяльності.
5. Розкрити значення когнітивного компоненту як теоретичної основи соціально-педагогічної діяльності.
6. Охарактеризувати зміст соціально-терапевтичної функції у діяльності соціального педагога.
7. Розкрити значення операційного компоненту як сукупності практичних умінь спеціаліста в соціально-педагогічній діяльності.

8. Визначити роль корекційно-реабілітаційної функції у діяльності соціального педагога.
9. Охарактеризувати виховного підходу у розв'язанні проблем соціального виховання особистості.
10. Розкрити зміст соціально-політичних принципів соціально-педагогічної діяльності.
11. Охарактеризувати морально-етичну групу особистісних якостей соціального педагога.
12. Визначити особливості принципу природовідповідності соціального виховання.
13. Охарактеризувати групу психоаналітичних якостей соціального педагога.
14. Визначити особливості принципу культуровідповідності соціального виховання.
15. Розкрити основні психологічні характеристики особистісних якостей соціального педагога.
16. Визначити роль благодійних організацій у здійсненні соціальної підтримки населення.
17. Охарактеризувати групу особистісних, педагогічних якостей соціального педагога.
18. Визначити особливості принципу центрації соціального виховання на розвитку особистості.
19. Розкрити поняття «соціальне виховання» і охарактеризувати його зміст.
20. Визначити роль прогностичної функції у діяльності соціального педагога.
21. Розкрити особливості розвитку особистості як об'єкту соціального виховання.

22. Визначити зміст діагностичної функції у діяльності соціального педагога.
23. Визначити причини розвитку недержавних організацій у соціальній сфері України.
24. Розкрити сутність специфічних принципів соціально-педагогічної діяльності на прикладі його складових: принципи гуманізму, незалежності, клієнтоцентризму, конфіденційності.
25. Охарактеризувати роль фасилітативного підходу у вирішенні проблем особистості.
26. Розкрити сутність специфічних принципів соціально-педагогічної діяльності, через його складові: принципи опори на потенційні можливості людини, толерантності, максималізації соціальних ресурсів.
27. Вказати органи виконавчої влади, що займаються реалізацією основних напрямів соціальної роботи в Україні та здійснити їх характеристику.
28. Охарактеризувати роль адвокативного підходу у вирішенні проблеми особистості.
29. Визначити особливості принципу додатковості соціального виховання.
30. Розкрити зміст попереджувально-профілактичної функції у діяльності соціального педагога.

31. Перелічити і охарактеризувати основні соціальні ролі спеціаліста з соціальної педагогіки.
32. Розкрити зміст організаційних принципів соціально-педагогічної діяльності.
33. Дати характеристику групам потенційних клієнтів соціальної роботи.
34. Розкрити зміст основних функцій управлінь виконавчої влади, що займаються реалізацією соціальної роботи.
35. Розкрити зміст охоронно-захисної функції у діяльності соціального педагога.
36. Охарактеризувати діяльність однієї з благодійних організацій, що сприяє розвитку соціальної роботи на Україні (за вибором студента).
37. Розкрити зміст організаторської функції у діяльності соціального педагога.
38. Перелічити посадові обов'язки соціального педагога і розповісти про вплив когнітивного і операційного компоненту на їх виконання.
39. Розкрити основні психологічні характеристики особистісних якостей соціального педагога.
40. Розкрити зміст попереджувально-профілактичної функції у діяльності соціального педагога.
41. Визначити правила реабілітації неповнолітніх з обмеженими функціональними можливостями.

42. Розкрити роль неурядових організацій у соціально-педагогічній роботі з дітьми та молоддю.
43. Розкрити сутність соціального виховання.
44. Охарактеризувати принципи соціально-педагогічної діяльності.
45. Дати характеристику основних груп волонтерів та їх мотивації до волонтерської діяльності.
46. Розкрити особливості соціалізації дітей в закладах загальної середньої освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та соціально-педагогічної роботи з ними.
47. Визначити «П'ять шляхів до серця дитини» за книгою Г. Чепмен та Р. Кемпбел.
48. Охарактеризувати соціалізацію як базову категорію соціальної педагогіки.
49. Визначити причини соціального сирітства в Україні та шляхи його подолання.
50. Дати характеристику прийомних сімей.
51. Розкрити особливості соціально-педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти.
52. Визначити особливості деліквентної поведінки неповнолітніх.
53. Охарактеризувати моделі соціальної підтримки людей з обмеженими функціональними можливостями.

54. Охарактеризувати сім'ю як необхідну умову соціалізації особистості.
55. Охарактеризувати девіантну поведінку дітей та молоді.
56. Здійснити характеристику суб'єктів соціально-педагогічної діяльності.
57. Охарактеризувати соціальну реабілітацію в системі соціально-педагогічній діяльності.
58. Проаналізувати розвиток соціально-педагогічної діяльності у 60-80-ті роки ХХ століття.
59. Охарактеризувати деліквентну поведінку неповнолітніх.
60. Здійснити характеристику формування здорового способу життя дітей та молоді як напряму соціально-педагогічної діяльності.
61. Описати соціально-психологічний портрет дитини з обмеженими функціональними можливостями.
62. Назвати види соціальних послуг та розкрити їх зміст.
63. Охарактеризувати соціальну адаптацію та її роль у пристосуванні індивіда до умов середовища.
64. Охарактеризувати види психопатологічної поведінки підлітків як різновиду девіації.
65. Визначити зміст та форми роботи соціального педагога з сім'єю.

66. Розкрити розвиток соціально-педагогічної діяльності у 90-х роках ХХ століття.
67. Охарактеризувати девіантну поведінку як форму соціальної дезадаптації.
68. Охарактеризувати види, причини інвалідності та їх врахування у соціально-педагогічній діяльності.
69. Визначити зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та сферами суспільного життя.
70. Розкрити зміст та структуру соціально-педагогічної діяльності.
71. Охарактеризувати розвиток благодійництва в Київській Русі.
72. Охарактеризувати дитячих будинків сімейного типу.
73. Охарактеризувати заклади соціально-педагогічного спрямування (соціальні гуртожитки, центри соціально-психологічної допомоги, центри для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді).
74. Розкрити роль соціальної адаптації в соціалізуючому процесі.
75. Здійснити характеристику волонтерського руху в Україні.
76. Визначити функції та параметри сучасної сім'ї.
77. Охарактеризувати девіантну поведінку як форму соціальної дезадаптації підлітків.
78. Охарактеризувати класифікацію ресурсів соціально-педагогічної діяльності.

79. Дати характеристику методу «рівний-рівному».
80. Проаналізувати неурядові організації як суб'єкти соціально-педагогічної роботи на локальному рівні.
81. Охарактеризувати об'єкти соціально-педагогічної діяльності.
82. Визначити соціальне середовище як необхідну умову процесу соціалізації особистості.
83. Розкрити сучасні підходи до визначення соціально-педагогічної діяльності. Дати характеристику моделей профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.
84. Охарактеризувати адиктивну поведінку неповнолітніх.
85. Визначити предмет та завдання соціальної педагогіки.
86. Розкрити особливості прояву батьківської позиції стосовно дітей.
87. Охарактеризувати соціальне сирітство в Україні, причини його розвитку.
88. Охарактеризувати прояви наркозалежної поведінки неповнолітніх.
89. Визначити функції професійної діяльності соціального педагога.
90. Дати характеристику змісту та форм соціальної профілактики.
91. Охарактеризувати типологію сімей у соціально-педагогічній науці.

92. Визначити мотиви суїцидальної поведінки неповнолітніх.
93. Розкрити методи соціально-педагогічної діяльності.
94. Дати характеристику соціально-педагогічна діяльність С.Т. Шацького.
95. Охарактеризувати територіальну громаду як соціалізуючого простору життєдіяльності особистості.
96. Охарактеризувати соціальне середовище як необхідну умову соціалізації особистості.
97. Охарактеризувати соціально-педагогічна діяльність в 60-90-х роках ХХ століття.
98. Охарактеризувати прийомну сім'ю як форму виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
99. Охарактеризувати діяльність Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді як інституту реалізації державної молодіжної політики.
100. Охарактеризували сільську громаду як інститут соціальної підтримки нужденних.
101. Здійснити аналіз ресурсного забезпечення соціально-педагогічної діяльності.
102. Розкрити особливості соціально-педагогічної діяльності А.С. Макаренка.

5.3. Критерії оцінювання знань студентів

Кожний модуль включає бали за поточну роботу студента-бакалавра на практичних заняттях,

виконання самостійної роботи, модульну контрольну роботу. Модульний контроль знань бакалаврів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля. Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної роботи залежить від дотримання таких вимог: своєчасність виконання навчальних завдань; повний обсяг їх виконання; якість виконання навчальних завдань; самостійність виконання; творчий підхід у виконанні завдань; ініціативність у навчальній діяльності.

«Відмінно» (90-100 балів) - виставляється студенту, якщо його відповідь на питання свідчить про глибокі, всебічні знання навчально-програмного матеріалу щодо наукових та практичних засад соціально-педагогічної діяльності, основної й додаткової літератури, рекомендованої програмою дисципліни, який повно відповів на всі питання, а також показав здібності самостійно і творчо аналізувати та застосовувати практично основні засади соціальної роботи у соціально-педагогічній діяльності.

«Добре» (70-89 балів) - виставляється студенту, який при виконанні питання з навчальної дисципліни «Соціальна педагогіка» продемонстрував засвоєння навчально-програмного матеріалу. Оцінка «добре»

виставляється студентам, які показали достатні знання щодо соціально-педагогічної діяльності, здібність до самостійного мислення та виконання практичних завдань, проте їх відповідь містила неточності, не має чіткої логіки подання матеріалу, не визначається креативністю.

«Задовільно» (60-69 балів) - виставляється студенту, який, відповідаючи на питання, виявив знання основного програмного матеріалу щодо застосування основних засад соціального виховання у соціально-педагогічній діяльності і в обсязі який вимагає подальшого поглиблення знань для успішної роботи. Оцінка *«задовільно»* виставляється тим студентам, які допустили помилки (неточності) при відповіді на питання з навчальної дисципліни *«Соціальна педагогіка»* або мають потенційні можливості (резерви) для їх засвоєння під керівництвом викладача.

«Незадовільно» (0-60 балів) - виставляється студенту, який при відповіді на питання з навчальної дисципліни *«Соціальна педагогіка»* допустив серйозні помилки, не показав знань з навчально-програмного матеріалу.

Для спеціальності 231 «Соціальна робота»

ІV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» II семестр

Разом: 180 год., з них 52 год. – лекції, 50 год. – практичні заняття, самостійна робота – 78 год.

Модуль	Модуль I					Модуль II		Модуль III	
Назва модуля	Теоретичні основи соціальної педагогії та характеристика соціально-педагогічної діяльності (35 балів)					Соціальна педагогіка: професія та особистість (35 балів)		Соціально-педагогічна робота з сім'єю (30 балів)	
Теми лекцій	Предмет та завдання соціальної педагогії	Історична роль соціально-педагогічної праці	Розроблення завдань соціальної педагогії	Основні поняття соціальної педагогії	Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності	Кваліфікаційна характеристика соціального педагога	Принципи соціально-педагогічної діяльності	См'я як провідний фактор соціальної особистості	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різномі жними сім'ями
Теми практичних занять	Соціальна педагогіка як галузь соціально-педагогічної праці	Історична роль соціально-педагогічної праці	Розроблення завдань соціальної педагогії	Основні поняття соціальної педагогії	Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності	Кваліфікаційна характеристика соціального педагога	Принципи соціально-педагогічної діяльності	См'я як провідний фактор соціальної особистості	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різномі жними сім'ями
Самостійна робота	<p>СРМ-1</p> <ol style="list-style-type: none"> Користуючись Законом "Про соціальні послуги" заповнити таблицю заповнити таблицю «Методи» Вивчити переваги та слабкі місця методу «Рівняний-рівняму» оформити у вигляді таблиці Здійняти порівняльний аналіз професійної (соціально-педагогічної) діяльності та волонтерської роботи (заповнити у вигляді таблиці) Підготувати інформацію про діяльність у сфері соціального захисту (Іван Випенський, Г'єрард Сморіняк, Мелетій Сморіняк, Іос Бореньяк, Павло Березняк) (заповнити у вигляді таблиці). <p>(15 балів)</p>					<p>СРМ-2</p> <ol style="list-style-type: none"> Викласти 8 вказівок «Соціального виховання» та «Соціально педагогіка» з зазначенням джерела та автора. Створити плакат «Цілі соціального педагога». Зробити порівняльний аналіз основних професійної діяльності соціального педагога та діяльності вчителя. Заповнити у вигляді таблиці (спілку та відповіді). Розробити власний професійний портрет соціального педагога у вигляді плаката. Проаналізувати особистості соціального вихованця у Вашій см'ї або школі (одна сторінка). Зробити порівняльний аналіз старшанської та афіліаційної системи виховання, оформити у вигляді таблиці (спілку та відповіді). <p>(17 балів)</p>		<p>СРМ-3</p> <ol style="list-style-type: none"> Заповнити таблицю «Особливості соціальної дітвни з різномі жними сім'ями» (2 теми см'ї за вибором студента). Підготувати конспект основних положень роботи Чепелен Г., Камбелета Р. «П'ять шляхів до серця дітвни». Зробити порівняльний характеристичну порівняльну см'ї дітвни (спілку та відповіді). <p>(14 балів)</p>	
Поточний контроль	модульна контрольна робота №1 (10 балів)					модульна контрольна робота №2 (14 балів)		модульна контрольна робота №3 (12 балів)	
Щоріковий контроль						ІПК			

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» семестр III

Разом: 180 год., з них 52 год. – лекції, 50 год. – практичні заняття, самостійна робота – 78 год.

Назва модулю	Модуль I					Модуль II				
	Теоретичні основи соціальної педагогіки та характеристика соціально-педагогічної діяльності (50 балів)					Соціально-педагогічна робота з сім'єю (50 балів)				
Тема лекцій	Предмет та завдання соціальної педагогіки	Історична ретроспектива становлення і розвитку соціально-педагогічної практики	Парадигми та теорії соціальної педагогіки	Основні поняття соціальної педагогіки	Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності	Характеристика стилю колегерств в соціально-педагогічній діяльності	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різноманітними типами сімей	Соціально-правова підтримка сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб	Соціальна робота з учасниками ОС (АТО) та їх сім'ями	Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців
Тема практичних занять	Соціальна педагогіка як галузь інтегративних знань	5 балів	Соціальна педагогіка як галузь соціально-педагогічної практики	5 балів	Соціальна педагогіка як галузь соціально-педагогічної практики	5 балів	Соціальна педагогіка як галузь соціально-педагогічної практики	5 балів	Соціальна педагогіка як галузь соціально-педагогічної практики	5 балів
Самостійна робота	<p>СР№1</p> <ol style="list-style-type: none"> Користуючись Законом «Про соціальні послуги» заповнити таблицю Заповнити таблицю Визначити переваги та слабкі місця методу «Рівноду» оформити у вигляді таблиці. Здійснити порівняльний аналіз професійної соціально-педагогічної діяльності та колегерської роботи (заповнити у вигляді таблиці). Підготувати інформацію про діяльність у сфері соціального захисту (Іван Валленський, Герасим Сморинський, Мелетій Сморинський, Іос Борщевський, Павло Беринца) (заповнити у вигляді таблиці). <p>(10 балів)</p>					<p>СР№2</p> <ol style="list-style-type: none"> Заповнити таблицю «Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей?» типу сім'ї за вибором студента). Підготувати конспект основних положень роботи Чепмена Г., Каллфелла Р. «П'ять шляхів до серця дитини». Зробити порівняльну характеристику прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, патронізаної сім'ї (опішне та відлішне). <p>(15 балів)</p>				
Погодний контроль	модульна контрольна робота №1 (10 балів)									
Підсумковий контроль	3А, ПК									

Для спеціальності 231 «Соціальна робота». Освітня програма «Соціальна педагогіка»

ІV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» II семестр

Разом: 270 год., з них 60 год. – лекції, 76 год. – практичні заняття, самостійна робота – 134 год.

Модуль Назва модуля	Модуль I				Модуль II						
	Теоретичні основи соціальної педагогіки та характеристика соціально-педагогічної діяльності (50 балів)				Соціально-педагогічна робота з сім'єю (50 балів)						
Теми лекцій	Предмет та завдання соціальної педагогіки	Історична ретроспектива соціальної педагогіки	Парадигма соціальної педагогіки	Основи соціальної педагогіки	Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності	Характеристика структури та функцій соціально-педагогічної діяльності	Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різноманітними типами сімей	Соціально-педагогічна робота з підтримкою сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб	Соціальна робота з сім'ями учасників ОС (АТО) та їх сімей	Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців
Теми практичних занять	Соціальна педагогіка як галузь інтеграції знань	Історична ретроспектива соціальної педагогіки	Парадигма соціальної педагогіки	Основи соціальної педагогіки	Зміст, структура, провідні та методи соціально-педагогічної діяльності	Характеристика соціально-педагогічної діяльності	Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різноманітними типами сімей	Соціально-педагогічна робота з підтримкою сімей з дітьми, що мають статус внутрішньо переміщених осіб	Соціально-педагогічна робота з учасниками ОС (АТО) та їх сімей	Соціальна робота з сім'ями військовослужбовців
Самостійна робота	СР№1				СР№2						
	<ol style="list-style-type: none"> Користуючись Законом «Про соціальні послуги» заповнити таблицю Заповнити таблицю Визначити переваги та слабкі місця методу «Рівняць-рівномір» оформити у вигляді таблиці. Здійняти порівняльний аналіз професійної соціально-педагогічної діяльності та волонтерської роботи (заповнити у вигляді таблиці) Підготувати інформацію про діяльність у сфері соціального захисту (Іван Вишневський, Герасим Смоуринський, Мелетій Смоуринський, Іос Боремальді, Павло Беринда) (заповнити у вигляді таблиці). 				<ol style="list-style-type: none"> Заповнити таблицю «Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей»/2 типи сім'ї за вибором студента). Підготувати конспект основних положень роботи Чапмена Г., Кашбалла Р. АТ іть шляхів до серця дитини». Зробити порівняльний характеристичну прибіжмової сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, вихованської сім'ї (співна та відмінне). 						
Поточний контроль	модульна контрольна робота №1				модульна контрольна робота №2						
Цілювальний контроль	(10 балів)				(10 балів)						
	3-ЛПК				3-ЛПК						

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» III семестр

Разом: 270 год., з них 60 год. – лекції, 76 год. – практичні заняття, самостійна робота – 134 год

Модуль Назва модуль	Модуль III Соціально-педагогічна робота з різними категоріями дітей та молоді (60 балів)				Модуль IV Дівчачі як соціально-педагогічна проблема (40 балів)			
	Теми лекцій	Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженими функціональними можливостями	Діти, які опинились в складних життєвих обставинах	Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування	Соціально-педагогічна робота з дітьми по зазнали насильства	Сутність та характеристика дев'ятирічної повеління дівчачі	Причини та види дев'ятирічної повеління дітей та молоді	Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом
Теми практичних занять	Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженими функціональними можливостями 5 балів	Інтерв'ю в соціумі дітей з особливостями життєвими психологічними розв'язку 5 балів	Соціально реабілітація дітей з особливостями життєвими психологічними розв'язку 5 балів	Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування 5 балів	Сутність та характеристика дев'ятирічної повеління дівчачі 2 бали	Причини та види дев'ятирічної повеління дітей та молоді 2 бали	Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом 8 балів	Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи 8 балів
Самостійна робота	<p>СР№3</p> <ol style="list-style-type: none"> Створити перелік фільмів/мультифільмів, у яких піднімається питання порушення прав дітей/молодих людей, вказати які саме права порушено. Створити рекламну листівку для зобурення спеціальності "Соціальна робота. Соціальна педагогіка" Заповнити таблицю Заповнити таблицю (5 клієнтів). <p>(20 балів)</p>				<p>СР№4</p> <ol style="list-style-type: none"> Проаналізувати програму профілактики дев'ятирічної поведінки серед дітей та молоді, яка реалізується соціальною службою для дітей, сім'ї та молоді (назва програми, мета програми, як реалізується, основні етапи програми). Розробити перелік форм роботи з профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі. Заповнити таблицю Виписати визначення поняття «маргіналізовані верстви», «соціально виключені люди», «соціальні спроти» (по п'ять визначень із зазначенням джерела та автора). <p>(10 балів)</p>			
Поточний контроль	модульна контрольна робота №3				модульна контрольна робота №4			
Щоріковий контроль	ЗДІЛК (10 балів)				ЗДІЛК (10 балів)			

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» семестр IV

Разом: 270 год., з них 60 год. – лекції, 76 год. – практичні заняття, самостійна робота – 134 год.

Модуль V				
Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в територіальній громаді (60 балів)				
Теми лекцій	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 33%; text-align: center;">Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості</td> <td style="width: 33%; text-align: center;">Організація соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади</td> <td style="width: 33%; text-align: center;">Заклади соціального обслуговування дітей та молоді</td> </tr> </table>	Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості	Організація соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади	Заклади соціального обслуговування дітей та молоді
Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості	Організація соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади	Заклади соціального обслуговування дітей та молоді		
Теми практичних занять	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 33%; text-align: center;">Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості 5 балів</td> <td style="width: 33%; text-align: center;">Організація соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади 5 балів</td> <td style="width: 33%; text-align: center;">Заклади соціального обслуговування дітей та молоді 5 балів</td> </tr> </table>	Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості 5 балів	Організація соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади 5 балів	Заклади соціального обслуговування дітей та молоді 5 балів
Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості 5 балів	Організація соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади 5 балів	Заклади соціального обслуговування дітей та молоді 5 балів		
Самостійна робота	<p style="text-align: center;">СР№5</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Описати досвід роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу чи соціальної служби. 2. Скласти банк неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей, сімей, молоді у вашому регіоні (20 неурядових організацій). 3. Описати досвід роботи однієї дитячої чи молодіжної організації за схемою (20 балів) 			
Поточний контроль	модульна контрольна робота №5 (20 балів)			
Підсумковий контроль	ЕКЗАМЕН (40 балів)			

Для спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки».

Освітньо-виховна робота з дітьми та молоддю»

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» семестр I

Разом: 240 год з них 40 год – лекції 96 год – семінарські заняття самостійна робота – 104 год

Назва модуля	Модуль I			Модуль II		
	Теоретичні засади соціальної педагогіки (50 балів)			Соціальний педагог: професія та особистість (50 балів)		
Теми лекцій	Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки	Структура і функції соціальної роботи	Принципи соціально-педагогічної діяльності	Кваліфікаційна характеристика соціального педагога	Клієнти соціально-педагогічної роботи як різні верстви населення	Рольовий аспект діяльності соціального педагога
Теми практичних занять	Актуальність соціально-педагогічної роботи в Україні 2 бали	Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки 2 бали	Структура і функції соціальної роботи 2 бали	Кваліфікаційна характеристика соціального педагога 2 бали	Особистість соціального педагога (професійні та духовно-моральні якості) 2 бали	Рольовий аспект діяльності соціального педагога 2 бали
Самостійна робота	СР№1 1. Розробити буклет «Моя майбутня професія – соціальний педагог» 2. Визначити спільне та відмінне між вихованням та соціальним вихованням. Заповнити у вигляді таблиці. 3. Створити плакат «Імідж соціального педагога». 4. Розробити пам'ятку для студентів правління організації самостійної роботи. (22 бали)			СР№2 1. Вписати 8 визначень «соціального виховання» та «соціальної педагогіки». Заповнити у вигляді таблиці. 2. Проаналізувати різні підходи науковців до визначення «Соціальної педагогіки». (22 бали)		
Поточний контроль	модульна контрольна робота №1 (20 балів)			модульна контрольна робота №2 (20 балів)		
Підсумковий контроль	ІМК					

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» семестр II

Разом: 240 год., з них 40 год. – лекції, 96 год. – семінарські заняття, самостійна робота – 104 год.

Модуль IV		Модуль III		Модуль II	
Назва модуль		Особливості діяльності соціального педагога (50 балів)		Теоретичні основи соціальної педагогіки та характеристика соціально-педагогічної діяльності (50 балів)	
Темі лекцій	Сфери діяльності соціального педагога	Перспективи розвитку соціальної роботи в Україні	2 бали	Предмет та завдання соціальної педагогіки	Зміст, структура та методи соціально-педагогічної діяльності
Темі практичних занять	Професійно-етичний кодекс діяльності соціального педагога	Сфери діяльності соціального педагога	2 бали	Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної практики	Основні поняття соціальної педагогіки
Самостійна робота	СР№3 1. Написати твір-роздум "Соціальний педагог – професія майбутнього чи сучасності" (одна сторіка). 2. Підготувати слайдову презентацію «Сучасний стан соціальної роботи в Україні та її перспективи» (10 слайдів).	Перспективи розвитку соціальної роботи в Україні	2 бали	Предмет та завдання соціальної педагогіки	Основні поняття соціальної педагогіки
Поточний контроль	модульна контрольна робота №1	СР№4 1. Користуючись Законом «Про соціальні послуги заповнити таблицю. 2. Заповнити таблицю «Методи». 3. Визначити переваги та слабкі місця методу «рівний-рівному» оформити у вигляді таблиці 4. Здійснити порівняльний аналіз професійної соціально-педагогічної діяльності та волонтерської роботи (заповнити у вигляді таблиці) 5. Підготувати інформацію про діяльність у сфері соціального захисту (Іван Вишенський, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Іоз Борецький, Павло Беринда) (заповнити у вигляді таблиці)	СР№3 2 бали	Історична ретроспектива становлення та розвитку соціально-педагогічної практики	Основні поняття соціальної педагогіки
Підсумковий контроль	модульна контрольна робота №2	СР№4 2 бали	2 бали	Предмет та завдання соціальної педагогіки	Основні поняття соціальної педагогіки

ЗАЛІК

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» семестр III
Разом: 240 год., з них 40 год. – лекції, 96 год. – семінарські заняття, самостійна робота – 104 год.

Модуль V		Модуль VI	
Соціально-педагогічна робота з сім'єю (50 балів)		Соціально-педагогічна робота з різними категоріями дітей та молоді (50 балів)	
Теми лекцій	Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей	Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженими функціональними можливостями
Теми практичних занять	Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості 2 бали	Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей 2 бали	Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування, профілактика насильства щодо дітей 2 бали
Самостійна робота	СР№5 1. Заповнити таблицю «Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей» (2 типи сім'ї за вибором студента) 2. Підготувати конспект основних положень роботи Чепмена Г., Кемпбелла Р. «П'ять шляхів до серця дитини». 3. Зробити порівняльну характеристику прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, патронажної сім'ї (спільне та відмінне). (24 бали)	СР№6 1. Створити перелік фільмів/мультфільмів, у яких піднімається питання порушення прав дітей/молодих людей, вказати які саме права порушено. 2. Створити рекламну листівку для абітурієнтів спеціальності «Соціальна робота. Соціальна педагогіка» 3. Заповнити таблицю (22 бали)	Соціально-психологічний портрет особистості з обмеженими функціональними можливостями 2 бали
Поточний контроль	модульна контрольна робота №1		
Підсумковий контроль	модульна контрольна робота №2 (22 бали)		
	ПМК		

IV. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «Соціальна педагогіка» семестр IV

Разом: 240 год., з них 40 год. – лекції, 96 год. – семінарські заняття, самостійна робота – 104 год.

Назва модулю	Модуль VII		Модуль VIII		
	Дев'яні як соціально-педагогічна проблема (30 балів)		Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в територіальній громаді (30 балів)		
Теми лекцій	Сутність та характеристика дев'яної поведінки, теорії дев'яції	Причини та види дев'яної поведінки дітей та молоді	Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості		
Теми практичних занять	Сутність та характеристика дев'яної поведінки, теорії дев'яції 2 бали	Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи 2 бали	Характеристика територіальної громади як місця життєдіяльності та соціалізації особистості 2 бали	Організація соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх закладах та соціальних службах територіальної громади 2 бали	Соціально-педагогічна діяльність неурядових організацій 2 бали
Самостійна робота	СР№7	СР№8	СР№8		
Поточний контроль	1. Проаналізувати програму профілактики дев'яної поведінки серед дітей та молоді, яка реалізується соціальною службою для дітей, сім'ї та молоді (назва програми, мета програми, ким реалізується, основні етапи програми). 2. Розробити перелік форм роботи з профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі. 3. Заповнити таблицю 4. Вписати визначення понять "маргіналізовані верстви", "соціально виключені люди", "соціальні сироти" (по п'ять понять з зазначенням автора та джерела). (12 балів)		1. Описати досвід роботи соціального педагога закладу загальної середньої освіти чи соціальної служби. 2. Скласти банк неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей, сімей, молоді у вашому регіоні (20 організацій). 3. Описати досвід роботи однієї дитячої чи молодіжної організації за такою схемою (12 балів)		
Підсумковий контроль	модульна контрольна робота №1 (12 балів)		модульна контрольна робота №2 (10 балів)		
ЕКЗАМЕН (40 балів)					